

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Hakan T. Karateke

Padişahım Çok Yaşa!

*Osmanlı Devletinin
Son Yüz Yılında Merasimler*

KitapYAYINEVI

PADİŞAHIM ÇOK YAŞA!
OSMANLI DEVLETİNİN SON YÜZ YILINDA MERASİMLER

KİTAP YAYINEVİ – 51

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 20

PADİŞAHIM ÇOK YAŞA!
OSMANLI DEVLETİNİN SON YÜZ YILINDA MERASİMLER/
HAKAN T. KARATEKE

© 2004, KİTAP YAYINEVİ LTD.

YAYINA HAZIRLAYAN
AYŞEN ANADOL

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
SULTAN V. MEHMED REŞAD, 1909

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MRK.
B BLOK NO:1 34398 MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
MART 2004, İSTANBUL

ISBN 975 8704-61-3

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZÖĞÜL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Padişahım Çok Yaşa!

*Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında
Merasimler*

HAKAN T. KARATEKE

KitapyAYINEVi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

VXORI OPTIMAE

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	7
ÖNSÖZ	10
I- CÜLUS VE BEYAT	18
II- KILIÇ KUŞANMA	46
III- MUAYEDE	76
IV- CUMA SELAMLIĞI	102
V- KABUL MERASİMLERİ	123
VI- DİĞER DİNİ MERASİMLER	195
VII- MERASİMLERİ ANLAMAK	209
EKLER	223
NOTLAR	243
TERİMLER	269
KAYNAKLAR	281
DİZİN	311

TEŞEKKÜR

Bu çalışma 1994-1997 yıllarında Bamberg ve Erlangen-Nürnberg üniversitelerindeki *Graduiertenkolleg für gegenwartsbezogene Orient-forschung*'dan alınan burs sayesinde yazılabildi. Başta bu programın başkanı Şefik Alp Bahadır olmak üzere bütün üyeler ve bursiyerler üç yıl boyunca tartışarak ve yardımlaşarak bu çalışmaya katkıda bulundular, hepsine teşekkür ederim.

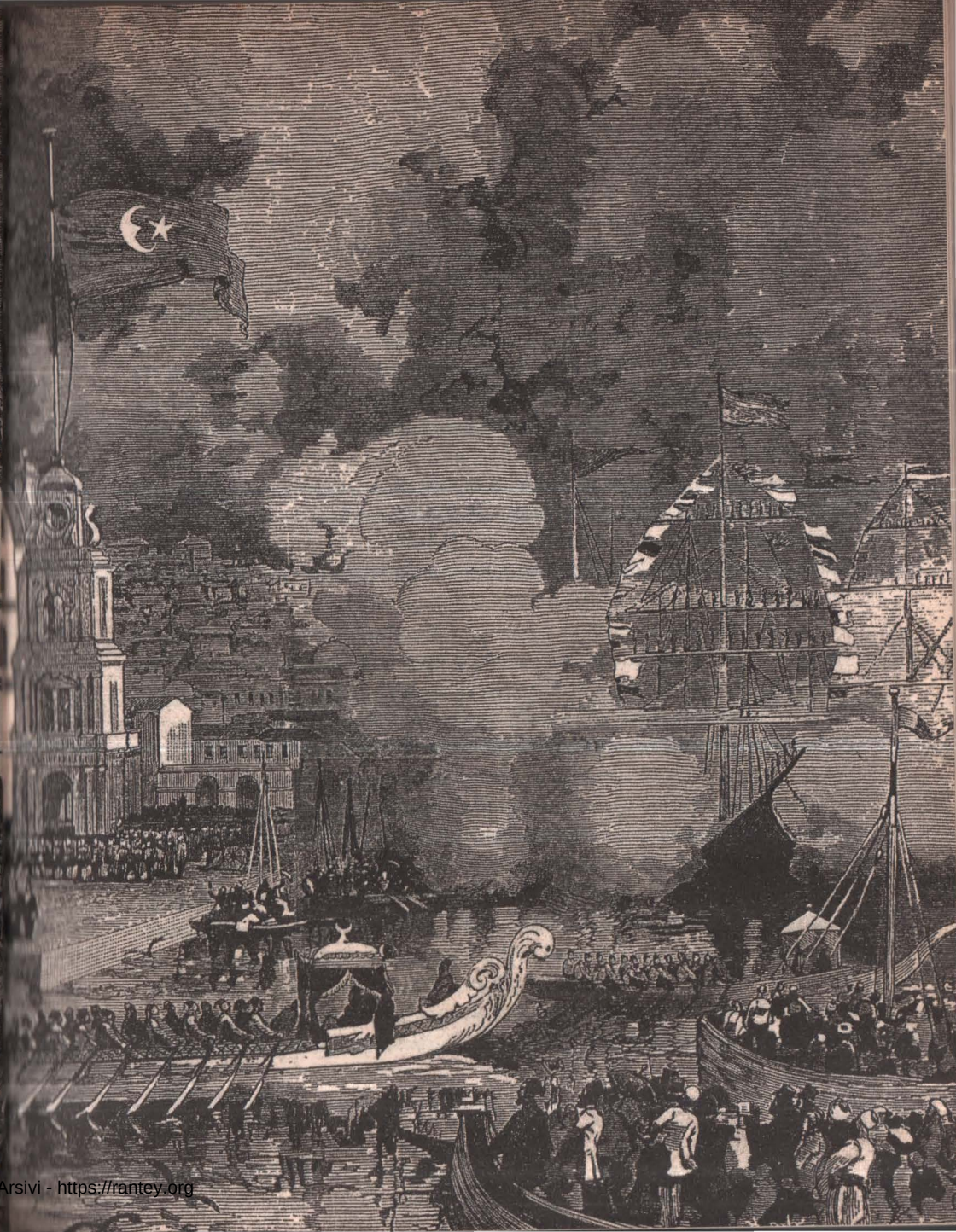
Her şeyden önce, tanıştığımız andan itibaren beni bütün imkânlarıyla destekleyen doktora danışmanım, değerli bilim adamı Klaus Kreiser'e teşekkürlerimi sunmak isterim. Açıkça belirtmem gerekir ki, onun yardımları olmasaydı bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmazdı. Engin bilgisiyle bana devamlı yol gösterdi. Tezimin diğer danışmanı Bert Fragner de bana çok yardım etti; moralimi yüksek tutmamı sağladı. Kendisine sonsuz teşekkür ederim.

Çalışmaya fikri katkılarından ve diğer yardımlarından ötürü Edhem Eldem'e özellikle teşekkür etmek isterim. Kendisi ayrıca bu kitabın basılması için elinden geleni yaptı. Kemal Beydilli, Filiz Çalışkan, Claudia Römer, Monika Lehner, Mehmet İpşirli, Nicolas Vatin, Kadir Atlansoy, Ramazan Korkmaz, Murat Bardakçı, Yücel Dağlı ve Hatice Aynur çeşitli vesilelerle kitabın ortaya çıkmasına katkıda bulundular, hepsine tek tek bütün samimiyetimle teşekkür ediyorum. Kitabı ince eleyip sık dokuyarak okuyan, eleştiren, düzelten, fikri katkıda bulunan Teyfur Erdoğan'ın hakkını ödeyemem.

Londra arşiv ve kütüphanelerinde araştırma yapmama maddi olanak sağlayan Christopher Ferrard ve Hazel E. Heughan Eğitim Vakfı'nın diğer mütevellilerine, ansiklopedinin madde dosyalarını kullanmama izin veren İSAM yönetici ve çalışanlarına, özellikle Birol Ülker'e, araştırma yaptığım yıllardaki Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeline, özellikle Fuat Recep'e teşekkür ederim.

Kitabı yetkinlikle yayına hazırlayan Ayşen Anadol'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

HAKAN T. KARATEKE / CAMBRIDGE, MA

ÖNSÖZ

Devlet-i aliyye-i Osmaniyye'nin altıncı yüzyılı öncekilerden farklı geçti. Aslında 19. yüzyıl, sadece Osmanlı devleti için değil, bütün monarşik rejimler için hem farklı, hem de oldukça zor bir yüzyıl oldu. İktidarlarının kaynağını Tanrı'da bulan hükümdarlar, büyüsünü yitiren dünyada teker teker meşruiyet bunalımına düşmeye başladılar. Bu yüzyılda ulusların bağımsızlık mücadelesi imparatorlukların mevcudiyetini tehdit eden başka bir etmen oldu. Avrupa uygarlığının sanayi devrimi ve sömürgecilikle ulaştığı zenginliğin desteğiyle bütün dünyada karşı konulmaz bir otorite kurması, bu kültür dairesine dahil olmayan daha geleneksel iktidar şekilleri için farklı meşruiyet sorunları doğurdu. Kökleri hangi uygarlığa dayanırsa dayansın hemen hemen bütün geleneksel toplumlar ve devletler, yönetim ve rejim biçimlerinde, düşünce ve eğitim sistemlerinde, yaşam ve eğlence tarzlarında "modern Batı" örneğine uymaya çalıştılar. Ancak, geleneksel karakterdeki birçok iktidar modern dünyaya eklemlemeye çalışırken mevcut geleneksel meşruiyet kaynaklarından da tamamen vazgeçmiyordu.

Bu son ikilemi yaşayan çarpıcı örneklerden biri de Osmanlı devletidir. 19. ve 20. yüzyılın Osmanlı sultanları yukarıda sayılan meşruiyet sorunlarının hepsini göğüslemek zorunda kaldı. Devletin son yüzyılı ciddi bir kimlik bunalımının gölgesinde geçti. Bu arada, kimlik bunalımı ile meşruiyet bunalımının çoğu kez beraber ortaya çıktığını belirtmeliyim. Osmanlı modernleşmesi, bu çarpıcı gelişmelerin çekiciliği yüzünden, üzerinde çokça kalem oynatılan konulardan biri oldu. Bu çelişkiler yüzyılı, galiba biraz da benzer tartışmaların günümüz Türkiye'sinde hâlâ devam etmesinden ötürü, yazarlara çekici geliyor. Yine bu yüzden, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun zihniyeti ve çelişkileri hem tarihçiler, hem de okurlar tarafından aşağı yukarı tekrar kurgulanabilme, kavranabilme, hatta hissedilebilme özelliğine sahip.

Bu çalışmada, bu çelişkiler yüzyılına başka bir açıdan yaklaşıp Osmanlı devletinin kendini tanımlama ve ifade etme yollarından biri olan merasimleri inceleyeceğiz; 19. yüzyıldaki Osmanlı devlet merasimleri bağ-

Resim 1.

(s. 8-9).

Padişahın

kayığı

Tophane'ye

yanıyıyor.

lamında modernleşmenin kendini ne düzeyde belli ettiği hakkında bilgi edineceğiz, saray ile devletteki zihniyet değişikliklerini anlamaya çalışacağız. Bu arada, Avrupa-Osmanlı ilişkilerinin 19. yüzyıl törenlerini nasıl etkilediğini de göreceğiz.

Kitabın “Merasimleri Anlamak” başlıklı son bölümü, aslında merasim denen olguya genel bir giriş niteliğinde. Bu bölümde siyasi iktidarın merasimleri nasıl kullandığına ve bu yolla hedef kitle olan halkta nasıl bir etki meydana getirdiğine teorik bir yaklaşım geliştirmeye çalışıyorum. Bu bölümün amacı, kitapta ayrıntılarıyla anlatılacak merasimlere bilgi verici ve teorik bir altyapı hazırlamak ve –deyim yerindeyse– okuru asıl metni okumaya “ısındırmak.” Bununla beraber “Merasimleri Anlamak” bölümü biraz soyut olduğundan ve asıl araştırma bu bölüm okunmadan da bir bütünlük gösterdiğinden, bir değişiklik yapıp bu bölümü kitabın sonuna aldım. İşin teorisiyle ilgilenenleri önce bu bölümü okumaya davet ediyorum.

Törenler üzerine çalışırken törenlerin tasvir edilmesi gerekiyor; bu tasvirlerin nasıl yapılması gerektiği meselesi konunun güçlüklerinden biridir. Bu çeşit çalışmalarda kaçınılmaz olan tasvirici anlatım, doğası gereği törenler hakkında bir genelleme yapar. Hatta, örneğin “falancaya bir tezkere gönderilirdi” gibi, bir işin devamlı yapıldığını belirten bir dil kullanılmasını bile bu genellenmenin bir parçası olarak görebiliriz. İşte bu noktada tarihyazımı açısından bir tehlike ortaya çıkıyor; çünkü törenler aynı şekilde doğaları gereği durağan temsiller değildir. Bir törenin bir şekilde tasvirinin yapılmış olması, okuru aynı törenin değişik zamanlardaki ve bazen değişik mekânlardaki doğal sapmalarından mahrum bırakıyor.

Bu durum çoğu zaman çok tehlikeli bir eksiklik anlamına gelmiyor. Yine de eksikliğin aşılması için, anlatımın her küçük ayrıntıya değinilerek yapılması, muhakkak ki seçilebilecek akademik bir yöntemdir. Bu yöntem izlenerek bu çalışmada birer bölümde incelenen her bir tören türü için ayrı bir kitap dahi yazılabilir. Fakat ben burada kimi zaman ayrıntıları ve her bir temsilde ortaya çıkabilen farklılıkları –eğer arkalarında önemli bir anlam gizli olduğuna kanaat getirmemişsem– teker teker sayarak okunması yorucu bir metin ortaya çıkarmaktan kaçınmaya çalıştım. Bütün önemli sapmaları derleyebildiğim iddiasında da değilim. Böyle bir iş benim gücü-

mü aşar. Yapmaya çalıştığım, şimdiye kadar hakkında hiçbir monografi yazılmamış olan son yüzyılların törenlerini bir araya getirmektir.

Çalışmanın esas çerçevesini Osmanlı devleti merasimlerinin 19. yüzyıldaki akışları oluşturuyor. Bu haliyle çalışma, çok katı belirlenmiş bir sınırlamaya tâbi tutulmamışsa da, II. Mahmud'dan başlayarak Osmanlı devletinin sonuna kadar geçen süreyi incelemek amacındadır. Ne var ki tarih yazımında yapay dönemleştirmeler her zaman yeterli olmayabiliyor. Okur, kitapta zaman zaman 18. yüzyıldan, hatta daha öncesinden örneklerle karşılaşacak, 20. yüzyıldaki uygulamalara sarkan değerlendirmeler okuyacaktır.

Burada hemen belirtmek gerekir: Bu çalışma, bir Osmanlı sarayı tarihi değildir; Osmanlı sarayı hakkında derinlemesine sosyolojik bir analiz denemesi yapılmamıştır. Saray halkının ilişkileri üzerine N. Elias'ın artık klasik kitap haline gelmiş çalışmasının yanı sıra başka birçok esere başvurulabilir.¹ 18. yüzyıl sonrası Osmanlı sarayı hakkında yeterli kaynak mevcut olmasına rağmen, hâlâ Osmanlı sarayının sosyolojik bir analizinin yapılmamış olmasına hayıflanmamak elde değildir. Enderun'dan yetişen Atâ Bey'in *Tarih*'i gibi çok ilginç birincil bilgiler içeren basılı bir kaynak bile henüz yeterince değerlendirilmemiştir. Saray hayatı ve gelenekleri ve gösterdikleri değişim üstüne yapılacak ayrıntılı bir araştırma şüphesiz bu çalışmaya da değişik boyutlar katabilirdi. Ne yazık ki konunun genişliği beni bu yöndeki ilk niyetimden caymak zorunda bıraktı. Bütün bunlara rağmen merasimler hakkında bir araştırmanın saray âdetleriyle alışverişinin olmaması mümkün değildir. Nitekim merasimlerin mali portreleri meselesine aynı sebepten dolayı hiç değinilmemiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Milli Saraylar Arşivi'nde bu konuya kaynak olabilecek birçok belge ve defter vardır.

Çalışmanın çok önem verip hedeflediği diğer bir amaç, merasimleri oluşturan yüksek sembolizmin arkasındaki "gerçekliğin" yorumlanması na yardım etmektir. Bir devletin neden merasimleri vardır? Bunlar zamanla neden değişir/değiştirilir veya neden değişmez? Merasimlerde hükümdarın konumu nedir ve 19. yüzyıl merasimlerinde nasıl değişmiştir gibi soruların cevapları Osmanlı örneği incelenerek aranmıştır. Çalışma, böylece

Osmanlı merasimlerinin 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı olmak üzere oldukça uzun bir dönemdeki tarihine ve bu dönemde iktidar yapılanmasındaki rolüne değinmek istemektedir.

Osmanlı merasimleri söz konusu olduğunda, bunların sıkı kalıplar içinde değişmez törenler olduğuna dair yorumlar yapıldığını çok duymuştum. Bu kitabı yazarken Osmanlı teşrifat dairesinde üretilmiş birçok belge okudum. Bu belgeler genelde böyle törenlerin değişmesine karşı bir retorikle süslüdür, ama Osmanlı devletinin merasimlerle ilgili olarak kendini çok sıkı kalıplara uymaya zorladığı söylenemez. Teşrifat konusunda ise, Osmanlı devleti merasimlerde olduğundan daha az hoşgörülüydü. En azından Viyana veya Paris sarayları kadar... Çünkü birincisi, devletin iç teşrifatı kişiler arası hiyerarşiyi sağlamada birincil önem taşıyordu; ikincisi, devletler arası karşılıklı teşrifatı belirleyen inceliklere dikkat etmek, rütbesinin gerektirdiğinden daha fazla itibar görmek isteyen elçilerin taleplerine uygun cevapları verebilmek, devletin itibarıyla doğrudan ilgili olduğu için çok önemliydi.

Değinmek istediğim bir diğer konu –belki bir tahmin– birçok okura gereksiz bir ayrıntı gibi gelebilir. Yine de söylemeden geçemeyeceğim: Herhalde Osmanlı devletinin doğal sonu 20. yüzyıl başında gelmiş olmasaydı, bugün Osmanlı hanedanının Avrupa’daki temsili “monarşi”lerden hiçbir farkı kalmayacaktı. Ne eğitimlerinde, ne yaşam biçimlerinde, ne eğlencelerinde ve ne de başka bir şeylerinde... Belki, bir oryantal çingırağın pek uzaktan bir çınlaması duyulacaktı zaman zaman... Hanedan üyeleri muhtemelen yüksek tirajlı uluslararası popüler dergilerin kapaklarından düşmeyecekti ve belki de dünyanın her tarafında *fan*’leri olacaktı. Tabii bu yalnızca bir tahmin, fakat hanedanın 19. ve 20. yüzyıllardaki modernleşme çizgisinin böyle sonuçlanacak bir gelişmeyi gösterdiğini gönül rahatlığıyla söyleyebilirim.

Birkaç söz de çalışmada kullanılan kaynaklar hakkında söylemek istiyorum. Birçok merasim hakkında her türlü bilgi için ilk sırada elbette Başbakanlık Osmanlı Arşivi geliyor. Merasim tarifleri için önemli bir kay-

nak olan teşrifat defterlerine 19. yüzyılın ortasından itibaren fazla rastlanmaz; tarifler daha ziyade teşrifat dairesinin ürettiği müstakil belgelere kaymıştır. Çalışmada takip edilen yöntemle ilgili değinildiği gibi, gördüğüm bütün arşiv belgelerini ayrıntılarıyla anlatarak ortaya okunması güç bir metin çıkarmaktan bilinçli olarak kaçınmak istedim ve merasimlerin genel akışlarını saptayıp yalnızca önemli sapmaları örneklenmekle yetindim. Arşivlerdeki merasimlerle ilgili bütün belgeleri gördüğümü iddia etmiyorum da, gördüklerimin hepsini notlarda zikretmiş de değilim. Birbirine benzeyen onlarca belgeyi art arda sıralamaktan kaçındım. Ne kadar çok belge numarası sıralarsam, o kadar çok değerli bir çalışma yapmış olacağım kanısında değilim. Arşiv belgelerinde seçmeci davrandım, anlattıklarımı örnekleme yöntemiyle kaynak gösterdim.

Arşivin yanı sıra Osmanlı gazetelerini de temel kaynaklar arasında saymak gerekir: Gazetelere hem muhabirleri haber geçiyor, hem de bazı gazetelere teşrifat dairesi merasimler hakkında ayrıca bilgi veriyordu.² Bu yüzden de bazı Osmanlı gazetelerinde çok değerli merasim tarifleri veya benzer konularda ilanlar vb bulmak mümkündür. “Devletin ürettiği” diğer bir kaynak da nizamnamelerdir. Bunlar bazen merasimlerin tarihinde birer dönüm noktasını belirleyebilecek önemde olabiliyor.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı Osmanlı devlet ve saray adamları günlük tutma alışkanlığı kazanmış, hatıralarını yazmaya başlamışlardı. Bu günlükler ve hatıralar, arşiv belgelerindeki resmiyeti aşan canlı tarifler ve protokoldeki sapmalar hakkında zengin bilgiler içeriyor. Hatıralar gibi ben-merkezli anlatımları kullanmanın sorunları ve tehlikeleri herkesçe bilinir. Örneğin özellikle II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin hemen sonrasında yazılan hatıraları bir süzgeçten geçirmek gerekiyor. Ne yazık ki birçok değerli hatıra da eksik ve sadeleştirilmiş haliyle *Hayat Tarih Mecmuası* gibi popüler dergilerin sayfalarında kaybolmaya yüz tutmuştur.

Yine öznellik tehlikesinden uzak olmayan, fakat bir yerli gözün görebildiğinin çok ötesini görebilen yabancı seyahatnameler ve sefaret raporları da 19. yüzyıl Osmanlı sarayı üzerine en değerli kaynak türlerinden birini oluşturuyor. Saray konusunda bilgi içeren bu kaynakların mümkün ol-

Kitapta Osmanlı devleti için zaman zaman “Devlet-i aliyye” ve “Memâlik-i Osmaniyye” tanımlamalarını kullandım. Okur bu kullanımlarda bir çeşit özlüm veya başka bir niyet aramamalıdır. “Devlet-i aliyye” veya “Devlet-i aliyye-i Osmaniyye” (Yüce Osmanlı Devleti), Osmanlı devletinin –en azından son döneminde– kendine verdiği isimdir; tıpkı “Türkiye Cumhuriyeti Devleti” gibi. Devletin kendinden bahsederken kullandığı daha eski –biraz da sahip olunan engin toprakların gururunu hissettirmek isteyen– bir tanımlama olan “Memâlik-i Osmaniyye” (Osmanlı Mülkleri) ise örneğin itibarlı bir diplomatik yıllık olan *Almanach de Gotha*’da 1893’ten sonra “Turquie”nin yanı sıra kaydedilecek kadar yaygındır. Bu yüzden zaman zaman bu isimleri tercih etmemi biraz profesyonel tarihçiliğin cilvesi olarak görmek doğru olacaktır.

Aynı şekilde kitapta fazlaca kullanılmış olan teknik terimlerin Osmanlı tarihiyle profesyonel olarak uğraşmamış kişilere bazen yorucu geleceğini tahmin edebiliyorum. Ne var ki, çoğu zaman bu terminolojiyi bugünkü Türkçe’ye çevirmek mümkün olmuyor veya asıl terimin tam karşılığı ve/veya vuruculuğu verilemiyor. Bu yüzden bu terimler olduğu gibi bırakıldı ve kitabın sonuna, çoğu zaman kelimelerin çok kısa açıklamalarıyla kitapta kullanıldıkları anlamlarının verildiği küçük bir terimler sözlüğü eklendi.

Kitabın baskıya hazırlandığı son aşamada, basılsa beni oldukça utandıracak birkaç yanlış tesadüfen fark edip düzeltebildim. Yine de hataların hepsini temizleyemediğimden eminim. Ne yazık ki insanın bazen basireti bağlanıyor. Ümidim, okurun kitabı bir kalemde silip atmaması, hatalarına rağmen ortaya çıkmasındaki emeği takdir etme büyüklüğünü göstermesidir.

II. Mahmud

Abdülmecid

Abdülaziz

V. Murad

II. Abdülhamid

Mehmed Reşad

Vahideddin

	Doğumu	Hükümdarlığı	Ölümü
II. Mahmud	20 Temmuz 1785	1808—1839	1 Temmuz 1839, İstanbul
Abdülmecid	23 Nisan 1823	1839—1861	25 Haziran 1861, İstanbul
Abdülaziz	9 Şubat 1830	1861—1876	4 Haziran 1876, İstanbul
V. Murad	21 Eylül 1840	1876—1876	29 Ağustos 1904, İstanbul
II. Abdülhamid	22 Eylül 1842	1876—1909	10 Şubat 1918, İstanbul
Mehmed Reşad	4 Kasım 1844	1909—1918	2 Temmuz 1918, İstanbul
Vahideddin	4 Şubat 1861	1918—1922	16 Mayıs 1926, San Remo

Şekil 1. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yedi padişahı.

CÜLUS VE BEYAT

On yıl önce, Osmanlılardan başka bir hanedanın Türkiye'ye hükmetmesinin düşüncesi bile sapkınlık sayılırdı; şimdi bu soru açıkça tartışılıyor.

ADOLPHUS SLADE, 1833¹

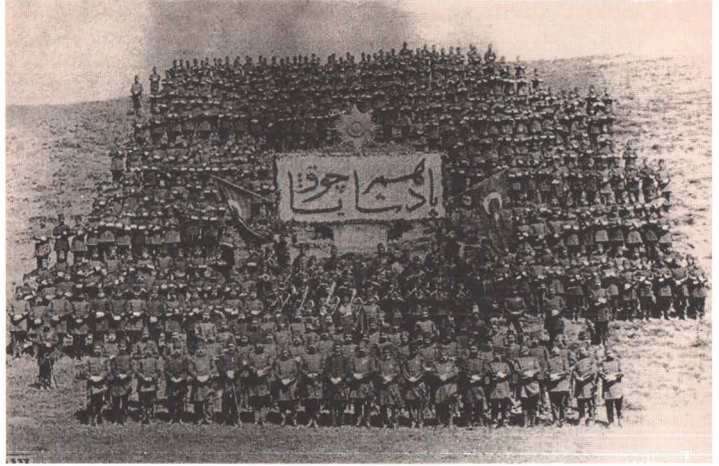
Türkiye'de bugünkü durumdan hoşnut olmayanlar, başka ülkelerden çok daha fazla olmak üzere, gelecekte değişim olması umuduyla kendilerini avuturlar. Bu değişimler öyle ani, öyle sık ve öyle beklenmediktir ki Doğu'da değişim zemininin başka yerlerden daha uygun olduğunu gösterir.

THE TIMES, 19 EKİM 1868.

19. YÜZYILDA VERASET USULÜNÜ DEĞİŞTİRME ÇABALARI

Osmanlı hanedanında I. Ahmed'e (ö. 1617) kadar saltanat hakkı babadan oğula (*primogeniture*) geçerdi, bundan sonra hanedanın en yaşlı üyesine (*ekberiyet; seniority*) geçmeye başladı.² I. Ahmed'in ölümüyle tahta yeni usule göre hanedanın en yaşlı üyesi I. Mustafa oturdu. Ne var ki Mustafa üç ay kadar sonra deliliği yüzünden tahttan indirilip yerine I. Ahmed'in oğlu II. Osman getirildi. II. Osman'dan sonra saltanatın ekberiyet yoluyla aktarılması usul olarak yerleşti. Bu güçlü teamül hanedanın son yıllarına kadar yazılı bir kanunla sabitleştirilmedi, ama padişah değişikliklerinin hepsi teamüle uygun olarak yapıldı. Ancak 19. yüzyılda saltanatın babadan oğula geçmesi sistemini tekrar yürürlüğe sokma çabaları da görüldü.

Giese'nin, saltanatın babadan oğula geçmesi usulünün Abdülmecid döneminde Osmanlı devletinde tekrar düşünülmeye başlanmasını Avrupa tarzı bir monarşiye yaklaşma çabaları arasında görmesi, devletin genel politikası göz önüne alındığında, akla yakın bir yorum görünüyor.³ Daha Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında yarı resmi gazetelerde "Avrupa devletlerinin veraset usulü" hakkında bilgilendirici yazılar görülmüyordu.⁴ Abdülmecid'in veraset usulünün değişmesi isteği bir usul tartışmasını başlatmıştı; daha sonra, özellikle de Abdülaziz döneminde sorun de-

Resim 3.
"Padişahım çok
yaşal!"

vamlı gündemde kaldı.⁵ Bu dönemde saltanatın ekberiyet yoluyla geçiş usulünün devletteki birçok karışıklığın sebebi olduğunu düşünenler çoğaldı.⁶ Nitekim Devlet-i aliyyenin modernleşme yolundaki rakibi Mısır valiliğinde bu usul değişikliğini başaran Mısır Valisi İsmail Paşa'nın iki selefi Abbas ve Said paşalar da *primogeniture*'a izin verecek fermanı elde etmek için mücadele etmişlerdi.⁷

Veraset usulünün değiştirilmesi konusunda ilk çabalara Abdülmecid'in saltanatı zamanında rastlıyoruz. Abdülmecid, teamüle göre resmi veliaht olan kardeşi Abdülaziz'in yerine tahta büyük oğlu Murad'ı geçirmeyi düşünüyordu. Saray hekimi Dr. Spitzer'e, kardeşi Abdülaziz'in tahta geçmesi halinde oğullarına kötü davranabileceğinden korktuğundan bahsederek yakınması, Murad'ı protokol harici Kandiye (Irâklion) ziyaretinde yanında götürmesi gibi olaylar yavaş yavaş usul değişikliğine zemin hazırladığının belirtileridir.⁸ Bir ara gizliden gizliye Veliahd Abdülaziz Efendi'yi Trablusgarb valiliğine tayin ederek başkentten uzak tutmak düşünülmüş, fakat uygulamaya geçirilmemişti.⁹ Dahası, Abdülmecid İngiltere elçisi Canning'e açıkça veraset usulünü kendi oğlu lehine değiştirmek istediğinden bahsederek, böyle bir değişikliğe Avrupa devletlerinin gösterecekleri

tepkii öğrenmek istemişti. Elçi, böyle bir durumun tahtta başka şehzadelerin de hak iddia etmesine yol açabileceğini ileri sürerek sultanın düşüncesine devleti adına destek vermediğini ima edince, sultan planını bir süre daha askıya almak zorunda kaldı.¹⁰ Bununla beraber, Abdülmecid'in daha yakın durduğu Fransız elçisi bu planı destekliyordu.

Veraset usulünün değiştirilmek istendiği haberleri bu sıralarda iyiden iyiye yayıldı. Söylentilere göre Abdülaziz, ağabeyinin son günlerinde bir suikast endişesiyle annesinin hazırladığı yemeklerden başka bir şey yemiyor, dairesinden dışarı pek çıkmıyordu.¹¹ Düşüncenin henüz yaygın destek bulmadığı bir sırada Abdülmecid'in zamansız hastalığı ve ölümü planları sonuçsuz bıraktı. Fakat değişiklik konusunda o kadar çok konuşulmuştu ki, Abdülmecid'in vefatının ardından yeni padişahın cülusu esnasında bürokratlar arasında veraset usulünün değişip değişmediği konusunda ciddi bir şüphe oluştu. Daha doğrusu Şehzade Murad'ı destekleyen Serasker Rıza Paşa ile sadrazam ve kaptan paşa arasında bir gruplaşma oldu, hatta bu tereddüt teşrifat dairesinin yazdığı beyat töreni davetiyelerine kadar yansıdı. Davetiye pusulasında tahta geçecek sultanın isminin yazıldığı yer önce boş bırakıldı. Vekillerin bir kısmı da beyat yapılacak şahıs konusunda hanedanın en yaşlı erkek üyesi Abdülaziz ile Abdülmecid'in büyük oğlu Murad arasında bir tereddüde düştüler. Ancak Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Abdülaziz lehine ağırlığını koyması ve Abdülmecid'in cenaze namazını kılmaya gelen bir kısım ulemanın Abdülaziz lehine ısrar etmelerini sağlamasıyla durum kesinleşince davetiyelerdeki boşluk dolduruldu.¹² Aynı şekilde Abdülmecid'in ölümüne dair ilk resmi yazılarda tahtın yeni sahibinin isim yerinin önce boş bırakıldığı ve bu boşluğun sonradan Abdülaziz'in ismiyle doldurulduğu söylenir.¹³ Abdülaziz de tahta geçer geçmez ilk iş olarak uzun süredir seraskerlik makamında bulunan ve beyat öncesi gerginliğin en önemli sebebi olan Rıza Paşa'yı görevinden aldı. Hatta, bütün bu gerginliğin baş oyuncusu Murad'ın Abdülaziz'in baskısı yüzünden Fransa hükümetinden gizli koruma aramak zorunda kaldığı söylenir.¹⁴

Abdülmecid'in ardından tahta geçen Abdülaziz'in aynı şekilde veliaht Murad Efendi yerine oğlu Yusuf İzzeddin lehine veraset usulünü değiştirme planları ise daha da ileri gitti. Abdülaziz değişikliği uygulamaya

Resim 4.
"Veliâhd Yusuf İzzeddin
Efendi Hazretleriyle Sırp Kralı
Yedinci Piyer Hazretleri
(Veliâhd hazretlerine iade-i
ziyaretleri esnasında çekilen
bir resim)". *Resimli Kitab*, 19
Nisan 1326/1910.

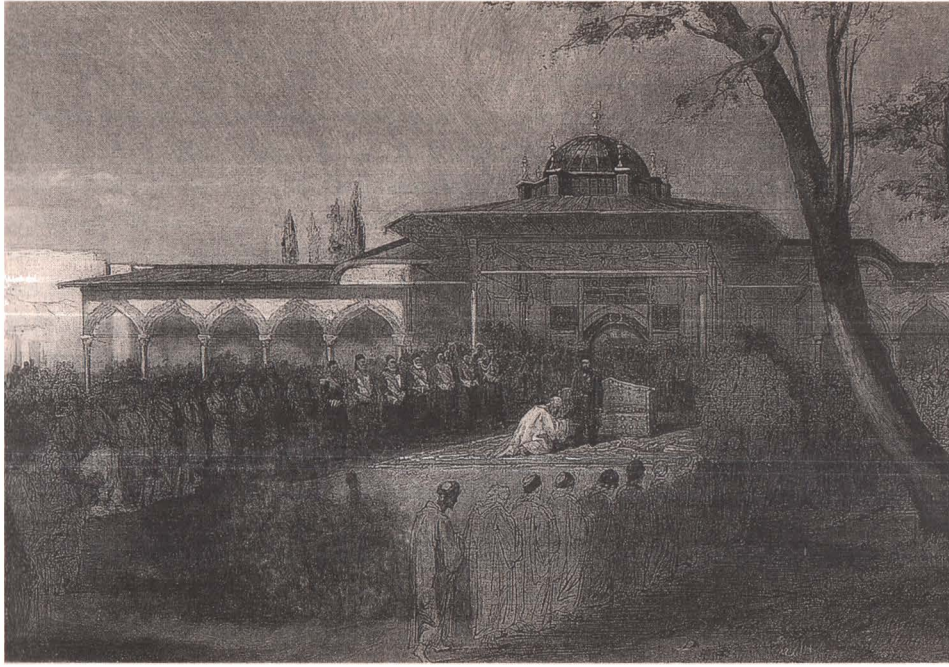
Foto: Phoebus.

sokmadan önce, çeşitli baskı gruplarını hoşnut etme ve oğluna ısındırma yöntemini seçti. Öncelikle askerin alışmasını sağlamak için Yusuf İzzeddin henüz altı yaşındayken orduya alındı, rütbeleri çabucak yükseltildi. Prens Karl von Hohenzollern-Sigmaringen'in 1866 Ekim'inde İstanbul'u ziyaretinde dokuz yaşındaki Yusuf İzzeddin Pangaltı'da kendi taburuna çocuk sesiyle emirler vererek geçit resmi yaptırıyordu;¹⁵ daha 14 yaşında müşir rütbesiyle 4. Ordu (Anadolu ordusu) kumandanı, kısa bir süre sonra

Hassa Ordusu (1. Ordu) kumandanı tayin edildi. Yusuf İzzeddin zamanının çoğunu asker barakalarında geçirir olmuştur. 17 yaşında iken Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Tıbbiye ve Harbiye ödöl törenlerine adeta padişah gibi sadrazam, şeyhülislam ve vükelanın ardından geliyor ve buralarda talebeye nutuk atıyordu.¹⁶ Ayrıca yüksek rütbeli asker ve devlet adamlarına hediyeler verilerek onların yakınlığı sağlanmak istendi.¹⁷ Paris ve Londra ziyaretlerinde Yusuf İzzeddin'in veliahd Murad Efendi'den önce protokole alınmasını Abdülaziz'in sağladığı söylentisi dahi yayıldı. Bu sıralarda ilk kez bir hanedan üyesinin resmi bir dergide basılarak bu yeni propaganda yöntemine de el atılmış oldu. Mehmed Ârif, çıkardığı *Âyine-i Vatan* (ilk sayısı 1867) adlı dergiye Yusuf İzzeddin'in resimlerini bastı. Bu resimlerin birinde on yaşındaki şehzade efendi binbaşı üniformasıyla görünüyordu. Söylentilere göre Mehmed Ârif bu jestinden dolayı Abdülaziz'den yüklüce bir bahşış almıştı.¹⁸

Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olduktan sonra Abdülaziz'in planlarını desteklemesi ve 1872 başlarında sultanın şifahen şeyhülislam efendinin onayını da aldığı, şeyhülislamın babadan oğula geçecek veraset usulüne fetva vereceği söylentilerinin duyulmasıyla artık bir oldu-bitti değişikliğine uğruşmuştu.¹⁹ Saray, gerçi resmi açıklamalarında ortalıkta dolaşan bu dedikoduların asılsız olduğunu ilan ediyor, Mahmud Nedim Paşa kendisine bu konuda soru soran elçilere sultanın kesinlikle böyle bir niyeti olmadığını vurguluyordu, fakat Yusuf İzzeddin lehine teşrifat harici uygulamalar yapılmaya hâlâ devam ediliyordu. Bu yıllarda İtalya Kralı Vittorio Emanuele'nin General Pralormo vasıtasıyla Osmanlı veliahdına hediye gönderdiği nişan, ufak bir oyunla Yusuf İzzeddin Efendi'ye verildi.²⁰

Diğer taraftan, Mısır hanedanıyla ilişkilerin kazandığı yeni boyutlarda da Abdülaziz'in dolaylı olarak veraset değişikliğiyle ilgili taktikler güttüğü sezilir. 1841'den beri Mehmed Ali Paşa ailesinde olan Mısır valiliği İstanbul'da olduğu gibi hanedanın en yaşlı üyesine geçiyordu. Mısır seyahati sırasında (1863) İsmail Paşa ile Abdülaziz veraset usulüyle ilgili bazı planlar yapmış olmalı. Zira Abdülaziz bu seyahat dönüşü daha kararlı bir propaganda uygulamaya başladı. Verasetin babadan oğula geçmesine izin

Resim 5. Babüssaade önünde Abdülaziz'e beyat merasimi. Stanislaw Chlebowski (İstanbul 1865-76), Krakov Ulusal Müzesi, *War and Peace*, cat. no. 338.

veren ferman 27 Mayıs 1866'da çıktı.²¹ Gerçi *primogeniture* Mısır hanedanında çok ciddi uygulanmadı ve iki hıdiv değişikliğinden sonra yürürlükten kalktı, fakat Abdülaziz bu izni verirken aslında bir yandan da kendi oğlu lehinde bir değişiklik için kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu. Hemen bu sıralarda gazetelerde Yusuf İzzeddin'in şura üyeliklerine seçildiği haberleri ve kendisine "hıdivinki" gibi bir vapur yaptırılacağı haberleri çıkıyordu.²²

Abdülaziz'in bu konuda birçok tepki ve eleştiri aldığı söylenebilir. 1868 yılı 30 Eylülünde aralarında Abdülmecid'in sarayında görev yapmış kişilerin de bulunduğu altmış kadar kişi Sultan Abdülaziz'e suikast yapmayı planladıkları gerekçesiyle tutuklandılar.²³ Pera'da Madam Theresa'nın

evini toplantı yeri haline getirmiş olan bu grubun amacı tabii ki Murad Efendi'yi tahta geçirmekten başka bir şey değildi. Meşru veliaht Murad Efendi lehine ortaya çıkan bu gibi planlar, Abdülaziz'in, saltanat geçiş usulünü kendi oğlu lehine değiştirerek aslında kendisini de hal' tehdidinden kurtarma kararlılığını ve –diğer bir bakış açısıyla çaresizliğini– iyice arttırdı. Böylelikle en azından Abdülaziz'in tahttan indirilmesi söz konusu olsa bile, Murad'ı tahta geçirmek isteyenlerin “meşru” bir dayanak noktaları kalmayacaktı. Asıl önemlisi Abdülaziz elbette kendi oğlundan –en azından kısa vadede– bir komplo beklemeyecekti. Fakat bu değişiklik Abdülmecid'in tahtta hakkı olan altı şehzadesini bu haklarından mahrum edecekti; dolayısıyla değişikliğin ardından çıkacak büyük karışıklık göz ardı edilemezdi. Daha sonraları, 1870'lerde, Abdülaziz'in teşebbüsünün halk arasında da iyice duyulmasıyla, Anadolu'dan veraset usulünün değiştirilmesi'nin her nasılsa “Kuran'ın hükümlerine ters düştüğü”ne dayanan bazı muhalefet haberleri gelir oldu.²⁴ İngiltere elçisi Sir Henry Elliot da 1872'de bu değişikliğe olumlu bakan hiç kimseye rastlamadığından söz eder.²⁵ Öte yandan padişahın planını bir oldu-bittiye getirememesinin en büyük sebebi başta Fuad ve Âli paşaların bu fikrin aleyhinde olmalarıdır. Buna karşılık Harbiye Nazırı Esad Paşa bu planları destekliyor ve askerler arasından taraftar toplamaya çalışıyordu.

İngiltere ve Avusturya önce sultanın planlarını destekleyerek kendisine yakınlaşmayı ve üzerinde daha fazla etki sahibi olmayı düşündüler. Fakat daha sonra sultanın asıl destekçisinin Mahmud Nedim Paşa sayesinde Rusya olduğu ortaya çıkınca desteklemekten vazgeçtiler.²⁶ Osmanlı veraset değişikliği planları uluslararası arenada, Osmanlı devleti üzerinde nüfuz arttırmak isteyenler arasında siyasi bir mücadeleye dönüştü. Bu sıralarda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ulysses Grant'ın oğlu Yüzbaşı Grant, General Sherman'la birlikte sultanı ziyarete geldiğinde, heyetin tercümanı Mr. J.P. Brown sultana veraset değişikliği planlarını destekler bir konuşma yaptı. Sonradan tercümanın, aslında heyetten böyle bir destek gelmemesine rağmen, bir iddiaya göre de Rus elçiliğinin aklını çelmesiyle böyle bir oyuna giriştiği anlaşıldı. Silaştırılan tercümanın kalbi bu heyecana dayanmadı veya –yine bir iddiaya göre– Mr. Brown zehir içerek intihar etti.²⁷

Abdülaziz'in iktidarına karşı, veraset değişikliği tartışmalarının da etkisiyle, çeşitli muhalefet grupları oluşmaya başladı. Bu sırada Şehzade Murad Efendi ile iyi ilişkiler içerisinde olan ve kendisini modern Avrupalı monark idealini doldurabilecek tek saltanat üyesi olarak gören Yeni Osmanlılar da Abdülaziz'in planlarının aleyhine yayın yapıyorlar, İsmail Paşa'nın velayetin babadan oğula geçmesi için aldığı fermanla hıdivlik hakkından mahrum kalmış olan kardeşi Mustafa Fazıl'dan da mali destek görüyorlardı. Namık Kemal'in *Vatan* piyesinin gala gecesinde tiyatro binasından çıkan halk "Allah *murad*-ımızı versin" diye heyecanını dile getirmişti;²⁸ ilk defa 1875'te yayınlanan *Gülrihal* oyununda akrabalarını öldüren, amca çocuklarını birbirine düşüren ve oyunun kahramanı Muhtar'dan (*muhtar*: seçilmiş) haksızca yönetme hakkını almaya çalışan müstebit Kaplan Paşa'yı anlatırken yazarın neyi ima etmek istediğini herkes rahatlıkla anlıyordu.²⁹ Daha önceleri Ziya Bey'in Paris'ten yazdığı ve açıkça usul değişikliğini eleştiren iki mektubu da bir risale şeklinde bastırılmış,³⁰ Abdülaziz'i eleştiren yazılar gazete sütunlarına kadar taşınmış,³¹ Brunswik'in *La succession au trône de la Turquie* isimli zehir zemberek risalesi, ülkeye sokulması yasaklanmasına rağmen, birkaç ay zarfında ikinci baskısına ulaşmıştı. Yazara göre kitap ilk baskısının ardından derhal Türkçe'ye çevrilmiş, elyazısıyla el altından çoğaltılmıştı.³²

Bütün bu tartışmaların sonunda Abdülaziz de ağabeyi gibi planlarını gerçekleştirilmeden tahttan indirildi. Fakat Yusuf İzzeddin hakkındaki propagandalar etkisini kısmen sonradan gösterdi. V. Murad'ın oldukça Batı meşrepli olduğu bilindiği için, kısa süren saltanatı sırasında dahi, softaların veliaht olmamasına rağmen Yusuf İzzeddin lehine planlar yaptığı söylentileri dolaştı.³³ Abdülhamid'in saltanatı sırasında dahi Yusuf İzzeddin'i tahta geçirmek isteyenler hakkında jurnaller verilmeye devam edildi.³⁴

Nihayet saltanatın hanedanın ekber evlada geçmesi 1876'da Kanun-ı Esasi'ye üçüncü madde olarak girerek kanunlaştı.³⁵ Aslında ekberiyet usulünün kanunlaştırılması 19. yüzyılda Osmanlı devletine Osman hanedanından olmayan birinin padişah olması gibi çok değişik bir fikrin yayılmasının hemen ardından olmuştu. Devletin tarihinde daha önce birçok padişahın darbeyle tahttan indirilerek hanedanın başka bir üyesinin padişah ya-

pıldığı görölmüştü. Böylesine bir durum tahta geçen her padişah tarafından ister istemez hesaplanması gereken, mümkün bir son olarak kabul edilirdi, fakat hanedan dışından bir kişinin Osmanlı tahtına oturması konusunda yaygın bir tartışma ancak 19. yüzyılda yapılabilmisti.

Çok yüksek rütbeli bir bürokrat tarafından 1850'lerde Osmanlı devletin varlığının devamının dört esasından biri olarak sayılan "selatin-i Osmaniyye" yani Osmanlı soyundan gelen padişahlar, aslında bu yıllarda "kutsallıklarını" epeyce kaybetmiş sayılabilirler.³⁶ II. Mahmud, 1808 karışıklığında Osmanlı hanedanından tahta hak iddia edebilecek tek kişi kalma niyetiyle IV. Mustafa'yı öldürttüğünde, II. Mahmud'un padişah olmasını istemeyen yeniçeriler arasında "Padişah da bir insan değil mi? Kim olsa olur! Konya'daki şeyh padişah olsun" diye hiç de alışılmadık uğultuların yükseldiği rivayet edilir.³⁷ Bu sözlerin ani bir tepki olarak sarf edildiğini kabul etsek bile, olayı takip eden yıllarda Osmanlıların işgal ettiği hilafet ve saltanat makamına gerçekten talip olan sayısının artmış olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu fikrin bu yıllarda yavaş yavaş kök salmaya başlamış olabileceği anlaşılır. Nitekim 1820'lerin sonlarında Mac Farlane, halk arasında Konya Mevlevi dergâhının büyük şeyhi Molla Hünkâr'ın Osmanlı tahtı üzerinde meşru hakkı olduğuna dair inancın ne kadar yaygın olduğunu kendi gözlemlerine dayanarak hayretle aktarır.³⁸

Midhat Paşa'nın –muhakkak halk arasındaki büyük şöhretine de güvenerek³⁹–Osmanlı tahtına geçmek istediği rivayetlerinin doğruluğu kabul edilse bile, bu, gerçekleşmesi oldukça güç bir plandı. Bu rivayetlere göre paşa, "âl-i Osman oluyor da âl-i Midhat neden olmayacakmış" diye sorabilecek kadar İstanbul tahtını düşünmeye başlamıştı. Paşanın bilinen diğer bir planı –ki gerçekleşmesi daha olanaklı sayılabilir– ise yine Osman soyunu tahttan uzaklaştırıp cumhuriyet ilan etmektir. V. Murad'ın cülusunun ilk günlerinde bunu açıkça etrafta konuşmaya başlamış, vekillerle geldiği Topkapı Sarayı'nda Osmanlıların özel hazinesindeki mücevher ve kıymetli eşyaların bulunduğu odaları mühürletmişti. Paşanın buradaki kıymetli eşya hakkında "Bunlar bütün milletin akçesiyle alınmıştır; müsadere lazım gelir" demesi adeta 1922'de çıkacak kanunların habercisi gibidir.⁴⁰ Aslında Abdülhamid saltanatı, 19. yüzyılda Os-

man soyu aleyhinde gelişen muhalefetin yapmak istediği açısından bir arıza olarak görülmelidir.

Öte yandan, Osmanogullarını tahttan etme konusunda hayata geçirilmesi daha mümkün görünen başka teşebbüsler de vardı. En yaygın olanlardan biri, hilafet ile saltanatın ayrılması ve hilafetin Osmanlı hanedanının elinden alınmasıydı. Hilafetin el değiştirmesi, Osman hanedanı için erken bir sondan başka bir şey olmazdı. Tabii hilafet makamı taliplerinin ve destekleyicilerinin güç aldıkları önemli bir nokta, Osmanlı hanedanının eski otoritesini kaybetmesi ve meşruiyetinin iyiden iyiye sorgulanır olmaya başlamasıydı. 19. yüzyılda Osmanlı hanedanının sorgulanamazlığı ve değişmezliğinin etrafında soru işaretleri oluşmuştu. Gerçi Kanun-ı Esasi'nin beşinci maddesinde sultanın şahsının "mukaddes ve gayr-i mesul" olduğu belirtilmişti, ama hanedanın eleştirilebildiği odaya ilk adım atılmıştı artık. Kapı aralandıktan sonra da içeriye giren çok oldu.

Tarihte siyasi iktidarların meşruiyet sağlamak için en etkili ve ciddi çaba gösterdikleri dönemlerin, otoritelerinin sarsıldığı, iktidardan düşürülmeye çalışıldıkları veya yerlerine bir iktidar alternatifi ortaya çıktığı anlar oldukları fark edilir.⁴¹ Osman soyunun böyle birçok yönden tehdit edildiğinin fark edilmiş olması, saltanatın ekberiyet usulüne göre geçmesi teamülünün kanunlaşmasını zorunlu kılmış, en azından hızlandırmış olmalıdır. Osmanlı hanedanına muhtemel bir darbe indirmenin en iyi zamanı, hanedanın kendi üyeleri arasında tahta kimin geçeceğine dair yeni bir anlaşmazlığın ortaya çıktığı bir an olabilirdi pekala. En azından bir hanedan değişikliği tehdidinin bertaraf edilmesine böylece yardımcı olunduğu söylenebilir. Dahası, muhtemel başka karışıklıklara yol açmamak için, II. Meşrutiyet sonrasında veliahdın teşrifattaki konumu gitgide ayrıcalıklı bir hale getirilmiş, sadrazamların göreve başladıklarında veliahtları resmen ziyaret etmeleri usule bağlanmış,⁴² ayrıca bir de "ikinci veliahtlık" ihdas edilmişti.⁴³ Tahtın resmi ve meşru vârisi hakkında, şehzadeler için hazırlanan albümler aracılığıyla tahtın vârisleri arasında, dönemin yayın organları aracılığıyla da halk arasında ortak bir kanaat oluşturularak artık taht kavgası gibi bir huzursuzluktan kaçınılmak isteniyordu. Saltanat geçişi bundan sonra kanuna uygun bir şekilde gerçekleşiyse de, belki de yüzyıllardır cülus-

larda yaşanmış karışıklıkların mirası olarak, veliahtların birbirlerine güvensizliği devam etti.⁴⁴

OSMANLI BEYAT TÖRENİNİN KÖKENLERİ

Beyat bir kimsenin otoritesinin kabul ve tasdikidir. Hükümdar, iktidara geldikten sonra kendi yetkesinin tanınması için veya yeni bir fikir hareketinin öncülüğünü yapıyorsa doktrinine bağlılık akdi almak için tebaasından beyat alır. Beyat veren insanlar grubu bu akitleriyle, akit verdikleri kişinin belli konulardaki emirlerine veya ayırım yapmaksızın verdiği her türlü emre itaat edeceklerini taahhüt etmiş olur. Dolayısıyla beyatın tamamen siyasi içerikli bir akit olduğunu söyleyebiliriz. Beyat eylemini anlamlandıran bir Osmanlı yazmasında belirtildiği gibi,

[Beyat] itaat ve inkıyad-ı ahdden ibarettir. Guya beyat eyleyen kimesne beyat ettiği sultana muti olup, kendi nefsi mesalihinde ve umur-ı müsliminde ve ahkâm-ı sairede min bad emrine müdahale ve muaraza etmeyip, tab'a muvafık, eger na-muvafık; tav'an ev kerhen emrine ram olmaktan ibarettir [...]. Pes beyat eden kimesne cümle iradat ve itaatini beyat ettiği devletlünün emr ü fermanına bay etmiş [=satmış] gibi olur.⁴⁵

Beyat, sembolizmindeki keskin ayırım vasıtasıyla, görünüşte iktidarı elinde tutan bir otorite sahibiyle bu akitleşme sonrasında, kendisine çeşitli amaçlarla ve çeşitli derecelerde uyacak olan tebaa arasındaki farkı tespit eden, dolayısıyla her iki tarafın mevkilerinin şeklen ilk kez belirttiği bir törende ifadesini bulur. Bu tören, feodal Avrupa'da serflerin, ellerini senyörlerin ellerinin arasına koyup, birkaç cümlelik bağlılık yemini etmeleri şeklindeydi. Önceleri hiçbir dini içeriği olmayan bu beyat törenine sonraları İncil'e el basma gibi bir dini ritüel de eklenmişti.⁴⁶

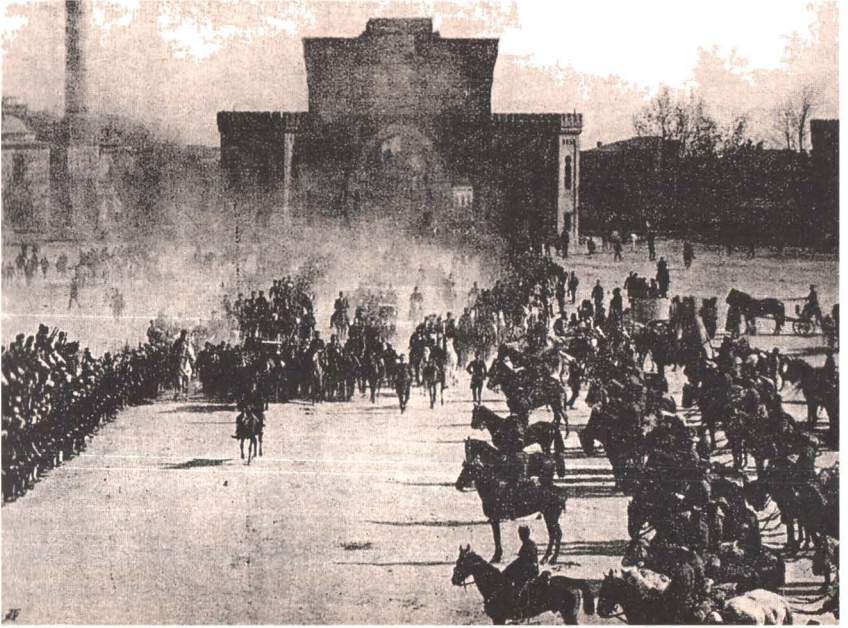
Beyat töreninin, değişik kültürlerde aşağı yukarı benzer bir sembolizm ve içerikte uygulanmış oldukları anlaşılıyor. Osmanlı beyat törenlerinin biçim ve içerik olarak kompozisyonunun temellerini İslam tarihinde buluruz. Hz. Muhammed'in yeni Müslüman adaylarının bazılarının keli-

me-i şahadet getirip Müslüman olmalarının yanı sıra kendisine beyat etmelerini de istemesi, kendisine bağlı siyasi bir topluluk oluşturmayı amaçladığını gösterir. Yine de, Hz. Muhammed'e Mekke döneminde edilen beyatlar ağırlıklı olarak Allah'a şirk koşturmak, hırsızlık ve zina etmemek gibi dini konularda söz vermekten ibaretti. En ünlüleri Mekke yakınında Akabe denilen yerde 621'de 12 kişinin, 622'de ise ikisi kadın 75 kişinin tek tek kendisine beyat etmeleridir. 622'de, bir hicret halinde Hz. Muhammed'i koruyacaklarına ve gerekirse savaşacaklarına dair beyat etmişlerdi. Medine dönemi beyatlarında ise Hz. Muhammed'in siyasi üstünlük kurmasıyla beraber liderlik vasfının daha öne çıktığını, dolayısıyla beyat içeriklerinin de değiştiğini görürüz. Bu beyatlar bir otoriteyi tanıma, yöneten ve yönetim biçimi konularında birer anlaşma anlamı taşımaya başlamıştı. Beyat asıl siyasi içeriğine Peygamber'in ölümünden sonra, dört halife döneminde, beyat edilen şahsın bir devlet başkanı olarak tanınması sırasında kavuştu. Bu beyatlar sonradan beyatın kazanacağı yaygın şekildeki gibi zaten kurulu bir iktidarı kabul etme anlamında değildi.⁴⁷ İlk râşid halifenin beyatında bireyler kendi hür iradeleriyle bir emir seçerek kendisine bağlanmışlardı. Bu beyatlarda halifeye bağlananların verdikleri en önemli ve ilk söz "hoşlarına giden ve gitmeyen hallerde itaat edecekleri" idi.

Beyat birkaç safhada yapılıyordu. Muhtemel karışıklıkların önlenmesi için mümkün olduğu kadar kısa sürede ilk olarak devletin ve sarayın en yüksek makamında bulunan birkaç kişi beyat ediyor ("beyatü'l-hâsse"), daha sonra da kabile şefleri, belde eşrafı ve halk beyat ediyordu ("beyatü'l-âmmе"). Beyatü'l-hâsse yani özel beyat aslında bir çeşit seçim sayılabilirse de, halifelerin hanedan oluşturması ve veliaht tayin etmeye başlamasından sonra terim bu anlamını kaybetmiştir.⁴⁸ Bu beyatın özel olması sadece sınırlı sayıda "ehlü'l-hâl ve'l-akd" denilen kişilerin seçim için bir araya gelmelerinden ötürüdür. Bu kişiler tarafından seçilerek veya başka bir yolla devlet başkanlığını ele geçirmiş kişiye yapılan ve başkanlığın bir çeşit ilanı manasına gelen beyatü'l-âmmе ise kalabalık bir katılımı gerçekleştirirdi. Devlet erkânı her ne kadar yönettikleri ordu gibi büyük topluluklar adına söz verip hükümdarı tanıma eylemini bir dereceye kadar yerine getiriyorlar idiyse de, ilk devir halifeleri umumi beyatlara bütün tebaanın katılması

konusunda titiz davranmışlardı.⁴⁹ Umumi beyatlar, beyat edenlerin sayılarının elverdiği ölçüde teker teker şahsen el sıkışma şeklinde yapılırdı. Hz. Muhammed'in de uyguladığı bu yöntem, herhalde bizzat elini vererek beyat edene psikolojik etkisi ve oluşturduğu bağlılık hissi nedeniyle tercih ediliyordu. Bununla beraber ne "musâfaha" [tokalaşma], ne de Allah adına yemin etmek beyatın şartlarındandı. Beyatın geçerli olması için bağlı kalınacağına açıkça ifade edilmesi yeterliydi.⁵⁰ Etek ve ayak öpme gibi ritüeller ise beyat törenlerine sonradan girmiştir.⁵¹ Beyat akdi, Abbasi hanedanı zamanında veliahtlar tahta çıkmadan önce devletin ileri gelenlerinden alınan bir ahidname ile yazılı hale getirilmişti.

Osmanlı devletinde beyat töreni II. Bayezid'den (tahta çıkışı 1481) itibaren –eğer tören İstanbul'da yapılıyorsa– olağan koşullarda Topkapı Sarayı'nda Babüssaade'nin önünde yapılırdı. Edirne'de yapılan üç tören ve I. Selim'in İstanbul Yenibahçe'de⁵² yapılan beyat töreninin haricinde İstanbul'da olup da Topkapı Sarayı'nda yapılmayan iki beyat töreni Osmanlı devletinin son yüzyılına rastlıyor. Her iki halde de askeri darbe sonrası indirilen hükümdarların yerine geçen yeni padişaha aceleyle beyat edilerek, muhtemel bir karışıklıktan kaçınılmak istenmiş olmalıdır.⁵³ V. Murad ile V. Mehmed'in her ikisine de Harbiye Nezareti'nin en üst katında bulunan hünkâra mahsus odada beyat edilmişti.⁵⁴ Rivayetlere göre Murad'ın beyat töreninin nezarete yapılmasını darbenin baş oyuncusu Serasker Hüseyin Avni Paşa istemişti.⁵⁵ Beyat edenler, beyat töreninde gizli olan, yeni sultanı meşrulaştırıcı etkiyi yaptıkları darbeyi düze çıkarmak için kullandılar. Yani Harbiye Nezareti'nde oldu bittiye getirilerek edilen beyatlarla kendi istedikleri şehzadeyi, fakat onun şahsını öne çıkarmadan tahta geçirmiş oldular.⁵⁶ V. Murad'ın saltanatı devam etseydi, darbecilerin sultana yapacakları basının V. Mehmed'in yaşadığından pek farklı olmayacağını tahmin etmek zor değildir. V. Murad nezaretteki törenden sonra Topkapı Sarayı'na geçmiş, Hırka-i Saadet odasını ziyaret etmişti. Bu oldu bitti beyat töreni için ne davetiye gönderilebilmiş, ne de rical-i devlet cülustan haberdar edilebilmişti. Dolayısıyla askeri gemilerden yapılan top atışlarıyla cülustan haberdar olup Dolmabahçe Sarayı'na toplananlar için ikinci bir beyat töreni düzenlenmek zorunda kalındı. Murad'ın Harbiye Nezareti'nde başlayıp Dol-

Resim 6. Mehmed Reşad beyat merasimi için Harbiye Nezareti'ne getiriliyor. *Resimli Kitab*, 1325/1909.

mabahçe Sarayı'nda devam eden beyat töreni için Topkapı Sarayı'ndan son dönem beyatlarında kullanılan altın taht dahi getirilemedi; sultan altın yıldızlı bir koltuğa oturtulup beyat törenine devam edildi.⁵⁷

Sünni hukukta sultanın meşru olmasının ana şartlarından biri kendisine beyat edilmesidir. Öte yandan beyat eylemi padişahın cülusu olmadan hukuki bir geçerlilik kazanmaz. Fakat II. Mahmud döneminde şehzadelerin eskiye göre daha serbest olmaları ve baskı grubu oluşturabilecek kişilerle görüşme vesileleri bulmaya başlamaları yüzünden, bu şehzadeleri ziyaret edip “arz-ı ubudiyet” edenlerin [bağlılık bildirme] aslında bir cülus vaki olmadan beyat ettikleri de düşünülebilir.⁵⁸ Böylece tahttaki sultana karşı oluşan muhalefet, iktidarın muhtemel ve meşru alternatifi olan şehzadeler üzerinde daha rahat plan yapabilmeye başlamıştı. Taht hayalleri içinde

ki şehzadeler de askere, zabitanâ atiyeler vererek sempati toplamaya çalışır olmuştur.⁵⁹ Hatta veliahtların İstanbul'daki diplomatik temsilcilerle görüşerek taht mücadelelerine yabancı destek aradıkları dahi vakidir.⁶⁰ Aslında bu durum da tahttaki sultanın mutlak otoritesini frenliyor, sultan bir iş girişirken veya bir karar alırken mecburen bunun veliahdı destekleyebilecek gruplarda nasıl bir etki yapacağını düşünüyordu. Son yüzyılın sultanları da şehzadelerin saray dışı ilişkilerinin doğuracağı tehlikelerden kurtulmak için, onları her şeye rağmen sıkı tarassut altında tutma, hatta –eskisi gibi hücreye kapatılmasalar da– dairelerinden dışarıya çıkmalarını yasaklama yolunu seçmek zorunda kaldılar.⁶¹

Belirttiğimiz gibi, saltanatın veraseti usulü teamüllerinin zorlanması ve padişahın hal' edilmesi gibi olayların ortaya çıkardığı politik gerilimin aşılmasında atılacak ilk adım beyattı. Bu nedenle, şeriati temsil eden şeyhülislam ile siyasi otoriteyi temsil eden sadrazam dahil yüksek rütbeli bir grup, yeni padişahın tahta geçeceği anlaşılır anlaşılmaz, daha sonra beyat edecek ahaliyi beklemeden Hırka-i Saadet odasında yeni padişaha beyat ederdi. Daha önceleri darüssaade ağası ve birkaç diğer yüksek rütbeli saray ağası da bu ilk beyat törenine katılıyordu; ama sonradan darüssaade ağasının nüfuzu azaltılmış, dolayısıyla özel beyattan çıkarılmıştı. Bu odada yapılan beyat-ı hâsseye katılacakların kimler olacağının kesin bir kurala bağlanmadığı anlaşılıyor. Şeyhülislam ve sadrazam çoğu zaman bu grubun içinde bulunmuşlar, diğerleri ise gerek sultanın nezdinde söz sahibi oldukları için, gerekse devletin siyasi eğilimleri doğrultusunda, bazen de beyat töreninin o günkü akışının özel durumu sebebiyle onlarla birlikte beyat etmişlerdi.⁶² Nitekim Reşad'ın saltanatında veliaht üzerinde oyunlar oynanmasına fırsat bırakılmadığı için ve saltanat geçiş usulünü saptayan Kanun-ı Esasî maddesinin yürürlükte olması sebebiyle, sonraki padişah Vahideddin'in cülusunda tahta kimin geçeceği konusunda siyasi bir gerginlik yaşanmadı. Bu yüzden Hırka-i Saadet odasında bir emrivaki şeklinde yapılan beyat-ı hâsseye gerek görülmemiş, Vahideddin sadece Hırka-i Saadet odasını âdet üzere ziyaret ederek dua etmişti.⁶³ Aslında, tahta geçecek şehzade Kanun-ı Esasî maddesiyle ve beyat edenlerin sultana karşı sorumlulukları yine yazılı kanunlarla tespit edildiği için ve Meşrutiyet'in ilanıyla devlet mekaniz-

masının patrimonial yapısından yavaş yavaş kurtulmaya başladığı bir anda, beyat törenine eskisi gibi yüksek değer ve anlam yüklenmesini bekleyemeyiz. Eğer Osmanlı devleti veliahdını sorun çıkmadan belirleyen bu sistemiyle yaşamaya devam etseydi, beyatın sadece geleneksel bir tören olarak varlığını sürdüreceğini tahmin edebiliriz. Hatta padişahların beyat töreni olmadan da –en azından hukuken– tahta çıkmalarını bekleyebirdik.

MERASİM VE SONRASI

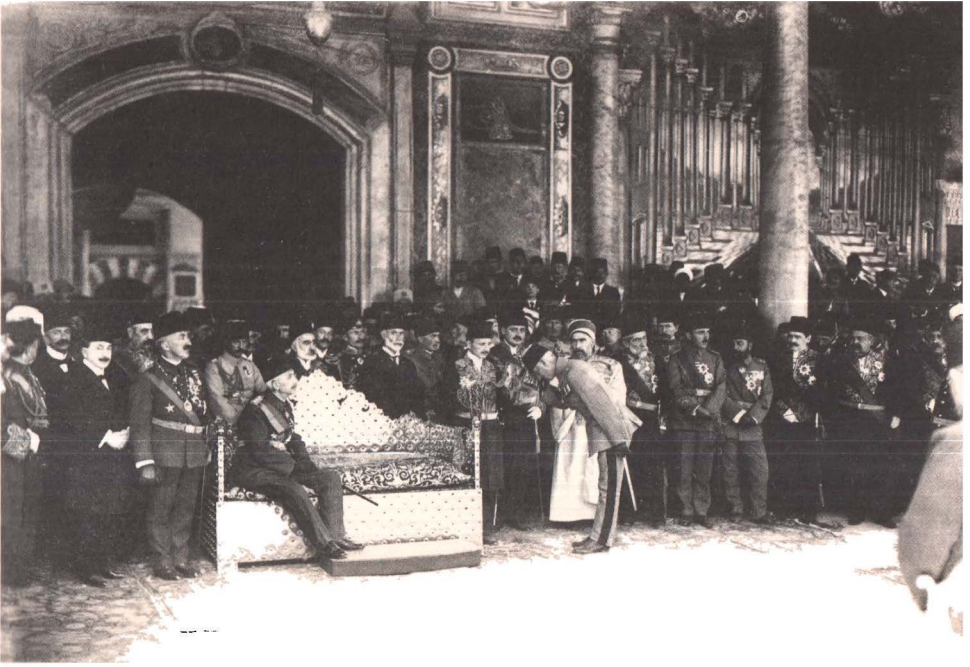
Eğer padişah eceliyle öldüyse, bazen yeni sultana Hırka-i Saadet odasına gitmeden önce selefinin na'şsı gösterilirdi. Bu arada teşrifat kalemi beyata katılacaklara davetiye yollamaya başlar, bir davetiye de yeni padişaha gönderilirdi.⁶⁴ Hırka-i Saadet odasında beyat töreni sona erince yeni padişahın cülusunu haber veren toplar atılmaya başlanırdı. Bu toplar yeni sultanın tahta geçişinin ilk ilanı sayılır, ancak cülus vaki olduktan sonra atılmaları gerekirdi.⁶⁵

Bir sonraki aşama sultanın umumi beyat töreni için Babüssaade önüne yerleştirilmiş tahtına geçmesiydi. Burada kurulan tahtın hazinedekilerden hangisi olacağı bir kurala bağlı değildi. Fakat son dönem törenlerinde Şah İsmail tahtı diye bilinen ve 16. yüzyılda Yavuz Selim'in saraya getirdiği söylenen yakut ve zümrütlerle süslü altın taht kullanılmıştı. Abdülhamid'in vehme kapılarak tahtı Babüssaade'nin iç tarafındaki arz odasına kurdurmak istediği, ama sadrazamın kabul etmediği söylenir.⁶⁶ Abdülhamid'in beyat töreninde sadrazam öncelikle V. Murad'ın hastalığının düzelmediğine dair bir konuşma yapmış, ardından şeyhülislam bu hastalığa istinaden sultanın “şer'an münhali” [İslam hukukuna dayanılarak tahttan indirilmiş] olduğunu belirtir “ittifak-ı umumi ile verilmiş” fetvayı okumuştur. Daha sonra sadrazam tekrar sözü alarak fetvayı bir kere daha okudu. Böylelikle yeni cülusun önündeki kuşku uyandırabilecek bir sorunun şer'i olarak hallinden sonra umumi beyat törenine geçildi.⁶⁷ Aynı şekilde V. Murad'ın Dolmabahçe Sarayı'ndaki cülusunda da Abdülaziz'in hal' fetvası okunmuştu.

Beyat töreni muayededeki düzene göre yapıldı. Padişah gelip tahta oturduğunda alkış tutulur ve sonrasında ilk beyatı etmek için padişahın karşısına nakibüleşraf ve/veya şeyhülislam gelirdi. 19. yüzyıl başına ait teş-

rifat defterlerinde beyat sırasında padişah her ayağa kalktığına değişik alkışlar yapıldığı kayıtlıysa da, böyle bir ayrıntıya daha sonraları dikkat edilmemiştir.⁶⁸ Bu sırada yapılan alkışlar arasında “aleyke avnullah”, “maşaaallah, şevketinle/devletinle bin yaşa” sayılabilir.⁶⁹ Muzikanın törenlere girmesiyle bazı alkışların yerini aldığı anlaşıyor. Muzika hem tören başlamadan önce, hem de bittiğinde üç defa selam havası çalıyor, törende bulunan herkesin bir ağızdan “padişahım çok yaşa” diye bağırmasının ardından hassa hademeleri tekrar alkış tutuyordu. Fakat vefat etmiş sultanın na’şı önünde muzika çalınmaz, burada hürmeten sadece alkış yapıldı. Mabeyn Başkâtibi Türkgeldi’ye göre, Vahideddin’in cülusunda bu âdetleri bilen kalmadığından, Reşad’ın cenazesi önünde “resm-i selam”ı muzika yapmış ve beyat töreninin sonuna kadar durmadan çalmaya devam etmişti.⁷⁰ Nakibüleşraf tahtın karşısında durur, yüksek sesle dua eder, padişah ellerini açarak bu duayı ayakta dinlerdi. Nakibüleşraf, duası bitince tahtın sağına geçerdi. Padişah beyat töreni sırasında tahtta oturur, törenin başında yüksek rütbeliler beyat ederlerken yerinden kalkar (“hareket-i hümayun”), kalktığında alkış yapılır ve küçük rütbelilerin beyatı başladığında tekrar otururdu (“istirahat-ı hümayun”). Bu hareketlerin zamanlaması padişaha teşrifatçının sesli ikazlarıyla hatırlatılırdı. 19. yüzyılda, beyat edenler rütbelerine göre ya sultanın karşısında temenna ederler veya tahtın yanı başında duran birinin ayakta elinde tuttuğu saçağı öperlerdi. Tören sırasında padişahтан başka herkes ayakta dururdu.⁷¹

Sultan Vahideddin’in beyat törenine dair elimizde olan filmde, sultan Babüssaade kapısından çıkarken tahtın arka tarafında bekleyen –şeyhülislam dahil– herkesin eğilerek temenna ettiği görülüyor. Beyat törenine geçilmeden önce de birkaç kişinin tahtın sağ yanında ayakta duran sultanın paçasına el sürüp, dudaklarına götürerek etekledikleri fark ediliyor. Ardından, sultan tahtın sağ ön tarafında ayakta dururken törenin başladığı, askeri üniformalıların tahtın yanında ayakta saçağı tutmakta olan başmabeynciye tahtın sol tarafından yaklaşıp, temenna etmeden asker selamı verdikleri ve sonra saçağı öperek, geldiklerinin aksi yönünden çekildikleri görülüyor. Asker olmayan erkân ise rükûa benzer bir temenna sonrasında aynı şekilde çekiliyor. Vahideddin her beyat edenin beyatını elini başına gö-

Resim 7. Vahideddin'in Babüssaade önündeki beyat merasimi. Sultanın otoritesinin tanınması anlamındaki beyat merasiminde kullanılan saçak ve saçak öpme ritüeli 19. yüzyılda padişahlık müessesesinin prestijini kaybetmesiyle şeklini değiştirdi. Beyat edenler padişahın önünde eğilmek ve saçığı öpmek istemediklerini söylediler.

Fotoğraf: Sebah-Joallier (Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul, neg. no.7626)

türüp selamlayarak kabul ediyor.⁷² Bu törende önce veliaht, sonra şehzadeler beyat ediyor.

Beyat sırasına tahtın hemen sağında veliaht efendi ve onun yanında yaşlarına göre sıralanan diğer şehzadeler ayakta dururdu. Eski cülusları resmeden minyatürlerde tahtın arka tarafının genellikle boş kaldığı, bazen de şehzadeler ve/veya sultana yakın saray görevlilerinin durduğu görülüyor.⁷³ Beyat yapacaklar ise Babüssaade'nin önündeki ikinci avluda dizilip sıra beklerdi. Yine son sultanın beyat törenine ait fotoğraflarda tahtın arkasının tamamen dolu olduğu fark ediliyor.⁷⁴

Abdülhamid'in beyat törenine katılacakların kapsamı iyice genişletildi. Bu yüzden törenin devamı Dolmabahçe Sarayı'nda yapıldı. Abdülhamid, önce Topkapı Sarayı'nda sonra Dolmabahçe Sarayı'nda devam eden beyat töreninde "tahttan hiç kalkmadan" tarikat şeyhlerinin, ilmiyeden ve binbaşı rütbesine kadar berriye ve bahriyeden olanlar ile mülkiyeden rütbe-i saniye-yeye kadar olanların beyatlarını kabul etti. Eski cüluslarda gayrimüslim cemaat reisleri cülustan birkaç gün sonra tebriklerini sunmak için saraya gelip huzura çıkarlardı;⁷⁵ Abdülhamid'in cülusunda ise gayrimüslim cemaat reisleri beyatın bir parçası sayılabilecek Dolmabahçe'deki bu törene ilk kez katıldılar. Dahası Dersaadet'teki banka direktörleri ile yerli ve yabancı bankerlerden de beyat alındı.⁷⁶ Abdülhamid'in beyat töreni, böyle kozmopolit hale gelen ilk tören oldu. Elçiler ise Osmanlı tebaası olmadıkları için beyat törenine katılmadılar. Yeni sultanın cülusu Hariciye Nezareti tarafından resmen kendilerine bildirildi, daha sonra huzura çıkarak tebriklerini sundular.

Vahideddin'in beyat töreninde (1918) dini liderler, ilmiye ricali ile beraber Topkapı Sarayı'nda beyata katıldı ve padişah bütün grupların beyatlarını "ayakta" kabul etti.⁷⁷ Dini liderler Topkapı Sarayı'nda yapılan beyat törenine ilk kez katılıyordu. Oysa padişah açısından bakıldığında, daha önce Topkapı'daki ana beyat törenine dahil olmayanları tören protokolüne dahil etmek, üstelik tahtta oturarak karşılanan kişileri bu defa ayakta karşılamak, törenlerin inceliklerinde gizli olan "güç" kırıntılarının birkaçından daha vazgeçmek demekti.

Eğer önceki sultan vefat etmişse, beyat töreninden sonra tabutu Hırka-i Saadet odasının önündeki musalla taşından Babüssaade önüne getirilir, burada cenaze namazı şeyhülislam tarafından kıldırılırdı. Cenazeye ilgili işlemlere geçmeden önce sadrazam gibi önemli makam sahiplerinin atamalarının yapılması gerekiyordu.⁷⁸ Namazdan sonra yeni padişahın cenaze alayına katılmaması gelenektir. Bu âdeti yerine getirmeyen yine Mehmed Vahideddin oldu. Selefının cenaze alayıyla Eyüp'e kadar gitti ve türbesinde dua etti.⁷⁹

Saraydaki törenden sonra yeni sultanın cülus ettiğinin halka iyice duyurulmasının, her nasıl olursa olsun tahta geçmiş bulunan kişinin konumunun artık geri dönülmezliğini pekiştirmek gibi önemli bir görevi var-

Resim 8. Mehmed Reşad'ın cülusunun Konya hükümet konağı önünde dualarla kutlanması. *Resimli Kitab*, Haziran 1325/1909. Konya Mevlevileri ile devlet memurları arasında bir de Ortodoks din adamı görülüyor.

dı. İstanbul halkına cülus 101 pare top atılarak ilan edilirdi,⁸⁰ bu arada İstanbul'un kasaba ve köylerine dellâl çıkarılırdı.⁸¹

Abdülaziz'in sultan olduğunu ilan etmek için kasabanın çarşısına ve diğer mahallelerine dellâl gönderildi. [...]. Benden farklı görünmeyen bu dellâllerden biriyle tanıştım. Basit mavi kumaştan bir elbise giymiş, tombalak bir adamdı, tek dikkat çekici yanı küçülmüş elbisesinden taşmasıydı. Arkasında sadece birkaç küçük çocukla sokakta ağır ağır yürüyor, dinleyecek birkaç kişi ve üstünde durabileceği yüksekçe bir yer bulduğunda birkaç kelime ediyordu. Tercüme edildiğinde “Abdülaziz tahta geçti. Bin yıl yaşasın!” anlamına gelen bu sözlerle karşılık halk “Amin” diyordu. Arada bir buna “Allah düşmanlarına karşı kılıcını keskin etsin!” gibi bir cümle daha ekleniyordu.⁸²

Gazetelerin yeni sultanın tahta geçtiğine ve törenlerin nasıl yapıldığına dair halkı bilgilendirmekte önemli bir işlevi üstlendiğini düşünebiliriz; en azından son bir iki cülus töreninde böyle oldu. Fakat örneğin Abdülaziz'in cülusunda henüz gazetelerde ayrıntılı tören tasvirleri yoktur.⁸³

Osmanlı vilayetlerine ve elçiliklerine de haberler gönderilirdi. Bundan sonra her yıl kutlanacak olan cülus-ı hümayun günlerinden ilkinin kutlamaları başlar, toplar üç gün müddetince beş vakit atılmaya devam edilir, resmi daireler tatil edilir ve şehir adamakıllı süslenirdi. Aynı akşam camilerde, dükkânlarda, boğazdaki yalılarda kandiller yakılması için İstanbul kadısı aracılığıyla her tarafa emirler gönderilir, havai fişekler atılır ve şehriyân düzenlenirdi. Daha sonraki yıllarda şehriyânlara bir bando da dahil edildi.

Daha önceleri cülusu bildiren yazılar ülkenin her tarafına ulaklarla gönderiliyordu. Telgraf ülkeye girince bu yol kullanılmaya başlandı. Telgraf bir yandan vilayetlere haber verilmesini çarpıcı bir şekilde hızlandırırken, diğer yandan da bu yeni iletişim aracının problemler doğurduğu belirtilmelidir. *The Times*'ın İstanbul muhabiri, Abdülmecid'in vefatının hemen ardından Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ana telgrafhaneye bizzat gelerek, vefat haberini devletlerine bildirmek isteyen elçiliklerin dışında herhangi bir kişinin telgraf çekmesini yasakladığından bahseder.⁸⁴ Osmanlı vilayetlerinin bu acil haberden mahrum bırakılmaları, muhakkak ki Abdülmecid'in vefatı ardından cülus edecek kişi hakkında, henüz aşılamamış olan kuşkulu durumun daha sonra ciddi bir sorun çıkarmasının önlenmesi amacını güdüyordu.

Sonuçta yeni sultanın cülusu vilayetlere yine telgrafla bildiriliyordu. Bu telgraflarda kale olan yerlerde üç gün üç gece beşer vakit zı pare top atılması, devlet dairelerinin kandillerle süslenmesi ve geceleri fener alayları düzenlenmesi "ihtar ve tavsiye" olunuyordu.⁸⁵ Cülusun ahaliye törenlerle duyurulduğuna dair taşradan gelen, Osmanlı arşivindeki birçok belgeyi beyatın bir sonraki aşaması olarak değerlendirebiliriz. Nitekim bazı belgelerde yöre tebaasının "arz-ı beyat" ettikleri açıkça ifade ediliyor.⁸⁶ İslam tarihinin ilk dönem beyatlarının her şahısla teker teker el sıkışma şeklinde yapıldığını söylemiştim. Böyle bir törenin geniş topraklara yayılmış bir devlette

yapılmasının imkânsızlığı ortadadır. Ne var ki Osmanlı devletinde daha geniş bir zaman dilimine yayılmış olarak yapılan ve beldeler seviyesine kadar inebilmiş olan bu ilan ve inkiyad törenlerinin ilk dönemin tek tek kişilerle yapılan beyatlarını karşıladığını düşünebiliriz. Bununla beraber 19. yüzyılda cülusun taşrada ilanının çok uzun bir zaman aldığı sanılmamalı. Abdülaziz'in cülusunun Vidin'de ilan edildiğine dair İstanbul'a gelen haber cülustan sadece dört gün sonrasına rastlıyordu.⁸⁷ Cülusun törenlerle ilan edildiğine dair cevabi yazılar yaklaşık bir sonraki aya yayılıyor; yani bir ay bitmeden veya en fazla bir ayın sonunda Osmanlı topraklarının büyük bir kısmında yeni sultanın cülusunun ilan edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Daha sonra cülus vesilesiyle affedilen suçlular, yenilenecek olan beratlar, teşekkür mazbataları gibi idari işlerle ilgili yazışmalar başlıyordu.

Taşradan gelen yazılarda özellikle, cülus fermanlarının “cümle muvacehesinde feth u kıraat ve vecibe-i ilan u işâ'ı icra” olunduğu [herkesin önünde açılıp okunduğu ve ilan edilip duyurulduğu], hutbelerde yeni sultanın adının okunmaya başlandığı ve “fermanda belirtildiği” üzere camilerde her vakit namazdan sonra “ism-i şerif kıraat edilerek” sultana dualar edildiği vurgulanıyordu.⁸⁸ Cülus fermanının okunması için iyi bir vakit de cuma namazının ardından “bütün kasaba ahali-i İslamiyyesi hazır oldukları halde” tilavet edilen mevlid sonrasıdır.⁸⁹ Cami cemaatlerine veya bir yere çağrılan rical-i devlete, zabıtâna, vb'ye hatt-ı hümayun okunduğu ve dua edildiğinin yazışmalarda özellikle vurgulanması –eğer belgelerin söylediklerine güvenirsek– yeni sultana beldede bir terslik çıkmadan beyat edildiğinin kanıtıydı. Aslında belgelerin yörelerdeki durumu tam yansıtmadığı durumlar olmuşsa dahi, saraya yansıtılmadıkça, yazışmalarda beyat töreninin yapılmış olduğu ifade edildiğine göre saray açısından kaygılanacak bir şey yoktu. Yeni sultana yurt dışından bireysel kutlama mesajı gönderenler de vardı. Saray bunların hepsini cevaplamaya özen gösteriyordu.

Yeni sultanın cülusundan sonra saray bendegânı yeniden tayin edilirken, valide sultan da törenlerle saraya taşınır, burada yeni sultan tarafından karşılanırdı.⁹⁰ Topkapı Sarayı devamlı oturulan sarayken, yeni sultan tahta çıktığında eski sultanın validesi ile onun erkânı Beyazıt'taki eski saraya gönderilirdi.⁹¹ Saray Dolmabahçe'ye taşınınca, Topkapı Sarayı aynı

amaçla kullanılmaya başlandı. Cülustan birkaç gün sonra yeni padişahın cülus hattı törenle Babîâlî'ye gider ve burada sadrazam tarafından okunurdu. Mehmed Reşad'ın nutku mecliste okunurken kendisi de salondaydı, ayrıca padişahın başka bir nutku da orduya hitaben Harbiye Nezareti talimhanesinde okunmuştu.⁹² Sultan için, biri kendinde, biri sadrazamda, hazi-nedar usta gibi kişilerde de birer tane durmak üzere birkaç adet özel alametlerden mühür hakkettirilir, bu arada tuğra ve kestirilecek sikkelerin örnekleri sultana sunulur⁹³ ve sultanın isminin hutbelerde okunması hakkındaki emirnameler vilayetlere gönderilirdi.⁹⁴

Cülus bahşişleri 1826'dan sonra yeniçerileri hatırlatan her çeşit törenle beraber resmen ortadan kaldırıldı. Yeniçerilere verilen bir bahşışten çok haraç haline gelmiş olan cülus bahşişinin hazineye yüklediği külfet büyük olmakla beraber, bu yüksek miktarda paraya kendilerini hazırlamış olan başta devlet erkânı ve yeniçeri ağası gibi güç odakları ile yeni sultan arasında çıkabilecek gerilimi önlediği de bir gerçektir. II. Abdülhamid cülusunda masrafları kendi servetinden karşılamış, cülus bahşışı sayılabilecek hediyeler ile yüklüce miktarda atıyye dağıtmıştı.⁹⁵ Mehmed Reşad da mabeyn maiyetine cülusiye vermek istedi. Fakat yeni usule göre mabeyn çalışanlarının maaşları maliyeden verileceği için sultanın şahsen atıyye vermesi istenmedi.⁹⁶

CÜLUS GÜNÜ KUTLAMALARI

Yevm-i cülus tebriki törenleri Abdülmecid'in düzenlemeleriyle daha geniş bir katılımcı kitlesine açıldı,⁹⁷ fakat Devlet-i aliyye, nezdinde elçisi bulunan devletlerin hükümdarlarının doğum ve tahta geçiş günlerini ("yevm-i mahsus") gerek top atışlarıyla, gerek saraydan elçiliklere memur göndererek tebrik etmesine rağmen, Osmanlı devletinin özel iki günü dini bayramlar olduğu için gayrimüslim devletler mukabil bir kutlamada bulunmuyordu. Abdülaziz'in ilk saltanat yıldönümünde Fuad Paşa marifetiyile Osmanlı sultanının da cülus ve veladet günlerinin umumi bir tebrik töreniyle resmen kutlanması kararlaştırıldı, böylece yabancı elçilerin ve Osmanlı tebaası dini liderler ve erkânının da törene katılmaları sağlandı. Zaten II. Mahmud döneminde padişahın doğum gününde mevlid okunarak

bir kutlama yapılmaya başlanmıştı.⁹⁸ Bazı bendegân zaten iki bayram gününde ve diğer bazı mübarek günlerde tebrik resimlerine katılıyordu. Sultanın cülus ve doğum günleri ise herkes için “ıyd-ender-ıyd” [katmerli bayram] idi ve bayramlaşma günleri dini olduğu için diğer Osmanlı tebaası tebrikten mahrum kalıyordu. Bu gerekçelerle devletin son yüzyılında, yüzyıllardır kutlanan iki dini bayramın muayede törenlerinden başka, devlet erkânı cülus günü ve “veladet-i padişahî” [padişahın doğum günü] “muayede-leri” için de bir araya gelmeye başladı.⁹⁹ Her iki günün de hicri takvime göre değil –Abdülaziz’in saltanatında cülus günü yaz vaktinde olduğu için kutlamaların daha kolay olacağı da düşünülerek– şemsi takvime göre kutlanması kararlaştırıldı.¹⁰⁰ Yeni icat edilen cülus ve veladet-i hümayun rikâb resimlerine karşılık, iki dini bayram rikâbı resmen kaldırıldı.

Böylece 1862 Haziran’ındaki resmi ve umumi cülus günü rikâb töreni için büyük rütbeli Osmanlı ricali ile elçiler ve dini reisler büyük üniformalarını giymiş oldukları halde Dolmabahçe Sarayı büyük divanında (muayede salonu) tebrik törenine katıldılar. Bu sıralarda bu salon henüz muayede törenleri için kullanılmaya başlanmamıştı. Rikâb-ı umumi töreninde silahşor ve zabitlerle bir divan teşkil ediliyor ve elçiler salona davet ediliyorlardı. Elçiler kıdemlerine göre sıraya girdikten sonra, sultan yanında sadrazam ve hariciye nazırı olduğu halde salonun yanındaki özel dairesinden çıkarak elçilerin yanına geliyor, en kıdemli elçinin tebrik nutkunu dinliyor, kendisi de cevabi bir konuşma yapıyor ve her elçiyle birkaç kelime konuşarak iltifat ediyordu. Elçilerin tebrik töreni böylece sona erip kendileri salonu terk ettikten ve sultan odasına çekildikten sonra bu sefer devlet ricali salona toplanıyor ve sultan salona bu gelişinde tahtına oturuyordu. Önce sadrazam temennayla tebrik resmini yerine getirip tahtın sağına, sonra şeyhülislam sol tarafına geçiyor ve diğer katılanlar da rütbelerine göre yerlerini alıyorlardı. Son olarak sadrazam bir tebrik konuşması yapıyordu.¹⁰¹ Abdülaziz’in saltanatının daha sonraki yıllarında elçilerin tebriki, Osmanlı tebaası tebrikinin sonrasına alındı.¹⁰² Cülus günlerinde sadrazamın sahilсарayında elçilere ve yüksek rütbeli ricale bir ziyafet, gece de yemekli balo verilmesi âdet haline geldi.¹⁰³ Bu gece baloları, ilk yıllarda halktan da katılmasına izin verilen kişilerle 1500 kişilik büyük bir

Resim 9. Cûlus-ı hümayun günü münasebetiyle Bostancı'da Sa'di Bey köşkünde asılan kandiller, 1895. Bayramlarda evini kandillerle süsleyebilmek herkese verilen bir ayrıcalık değildi.

festival niteliğini almıştı; fakat birkaç yıl sonra halkın katılmasına izin verilmekten vazgeçildi.¹⁰⁴

Abdülhamid döneminde saraydaki cûlus günü tebriklerinin kapsamı genişletildi. Törende eskisi gibi vekillerin ve bendegânın haricinde şehzadeler, belediye reisleri, gayrimüslim dini liderler, cemiyet başkanları, gazete sahipleri, hatta mebuslar, hanımları adına dahi tebriklerini sunmaya başladılar. Elçiler tebriklerini mabeyne gönderdikleri tercümanları vasıtasıyla yapıyorlardı.¹⁰⁵ Gazetelerde saraya gelen tebrik telgrafları, özellikle de Mekke emiri veya hıdiv gibi sorun yaratması muhtemel kişilerden gelenler en başta olmak üzere, yayınlanıyordu. Şehirde top atılması, şehriyân yapılması, camilerin kandillerle süslenmesi gibi kutlamalar Büyük Savaş yıllarına kadar devam etti. Bu yıllarda cûlus günü kutlamaların yapılması padişah iradesiyle yasaklandı. Sadrazam ve vekiller haricindekilerin tebrik an-

Resim 10. "Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretlerinin yadigâr-ı cûlus-ı hümayunları". 27 Nisan 1909. Mehmed Reşad'ın cûlusu için hatıra kartpostalları bastırılmıştı.

lamında isimlerini kaydetmeleri için sarayda bir defter açılması usulü uygulanmaya devam edildi.¹⁰⁶

Cûlus yıldönümleri, sarayda resmi bir rikâb ve tebrik töreni yapılmaya başlanmadan çok önce, II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında şehirde bir bayram havasında törenlerle kutlanmaya başlanmıştı.¹⁰⁷ Akşam vakti başlayan cûlus gününün ilk saatlerini İstanbul ahalisi için diğer gecelerden farklı kılan, şehirdeki bazı cami, konak ve gemiler ile yangın kulelerinin kandillerle süslenmesi ve yapılan şehriâyindi. Bu kutlamalar ilk yıllarda ciddi düzenlemeler ve teşrifat altında yapılıyordu. II. Mahmud döneminde öyle herkesin evlerini kandillerle süsleyip kutlamalara katılmasına izin verilmiyordu. Yakılan kandillerin tepesine konan tuğrayı sadece o anda makam sahibi olan vezirler asabilirdi; bu kısıtlamayı ancak Halil Rıfat Paşa gibi padişahla akraba olanlar aşabiliyordu.¹⁰⁸ "Resimlerin bu vechle başka başka mahsusan tertib ve tahsisinden murad-ı âli her bir sınıf ben-

degân ve dâiyanın hal ve haysiyyet ve derece-i kadr u mertebeleri bilinmek” [Kutlamaların böyle özellikle değişik düzenlenmesindeki amacın padişahın her sınıftan hizmetkâr ve duacılarının itibar ve rütbelerinin bilinmesi] olduğu ilan edilmişti. Böylece, her isteyen sultanın alametini asarak sevgi gösterisi yapmasına izin verilmemesinin bendegânın derecelerine göre teşrifata dahil edilmelerinden daha önemli bir amacı olduğu ve “tuğra-yi garrâ”nın [parlak tuğranın] yerli yersiz her isteyen ele geçirebileceği değeri düşük bir alâmet olmadığı ima ediliyordu. Bu hassasiyet,

bazı mahallerde mücerred kemal-i hulus ve ubudiyet icabınca resmden haric ve zâid bazı tezyinat icra olunmuş ise de, bu, usule gayr-i muvafık olduğundan başka gittikçe saire dahi sirayetle ihlal-i hüsn-i nizamını mucib olacağından ba’dêzin hiçbir yerde o makûle zâid tezyinat olunmaması[na]

dair bir iradeyle ihtar edilerek pekiştiriliyordu.¹⁰⁹ Kandil yakma konusunda başka zamanlarda da teşrifata dikkat edilirdi. Camilerde kandil yakılması na sadece dini günler ile cûlus ve veladet günlerinde izin veriliyordu. İmzalanmış bir barış anlaşmasının ardından kaymakamın camilerde kandil yakılmasına dair kadiya gönderdiği emir alelacele durdurulmaya çalışılmıştı. Fakat kadının emri bir kere camilere gittiği için, bazılarında kandillerin yakılması önlenemedi.¹¹⁰ Anlaşılan devlet bu yıllarda henüz cûlus günü gibi sultanla doğrudan ilgisi olan kutlamaların kalitesini düşürmek istemiyor, *adeta* bu günlerin, dini özelliği olan günlere denk algılanmasını istiyordu. Fakat yüzyıl sonunda “kanâdil” usulü sıkı teşrifattan kurtarıldı ve cûlus gecelerinde “istek eden” herkesin evlerini kandille süsleyebilmesine izin verilmeye başlandı.¹¹¹ Hatta bu yıllarda gazeteler, İstanbul’un her semtinde süslenmiş konakları, yalıları sayfalarca teker teker sayarak, *adeta* padişahın cûlus gününde konak süslemenin mecburi bir bağlılık gösterisi haline gelmesine yol açtı.¹¹² Artık evlerini kandillerle süsleyenler, emeklerinin bir işe yaraması için bir ücret karşılığında isimlerini gazetede ilan ettiriyorlardı.¹¹³

Abdülhamid döneminde cûlus günleri sarayın hassasiyet gösterdiği ve ülke genelinde şaşaaıyla kutlanmasını istediği birer bayram havasına

sokuldu. İstanbul, zaman zaman yevm-i cülusun taşrada nasıl kutlanması gerektiğine dair talimatnameler gönderiyor, taşra şehirlerinde olağan şenliklerin yanı sıra balo gibi yeni usul kutlamalarla halkın dikkati çekilmeye çalışılıyordu.¹⁴ Saray cülus günleri vesilesiyle bol bol nişan, rütbe, madalya, ihsan dağıtıyor; sürgün, mahkûmiyet, vergi borcu gibi cezaları affediyordu.¹⁵ Abdülhamid'in en tantanalı kutlanan cülus günü 1900 yılına rastlayan 25. yıldönümü oldu. Osmanlı arşivindeki, kutlamaların nasıl gittiğine dair taşradan gelmiş yazıların çokluğu, İstanbul'un da böyle "inkıyad" hareketlerine prim verdiğini gösteriyor. Nitekim sarayın cülus yıldönümü kutlamalarına katılımda hassasiyet ve evham gösterdiğini bilen taşra memurları arasında, törenlere katılmayanlar hakkında İstanbul'a jurnal verenler de az değildi.¹⁶

Mehmed Reşad zamanında padişahın tuğrası ile fotoğrafı sokaklara asılmaya başlandı. II. Mahmud'la başlayan ve sultanın gitgide daha görünür olduğu, halka yakınlaştığı bir yüzyılın ardından, yeni yüzyılda İstanbullular, fotoğraflarının sokaklara asıldığı, çeşit çeşit resimlerinin basılı olduğu kartpostalların elden ele dolaştığı bir sultanla tanıştı. Hatta yeni sultanın özel yaşamını, geçmişini, karakterini anlatan propaganda risaleleri bastırılmıştı.¹⁷

Çöğalan gazete ve dergiler, cülusun halka duyurulmasını sağlıyor-du; fotoğrafların da halkın okuma yazması olmayan kesimine hitap ettiği düşünülebilir.

Cülustan bir süre sonra cülusu tebliğ etmek üzere Devlet-i aliyye'nin birkaç fevkalade elçisi yabancı devletlere gönderilir, ardından bu devletlerden de tebrik maksadıyla birer fevkalade elçi gelirdi.¹⁸ Birinci dünya savaşı sırasında tahta çıkan Vahideddin'in cülusu doğal olarak sadece müttefik ve tarafsız devletlere tebliğ olunmuştu.¹⁹

KILIÇ KUŞANMA

KILIÇ: NİYE TAÇ DEĞİL?

S arayda, halka açık olmayan bir mekânda yapılan beyat törenlerinden sonra, yeni sultanın kendisini görmeyi coşkuyla bekleyen tebaasının da izleyebileceği bir başka törene katılması gerekiyordu: Kılıç alayı. Belgelerde ve o dönem kaynaklarında bu törene “taklîd-i seyf” [kılıç kuşatmak] ya da “taklîd-i şimşir” ya da “talik-i seyf” [kılıç asmak] deniyor. Türkçe “kılıç kuşanmak” ya da Farsça “miyân-beste-i şimşir” gibi kullanımlara rastlamak da mümkün.

Kılıç kuşanma geleneğinin kökenini, kılıcın tarihteki simgesel anlamlarını dikkate alarak aramalıyız. Kılıç en yaygın anlamında “iktidarı” temsil ettiği için, kılıç hediye etme veya kılıç kuşanma töreni, iktidara gelen yeni hükümdarın bütün yetkileriyle hükmü devralmasını simgesel olarak ifade eder. Daha geniş anlamda kılıca, iktidar aracılığıyla adaleti ve barışı tesis etmeye yarayan bir araç olarak değer yüklenmiştir. Dolayısıyla hükümdarın kutsal bir makamda oturduğu, bir dinin ve bu dine inananların koruyucusu veya onlara adalet sağlayan kişi konumunda bulunduğu idare biçimlerinde kılıç kuşanma törenine rastlanabilir.

Tevrat’ta hükümdar alametleri (*insignia imperialis*) arasında kılıca rastlanmaz, fakat Yeremya Peygamber’in İsrailoğullarını düşmanlardan koruması için başkumandan Yuda’ya kutsal bir kılıç gönderdiğinden bahsedilir.¹ Hristiyan Avrupa krallarının bu güç simgesiyle yapılmış birçok resmi vardır; ayrıca törenle kılıç kuşandıkları da biliniyor. Örneğin II. Ludwig 844’te Langobard kralı olarak papa tarafından takdis edildiği ve taç giydirildiği törende kılıç da kuşanmış, aynı şekilde XIII. Louis taç giyme töreninde Charlemagne’in kılıcını beline takmıştı (1601).² İslam tarihinde de hükümdarın tahta geçişinden sonra veya birine yetki verilmesinin simgesi olarak kılıç kuşanma ritüeline rastlıyoruz. Örneğin Hz. Muhammed’in efsanevi Zülfikar kılıcını Hayber kalesini kuşatan Ali bin Ebu Talib’in beline taktığı

Resim 11.
II. Abdülhamid'in
İstanbul Üniversitesi
Kütüphanesi'nde saklanan
bir albümünün kapak
süslemelerindeki taç.

söylenir (628).³ Bazı Memluk sultanlarına halifenin kılıç kuşattığı da biliniyor.⁴ Dolayısıyla kılıç kuşanma ritüelinin Osmanlı devletine, etkileşim içinde bulunduğu birçok farklı kültürden aktarılmış olabileceği tahmin edilebilir. Osmanlı devletinde kılıç kuşanma geleneğinin fütüvvet teşkilatındaki ritüellerden kaynaklandığını iddia edenler de olmuştur.⁵ Buna göre padişah, ordunun başkumandanı olduğu için, yeniçeri ocağının bir eriydi, dolayısıyla fütüvvetin seyfi koluna mensuptu. Fütüvvet törenlerinde bir makam için uygun hale gelindiğinde bel bağlanması gibi, padişah da tahta geçtiğinde bu makama layık olduğunun gösterilmesi için kılıç kuşanırdı.⁶

Çoğu seyyah, hatta tarihçi simgesel anlamlarını ve işlevlerini göz önüne alarak Osmanlı sultanlarının kılıç kuşanma törenlerini Avrupa hanedanlarının taç giyme törenlerinin karşılığı sayar. Aslında kılıç kuşanma töreni sadece Ortadoğu-İslam kökenli hükümdarlara özgü olmadığı gibi, taç giyme töreni de sadece Hıristiyan kralların tahta çıkışlarında yapılan bir

tören değildir. Taç takarak tahta geçme ritüeli aslında Doğu hükümdarlarının kullandığı bir sembolizmdi. Bu ritüelin İran'dan Bizans'a geçtiği tahmin ediliyor. Charlemagne'ın 800'de tahta geçişinden itibaren Avrupa'da da görüldü ve kısa bir süre sonra Batı Avrupa'da tahta geçme törenlerinin temel öğelerinden biri haline geldi.⁷ Hristiyan krallar tahta geçiş törenlerinde taç giyme ritüelinin yanı sıra kutsal yağla takdis edilirler. Tahta geçme törenlerinin taç giydirmekten daha eski bir parçası olan bu takdis ritüelinin tamamen ruhani kimliği olan kişiler tarafından yerine getirilmesi âdetti. Taç takma ritüelini 10. yüzyıla kadar dünyevi otorite yerine getirebiliyordu.⁸ Nitekim 813'te Charlemagne kendi oğluna ve oğlu da, 838'de kendi oğluna dini tören yapmadan taç giydirmişti. Daha sonraları her iki ritüelin icra edilme hakkı dini otoritenin tekeline geçtiyse de, taç giymenin özündeki dünyevi karakter dolayısıyla istisnalar olabildiğini görüyoruz; örneğin I. Napoléon tacını başına kendi takmıştır (1804).

Bu arada İslam kültür dairesindeki devletlerde taç giyerek tahta geçme töreni, İran gibi böyle geleneği olan kültürler dışında yaygınlık kazanmadı; bununla beraber bir hâkimiyet simgesi olarak taç sahibi olmak sembolizmine Osmanlı bağlamında da rastlıyoruz. Ama yine de, artık Avrupa'ya mal olmuş bu simgenin bir etkileşim –daha doğrusu bir rekabet– sonucu kullanıldığı anlaşıyor. Kanuni Sultan Süleyman Hristiyan Avrupa ve özellikle Habsburglarla rekabeti sonucu hâkimiyet simgesi olarak dört taçlı Venedik yapısı bir miğfer takmıştı.⁹ Keza devletin Avrupa kültürüne kapılarını açtığı 19. yüzyılda bazı hanedan üyeleri ve sultanlar çeşitli vesilelerle taç sembolünü kullanmaktan çekinmediler. Sultanların mühürlerine veya antetli mektup kâğıtlarına Batılı anlamda bir taç resmettirmeleri de bu kullanıma bir örnek olarak kaydedilebilir. Osmanlıca'da son zamanlara kadar –Farsça'dan ödünç alınarak– “taç sahibi” (*tâc-dâr*) deyimini hükümdar olmakla eşanlamlı kullanılmış ve bu bağlamda birçok kullanım alanı bulunmuştu; örneğin devlet salnamelerinin başında sultana yapılan duada onun kılıç sahibi olduğu değil, “tâc-dâr-ı mufahham” [taç sahibi yüce hükümdar] olduğu belirtilirdi.¹⁰

Tahta geçmenin ya da manevi bir görevlendirmenin ifadesi olarak taç giyme sembolizminin Osmanlı bağlamında “İslamileştirilmesi”, örne-

ğin “peygamber sarığı sarma” törenine dönüştürülmesi de beklenebilirdi. Sarık göndererek otorite aktarımına dair örneklerle İslam tarihinde rastlamak mümkündür: Abbasi halifesi en-Nasır li-Dinillah’ın (halifeliği 1180-1225) Selçuk hükümdarı Alaeddin Keykubad’a meşhur Sufi Şihabeddin Suhreverdi ile gönderdiği, Bağdad’da törenle sarılmış sarık buna örnektir (1220).¹¹ Keza Hz. Muhammed’in miraca çıkmadan önce Cebrail’in ona bir hırka ve kemerle birlikte bir de taç giydirdiğine dair rivayet de böyle bir ritüelin yaygınlaşmasını destekleyebilirdi.¹² Gerçi Hz. Muhammed’in sarığı günümüze ulaşmamıştır, ama böyle bir ritüel yaygınlık kazansaydı yüzyıllar içinde bir “peygamber sarığının” “keşfedilmesi” hiç de zor olmazdı. Nitekim Osmanlı devletinin son zamanlarına kadar devam etmemiş de olsa, bazı padişahların kılıç kuşanma töreninden saraya dönüşte Yusufi destar sardıkları, hatta Sultan İbrahim’in cülusunda (1640) bir tören çerçevesinde olmasa da başına, uğurdur diye “Hz. Ömer’in sarığını” sardığı biliniyor.¹³ Yine kılıç alaylarında padişahın sarığının saray ağaları tarafından taşınıp, halk tarafından selamlanması¹⁴ gibi tören bölümleri Osmanlı devletinde, bir döneme kadar, hemen cülus sonrası sarık sarma ritüellerinin var olduğunu gösteriyor. Her şeye rağmen Osmanlılarda sadece lisanda ve başka bir iki bağlamda gözüken sarık/taç sembolizmi ile özellikle taç giyerek tahta geçme ritüelinin, Osmanlı devletinin tarih sahnesinde bulunduğu süre içinde Hristiyan Avrupa hükümdarlarına has bir simge haline gelmiş olduğu bir gerçektir.

Avrupa’da kralların taç giyerek tahta geçmeleri ile Osmanlı kılıç törenlerinin benzerliği meselesine dönersek, her iki ritüeli de birer tören olarak işlevleri açısından pekala birbirine benzer kabul etmek mümkündür. Her iki hükümdar da, biri kutsal bir kılıcı kuşanarak ve diğeri tacı takarak kendisini doğrudan süregelen bir hanedana eklemeler. Bu da yeni birer hükümdar olarak ilk meşruiyet sağlama girişimleridir. Fakat gözden kaçırılmaması gereken nokta, taç giyme ile kılıç kuşanma törenlerinin ilkinin dünyevi/siyasi, diğerinin ise uhrevi karaktere sahip olduğudur. Taç giymek, Hristiyan hükümdarın tahta geçişinin göstergesidir. İstisnai olarak XIV. Louis (tahta geçişi 1643) gibi uzun süre taç giyme töreni yapmadan hüküm sürmüş krallar varsa da, taç giyme ritüeli genel olarak “tahta geç-

me” anlamını yüklenmiştir. Örneğin 10. yüzyıldan sonra baronlar tarafından seçilen Batı Frank kralları, bu seçim sonrasında değil, taç giyme törenleri sonrasında kral olarak tanınıyor ve saltanatlarının başlangıç tarihini bu tören belirliyordu.¹⁵ Osmanlı sultanları ise tahta kılıç kuşanarak değil, beyat töreniyle geçer ve saltanatları bu tarihten başlatılırdı. Nitekim ilk Osmanlı sultanlarının kılıç kuşandıklarına dair elimizde bir veri yok. Kılıç kuşanmaları ise, zamanla, manevi anlamda padişahlık makamına geçişe dair bir ritüel haline geldi. Nitekim Osmanlı bağlamında bu iki törenin icra edildikleri mekânları da bu konuda birer ipucu olarak değerlendirebiliriz. Beyat, dünyevi otoritenin merkezi olan sarayda yapılırken, kılıç kuşanma töreni saltanat merkezinin din açısından en kutsal mekânında, Eyüp Sultan Türbesi’nde yapılmaktaydı. Dolayısıyla kılıç kuşanma, çoğu gözlemcinin yorumladığı gibi Avrupa’da tahta geçmenin göstergesi olan taç giyme töreniyle birebir örtüşmez. Buna rağmen gözden kaçırılmaması gereken nokta, kılıç kuşanma töreninin zamanla cülusun bir parçası gibi algılanmış olmasıdır. Bu yüzden V. Murad’ın beyat töreniyle resmen tahta geçmesine rağmen, saltanatının halk tarafından bir türlü içselleştirilememesinin bir sebebinin de, uzun süre beklenip yapılamayan kılıç kuşanma töreni olduğunu düşünmek hatalı olmasa gerektir.

OSMANLI DEVLETİNDE KILIÇ KUŞANMA HAKKINDA İLK BİLGİLER

Elimizdeki kaynaklar Osmanlı sultanlarının ne zamandan beri kılıç kuşanarak tahta geçtiği ve bu ritüelin kökenini tespit edebilmemize hâlâ yetmiyor. Bu konudaki bilgilerimiz daha ziyade rivayetlerden oluşuyor. Bu rivayetlerin en meşhurları arasında, bizzat bir kılıç kuşanma töreni şeklinde olmasa da, Osman Gazi’ye (ö. 1324) Selçuk Sultanı Alaeddin tarafından gönderilen saltanat şiarları arasında bir de kılıcın yer alması sayılabilir. Yaygın bir rivayete göre Sultan Alaeddin kılıcı Osman Gazi’ye Mevlana Celaleddin’le göndermişti. Fakat söz konusu her iki kişinin de Osman Gazi’nin beyliği zamanında yaşamamış olması rivayetin gerçek dışı olduğu kanısını güçlendiriyor.¹⁶ Daha az yaygın ve anakronizm taşımayan bir rivayette ise, kılıç, Mevlana’nın oğlu Sultan Veled eliyle Osman Gazi’ye ulaşır.¹⁷ Osman Gazi’nin bu kılıcı bir törenle kuşanıp kuşanmadığı bilinmiyor. Fa-

kat bir makama layık hale gelerek icazet alma anlamındaki simgeler arasında kılıcın da bulunması, kılıç kuşanma töreninin gelişimi ve ifade ettiklerini açısından önemlidir.

Osmanlılarda ilk defa bir cülustan sonra kılıç kuşanma töreni yapıldığına dair bilgi II. Murad hakkındadır (1421). Rivayete göre Murad Amasya'da babasının ölüm haberini alıp Bursa'ya doğru yola çıkınca Emir Şemseddin Buhari onu şehir dışında karşılayıp kılıç kuşatmış, böylece Düzme Mustafa'ya karşı mücadelesine manevi destek vermişti.¹⁸ Fatih Sultan Mehmed'e Akşemseddin'in kılıç kuşattığına dair haberler ise, rivayet olarak daha fazla yaygınlık kazanamamıştır.¹⁹ Fakat Fatih'in 1453'te Galata halkına verdiği *Emân-nâme*'de "kuşandığım kılıç hakkıyçün" ibaresi geçmektedir.²⁰ Bu vesika bu devirde Osmanlı sultanlarının bir ritüel olarak kılıç kuşandıklarının kanıtı olarak kabul edilmelidir. 1533'te Şehzade Mustafa'ya Manisa'ya gitmeden önce halkın huzurunda bir kılıç kuşandırıldığına dair o çağda yaşamış gözlemcilerin raporları bulunmaktadır.²¹

Eyüp'te kılıç kuşanıldığına dair haberlere ise Osmanlı tarihlerinde ilk defa 16. yüzyılın sonunda rastlanır; daha önce bahsi bile geçmeyen bu tören bu dönem Osmanlı kaynaklarında artık "anane-i kadime"den sayılmaktadır. Yine de, bu ifadede geçen "kadim" kelimesinin bu bağlamda ne kadar uzun bir zaman birimine tekabül ettiğinin tamamen belirsiz olduğu unutulmamalıdır.²² N. Vatin'in tespitine göre bir cülus ile bağlantılı olarak yapıldığı bilinen en eski Eyüp ziyareti II. Selim'inkidir (1566);²³ ama bu ziyaret bir kılıç kuşanma töreni dolayısıyla yapılmamıştır.²⁴ Ardından tahta geçen III. Murad da cülusundan sonra Eyüp'ü ziyaret etmiştir (1574). O dönemin seyyahlarından Gerlach'ın gözlediği ve naklettiği bu ziyarette de kılıç kuşanma töreninden söz edilmez. Aynı töreni anlatan tarihçi Selaniki de kılıç kuşanma töreninden bahsetmez.²⁵ Bu ziyaretlerde Eyüp türbesinde kılıç kuşanma töreni yapıldığı bilinmiyor, ama tarih yazıcılarının bunu kaydetmemiş olması da muhtemeldir; bu da, törenin zaman içinde önem kazanmasıyla kayda geçmeye değer bulunmaya başladığını gösterebilir.²⁶ N. Vatin'e göre ise, kılıç kuşanma töreni ile Eyüp türbesi arasında bir bağ yoktur; yani ilk yüzyıllardaki kılıç kuşanma törenleri Eyüp'ten başka yerlerde yapılmış da olabilir.²⁷

Yine ilk sultanların kılıç kuşanma töreninden bağımsız olarak gerçekleştirildikleri Eyüp ziyaretlerinin, sefere çıkarken “istimdad” [medet; yardım] dilemek için yapıldığı biliniyor.²⁸ Sefere çıkarken kılıç kuşanmanın İslam-Osmanlı kültüründe uygulanagelen eski bir ritüel olması bilgisine dayanarak,²⁹ ilk sultanların sefere çıkarken geldikleri Eyüp türbesinde –belki ziyaretin en önemli töreni değildi ama– bir de kılıç kuşandıkları tahmin edilebilir. Daha sonra cülus sonrası ziyaretlerde de kılıç kuşanılmaya başlanmasıyla birlikte, Eyüp’teki kılıç kuşanma ritüellerinde bir kopukluk yaşanmamış oluyordu. İşte bu yüzden törenin devrin tarihlerinde neden birden “âdet-i kadîme” olarak ortaya çıktığı açıklanabilir. Nitekim Cemal Kafadar’ın da tahmin ettiği gibi, sultanlar artık seferlere bizzat katılmadıkları için sefer öncesi yapılan ziyaret ve kılıç kuşanma ritüeli ortadan kalkmış, onun yerine sadece cülus sonrası törenine devam edilmiş olmalıdır. Aynı şekilde, kılıç kuşanmak için türbeye geldiğinde “Fetih suresi” okunmasının sultanların sefere çıkarken yardım duasında bulunmak amacıyla yaptıkları Eyüp ziyaretlerinden kalmış bir âdet olması muhtemeldir. Sefer yolundaki mehter birliğinin gülbanklarında da Fetih suresinin okunduğunu biliyoruz. Böylece kılıç kuşanma töreninin, bu iki törenin iç içe geçmişliğinden dolayı niçin 17. yüzyılın ortalarına kadar “türbeler ziyareti” olarak anıldığını ve devrin gözlemcilerinin iki töreni niçin birbirinden ayrı değerlendirmediklerini de açıklayabiliriz.³⁰

KILIÇLAR VE KILIÇ KUŞATANLAR

Osmanlı tarihi boyunca kılıç kuşanma törenlerinde kullanılan kılıçların farklı kişilere ait olması, kılıcın seçiminin kesin bir kurala bağlı olmadığını gösteriyor. Teşrifat defterlerinde bu konuda bir kanun yazılı değildir. Son dönemlerde kuşanılan kılıçlar arasında “Hz. Ömer’inki”, “Hz. Peygamber’inki”, “Osman Gazi’ninki” en çok kullanılanlar arasındadır.” Aslında saraydaki kılıçlar listesinin yukarıda sayılan kılıçlarla kabarması Yavuz Selim’in kutsal emanetleri İstanbul’a getirmesinden sonraya rastlıyor (1517). Eğer daha öncesinde de kılıç kuşanma ritüelinin yapıldığını varsayarsak, bu sayılan kılıçlardan ancak “Osman Gazi’ye” ait olan kullanılmış olabilir. Öte yandan, sefere çıkan sultanın herhangi özel bir kişinin kılıcını

kuşanmasının sıkı sıkıya uyulan bir kural olmadığını tahmin etmek daha da akla yatkın gözüküyor. Nitekim 18. yüzyıla kadarki kılıç kuşanma törenlerini aktaranlar kılıcın kime ait olduğuna nadiren değinirler. Örneğin Mustafa Naima Efendi (ö. 1716), *Tarih*'inde anlattığı birkaç 17. yüzyıl kılıç kuşanma töreninde özel bir kılıç kuşanıldığından söz etmez,³² ama Evliya Çelebi IV. Murad'ın I. Selim ile Hz. Muhammed'in kılıcını kuşandığını söyler (1623).³³ Bu durumda, biraz ihtiyatla, belli bir döneme kadar padişahların kılıcın isminden çok bizzat kılıç kuşanma ritüelinin maneviyatına önem vererek kendi kılıçlarıyla yetindiklerini düşünebiliriz.

Bir rivayete göre "Hz. Peygamber'in kılıcı" veya kılıçlarından biri 1574'te bir şeyh tarafından III. Murad'a hediye edilmiştir.³⁴ Açıkçası, özellikle de son dönemde, Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen bu kılıç dururken neden diğer kılıçlara rağbet edildiğine tam bir açıklama getirebilmek güç görünüyor. Üstelik Topkapı Sarayı'nda Hz. Muhammed'e ait olduğu söylenen bir değil, iki kılıç bulunmaktadır. Acaba kılıçlar bir tören için mahfazalarından çıkartılıp Eyüp'e götürülmeyecek kadar fazla mı değerliydi? Aslında bu kılıçlar kılıç kuşanma törenlerinde hiç kullanılmamış da değildi. Fakat Hz. Muhammed'in hırkasına gösterilen hürmete nispetle, kılıçların böylesine ikinci sınıf muamele görmesi pek de anlaşılacak bir durum değildir. Peygamber'in kutsal emanetlerinin çok değerli olmasının, onları törenlerde uğur getirsin diye kullanılmaktan alıkoymadığını, 17. yüzyıla kadar Osmanlı sultanlarının peygamberin hırkasını törensel amaçlarla giymiş olmalarından anlayabiliyoruz. Ayrıca birçok padişahın hırkayı beraberinde başka mekânlara taşıdıkları, Edirne'ye, hatta daha uzaklara götürdükleri biliniyor.³⁵ II. Mahmud'un kılıç kuşanma töreni hakkındaki 1808 tarihli bir belgede –Peygamber'in emanetiyle kıyaslanamaz ise de– Osman Gazi'nin kılıcının eski törenlerde alayla, fakat sessizce Eyüp'e götürüldüğü, bu kez tekbirler ve gülbanklarla götürülmesinin "şer'an" uygun olup olmayacağı sorulur.³⁶ Buradaki bilgiden kılıçların nasıl bir hürmet çerçevesinde törensel amaçlarla kullanılabildiğini aşağı yukarı kestirebiliyoruz. Nihayet, Peygamber kılıçlarının çok fazla tercih edilmemiş olmalarının sebebi olarak, adı geçen kılıçların Hz. Muhammed'e ait olduğuna dair pek de açığa vurulmayan şüphelerin var veya zamanla oluşmuş olabileceği akla geliyor

ise de, bu Osmanlı bağlamında pek büyük bir olasılık kabul edilemez. Görüldüğü gibi, bu iki kılıcın kılıç kuşanma törenlerinde neden görece az kullanıldığı hakkında şimdilik ancak tahmin yürütebilmekteyiz.

Kılıçların seçiminde fiziki özelliklerinin rol oynadığı da bir ihtimal olarak düşünülebilir; örneğin Topkapı Sarayı hazinesinde Hz. Osman'a ait olduğu söylenen kılıç bir törende kullanılamayacak kadar büyüktür ve herhangi bir kılıç kuşanma töreninde kullanıldığı da bilinmemektedir. Fakat Avrupa'da kimi kılıç kuşanma törenlerinde oldukça iri kılıçların kullanıldığını biliyoruz; örneğin 1507'de İskoç Kralı IV. James'e kuşanması için papa tarafından gönderilen ve bugün hâlâ Edinburgh kalesinde muhafaza edilen *the Sword of State* yaklaşık 1,5 metre uzunluğundadır.

Daha önce “Hz. Peygamber'in” ve Yavuz Selim'in kılıçları olmak üzere çift kılıç kuşandığı bilinen IV. Murad'dan (1623)³⁷ sonra, II. Mahmud (1808) ve II. Abdülhamid (1876) de çift kılıç kuşanmışlardı. Mahmud'un kuşandığı kılıçlardan biri “Hz. Peygamber'in”, diğeri “Osman Gazi'nin” kılıcıdır; yani biri dini görevlendirmenin simgesidir, diğeri ise hanedanın görevlendirildiğinin. Aynı şekilde II. Abdülhamid önce “Hz. Ömer'in kılıcını” kuşanmış, sonra onu belinden çıkarıp devrin gazetelerinde “saltanat kılıcı” diye anılan ikinci bir kılıcı beline takmıştır.³⁸ Bu ikincisi herhalde II. Mahmud'un da kuşandığı ve “Osman Gazi'nin kılıcı” diye anılan kılıç olsa gerektir. Öte yandan, yeni bir araştırmaya göre günümüzde Topkapı Sarayı'nda Osman Gazi'ye ait olduğu sanılan bir kılıç bulunmuyor.³⁹ Acaba II. Mahmud'dan sonra Osman Gazi'nin kılıcı zamanla unutuldu da mı günümüze bu isimle anılan bir kılıç kalmadı? Çünkü II. Mahmud'un kuşandığı kılıcın o zamanlar “Osman Gazi'nin kılıcı” diye anıldığını, bizzat padişahın kaleminden çıkmış bir belgeye dayanarak kesin olarak söyleyebiliriz.⁴⁰

II. Mahmud'dan sonraki padişahlar artık hep “Hz. Ömer'in kılıcını” kuşanacaklardır. Hz. Ömer'in olduğu iddia edilen kılıç rivayete göre Yavuz Selim'in Aya Sofya Camii'nde Abbasi halifesinden hilafeti devralırken kuşandığı kılıçtır. Bugün tarihçiler, böyle bir devir törenine dair hikâyelerin sonradan uydurulduğunu kabul ediyor. Yavuz Selim'le çağdaş hiçbir kaynak böyle bir hilafet aktarımından bahsetmez. Ancak, bu durum Osmanlı devletinin 18. ve 19. yüzyılları açısından bir önem taşııyordu. Bah-

بنم و وزیر صدقشدارم وکیل مطایره خلوصه کارم
 سخی سلم سون انجا اتمایه تطبیق ایندیک فصدیه معلوم اوله که اجداد عظامک جلوس هما بونازده
 نقید سیفا ایچون اولی عظیم ایله حضرت خالده عبده رضوان اللہک الواهد فخر الزمان نزه ستر فایده وریاؤ
 انارک نور محض اولو روح مکرملرین لسمند ایه نقید سیفا و لغو قانون و لکن اولغیان نقید
 اونان سیف دخی اجداد مرک جنت مکان عثمان غازی و هومن نبرک فصدیه محفوظ اولو
 سیفاری اولوب سلفه وقوع بولوش الیله اولر سیف فیدرکی احق کوردر لر ایس جمعی ممالک
 لسمندیده عامه انت محمدک ده سیف اولدیغین خاطریم ظهور ایدر که اول سیفی نقیب اللهی
 و کلمه اللهی اعدا ایچون اوکنده جمر تکبیر النوب و مناسب اولو بعضی محملده کما ناک محمدی
 چکمه شرع شریفک ماعده سی اولورمی اولورمی بالفعل شیخ الاسلام فہینلو افندین
 استفا اولنوب جانب شرع شریفک ازن و رفعت اولورسه بوبدره اوسه نبیه و زینب ابیس
 اگر شرعت عذران ماعده اولریم بزرک ایس خلاف شرع برشی اسنم جناب
 هواسنی و سلفه برابر خدمت ابدلری شرع شریفه انصاف اید موفی بالخیر اید

Resim 12. II. Mahmud'un elyazısı. Ağustos 1808 tarihli bu belgede, yeni tahta çıkmış padişah, Osman Gazî'nin kılıcının Eyüp'teki törene tekbirler ve gülbanklarla götürülmesinin şer'an uygun olup olmayacağını sorar. BOA, HH, 25602, 1223/1808.

sedilen kılıcın Hz. Ömer'in şahsından gelen manevi değerinin yanı sıra, Osmanlıların hilafeti devraldıklarına dair rivayetdeki en önemli anın bir hatırasından, yani hilafetin el değiştirme anında kullanılmış olmasından kaynaklanan bir değeri de vardı. Kılıcın verdiği dolaylı mesaj aracılığıyla Osmanlı padişahının halife olarak imgesi de pekiştiriliyordu. 19. yüzyıl boyunca bu kılıcın kullanılmış olması, devletin bu dönemde hilafet imgesine artan ilgiyle bağlantılı olabilir.

Aslında dar bir mekânda yapılan kılıç kuşanma töreninin ve bu törende kullanılan kılıcın kime ait olduğunun, geniş bir kitlenin ilgisini çekmeyeceği düşünülebilir. Fakat hem saraydan yayılan söylentiler, hem de

son yüzyılın törenlerinin gazetelerde ayrıntılarıyla anlatıldığı göz önünde bulundurulursa, kılıcın kimliğinden çıkarılabilecek mesajın derhal veya zaman içinde hatırı sayılır bir kitleye ulaştığını kabul edebiliriz. Nitekim Hasluck kılıç kuşanma törenleri hakkındaki makalesini yazdığı yıllarda (1912) Eyüp Camii'ndeki bir imamla konuşmuş ve imamdaki bu törende kullanılan kılıcın –doğru olarak– Hz. Ömer'ininki olduğunu öğrenmiştir.⁴¹

Kılıcın kimliğinin ve kılıç kuşanma eyleminin sonuçta Osmanlı sultanına halk indinde yaygın bir inanç olarak ne gibi bir yükümlülük getirdiğini anlamak için sultanın kuşandığı kılıçtan söz edilen birkaç örneği inceleyebiliriz. 1853 Kırım sorunda Devlet-i aliyye'nin Rusya'ya savaş açmakta tereddüt ettiği bir sırada, savaş taraftarlarının Abdülmecid aleyhine İstanbul sokaklarına astıkları yaftalarda sultana hitaben şöyle yazılıyordu: “Siz de eccad ve eslafınız gibi Eyyub Ensari hazretlerinde kuşandığınız seyf-i Muhammed'i'yi kınından çıkarmak vacib oldu.”⁴² Abdülmecid, bu yazıda söylendiği gibi Hz. Muhammed'in değil, Hz. Ömer'in kılıcını kuşanmıştır. Eyüp'te kuşanılan kılıcın siyasi malzeme yapıldığı diğer bir örnek de Konya Mevlana dergâhı son postnişini Abdülhalim Çelebi'nin II. Abdülhamid ile ilgili olarak hareket ordusu kumandanına çektiği telgraftır; Çelebi, hareket ordusuna destek verdiği bu telgrafında Sultan Abdülhamid'in “kendisine tevdi edilmiş olan Peygamber-i zîşânımızın seyfini taşımağa layık” olmadığını söyler.⁴³ İlginçtir ki, Abdülhamid de babası gibi Hz. Ömer'in kılıcını kuşanmıştır. İki örnekle genellemeye gitmek elbette hatalı bir sonuç doğurabilir. Fakat buradan şu anlaşılıyor: Saray hangi kılıcı kullanırsa kullansın, siyasi malzeme olduğu durumlarda törendeki kılıç Hz. Muhammed'e atfediliyordu. Eğer saray gerçekten kılıcın genel kutsal değerinin ötesinde, ait olduğu kişinin şahsı aracılığıyla ayrı bir mesaj vermeyi düşünüyordu ise, halkın da bu mesajı belli bir seçicilikle kabul ettiği anlaşılıyor.

Adı geçen makalesinde Hasluck'un kılıcı padişahlara kimin kuşattığı hakkındaki yorumları daha sonraları bir dizi tartışma ve yanlışlığa neden olmuştur.⁴⁴ Hasluck'un iddiasına göre kılıç kuşatma imtiyazını II. Mahmud'dan sonra Mevlevi çelebileri ele geçirmişlerdi. Yazar, II. Mahmud'un çelebilere ilgi göstermesinin sebepleri arasında Mevlevi-Bektaşî gerginliğinde, padişahın açıkça Bektaşî-yeniçeri karşıtı konumda olmak is-

Resim 13. Sultan Abdülmecid'in kılıç alayı Eyüp Camii önünde, 1839. Anonim, Askeri Müze.

temesini gösteriyor. Çelebilerin kılıç kuşatma eyleminde öncelik kazanmalarına tarihi dayanağı ise, Osman Gazi'nin sultanlığını tanıyan Selçuk Sultanı Alaeddin'in taht merkezi olan Konya'da, sultanın bir çeşit vârisi olarak oturmalarıydı. Aslında Hasluck her ne kadar ısrarla II. Mahmud'dan sonraki padişahlara çelebilerin kılıç kuşattığı bilgisini temellendirmek istiyor ise de, çelebiler ne II. Mahmud'a, ne de, onun dediği gibi, Abdülmecid ve Abdülhamid'e kılıç kuşatmışlardır. Hasluck'un kaydettiği şekilde Abdülaziz'e Mevlevi şeyhinin vekili olan [!] nakibüleşrafin kılıç kuşattığı bilgisi de doğru değildir." V. Mehmed Reşad'dan başka hiçbir padişaha bir çelebinin kılıç kuşattığına dair bir veri yoktur. Hasluck'un bu konuda hata yapması makalesini tamamen Batı ve Yunan kaynaklarına dayanarak yazmasından

kaynaklanır. Özellikle 19. yüzyılda, ciddiyetten uzak bazı seyahatnameler ve popüler yayın organları bazı yanlış rivayetleri tekrar etmenin yanı sıra, artık gittikçe kaybolmaya yüz tutmuş olan “Şark” âleminde dair yeni üretilmiş efsane ve rivayetlerle yazılarına mistisizm katmaya çalışıyorlardı.⁴⁶

Kılıcı kimin kuşatacağı kesin bir kanunla sabit değilse de, zaman içinde bu görevi ancak birkaç makamın sahibi yaptığı için, temayüller sayesinde bu görevin sahibini az çok belirleyebiliyoruz. Kılıç kuşatanın zaman zaman siyasi çekişmelerdeki rolünün getirdiği önceliği bir yana bırakırsak, bu kişilerin özellikle “manevi” yönleri ağır basan kişiler arasından seçildiğini görüyoruz. Bu “manevi” yön kılıç kuşatanın kişiliğinde yoksa, muhakkak makamının manevi değeri dolayısıyla bu göreve layık görülmüş olduğu anlaşılıyor. Şeyhülislamlık ve nakibüleşrafılık zaman içinde bu görevin en çok verildiği iki makamdır. Bununla beraber IV. Murad’a kılıcı, her iki makamın sahibi değil, Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdaî kuşatmıştır (1623). Şeyh Hüdaî, IV. Murad tahta geçtiğinde 82 yaşına gelmişti ve hayattayken dahi devrinin en büyük kutbu olarak kabul ediliyor, hatta padişahlar rüyalarını tabir ettirmek için şeyhin ayağına kadar gidebiliyorlardı.⁴⁷ Padişaha kılıç kuşatma görevini devralma hikâyesine dair devrin tarihlerinde ayrıntılı bilgi yoksa da, Şeyh Hüdaî bu göreve herhalde bu yüksek manevi kabul görmüşlüğü sebebiyle seçilmiştir.⁴⁸

Bazı hatıratla anlatıldığına göre Abdülaziz’e kılıç kuşatacak olanın nakibüleşraf olması gerektiğine dair bir eğilim vardı. Ne var ki Nakibüleşraf Tahsin Bey’den hem tek gözlü, hem de çolak olması ve bir rivayete göre Abdülmecid’in annesine yakınlığı dolayısıyla vazgeçilmişti.⁴⁹ Gölpınarlı’ya göre V. Mehmed’e kılıcının Abdülhalim Çelebi tarafından kuşattırılması, onun hareket ordusu ile Âyân ve Mebusan meclislerine hitaben Abdülhamid aleyhinde çektiği bir telgraf vasıtasıyla İttihatçılarla kurduğu yakın ilişki sayesindeydi.⁵⁰ Çelebi’nin seçiminde V. Mehmed’in Mevlevi-meşreb olmasının büyük rol oynadığı pek düşünülemez, çünkü İttihatçıların Mehmed Reşad’ın cülusunun ilk anlarında, padişah istibdadına karşı taze yapılmış olan devrimin psikolojik fevriliğiyle, Mehmed Reşad’ın şahsi seçimlerine pek rağbet etmedikleri biliniyor. Reşad’ın sarayındaki en yakın iki adamının, başmabeynci ile başkâtibinin seçimi dahi âdetin

aksine padişahın şahsi tercihinin bırakılmamış, her ikisi de parti tarafından tayin edilmişti.

Vahideddin'in kılıç kuşanma töreni günü yaklaştığında kılıcı kimin kuşatacağı hâlâ belirlenememişti. Artık ne âdetleri ciddiye alınan bir saray, ne törenlerin doğru akışını sağlayacak iyi bir teşrifatçı kalmıştı; savaş yorunu devletin bunları pek düşünecek hali yoktu. Kılıç kuşatacak kişinin kimliği konusunda saraydan güçlü bir ses gelmeyince, gazete yazarları üstünkörü bilgileriyle konuyu kendi aralarında tartışmaya başladılar.⁵¹ Fakat sonuçta yine de seçimi Vahideddin'in kendisinin yaptığını görüyoruz. Vahideddin İttihatçıları sevmezdi, ayrıca belki de o sıralar şeyhülislam hakkında iyiden iyiye yayılan mason veya Yahudi yakıştırmalarından çekinerek Şeyhülislam Musa Kâzım'a bu görevi vermek istememişti. Öte yandan nakibüleşraf, bu makamda bulunmasına rağmen "seyyid" değildi, dolayısıyla kılıcı onun kuşatmasının şeyhülislamı gücendirebileceği düşünülerek elenmişti. Yeni bir âdet olan çelebiye kılıç kuşattırma ise, çelebilik makamında bulunan Abdülhalim Çelebi'nin, bu defa bahsi geçen telgrafın İttihatçılarla arası olmayan Vahideddin üzerinde yaptığı aksi tesir yüzünden tercih edilmemesiyle suya düşüyordu. Divan-ı hümayundan teşrifat defterleri getirtilip eski törenlerdeki örnekler kontrol edildi. Fakat teşrifat defterlerine bu sefer törenin nasıl akması gerektiğini öğrenmek için başvurulmuyordu: Padişah, âdet olandan sıyrılabilmek için bir yol arıyordu. Vahideddin bu ikilem içinde, başmabeynci Lutfi Simavi'nin örnek gösterdiği, I. Napoléon'un, tacı papanın elinden alarak kendi başına kendi takmasına benzer bir uygulamayı dahi düşündü. Durumu kurtaran, bir bakıma yine manevi bir makam sahibinin, Trablusgarb'da İtalyan işgaline karşı direnişinin yankıları İstanbul'da hâlâ süren "devletlü" Şeyh Ahmed Senusi "Paşa"nın gelişi oldu. Padişahı bu zor durumdan kurtaran şeyh, Mecidiye Kasrı'nda ağırlandı, daha sonra kendisine bir de nişan-ı Osmanî takıldı.⁵²

Törenin akışında rol alan kişiler, yeni padişahı destekleyenlere, günnün güçlü siyasi odaklarına veya padişahın saltanatında güdeceği politikalar hakkında vermek istediği mesajlara dair birçok ipucu verebiliyor. Bektaşî yeniçerilerden sağlanmış bir meşruiyetin esiri olmaktan kaçınan II. Mahmud'un kılıç alayında, yeniçerileri bastırıp padişahı değiştiren Alem-

dar Mustafa Paşa'nın maiyetindeki 300 Arnavut kökenli silahlı askerin resmi geçit yaptığını görüyoruz. Bu geçit paşanın Dersaadet'te gittikçe güçlenecek olan otoritesinin de ilk işaretiydi. Öte yandan, 1826'da en yüksek noktasına varacak olan yeniçeri karşıtlığından doğan gerginliğin II. Mahmud'un kılıç alayında kendisini hissettirdiği de fark ediliyor.

Kılıç kuşanılırken türbeye giren birkaç kişinin arasında sadrazam, ilmiyenin temsilcisi olarak şeyhülislam ve askeriye temsilen serasker vardı. Onların yanı sıra nakibüleşraf ve bazı şehzadelerle birlikte kılıçtan sorumlu hazine kethüdası da törende hazır bulunuyordu. Bu ritüel anında türbeye ve cami avlusuna girebilenler de, ya yeni padişahın "meşrebi"nin işareti ya da baskı gruplarının temsilcileriydi. Abdülmecid'in hızlı "Baticılığı" ve sefahat hayatı hakkında halk arasına alıp yürüyen dedikodular sonrası büyük ümitler bağlanan Abdülaziz'in kılıç kuşanma töreninde Eyüp türbesinde tarikat şeyhleri büyük çoğunluk teşkil etmişti.⁵³ Bir askeri darbe sonucu tahta geçirilen V. Mehmed, kılıç kuşanırken alışıldığı üzere türbe de bulunan sadrazam, şeyhülislam ile birlikte, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa, Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey ve Âyân reisi gibi Meşrutiyet yönetiminin önde gelen kişilerinin bulunması Reşad'ın saltanat yıllarının güç odaklarını şimdiden belli ediyordu.⁵⁴

Meşrulaştırma politikası kapsamında düşündüğümüz bu tören acaba kimlere hitap ediyordu ve beklenen etkiyi yapıp, halkta yeni sultana karşı olumlu hisler oluşturabiliyor muydu? J. Blumler ve diğ., bugün hâlâ Prince of Wales, yani Birleşik Krallık tahtının veliahdı olan Prens Charles için 1969 yılında Caernarvon Şatosu'nda yapılan veliahtlık töreni (*Investiture*) öncesinde ve sonrasında yaptıkları anketlerle, İngiltere halkının, televizyonda naklen yayınlanan tören sonrasında monarşiye ve hanedana bağlılıklarının arttığını, eskiden eleştirdikleri bazı noktalarda daha hoşgörülü hale geldiklerini istatistiklerle tespit etmişlerdir.⁵⁵ İngiltere halkı özellikle hanedanı saran ihtişamdan etkilendiklerini belirtmişlerdir.⁵⁶ Görüldüğü gibi Prens Charles'a yapılan tören, bir taç giyme töreni bile olmamasına rağmen, hem prens hem de hanedan açısından olumlu etkisi büyük olmuştur.

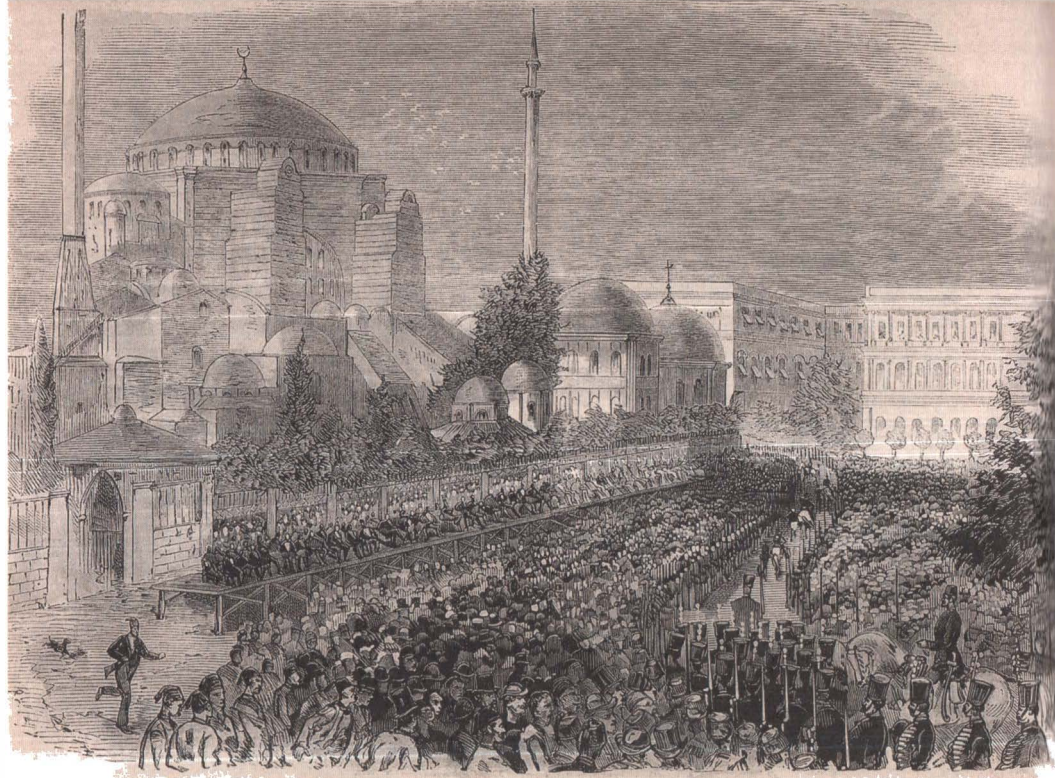
Kılıç kuşanma törenleri hakkında ne yazık ki böyle anket sonuçları yok elimizde. Bu törenin, hitap ettiği kesime etkisi hakkında ulaşılabileceği-

miz yegâne veri bizzat törende bulunmuş kişilerin anlattıkları olabilir. Halid Ziya Uşaklıgil çocukluğunda okulla birlikte götürüldükleri II. Abdülhamid'in kılıç alayındaki şatafatı "gözlere zevk veren, zihinleri uyuşturan bir ihtişam levhası" olarak hatırlıyor, daha sonra mabeyninde başkâtip olduğu V. Mehmed'in kılıç alayını ise sokakların fakirliğiyle tezat halinde ve alayın kendisini de ihtişamdan yoksun buluyor.⁷⁷ Mektep talebelerinin kafileler halinde alaylara ve bayramlara götürülmesi iktidarın kendisine bağlı kitleler oluşturmada kullandığı önemli görsel propagandalardan biridir. Böyle bir propagandanın hedeflenen toplumsal bilinci oluşturmadaki başarısı, önce bu görsel temsilin ne kadar sık tekrarlandığına bağlıdır. İlkokul öğrencileri üzerinde henüz uygulanmaya başlanan bir denemenin başarı şansının tekrarın çokluğuyla doğru orantılı olarak artacağı söylenebilir. Bunu yönetici elite veya hanedana bağlı bir cemaat yaratmanın bir aşaması olarak da sayabiliriz. Bu noktada bu görsel propagandanın zaten sadece devlet odaklı eğitimden geçen mektep talebelerine yönelik değil, ders kitaplarının ulaşamadığı halka yönelik bir propaganda malzemesi olduğunu düşünmeliyiz. Diğer tarafta bu çabaların her zaman istenilen sonuca ulaştırmadığını da Halid Ziya örneğinden anlayabiliyoruz. Pek tabii bu tip bir propaganda ancak daha kapsamlı bir planın parçası olduğunda etkisi büyüyecektir.

TÖREN

Kılıç kuşanma töreninin genel akışının zaman içinde pek fazla değişiklik geçirmediği söylenebilir. Törenin bazı bölümleri yeniçeriliğin ilgasıyla (1826) geçerliliğini yitirdi. Bir bölümünde de, yeni padişahın veya cülus anında siyasi gücü elinde tutanların politik seçimleri doğrultusunda, törenin genel akışında olmasa bile, en önemli oyuncularında, kullanılan simgesel malzemenin çeşitliliği veya zenginliği açısından değişiklikler oldu.

Mekân Eyüp'tür: İstanbul'un Osmanlı tarihi boyunca en kutsal kabul edilmiş yerlerinden biri. Eyüp'ün kutsallığı burada Eyyub el-Ensari'nin türbesinin bulunmasından ileri geliyor.⁷⁸ Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinde altı ay gibi uzun bir süre el-Ensari'nin evinde kalmış olması, onun Peygamber'in en yakınındaki sahabelerden biri olduğunun en bilinen delilidir; bu da ona ve dolayısıyla türbesine büyük bir kutsallık yükler.

Resim 14. Abdülmecid Eyüp'te kılıç kuşandıktan sonra Ayasofya önünden Topkapı Sarayı'na dönüyor. Solda tribünlerde oturan *corps diplomatique*, izleyiciler arasında sarıklılar ve fesliler kadar melon şapkalılar da var. *Le Monde Illustré*.

Kılıç kuşanma töreninin mekânı olan Eyüp Türbesi, etkileyici görsel ortamına rağmen tören sırasında hiçbir zaman yabancılara açık hale getirilmemişti. Nitekim özel izinle ziyarete açılan diğer Dersaadet camilerine karşılık, Eyüp Camii'nin ziyaret edilmesine sair zamanlarda da izin verilmiyordu. Böylece Eyüp Camii ve Türbesi Osmanlı tarihi boyunca saltanat merkezinin en kutsal mekânı olarak "korunmaya" devam etti. Bu arada türbe-

nin bu özelliğinin kılıç kuşanma törenini dışarıdaki seyirciler için daha cazip hale getirdiğini de kaydetmek gerekir.⁵⁹

Öncelikle kılıç kuşanma töreninin yapılacağı günün tespit edilmesi gerekiyordu. Bazı araştırmalarda, yeni sultanın tahta geçişinin ikinci-yedinci günleri arasında kılıcı kuşanmaları gerektiğinin gösterilmesi hatalı olmalıdır.⁶⁰ Daha önce böyle bir âdet vardıysa da, en azından 19. yüzyılın kılıç kuşanma törenlerinin hiçbirinin ilk hafta içinde vuku bulmadığını biliyoruz. II. Mahmud sonrası sultanları arasında en erken Abdülhamid 8. günde kılıç kuşanmıştı ki, bu tören de V. Murad'ın üç aydır beklenip de gerçekleşmeyen kılıç alayının gerginliğinin arkasından ve onun hazırlıklarından yararlanarak yapılmıştı. Kılıç kuşanmanın haftanın hangi günü yapılması gerektiğine dair yazılı bir bilgi de hiçbir yerde bulunmuyor. Törenlerin farklı günlerde yapılmış olmaları da bunun sarayda alınabilecek günlük bir karara bağlı olduğunu gösteriyor. Sonuç olarak kılıç kuşanma töreninin cülusun kaçınıcı günü ve haftanın hangi günü yapılması gerektiğinin kesin bir kurala bağlı olmadığı söylenebilir.

Kılıç kuşanma töreni günü, doğal olarak Eyüp, Fatih ve Beyazıt ile alayın yürüyeceği güzergâh tıklım tıklım dolu oluyordu. Seyirci olarak gelenlerin haricinde, alayın Eyüp'ten Topkapı Sarayı'na kadar kat edeceği güzergâhın iki tarafına askerler, askeri okul, rüştiye, sıbyan mektepleri öğrencileri ile gayrimüslim cemaat okullarının öğrencileri diziliyordu.⁶¹ Abdülhamid'in töreninde Divanyolu'ndaki maliye dairesi şehzadelerin ve hanım sultanların alayı seyretmeleri için ayrılmıştı. Ayrıca bir yenilik olarak, gazetenin yaygınlaşmasıyla tören günü ve programının önceden ilan edilmeye başlanmasının da etkisiyle, İstanbul tören günü Edirne, İzmit gibi yakın şehirlerden gelenlerle daha da kalabalıklaşıyordu:

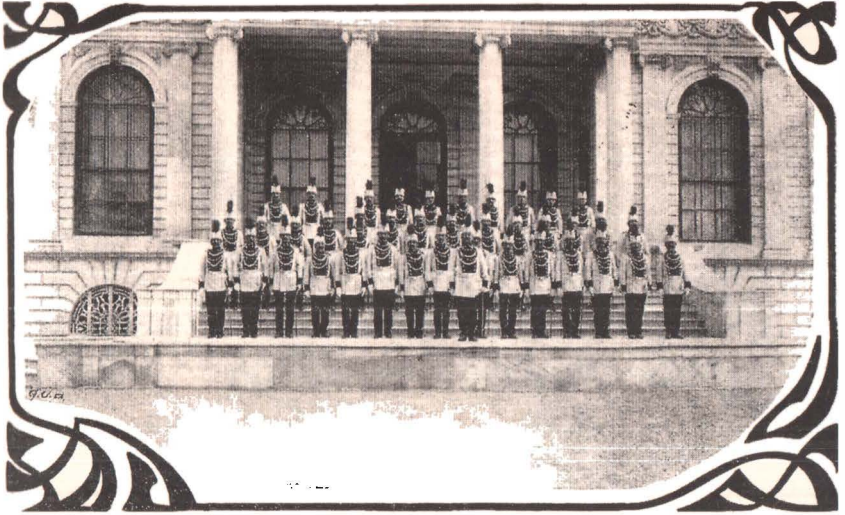
Kılıç alayı icrası kararı evvelce intişar etmiş olmakdan naşı Edirne ve Filibe ve İzmit ve Kale-i Sultaniyye ve Varna ve Sinop gibi bilad-ı mütecavireden berren şimendüferler ve bahren vapurlar ile binlerce halk İstanbul'a geldikleri gibi daha çarşamba gününden bed' ile Boğaziçi ve adalar ve Ayastefanos halkı dahi fevc fevc İstanbul'a inmeğe başlamışlar idi.⁶²

Mehmed Reşad'ın töreninde Eyüp'e arabasıyla yaklaşmaya çalışan A. Herbert şunları anlatıyor:

Edirnekapi'da durdurulduk, grubumuzdan hiç kimsenin yazılı giriş izni olmadığı için neredeyse geri çevriliyorduk; ama sonunda arkadaşımızın üniforması sayesinde muzafferce ilerleyebildik. Arabalar birbiri ardından durduruluyordu, yine de birkaç atlı subay haricinde herkesin yaya yürüdüğü yere kadar gidebildik. Daracık bir sokaktan geçip cami avlusunun ve türbenin yakınına vardık.⁶³

Halkın bir kısmı Eyüp Camii'nden Edirnekapi'ya kadar yer yer kurulmuş bu seyir tribünlerinde yer buluyor, fakat büyük çoğunluk duvarların üstünde alayı seyretmeye çalışıyordu. Eyüp Camii yakınındaki tribünlere ancak biletle yer bulunabilirken, bazı yerler iki mecdiyeye kadar yükselen fiyatlarla kiralanıyordu.⁶⁴ Abdülhamid'in kılıç kuşanma töreninin ertesi günü Osmanlı gazeteleri törende üç yüz binden fazla insan olduğunu tahmin etmişti.⁶⁵ Abdülmecid'in kılıç alayını dikkatli gözlemlemiş bir seyyah ise Edirnekapi civarındaki kalabalıktan şöyle bahsediyordu:

Başlangıçta, İstanbul'u bir uçtan diğerine kat eden ve göz alabildiğine uzanan bu caddede (Edirne Caddesi) bütün Doğu âlemi toplandı halinde sandım. Padişahın hassa alayı ile Ermeni ve Rum kadınlarının her yanı altın yaldızla bezeli arabaları ikili bir saf oluşturmaktaydı. Bu safın arkasında, birbirlerine karşı ulusal ve dinsel önyargılardan kaynaklanan bir nefret beslemelerine karşın kimi sarık, kimi fesleriyle Türkler, sivri takkeleriyle Yahudiler, uzun kalpaklarıyla Ermeniler, ak cübbeleriyle Arap şeyhleri, Ortodoks Rum papazları, Acemler ve dervişler karmakarışık alacalı bir kalabalık halinde yığılmışlardı. Ancak farklı ulus ve dinlere bağlı kişiler kendi içlerinde birbirleri arasına karışmaktan çekinmeseler de kadınlarla erkekler kesin biçimde ayrıydı. Sanki kadınlara ayrılmış yerlerin çevresinde büyüyle çekilmiş bir sınır vardı, bütün tören boyunca bu sınırı aşan tek erkek görmedim.⁶⁶

Resim 15. "Hademe-i hassa-i şahane zabitan ve efradı yeni üniformaları ile", 1910. *Resimli Kitab*, 23 Ağustos 1326/1910. Foto: Sebahi ve Joallier.

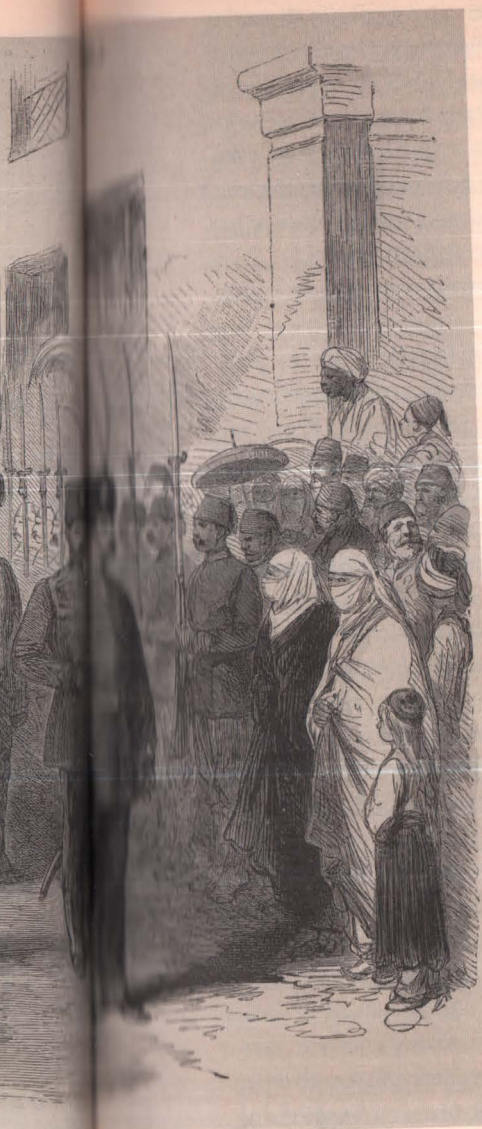
Tören gününden önce törenin yapılmasına dair usulen bir "istizân" [izin, danışma] takriri yazılıp yeni padişahın irade çıkarması gerekiyordu. Bütün vükela ve ulemaya, rical-i devlete, büyük camilerin şeyhleri ve müderrislere yazılı müzekkirelerle Eyüp'te bulunmaları gereken saat bildirilirdi. Padişahın Eyüp'e varışı denizden veya karadan, dönüşü de eğer denizden geldiyse karadan, karadan geldiyse denizden olurdu. Büyük kalabalıkların seyredebileceği şekilde uzun bir güzergâhın izlenmesi bu alayın değişmez kuralıydı. Teşrifat defterlerinde Eyüp'e karadan veya denizden gidilebileceğine dair eski törenlerden örnekler getirilerek, bunun "iradeye tevakuf eden halâtta" [padişahın iradesine bağlı] olduğu söylenir.⁶⁷ Padişahın nadiren karadan gidip karadan döndüğü biliniyor,⁶⁸ fakat denizden gidip denizden dönmek gibi bir uygulama kesinlikle söz konusu değildir. Böyle bir uygulama hem alayı amacına ulaştırmayacak, hem de yeni sultanı görmeyi bekleyen on binlerce İstanbulluyu sukut-ı hayale uğratacaktır. 19. yüzyılın ortasında saray Dolmabahçe'ye taşınınca, kara güzergâhının

sapa kalması yüzünden Eyüp'e hep denizden gidildi.⁶⁹ Dönüşte de yine eskisi gibi Topkapı Sarayı'na kadar karadan gidiliyor, oradan tekrar denizden Dolmabahçe'ye geçiliyordu.

Denizden gelişlerde padişahın saltanat kayığına binmesi âdet iken, sadece Mehmed Reşad Dolmabahçe'den Eyüp'e kadarki deniz yolunu vapurla kat etmişti. Vahideddin'in töreninde de şehzadeler ve damatlar sarayda toplanıp Söğütlü vapuruyla Eyüp'e doğru yola çıkmış, padişah ise iki yaveriyle beraber on çifte saltanat kayığı ile Eyüp'e gelmeyi tercih etmişti.⁷⁰ Abdülhamid'in kılıç kuşanmasının ise son devrin en ihtişamlı törenlerinden biri olduğu söylenebilir. İlan edilen programa göre iki saat kadar geciken Abdülhamid'in Dolmabahçe Sarayı'ndan yola çıktığı saray önünden yedi pare top atışı ile bildirilince, önce Sarayburnu'ndaki bir gemiden ve daha sonra Haliç'te dizilmiş Osmanlı vapurları ile Avusturya, Almanya ve Fransa bandıralı gemilerden de top atışları başlamıştı. Hepsinden sonra Mahmudiye zırhlısı 120 pare daha top atışında bulundu. Yaverlerin ve saray erkânının yer aldığı üç kayığın 200 metre kadar arkasında beyaz kıyafetleriyle Arnavut kürekçilerin kürek çektiği on dört çifte saltanat kayığında Abdülhamid ile seryaveri, mabeyn başferiki ve Damad Mahmud Paşa bulunuyordu. Onun 200 metre kadar arkasında ailesini taşıyan kayıklar, onların da arkasında

Resim 16. II. Abdülhamid beyaz atıyla Eyüp Camii'nin önündeki avluda. Önde şeyhülislam efendi ve yanında elinde buhurdan ile hazine hademesi. Solda arkada yabancı seyirciler için kurulan tribünler.

yine saray erkânının bulunduğu birkaç kayık geliyordu.

Eyüp Çömlekçiler'de karşılanan Abdülhamid, buradan türbeye kadar iki tarafına eski tip sorguçlarıyla askerlerin dizili olduğu halı döşeli yolu, önde kırmızı elbiseli kavasların, gümüş buhurdan tutan hazine hademelerinin yürüdüğü alayda, takımları som altın beyaz bir Arap atıyla kat etti. Mehmed Reşad daha sonra Türk bayraklarıyla süslenecek bu yolu fazla kilosunu ve hastalığı nedeniyle vekiller ve yüksek rütbeli zabıtlar vb eşliğinde yürüyecek, alayın karadan dönüşte Topkapı Sarayı'na kadar atla yapılması gereken kısmını ise arabayla geçecekti. Keza Bostan İskelesi'nde sadrazam, şeyhülislam, Âyân ve Mebusan meclisleri reisleri, vekiller, teşrifatçılar tarafından karşılanan Vahideddin de türbeye yürüyerek gelmiş, türbe avlu kapısında veliaht efendi, şehzadeler ve damat paşalar tarafından istikbal edilmişti.

Aynı düzenle türbeye varan Abdülmecid ise kapının dışında şeyhülislam ile nakibüleşraf tarafından karşılanmıştı. Abdülmecid içeriye daha önceden getirilmiş olan bir tahta, diğerleri ise türbenin dışına kurulan yerlere oturup cami hatibi ile üç imamın türbenin girişinde okudukları duaları ve Fetih suresini dinlediler. İmam-ı evvelin yaptığı duadan sonra içeri girildi ve müneccimbaşının uğurlu vaktin geldiğine dair işareti beklenmeye başlandı. Aynı şekilde, Mehmed Reşad türbeye girmeden önce vekiller ve

Âyân ve Mebusan meclisleri reisleri türbeye girerek yere serilmiş ihramlar üzerinde oturdular. Fetih suresi okunup çelevi efendi duayı yaptıktan sonra padişah türbeye girdi.⁷² Vakit geldiğinde, nakibüleşraf kılıcı iki eliyle hazine kethüdasından alıp Abdülmecid'in beline taktı ve daha önce kendisine gönderilen notta özellikle belirtildiği üzere Türkçe dua etti. Abdülaziz'in töreninde de şeyhülislam kılıcı hazine kethüdasının elinden alıp padişaha vermiş, padişah tekrar şeyhülislama geri verince, şeyhülislam sol eline kılıcı alıp sağ eliyle bağını çevirerek ve dua okuyarak kılıcı kuşatmıştı.⁷³

Abdülaziz elbette kılıcı küçük rütbeli bir memur olan hazine kethüdasının elinden almıyordu. Şeyhülislam ise kılıcı kuşatma hakkının kendinden menkul bir hak olmadığını, ancak padişahın ona lütfetmesiyle bu görevi elde edebileceğini simgeleyen bir hareketle, kılıcı ancak padişahın elinden aldıktan sonra ona kuşatmıştı. Abdülhamid de aynı şeyi yapmış, Reşad ise kılıcı sehpadan kendi eliyle alıp öptükten sonra Çelebi'ye vermişti.⁷⁴ Abdülhamid Hz. Ömer'in kılıcını kuşanıp türbe içindeki ritüeli tamamladıktan sonra, kılıcı çözüp kınına sokmuş, devrin basınında "saltanat kılıcı" diye anılan kendi kılıcını takmıştı.⁷⁵ Bazı padişahların kılıç kuşanma töreninden sonra yine türbede edilen bir dua ile sakal bırakmaya başladıkları da biliniyor. Vahideddin padişahlığında sakal bırakmamasına rağmen, Meclis-i Meşayih reisi efendi yine de türbede kendisi için sakal bırakma duası etmişti.⁷⁶

İçeride bulunanlar temenna ederek dışarı çıkarlarken, Abdülmecid de iki rekatlık bir namaza durmuş, bu arada türbeden çıkanlar alaydaki yerlerini almışlardı. Bundan sonra sultanın alayla Topkapı Sarayı'na gitmesi gerekiyordu. Abdülmecid'le başlayan sefirler saltanatının kılıç alayına da bir yenilik getirdiğini görüyoruz. Dersaadet'teki bütün sefirler ve maslahatgüzarlar "madamaları ve taallukatlarıyla" beraber, davetiyeyle geldikleri tören için nazırlardan ve diğer araba sahiplerinden ödünç alınan iki ve dört atlı arabalarla iskelede karşılanıyor, kendileri için Eğrikapı civarında Kuyubaşı denilen yerde kurulan özel çadırda yemeklerini yedikten sonra, alayı seyredebilecekleri tribünlerde yerlerini alıyorlardı.⁷⁷ Abdülhamid'in kılıç kuşanma töreninde sefirlerle ve önemli misafirlere kurulan çadırların sayısı dörde çıkmıştı. Türbede kılıcı kuşanan sultan camiden çıkıp sefirlerin oturduğu yerin önüne geldiğinde burada durmuş ve mabeyn başkâtibini

veya ferikini, selamını ve kendilerinin törene katılmalarından duyduğu “mahzuziyeti” bildirmesi için en kıdemli sefirin şahsında bütün sefirlerle göndermişti. Giden görevlinin sefirlerin teşekkürleriyle geri dönmesinden başka, bütün sefirler sadrazama veya hariciye nazırına ya gönderdikleri birer notla ya da tercümanları vasıtasıyla ayrıca teşekkür ediyorlardı.⁷⁷ Abdülaziz’in kılıç kuşanma töreninde de sefirler için bir çadır kuruldu, fakat Abdülaziz’in halef ve selefinin sefirlerle gösterdiği ilginin aksine kılıç alayı elçilerin çadırının önüne geldiğinde padişahın o tarafa bakmadan geçtiğini görgü şahitleri aktarıyor.⁷⁸ Vahideddin’in töreninde ise sefir çadırı Beyazıt meydanına kurulmuştu.

Kılıç kuşanma töreninde alay, bayram alaylarının düzeninde, fakat daha kalabalık olurdu.⁷⁹ Eyüp’ten yola çıkan Abdülmecid’in alayının en önünde yol açma göreviyle yürüyen saray zabıtları vardı. Arkasından muzıka-i hümayun bölüğü marşlar çalarak ilerliyordu. Oldukça uzun olan bu alayda, padişahın merkezde olduğu, onun önüne ve arkasına doğru bütün devlet görevlilerinin hiyerarşideki yerlerine göre dizilmiş oldukları fark ediliyor. Baştaki nispeten küçük rütbelilerden sonra müderrisler ve şeyhler, sonra da padişaha daha da yakın bir sırada kazaskerler geliyordu. Daha sonra altın işlemeli büyük üniformaları içinde paşalar ve vezirler ikiye ayrılmış olarak geçiyor ve nihayet sadrazam ile şeyhülislam diğer törenlerde olduğu gibi aynı hizada padişahın hemen önünde bulunuyorlardı. Alaya ancak yüksek rütbelilerin atla katılmalarına izin veriliyordu.⁸⁰ Padişah önünden giden devlet erkânının tersine arkasını ev halkına vermişti. Hemen arkasına darüssaade ağası ve sonra musahipleri geliyor, en arkada hazine ve kileri yeni sultanın adına kesilen altınları saçarak ilerliyorlardı.⁸¹ Alayda yürüyecek olanların yerleri kendilerine gönderilen tezkirelerle bildirildiği gibi, katılacaklar önceden gazetede de ilan edilmeye başlanmıştı. Abdülhamid’in kılıç alayına saray halkının haricinde 200 kişi veya kişi grubunun katılacağı açıklanmış olması alayın uzunluğu hakkında bir fikir veriyor.⁸² Daha sonra Reşad’ın kılıç alayı ise geneli itibarıyla biraz sönük geçmişti:

[Reşad’ın] Tahta geçiş töreni otuz yıldan fazla bir süre önce tanık olduğum II. Hamid’in tahta geçişine tezat oluşturunuyordu. [...] Gör-

kemli taklar yapılmamıştı, parlak üniformaları içinde saf saf diplomatlar ya da işlemeli bol yenleriyle hademeler yoktu. Sultan gezintie çıkmış tatlı bir ihtiyara benziyordu.⁸³

Kıyafet reformundan sonra kılıç alayına ilk çıkan Abdülmecid olmuştu. Hasluck'un aktardığına göre padişahın yeni kıyafeti, özellikle de fesi böylesine dini bir törenle bağdaştırlanamamıştı.⁸⁴ Gerçekten de Abdülmecid'in bu her tarafı "maneviyat" kokan törene 1830'ların "gayri manevi" sorguçlu fesiyle katılmasını bir tür yüreklilik olarak değerlendirebiliriz. Kıyafetiyle modernleşme olgusuna uyup bu dini törendeki kuralların sınırını aşmayı deneyebilmesi bile 1839'un Abdülmecid'i için epeyce büyük bir başarıydı. II. Mahmud'un kavuktan fese geçtiğinde fesine eski usul bir elmas üstünde sorguç taktığını biliyoruz. Daha sonra kılıç kuşanma töreninde Abdülaziz de sorguçlu bir fes takmıştı, fakat daha sonraki saltanat yıllarında sorguçlu fes padişahın tören kıyafetlerinden kalktı; hatta on beş yıl sonra Abdülhamid'in kılıç kuşanma töreninde ancak "selâtin-i sâlife misillü" [eski sultanlar gibi] takılan eski bir süs olarak değerlendirildi.⁸⁵ Abdülhamid, daha önce de belirttiğim gibi, V. Murad'ın töreni için yapılan hazırlıkları kullanmıştı. Bu hazırlıklar törene şeklen eski usul bir tören görüntüsü vermek üzere hazırlanmıştı. Teberleri ve sorguçlu serpuşlarıyla peyk ve solakların refakatindeki Abdülhamid, töreni izleyenlere göre "ecdadının usulünü ihya buyurmuştu." Böyle bir hazırlıktan amaç da izleyenlerin bunu düşünmelerini sağlamaktan başka bir şey değildi herhalde. Bu durumda hal ile geçmiş kısmen anakronik malzeme bir araya getirilerek karıştırılıyor ve bu törenin dürbününden geçmişe bakıldığında, "eski sultanlar gibi" olmak Abdülhamid'e törenin gerçekliğinden ve bu dünyaya ait olmaktan sıyrılıp efsanevi bir karaktere bürünmesine yardımcı oluyordu.

Abdülhamid'in alayına Arnavut, Kürt, Arap, Boşnak, Rum, Ermeni, Yahudi hemen bütün tebaa temsilcileri geleneksel kıyafetleriyle katılmışlardı. Alayda yöneticileriyle, sarayıyla, meclisiyle, tebaasıyla adeta küçük bir Osmanlı devleti sembolize edilmişti. Padişahın resmen ilan edilen tören kıyafeti büyük üniforma idi. Abdülhamid daha sonraları hemen bütün törenlerde yapacağı gibi, etrafındaki şaşaaaya rağmen, törene gayet sade giyi-

Resim 18. V. Mehmed Reşad Eyüp'te sahilden camiye yürüyerek giden ilk padişahı, 1909.

nerek gelmişti. Süs olarak sadece göğsünde Mecidi ve Osmanî nişanları vardı. Reşad önu sırma işlemeli büyük üniformasını bile giymemişti. Vahideddin ise pelerinle geldi törene.

Vahideddin'in alayı Edirnekapı'dan şehre girerken şehremini vekili bey ile belediye daireleri müdürleri padişahı karşıladılar; bir tebrik ve teşekkür konuşması yaptıktan sonra, bu konuşmanın süslü bir şekilde ciltlenmiş bir nüshasını kendisine takdim ettiler.⁸⁶ Vahideddin de birkaç kelimeyle kendilerine teşekkür etti. Şehremini vekili sembolik olarak İstanbul halkı adına bir boyun eğme gösterisi yaparak, şehri bütünüyle karşılıksız teslim ettiğini ifade ediyordu. 19. yüzyıl öncesi alaylarında buna benzer bir sembolizmi Şehzadebaşı'ndaki 61. Yeniçeri Ortası kapısının önünde yüksek rütbeli bir yeniçerinin gerçekleştirdiği de biliniyor. Fakat padişahın, yeniçerinin yeni sultanı tanıdığı manasında sunduğu şerbet kâsesini, kendisinin de onlara bağımlılığı olduğu şeklinde yorumlanacak bir biçimde altınla doldurup geri vermesi gerekiyordu. Yani bu bir yorumla şartlı ve karşılıklı bir tanımaydı.⁸⁷

Fatih Mehmed Türbesi, alayın bundan sonraki durakları arasında muhakkak yer alırdı. Alaya dahil olmayan küçük rütbeli subayların Fatih Camii avlusunda toplanmaları gerekiyordu. Sadece Fatih Türbesi ziyaretıyla yetinildiği veya bazı sultanların başka türbeleri ziyaret ettiği de biliniyor. Diğer ziyaret edilen türbeler arasında Yavuz Selim'in, II. Mahmud'un vardı. Sultanların ecdadının türbelerini ziyaretleri, daha önce değindiğim gibi, kılıç kuşanma törenlerine dair haberlerin öncesinden beri bu törenden bağımsız olarak da uygulanan bir âdetti. Hanedan türbelerinin ziyaretleri hanedana aidiyeti ve silsiledeki devamlılığı hatırlatır. Daha eski devirlerdeki türbe ziyaretleri kapsamında Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin de ziyaret edildiğine dair Osmanlı tarihlerinde bilgi varsa da,⁸⁸ ilginçtir, son dönemde Kanuni Süleyman'ın türbesi kılıç alaylarında ziyaret programına dahil edilmemiştir.

Bu arada alay Fatih'e gelirken yolda kurbanlar kesilerek etleri halka dağıtılıyordu. Abdülmecid'in alayı yoluna devam ederken Eyüp'te, Edirnekapı'da, Fatih Türbesi'nde ve Topkapı Sarayı'na geldiğinde yirmi-şer kurban kesildi. Bedava et dağıtmak, alayın altın saçarak ilerlemesi ve-

ya padişahın bu günde özellikle bol ihsanda bulunması,⁸⁹ yeni sultana kısa vadede kolayca halkın sempatisini kazandırabilecek, tebaasına cömert davranan hükümdar imgesini oluşturacak inceliklerdir. Cömertlik sembolizmi bir yana, alayın sağa sola para saçmasının pratik bir sonucu da seyirci toplamaktı.

Nihayet padişah sarayına döndüğünde toplanan bir defa daha ateşlenerek törenin sona erdiği ilan ediliyordu. Abdülhamid'in bütün programı yaklaşık sekiz buçuk saat sürmüştü. Sabah 10'da Dolmabahçe'den yola çıkan sultan, 45 dakika sonra kılıcı kuşanmış vaziyette Eyüp Türbesi'nden ayrılıyordu.⁹⁰ Programın vakit alan kısmı, herkesin beğeniyle izlediği, ağır ağır ilerleyen alaydı. Eyüp'ten Yavuz Selim'in türbesine ancak bir saat 25 dakikada gelinebilmişti. Saat 14:00 civarında Fatih Türbesi'ne varıldı. Diğer türbeler ziyaret edildikten ve Topkapı Sarayı'nda dinlenildikten sonra saat 18:30'a doğru Dolmabahçe'ye dönüldü.⁹¹ Sultan hemen o akşam çıkardığı bir iradeyle tebaasının kendisine gösterdiği teveccühten dolayı duyduğu memnuniyetin herkese bildirmesini istedi.⁹²

Alay sona erdikten sonra bir küçük kutlama da saray halkıyla yapıldı. Abdülmecid Topkapı Sarayı'na Bâb-ı Hümayun'dan girip Darphane yolundan Harem tarafına yollanmış, atını, valide sultanın Harem kapısından sultanın Harem'deki özel dairesine kadar yola serdirdiği işlemeli şallar ve başka kıymetli yaygıların üzerinden sürmüştü. Dairede bekleyen Bezmialem Valide Sultan, halaları Esmâ ve Hibetullah sultanlar ile ablası Saliha Sultan kendisini tebrik ettiler ve yeni padişaha bağlılıklarını bildirdiler. Valide sultan yeni tahta geçmiş oğluna çok değerli bir takımla donanmış bir at hediye etti. Bu sırada Harem meydanında rikâb-ı hümayun hademesi yer tutmuş, muzıka çalmaya başlamıştı. Meydanda bulunan hademeye altın saçıldıktan sonra Abdülmecid yine at ile Enderun'a geçerek Hırka-i Şerif ziyaretinde bulundu. Valide sultanın bu arada sadrazam, şeyhülislam, serasker ve mabeyn müşiri ile diğer bütün saray görevlilerine hediyeler vermesi, bir bakıma kendisinin gölge saltanatı için sempatî yatırımından başka bir şey değildi.⁹³

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUAYEDE

GENEL: II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE KADAR

Şevvalin ilk günlerinde Ramazan/Şeker Bayramı (ıyd-ı fitr) ve Zilhicce'nin 10. gününde Kurban Bayramı (ıyd-ı adhâ) devlet törenleriyle kutlanırdı. Sultanın, Topkapı Sarayı'nda ikamet ettiği dönemde bu iki bayram dolayısıyla Sultan Ahmed veya Aya Sofya Camii'ne alayla giderek Müslüman tebaasıyla beraber namaz kılması ve sarayda devlet ricaliyle bir çeşit "tecdid-i beyat" [beyat yenilenmesi] sayılabilecek bayramlaşma töreni yapması gerekiyordu. Beyat ile bayramlaşma törenlerinin düzenleri birbirine çok benzer.¹ Bu törenlerin düzenlenmesine, katılımın geniş tutulmasına ve törene rütbeleri icabı dahil olan zevatın törende hazır bulunmasına büyük önem verilmesi, muayedelerin alelde birer bayramlaşma ritüelinin ötesinde anlamlar yüklendiğini gösterir. Osmanlı ricali arasındaki hiyerarşiyi her yıl birkaç defa pekiştiren, bir yandan öncelikle sultanın konumunu, öte yandan her üst ve alt rütbe sahibini herkesin mevcut olduğu bir ortamda yerine oturtan bu törenlerin tekrarı, her defasında –en azından şeklen– hükümdara verilen birer bağlılık sözü anlamına geliyordu. Padişah rahatsızlık gibi nedenlerle muayede törenine çıkamadığında, kavuğunun tahta konduğu ve törenin kavuğun karşısında yapıldığı biliniyor.² Diğer rical için, muayede törenlerinden muaf tutulmak ise ancak vahim bir hastalık veya bir devlet işi gibi mazeretlerle mümkün oluyordu. Teşrifat dairesi bayramlarda protokole dahil olanların rütbeleriyle beraber titizlikle defterini tutar ve kendilerine davetiye gönderilenler, törene gelenler vb, isimlerinin yanlarına işaret konarak belirlenirdi.³ İstanbul'da bulunmayan ricalin ise postayla veya daha sonraları telgrafla bayram tebriki göndermeleri gerekiyordu. Nadiren, milli bir felaket gibi durumlarda bayram alayı ve muayede resminin yapılmadığına rastlamak mümkündür.⁴

18. yüzyılda rical ve memurlar arasındaki bayramlaşma bayramdan beş gün önce başlardı. İlk gün sadrazam ile diğer vezirler alayla şeyhülislamın konağına, ertesi gün şeyhülislam ve vezirler Babıâli'ye sadrazamı ziya-

rete ve sonra kazaskerler önce sadrazam için Babiâli'ye, sonra şeyhülislamın konağına giderlerdi. Üçüncü gün ise eski kazaskerler, zabitan ve mevali önce şeyhülislamı ve sonra sadrazamı yerlerinde ziyaret eder, bayram arifesinden bir gün önce de diğer daha küçük rütbeliler aynı bayram ziyaretlerini yaparlardı; arife günü bayramlaşma yapılmazdı.⁵ 1826 Kurban Bayramı'nda şehirdeki yeniçeri huzursuzlukları nedeniyle hem bu ricalin hepsi sarayda bulunduklarından bu ziyaret törenleri yapılamamış, hem de sancak-ı şerif hâlâ Babüssaade'de çıkarıldığı yerde durduğu için buraya taht kurulamamış, bayramlaşma töreni de Kubbe Altı'nda yapılmıştı.⁶ Birkaç yıl sonra sadrazam ve şeyhülislamın bayram öncesi bayramlaşmaları, bayram günü sarayda yapılan padişahla bayramlaşma töreninin sonrasına alındı ve törenin akışına birtakım yeni düzenlemeler getirildi.⁷

Yeni nizamnameye göre şeyhülislam, saraydaki ana törenden sonra eskisi gibi makamına giderek burada ilmiye ricaliyle bayramlaşacaktı. Bayram namazına alayla gidip tekrar Topkapı Sarayı'na dönen vezirler öncelikle Orta Kapı önünde atları üzerinde saf tutarak padişahı karşılayacaklar, sonra atlarını Babiâli karşısındaki Alay Köşkü önüne sürecekler ve eski usulün tersine burada sadrazamın köşkten selam vermesini beklemekten Babiâli'ye girerek, vezirlere mahsus odaya geçeceklerdi. Alaya dahil olmayan diğer ricalin de namazdan sonra Babiâli'deki odalarında sadrazamın gelişini beklemeleri gerekiyordu. Daha sonra sadrazam alayla Babiâli'ye gelecek, önce vezirlerle bayramlaşacak, sonra kendisi diğer rical ile bayramlaşırken, vezirler de şeyhülislam ve serasker paşayı kapılarında ziyaret edeceklerdi. Sadrazam ile bayramlaşma sona erince ûlâ, sâni, sâlis ve râbi rütbeli bütün devlet ricali aynı şekilde, alayla şeyhülislam ve seraskerle bayramlaşmaya gidecek, Bab-ı Seraskeri'de, kendilerini bekleyen vezirlerle beraber bayram tebriki törenini yapacaklardı.

Ertesi gün sadrazam şeyhülislamı ve sonra şeyhülislam sadrazamı ziyaret edecek ve şeyhülislam Bab-ı Fetvapenahi'ye döndüğünde burada sadrazamlar tarafından karşılanarak, bayramlaşılacaktı. Sadrazamlar buradan, diğer ilmiye mensupları da doğrudan Babiâli'ye gidecek, bir kısmı arz odasına bayramlaştıktan sonra kendilerine kahve ve buhur ikram edilecek, sonra şeyhülislam kapısına döneceklerdi. Sadrazamın müderrislerle divan-

hanede bayramlaşması sırasında, Rumeli kazaskeri tarafından defterden her bayramlaşmaya gelen müderrisin isminin okunması usulü bu tarihten itibaren kaldırıldı. Cami şeyhlerinin de Babiâli'de kapıcılar kethüdası odasında bayramlaşmaları ve alaylara katılmalarına izin verilen kişilerde bazı değişiklikler yapılması da bu nizamnamenin kararlarındandır.

Padişah, bayramın arife günü öğle veya ikinci namazını hırka da-iresinde kılar, arz odasında bir arife divanı toplanırdı.⁸ Bayram günü sarayda Hırka-i Şerif odasında sabah namazı kılınır ve muayede-i havass yapılır, sonra padişah Akağalar Kapısı önünde kurulan tahta geçer ve burada muayede-i avam yapılırdı. Daha sonra bayram alayı düzenlenerek, bayram namazı için genellikle Sultan Ahmed veya Aya Sofya camilerine gidilirdi. Aynı alayla saraya dönülür, eğer kurban bayramı ise kurbanlar kesilirdi. Sultan şahsına ait kurbanlarını kesmeye kendi başlar, diğerleri için kızlar ağasına vekalet verirdi.⁹ Daha sonra Sofa-i Hümayun'da agavât ile, Harem'de Harem halkı ile bayramlaşma yapılırdı. Sultan bayram namazı sonrası Harem'de bayramlaşmaya başlamadan önce, hazinedar ustanın torbalarla altın getirip Harem'deki kızlara saçması âdeti 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmişti.¹⁰ Padişah biraz dinlendikten sonra öğle vaktine doğru Yalı Köşkü'ne biniş törenine ve bayramın üçüncü günü Eski Saray'a gider, burada pehlivanları, cirit oynayanları, silahşor ağaların atlarla yaptıkları gösterileri, mehterin hazırladığı eğlenceleri vb seyrederdi." Yine 1826 Kurban Bayramı'nda Babüssaade önündeki bayramlaşmada da bazı farklılıklar olmuş, tören başlamadan önce, yeniçerilerin imhası için çıkarılmış olan sancak-ı şerifin Babüssaade'nin önünde Sultan Mahmud'a takdim töreni yapılmıştı. Bayramın ilk günlerinde, yukarıda değindiğim gibi, öğle vakti Yalı Köşkü'nde yapılan biniş merasimleri de yeniçerilerle bağlantılı olmaları yüzünden bu yıldan itibaren kaldırıldı.¹²

Muayede töreninin akışında yapılan bir değişiklik denemesi II. Mahmud'un Rami çiftliğinde kaldığı yıllara rastlıyor. 5 Nisan 1829'da Mahmud'un çiftlikte geçirdiği 203. gününe rastlayan Ramazan Bayramı'nda ilk defa "kanun-ı cedid"¹³ üzere bayramlaşma töreni yapıldı. İşin ilginç tarafı, eğer Sultan Mahmud'un Rami'deki günlerini nasıl geçirdiğini kaydeden Abdülhak Molla'nın ifadesine güvenirsek, bu bayramlaşmadaki yenilikle-

rin tamamı padişahın icadıydı.¹⁴ Bu töreni eskilerinden farklı kılan öncelikle yeni kıyafetlerdi, ama bir muayede töreninde ilk defa muzıka da kullanılmıştı. Ahmed Lutfi Efendi'nin 1829 yılı olayları arasında bahsettiği, devlet törenlerinde giyilmesi gereken kıyafetlerin tekellüften kurtarılıp sadeleştirilmesi tam bu muayede törenine rastlayan günlerde gerçekleşti. Lutfi Efendi'nin sayfalarca saydığı bu yeni usul kıyafetler pek tabii herkesin rütbesine göre incelikler taşıyordu. Örneğin kaymakam paşanın diğer vezirlerden ayrıcalıklı durumu, sadrazaminkine benzer sıрма işlemeli bir fesi yalnız kendisinin takabilmesi ve sadece kendisine has şekilde donatılmış bir ata binmesiyle belli oluyordu.¹⁵

Sultan Mahmud bu törene başına elmas üzerinde beş parmak uzunluğunda sorgucu olan bir fes, mavi çukadan bir potur, yakaları pırlantayla işlenmiş bir hırvani ve murassa bir kılıçla katıldı. Tahtın etrafında solaklar, peykler, hademe-i kilar-ı hassa, Enderun-ı Hümayun süvari zabitanı, darüssaade ağası, silahdar, hazinedar ve mabeynci ağalar ayakta yerlerini aldılar. Solaklar, peykler ve süvariler gümüşlerle süslenmiş, üzerlerinde sorguçları ve çeşitli renk ve şekillerde uzun püskülleri olan fesler, ellerinde çekilmiş kılıçlar veya gümüş baltalarla karşı karşıya saf oluşturdular. Muzıka bu safların arkasında yerini aldı. Padişahın sol tarafına rikâb ağaları, kapıcıbaşılar ve zaimler; soluna vezirler, ulema ve diğer büyük rütbeliler yerleşti. Önce nakibüleşraf efendi padişahın karşısına geldi, padişah ayağa kalktı ve bu sırada muzıkayla alkış yapıldı. Nakibüleşraf efendi önce padişahı etekleyerek bayram tebrikini yaptı ve sonra törenin teberrük duasını etti (nikabet muayedesı). Daha sonra muayede, teşrifat sırasıyla her kişi gelip yüz sürdüğünde muzıkanın alkış yapmasıyla devam etti. Herkes bayramlaştıktan sonra padişah iç odaya geçip bir süre dinlendi ve ardından bayram namazı için alayla Eyüp Camii'ne gidildi.¹⁶ 5 Nisan 1829 tarihinde ki bu muayedeye alkışların yanına muzıkanın dahil olması, törene sultan dahil herkesin başta fesler olmak üzere yepyeni kıyafetlerle katılmaları ve yeni ihdas edilen ve gençlerden oluşan birkaç grup solak ve peyklerin törene dahil edilmiş olmaları daha önceki törenleri yaşamış olanlar için büyük birer görsel ve işitsel fark olarak ortaya çıkmıştı. Aslında muzıkanın işlevinin, daha önceki mehterle hemen hemen aynı olduğu düşünülürse,¹⁷ alkış-

ların mûzika tarafından yapılmasının da yepyeni bir icat olmadığı anlaşılır. Bunun haricinde teşrifatta ve bayram tebriki töreninde bir değişiklik olmamıştır. Yine Haziran 1830'da Kurban Bayramı muayedesı, Sultan Mahmud Tarabya'da kaldığı için, istisnai olarak Gökso Kasrı'nda yapılmıştı. Bu törende "astin-i hümayun"u [padişahın eteği yerine geçen örtü, daha sonra saçak] Silahdar Ali Ağa tutmuştu.¹⁸

1839'da, II. Mahmud'un göreceği son muayede töreninden önce, bayramlaşmanın vakti bayram namazı öncesinden namaz sonrasına alındı.¹⁹ Bu değişikliğe sebep olarak, bayram namazının sabah namazının bir saat kadar sonrasında kılınması yüzünden, bayram namazı öncesinde bayramlaşma törenini tamamlayabilmek için törene geceden başlandığı; yaz gecelerinin kısalığı dolayısıyla, bayram yaza denk düştüğünde törene katılacakların gece yarısından yollara dökülmeleri gerektiği, dolayısıyla kolaylık getirilmek istenmesi gösterilmişti. Resmi gazetede yapılan değişiklik ilanında, namazdan sonra bayramlaşması gerektiğine dair Hz. Muhammed zamanından örnekler getirilerek, meseleye şer'an da destek veriliyordu. Sonuç itibarıyla, muayedenin vaktinin hangi sebeple olursa olsun namaz sonrasına alınmasıyla, tören gerçekten de Topkapı Sarayı'nda gece vakti ve açık avluda yapıldığı için hem saraya ulaşmada, hem de bizzat törenin akışındaki fiziki zorluklardan kurtarılmıştı.

Abdülmecid Dolmabahçe Sarayı'na taşındıktan sonra sanılabileceği gibi bayram merasimleri hemen bu sarayın muayede salonunda (salonun çağdaş betimlemelerdeki adı "divan-ı âli"dir²⁰) yapılmaya başlanmadı. 1867'ye kadar Topkapı Sarayı'nda büyük bayramlaşmanın yapıldığı yer hâlâ Babüssaade'nin önü ve elbette Sultan Ahmed de bayram namazının kılındığı camiydi.²¹ 1867'den sonra artık muayede törenlerinin mekânı Dolmabahçe Sarayı oldu. Daha önce anlatıldığı gibi, sadrazam Topkapı Sarayı'ndaki törenden sonra Babiâli'ye geçiyor, buradaki kapı memurları ve bendegân ile bayramlaşıyordu. Padişahla muayede töreni Dolmabahçe'ye alınınca bu âdetten vazgeçildi.²² Bendegân ile bayramlaşmaya dair bir diğer düzenleme bir yıl sonra yapıldı. 1868 Nisan'ına rastlayan kurban bayramı öncesinde, sarayda muayede törenine katılan kişilerin daha sonra resmi dairelerine dönerek ezani saatle 10:30'a kadar saraydaki bayramlaşmaya

dahil olmayan memurları kabul etmeleri ve bayramlaşmaları kararlaştırıldı. Bunun yanı sıra kalem halifelerinin aralarındaki bayram tebriklerinin bayramların ilk günü yapılacağı teşrifat dairesi tarafından açıklanmıştı.²³

Abdülmecid'in tahtta olduğu yıllarda muayede töreninin akışında değil de, seyircilerinde büyük bir değişiklik oldu. Modernleşme dönemi öncesinde yabancılar ne bizzat muayede törenine dahil olabilir veya seyirci olarak katılabilir, ne de bu özel törenin sonrasında kendilerinden bayram tebriki beklenirdi. Zaman zaman istisnai olarak törene katılmalarına izin verilenler ancak İstanbul'da bulunan Müslüman ülke elçileri olurdu.²⁴ Abdülmecid devrinde Dersaadet'teki elçilerin Topkapı Sarayı'nda bayramlaşma törenlerini seyretmelerine izin çıktı. Elçilerin öncelikle saraydan camiye düzenlenen alayı seyretmeleri için birinci avluda Aya İrini Kilisesi'nin yanındaki bir binada kendilerine yer hazırlanır, alaydan sonra Babüssaade'de yapılacak muayede'ye ise, burada tahtı rahatça görebilen bir yerde, örneğin oradaki bir çeşmenin üzerine tahtalarla kurulan portatif bir tribünden seyrederdiler.²⁵ Törenler Dolmabahçe Sarayı'na taşınınca ilk yıllarda buraya yabancı seyirci alınmadı.²⁶ Fakat sonraki yıllarda muayede salonunun üst tarafındaki localardan biri elçilere ve diğer önemli misafirlere tahsis edildi. Bayram günü locaya girebilmek ancak daha önceden sağlanan bir davetiyeyle mümkündü. Abdülaziz zamanında "tribün duhuliye biletleri" hariciye teşrifatçılığından mühürlü birer zarf içinde, bayramdan evvel, büyükelçilere 5'er, orta elçilere 4'er, mukim elçilere 3'er, maslahatgüzarlara, Eflak-Boğdan ile Sırp kapı kethüdalarına 2'ser adet olmak üzere elçiliklere gönderilirdi. Elçiliklerin bu biletlerin haricinde fazladan talep edecekleri biletler ancak olağan dışı hallerde veriliyordu.²⁷ Ayrıca törenin katılımcıları konusunda zaman zaman oynamalar yapıldığı oluyordu;²⁸ nitekim Islahat Fermanı'nın ilanının hemen ardından, 1856 Haziran'ında kutlanan Ramazan Bayramı'nda ilk kez gayrimüslim tebaanın rütbelilerinin muayede törenine katılmalarına izin verilmesiyle önemli bir değişiklik meydana gelmişti.²⁹

Abdülhamid dönemine kadar bayram namazı için gidilen cami çoğunlukla Sultan Ahmed Camii veya Aya Sofya olmakla beraber, nadiren bazı vesilelerle Fatih Camii'nde bayram namazı kılındığı da oluyordu. 1862

ilkbaharına rastlayan Ramazan Bayramı namazı için yeni serasker olan Fuad Paşa hem namazın Fatih Camii'nde kılınmasını sağlamış, hem de Topkapı Sarayı'ndan Fatih'e kadar alayın geçeceği yolun her iki tarafına nizamî askerlerinden saf tutturmuş ve Sultanahmed ve Beyazıt meydanlarına birer batarya top yerleştirmişti. Bu tarihte alaya katılanlardan giyilen kıyafetlere kadar hemen her yönden değişiklikler yapıldı. Bu yeni usul alaylara, "müşirândan rütbe-i bâlâ ve ûlâ sınıf evveline sahip" kişilere kadar olanların katılmaları kararlaştırıldı. Bu zevatın alayda yanlarında bulunacak hademesi, seyisleri ve kavasları artık tek renk lacivert elbise ve setre pantolon giyecek, aralarındaki farkın belirmesi için sadece küçük işaretler takacaklardı. Vezirler yanlarında dördü hademe ve dördü kavastan oluşan sekiz nefer ve diğer yüksek rütbeliler de rütbelerine göre daha az sayıda maiyet alabileceklerdi. Ayrıca alayda yürüyen hayvanlara da aynı renk ve biçimde gaşiye [eyerin altına konan sırmalı örtü] takılacak, yalnız yine teşrifata göre bunların kenarlarındaki şeritlerin sayısı değişik olacaktı. Bayramlaşma törenine katılacaklar tekrar belirlendi, dışarıdan seyirci olarak kesinlikle kimse alınmamasına karar verildi. Düşük rütbeliler Topkapı Sarayı'nın orta kapısından girecek, her memura birer kişi olmak üzere elbise vb taşıyacak uşaklar ancak daha önceden alacakları tezkerelerle saraya girebileceklerdi. Silk-i askerîden [mesleği askerlik olan] muvazzaf vezirler muayededeki tören boyunca huzurda bulunabilecekler, meclis üyeleri de artık rütbelerinin tekabül ettiği sınıf arasında törene katılabileceklerdi.³⁰

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MUAYEDELERİ

Sultan Abdülhamid dönemi muayede törenleri, 1908 olaylarından sonra Yıldız Sarayı tören dairesinde yapılan iki bayram muayedesini haricinde, Dolmabahçe Sarayı'nda yapıldı. 1909'da basılan ve Abdülhamid dönemi hafiyelerinin listesini verdiği iddiasında olan bir kitapçıkta, Abdülhamid'in 1908 yılı Kurban Bayramı için Dolmabahçe Sarayı'na gidecek alay sırasında dinamit atılacağına dair bir jurnal üzerine töreni Yıldız Sarayı'na aldırıldığı söylenir.³¹ Yıldız'da yapılan bu muayede törenine ilk kez mebuslar da katıldı. Mebuslar Meclis-i Âyân üyeleriyle bayramlaştıktan sonra Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in eşliğinde tören dairesine girmişler ve bay-

Resim 19. II. Abdülhamid, bilindiği kadarıyla sadece 1908 ihtilali sonrasındaki iki muayede törenini Yıldız Sarayı'nda yapmıştır. Acaba bu tablo o töreni mi temel almıştı? Antranik (1854-1929), guaş, 1890.

ramlaştıktan sonra reis haricindekiler salonda kalmayarak dışarı çıkmışlardı.³² Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında bayram namazı, daha önceden âdet olduğu üzere, Topkapı Sarayı'ndan Sultan Ahmed Camii'ne düzenlenen bir alay sonrası bu camide kılınırdı. Sonraları namaz genellikle Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'nde kılınır oldu. Sultan önce alayla camiye gelip namazı kılıyor, yarım saat kadar sonra aynı alayla Dolmabahçe Sarayı'na gidiyordu. Bayram gününün resmi elbisesi kılıçlarıyla beraber büyük üniforma, rütbesizler için istanbulin idi ve nişanların kordonlarıyla birlikte takılması gerekiyordu.

Bayram yaklaşırken Fetva Emaneti bayramın hangi güne rastladığını belirtir bir "ilam-ı şer'i" gönderir, Teşrifat-ı Umumiye Nezaret'i'nin hazırlayıp sadrazamın imzaladığı bir "istîzân" tezkeresi yazılarak ve beraberinde müzekkireyle defter gönderilerek sultanın bayram namazını hangi camide kılmak istediği ve bu seferki alay ve törenlerle ilgili değişik bir iradesi olup olmadığı sorulurdu.³³ Padişahın iradesine göre alay hazırlıkları

Resim 20. Son sadrazam Ahmed Tefik Paşa'nın büyük üniforması. H. Tezcan, *Terzi defteri*.

yapılmaya başlanırdı. Bayram alayının düzeni cuma selamlığında olduğu gibidir. Alayda teşrifat sırasıyla sadrazam, vükela, rütbe-i bâlâ sahipleri ve ferikler, sonra da rütbe-i ûlâ birinci sınıfı ile mirliva paşalar bulunabilirdi.³⁴

Bayram alaylarında saltanat arabası dört atlı olurdu.³⁵ Abdülhamid bazen Yıldız'dan camiye arabayla, camiden saraya atla giderdi.³⁶ Bayram alayında yer alacak askeri birlikler gece yarısını biraz geçerken bandoları eşliğinde ve askerlerin ellerinde fenerler olduğu halde cuma selamlığı güzergâhından Beşiktaş'a yollanırlardı. Alaya dahil erkân ise bayram namazından önce Yıldız Sarayı mabeyn-i hümayununda toplanırlardı. Burada alaylar teşkil edilir, Yıldız'dan camiye ve camiden Dolmabahçe'ye kadar yolda askerler yolun iki tarafında "saf-beste-i selam" olurlardı. Vekiller at üzerinde alayın önünde yürür, saraya gelindiğinde atlardan inerek sadrazamın yüz adım kadar arkasında iki sıra dizilerek alkışlar arasında sultanı karşılardı. Alayın

Resim 21. Daire-i umur-ı askeriyye muzika-i hümayunu, 1867.

güzergâhı üzerindeki dükkânlar daha önceden kapattırılır, yola bakan pencerelerin perdeleri indirilirdi. Üzerlerine arma-i Osmanî resmedilmiş Har-em arabaları önlerinde birer harem ağası bulunduğu halde daha önceden gelerek Sinan Paşa Camii civarında yolun sağına soluna dizilirler, hanımlar, perdeler yarı açık olarak arabalardan alayı seyrederdlerdi.

Burada, sırası gelmişken, Uzunçarşılı'nın II. Abdülhamid döneminde alkışçıbaşı olan Şeyh Tevfik Bey'den naklettiği son dönem alkış çeşitlerini kaydetmekte yarar vardır.³⁷ Bu bilgilere göre bu dönemde altı, sekiz veya on iki Muzika-i Hümayun hademesinin halka halinde toplanarak yaptıkları üç ayrı çeşit alkış vardı. Biri, "Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, Hak teâlâ efendimize ömürler vere, devletinle çok yaşa" idi. Bu, sultan herhangi bir alay için saraydan çıkarken ve cami çıkışlarında ata ya da arabaya binerken yapılırdı. İkincisinin sadece baş tarafı değişti: "Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, Hak teâlâ efendimize ömürler vere, devletinle çok yaşa." Bu dua ise sultan attan veya arabadan inerken yapılırdı. Ayrıca ikinci dua padişahın muayede salonuna her girişinde ve aynı alkışın kısa şekli

olan “Yardımcın Allah ola, devletinle çok yaşa” sadrazam ve şeyhülislamın bayram tebriki esnasında da yapıldı. Bir diğeri ise “Maaşallah, ömr ü devletinle çok yaşa” şeklindeki kısa bir alkıştı, sadrazam alayla gelen sultanı camide karşılarken yapıldı.

Abdülhamid genellikle saraya varınca bir süre dinlenir, eğer Kurban Bayramı ise, saraya girmeden önce bahçede kurbanlar kesilirdi. Sultan binek taşına gelir ve buraya boynuzları altın yaldızla boyanmış, tüyleri kınananmış üç dört iri koç getirilirdi. Hazine-i hümayun kethüdası sağ elinde dua levhası³⁸ ve sol elinde üstünde altın işlemeli üç dört tane bıçak olan gümüş bir tepsiyi sultana takdim eder, Abdülhamid de bu tepside bir bıçağı seçerek Erkân-ı Harbiye Müşiri Şakir Paşa’ya koçları kesmesi için vekalet vererek uzatırdı.³⁹ Bunların haricinde, sarayda kurban bayramlarında Hz. Muhammed adına üç, her râşid halife için birer, dört büyük mezhep imamı için birer, Hz. Hatice için iki, Hz. Ayşe için iki, Hz. Fatma için iki, Hz. Hasan ve Hüseyin için birer ve Şah Bahaüddin Nakşibend için iki olmak üzere toplam 21 koyun kesiliyordu.⁴⁰ Bu arada muayedeye katılacak kişiler de mensup oldukları mesleğe göre değişik odalarda beklerlerdi. Bir odada vekiller, diğlerinde askerler, bir diğlerinde ulema vb. Padişah bir süre dinlendikten sonra törenin başlaması için işaret verirdi.

Dolmabahçe Sarayı muayede salonu geniş ve yekpare mekânı dolayısıyla kalabalık bir kitlenin katıldığı törenlerin düzenlenmesine elverişli bir yerdi. Dört ana sütun üzerinde yükselen kubbesi her türlü sesi yankılatan bir akustiğe sahiptir. Dört ana sütundan başka dekoratif amaçlı 56 sütun, salonun köşelerinde odalar ve koridorlar vardır. Kubbeden 4,5 ton ağırlığında görkemli bir billur avize sarkar. Törende padişahın oturacağı taht bayramdan iki gün önce teşrifat-ı umumiye nazırı marifetiyle kapalı bir arabanın içinde ayrı parçalar halinde Dolmabahçe’ye getirilir, burada birleştirilerek muayede salonunun kara tarafına yerleştirilir ve törenin akışını düzenleyecek olan yer halıları serilirdi.⁴¹

Padişahın işareti üzerine salonda bulunması gerekenler yerlerini almaya başlardı. Hanedan mensubu olanlar tahtın arkasında birinci sırayı, damatlar ikinci sırayı oluştururdu. Yaverân, mabeyn kâtipleri ve bendegân tahtın sağ ve sol tarafında yerlerini alır, saray harici diğerkân da teşrifat-

Resim 22. "Muallim [Profesör] Lanke Bey kumandasında bulunan Ertuğrul Vapur-ı Hümayunu müzikta heyeti." *Resimli Kitab*, Kanunusani 1325/1910. Arkadaki takin üstünde Mehmed Reşad'ın resmi görülyor.

taki yerlerine göre salonda dizilirdi. Ulema sultanın sol tarafında, vezirler ve diğer mülki ve askeri erkân sağ tarafında yer tutarlardı. Genellikle salonun tahtın kurulduğu kara tarafının üstündeki galeride Muzika-i Hümayun bulunurdu. Fakat zaman zaman muzikanın hademe-i hassanın yanında yer aldığı da olmuştur. Tahtın karşı tarafına ve salona açılan koridorlara, tören boyunca kıpırdamadan duran hademe-i hassa ile silahşorlar ve zabıtlar dizilirdi.⁴²

Elçiler ve muayedeğe katılma hakkına sahip yabancı misafirler sabah saat 5.30 civarında kaldıkları yerlerden saray arabalarıyla kavaslarca alınırlar, 6.00 sıralarında sarayda toplanmaya başlarlardı.⁴³ Mabeynde bir bekleme odasında ağırlandıkları, saat 7.00 sularında muayede salonunun deniz tarafında, yukarı galerideki yerlerine alınırlardı. Elçiler ve diğer misafirler, teşrifatçılar tarafından, derecelerine göre genellikle hanımlar ön tarafta,

beyler arka tarafta yer almak üzere tribünlerde yerlerine oturtulurdu. Arkada yüksek pencerelerin önünde, törenden sonra ikram edilmek üzere altın tepsilerde zengin bir büfe olurdu. Muzıka tören öncesinde, herkes beklerken hafif müzikler çalardı. Tören başladıktan sonra Osmanlı ricalinden hiç kimsenin yukarıya çıkmasına izin verilmezdi.⁴⁴

Sultan Abdülhamid'in törenin başlamasına dair emri ulaştığında bir süredir sessiz bekleyen muzıka, Marş-ı Hamidî'yi çalmaya başlar ve sultan, Gazi Osman Paşa veya daha sonraları başkâtip ve başmusahip gibi yakınlarından bir veya iki kişinin eşliğinde, sağ eliyle selam vererek tahta ilerler, tahtta yerini alana dek salondaki herkes temenna vaziyetinde kalırdı. Sultan tahtın önüne gelince alkış yapılır, teşrifat-ı umumiye nazırı salonun ortasına gelir, tekrar yerden temenna ile muayede töreninin başladığını belli ederdi. Tören beyatta olduğu gibi nakibüleşraf ve/veya şeyhülislamın duasıyla başlardı:

Muzıka birden durdu: Sanki bununla beraber teneffüsler de durmuştu. O kadar ki şeyhülislamın sarı papuçlarından çıkan yumuşak gürültü bile işitiliyordu. Tahta beş on adım kala şeyhülislam ellerini kaldırdı. Duaya başladı, bütün eller dua vaziyetine kalkmıştı. Şeyhülislam dua ederken göz ucuyla padişaha bakıyordu. Duanın ölçüsünü de padişah tayin edecekti. Filhakika Sultan Hamid'in ellerinde hafif bir kıvıldama hasıl olunca şeyhülislam duayı bitirdi. İki din ulusu padişahın eteğini öpmek üzere ilerleyip eğildiler. Padişah tahtın bir basamaklı merdiveninden inerek onları eğilmeye bırakmadı.⁴⁵

Dua bittiğinde muzıka tekrar çalmaya başlar ve sultan yerine otururdu. Gazi Osman Paşa, Serasker Rıza Paşa veya daha sonra Müşir Fuad Paşa ve Ömer Rüşdü Paşa gibi çoğunluğun gözünde heybetli ve hürmet sahibi biri, altın işlemeli saçağı sağ eline alarak tahtın sağ tarafına geçerdi.⁴⁶ Bundan sonra sadrazam geldiğinde padişah tekrar ayağa kalkar, vezirlerin bayramlaşmasının sonuna kadar ayakta dururdu. Daha sonra müşirler, vezirler, bâlâ rütbeliler, ferikler, miralaylar, kaymakamlar ve mirliva paşalar, berri ve bahri emirlerden ûlâ sânisine kadar olan rical, sırayla padişahın

sağ tarafından gelip, tahtın önünde eğilerek temenna ederler, sonra iki eliyle tutarak saçağı öpüp geldikleri yönün aksine çekilirken tekrar ellerini yerden göğüs ve alınlarına götürerek temenna ederlerdi. Ülâ evvelinden daha küçük rütbeli olan zevat salonda bulunmaz, bayramlaşma sıraları gelince salona çağırılırlardı. Eğer Hıdiv İstanbul'da ise muayedeye katılır ve rütbesi sadrazam derecesinde olduğu için sadrazamdan hemen sonra bayramlaşırdı.⁴⁷ Padişahın ayakta bayramlaşması gerektiği yüksek rütbeli erkânın hepsi tahtın önünden geçtiğinde, teşrifat nazırı paşa salonun ortasında birkaç defa yerden selam vererek sultanın artık oturabileceğini haber verirdi. Sultan, yaşları veya kendisine yakınlığı itibarıyla yerden temenna etmesini istemediği kişilere eliyle "gerek yok" anlamında bir hareket yapar ve bu kişiler yere kadar eğilmeden yarım temennayla yetinirlerdi. Sultan önüne bayramlaşmaya gelen hemen herkese gülümser, kimilerini birkaç kelimeyle taltif eder, hatta özel ilgi göstermek istediği kişileri tahtın arkasına, bendegânının arasına geçirirdi. Osman Nuri'nin aktardığı olağandışı bir hadiseye göre, sultan, Şeyh Ebulhüda'ya muayede resminde kendi eliyle bir murassa imtiyaz nişanı takmıştı.⁴⁸

Daha sonra şeyhülislam, bazen yanında birkaç seyyid daha olduğu halde tekrar tahtın önüne gelir, daha sonra hepsi geri geri salonun ortasına çekilir ve burada bir dua daha ettikten sonra bayramlaşmak için padişaha doğru yürürlerdi. Şeyhülislam yaklaştığında, sultan ayağa kalkar ve İstanbul payelilere kadar ayakta kalırdı. Böylece başta kazaskerler olmak üzere İstanbul ve Haremeyn payeliler, daha sonra da rengârenk kıyafetler içindeki ulemanın bayramlaşması olurdu. Ulema saçak öpmezdi.⁴⁹ Bu grubun en sonunda teşrifat-ı umumiye nazırı, teşrifati-i divan-ı hümayun ve hariye teşrifatçısı ile diğer teşrifat memurları bayramlaşırdı.

Ulemanın ardından teşrifat nazırı tekrar huzura çıkar ve muayedenin birinci kısmının bittiğini haber verirdi. Bunun üzerine sultan dairesine istirahatata çekilirdi. Yarım saat kadar sonra başlayan törenin ikinci kısmında aynı düzenle bu sefer saray bendegânı, mabeyn çalışanları, yaverler, hazine erkânı ve saray dahilinde çalışan hemen herkes sultanla bayramlaşırdı. Abdülhamid bu arada Teşrifat Nazırı Münir Paşa ile elçilere selam göndermeyi unutmazdı. En sonunda salon boşaltılır ve muayedeyi yukarı-

daki kafesli tribünlerde seyretmiş olan Harem halkı sultanla bayramlaşır, töreni seyretmelerine izin çıkmış olan vekillerin hanımları ise kenarda beklerdi.⁵⁰ Sonraları Harem halkı Yıldız Sarayı'nda bayramlaşmaya başladı.⁵¹ Başından sonuna kadar takriben bir buçuk saat süren tören sona erince, sultan salona beraber girdiği kişiyle salonu terk ederken herkes kendisini yerden selamlardı. Padişah da dairesine çekilerek dinlenir, yemek yer ve bir saat kadar sonra, genellikle Maçka-Nişantaşı-İhlamur yolundan, toplanmış halkın arasından iki atlı arabasıyla gayri resmi olarak alaysız geçip Yıldız Sarayı'na dönerdi.

Abdülhamid'in bayram tebriki kabulleri Yıldız'da da devam ederdi. Öncelikle elçiler adına elçilik tercümanları, daha sonra milletlerin ruhani reisleri, mabeyn-i hümayuna gelerek sultanın bayramını tebrik ederlerdi. Daha önceleri Dolmabahçe Sarayı'nda olan bu tebrikler, daha da sonraları bayramın ikinci gününe alındı.⁵² Bayramın ilk günü çeşitli bandolar gelip sarayın önünde marşlar çalardı.

Bazen elçi hanımları törenden sonra Yıldız'a getirilir, sarayın bazı kısımları gezdirilirdi; akşama doğru tören dairesinde verilen bir ziyafetten sonra, tiyatrodan temsil seyrederek, hatta bazen padişahın locasında otururlardı. Bayram boyunca tiyatro, Harem hanımları, vekil hanımları ve bendegân hanımları dahil sadece kadınlara gösteri yapardı. Hanımlar elçiliklere saray arabalarıyla gönderilir, bazıları ertesi gün tekrar saraya çağrılarak kendilerine hazine darı ustasının gümüş tepşiler üstünde getirdiği nişanlar ve başka hediyeler ihsan edilirdi.⁵³ Bayramlarda padişah, valide sultan ve sadrazamla hediye teatisinde bulunur,⁵⁴ bendegânına hediyeler verir, kurban bayramında kurbanlık koyun dağıttırırdı.⁵⁵

İstanbul'da bayramlarda arife günü ikindiden itibaren, Kurban Bayramı'nda 4. gün, Ramazan Bayramı'nda 3. gün ikindiye kadar, beş namaz vaktinde 21'er pare olmak üzere top atışı yapılırdı.⁵⁶ Pek tabii bayram süresince şehir kandillerle süslenir, sultan efendilerin yalıları geceleri projektörlerle aydınlatılırdı. Gece donanmaları İstanbullular için vazgeçilmez bir eğlence vesilesiydi. Rağbet dolayısıyla değişik donanmalar denenmiş, zaman zaman Avrupa'dan yeni icat aydınlatma araçları ve bunları kuracak kişiler getirilmişti.⁵⁷

Abdülhamid dönemine kadar bayram alaylarında sultanın yanı başındaki en mutena yerde vezir rütbeli darüssaade ağası dururdu.⁵⁸ Protokolde yeri sadrazam ve şeyhülislamdan hemen sonraydı. Abdülhamid, ilginçtir, tahta geçişinden bir buçuk ay sonraya rastlayan ilk bayram alayında, bundan sonra kızlar ağasının (darüssaade ağası) ve diğer bütün siyahi musahiplerin bayram alaylarına ve muayede törenine katılmamalarını istedi. Eğinli Said Paşa, hatıratında olayı naklederken Abdülhamid'in bu isteğine dair bir yorum yapmamış, bir sebep göstermemiştir.⁵⁹ Son devir ricaline ait bazı başka hatıratlarda darüssaade ağası hakkında yapılan yorumlarla bağlantılı düşündüğümüzde, bu yıllarda özellikle Meşrutiyet taraftarlarının ağaya gösterdiği tepkinin, onun hak etmediği halde hiyerarşide çok üstün bir makamı işgal etmesi yüzünden olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Gerçekten de, darüssaade ağaları fazla özelliği olmayan kişilerdi. Genellikle sultanın şehzadelğinde başmusahipliğini yapmış olan kişi bu makama seçilirdi ya da tanınmış kişiler olmaları sultanın seçiminde rol oynardı; örneğin Abdülhamid, kız kardeşinin dairesinden tanıdığı Behram Ağa'yı tayin etmişti. Darüssaade ağaları, eğitim açısından pek seçkin kişiler değillerdi, ama sultana bağlılıkları sayesinde, hatta bazen sultana söz geçirebildikleri için nüfuzlu insanlardı; bu nüfuzun 19. yüzyılın son çeyreğinde tepki çekmeye başlamış olması dikkat çekicidir. Abdülhamid'i tahta geçiren grubun, kendisinden açıkça ağaların nüfuzunu azaltmasını isteyip istemediğini bilemiyoruz, fakat böyle bir talebin yapılmış olması çok muhtemeldir. Bununla birlikte, Abdülhamid'in Meşrutiyeti askıya aldığı yıllarda siyahi musahiplerin tekrar eski konumlarına döndüklerini tespit ediyoruz. Abdülhamid döneminde bir bayramlaşma törenini anlatan Yıldız kitabet dairesi mabeyn kâtiplerinden İsmail Mayakon bu konudaki duygularını şöyle ifade eder:

Ben en yeni kâtip olmak itibarıyla sıranın sonunda bulunuyordum. En başta bir arab (!) duruyordu. Boğazından göbeğine kadar sırma içinde idi. Göğsü nişanlar ile dolu idi. Başkâtib paşa, başmabeynci, mabeyn kâtipleri ondan sonra geliyorlardı. Bu arab, darüssaade ağası idi. [...] Ne de olsa yirmi yirmi beş münevver insanın başında bu Afrika zencisini görmek sinirlerime dokunmuştu.⁶⁰

Nitekim II. Meşrutiyet denemesinde, yani V. Mehmed Reşad tahta geçtiğinde ağanın tamamen sultana bağımlı gücü azaltıldı ve saray teşkilatı yeniden düzenlenirken darüssaade ağasının rütbesi ve dolayısıyla teşrifattaki yeri düşürüldü, resmi törenlere katılmaktan men edildi ve nüfuzlu konumu hemen hemen ortadan kalktı.⁶¹ Muhakkak ki, darüssaade ağasına gösterilen tepki, tamamen rasyonel bürokrasiye geçmiş bir sistemde ortaya çıkmamıştı. Fakat ağa, patrimonial hiyerarşinin gayet dikkat çekici bir şahsiyeti olarak, gelişen karşı düşüncenin kurbanı olmaktan kurtulamadı.

ABDÜLHAMİD SONRASI

Reşad ve Vahideddin'in bayram alayları hemen bütün diğer törenlerde olduğu gibi artık eskisi kadar şaşılağı değildi. Bayram namazları için Beşiktaş civarındaki camilerden başkaları da seçilmeye başlanmıştı. Vahideddin, Yıldız'a geçtikten sonra bayram namazı için camiye alaysız, gayri resmi olarak gidiyor, camiden Dolmabahçe'ye alayla geliyordu. Padişahın yola çıktığını haber veren topların ardından düzenlenen alayın başında teşrifat memurlarının arabaları bulunuyor, arkasından teşrifat müdürü ve muavininin, üçüncü sırada da teşrifat müdür-i umumîsinin arabaları geliyordu; onların ardından vekillerin, şeyhülislamın, Âyân ve Mebusan reislerinin ikişer ikişer bindikleri arabalar geliyor, padişahın arabası alayın ortasında yer alıyordu.⁶² Reşad dönemi sonrasında padişahın başkalarının da arabalara binmelerine izin verilince, daha önce sadece padişaha mahsus olan bu ayrıcalık birçok kişiye dağıtılmış oldu; padişahın arabası ise ancak az veya çok süslü ve dört atlı olmasından fark edilebilir hale geldi. Sarayın bahçesinde binek taşında bekleyen sadrazam, sultanı alkış hademelerinin duaları arasında karşılar, sultan etraftakileri eliyle selamlayarak saraydaki odasına geçirdi.

Muayede töreni için saraya gelenler, töreni bekledikleri odalarda gümüş tepsiler ve fincanlarla sunulan çay, kahve, kakao, kurabiye nevinden ikramlarla ağırlandı. Muayedenin başlaması için katılacakların hepsinin salona geçmesi beklenmiyordu. Bazı küçük rütbeliler salona açılan koridorlarda sıralarını bekliyor, teşrifat memurları kendilerini çağırınca salona giriyorlardı. Yüksek rütbeliler salonda yerlerini alırken salonun köşesindeki

Resim 23. Bir Osmanlı padişahının muayede töreni esnasında çekilmiş ender fotoğraflarından biri. Sultan V. Mehmed Reşad Dolmabahçe Sarayı Muayede salonunda, 1911. Sol arkasında sadrazam, şeyhülislam ve vekiller, arkasında ise damatlar ve saray erkânı.

oda-i hümayunda muayede başlamış olurdu. Sultan, öncelikle burada başta veliaht efendi olmak üzere şehzadelerin, hıdivin, damad-ı şehriyarîlerin bayram tebriklerini kabul eder,⁶¹ daha sonra muayede salonuna çıkarak büyük muayedeye geçerdi. Eski muayedelerde olduğu gibi, bazı bayramlarda odadaki bayramlaşmaya istisnai olarak İran gibi Müslüman devlet elçilerinin alındığı oluyordu (örneğin 1918 Kurban Bayramı). Kafkasya gibi ülkelerden gelen Müslüman heyetlerin tebrikleri için ise bir defter açılır, isimleri kaydedilir, kendileri de yukarıya, elçilerin yanına gönderilirdi. Vahideddin'in muayedelerinde bir değişiklik olarak bayramlaşma süresince müzik çalmaz oldu. Böylece tören geneli itibarıyla bir sessizlik içinde geçerdi; sadece sultan salona girer ve çıkarken selam havası çalınır, alkış yapılırdı.

Muayede töreni için Vahideddin müşir üniforması, yüksek rütbeli muayede erkânı nişanlı ve kordonlarıyla beraber büyük üniforma, me-

Sadrâzam

Şura-yı devlet reisi
Hassa ordusu müşiri
Mecalis-i âliyye memur Hazine-i
hassa nazırı ve mabeyn müşiri
Bahriye nazırı
Hariciye nazırı
Şura-yı devlet riyaseti muavini
Divan-ı ahkâm-ı adliye nazırı
Maarif nazırı
Nafia nazırı
Şura-yı devlet azasından
Azadan
Ticaret nazırı
Evkaf-ı hümayun nazırı
Zabtiye nazırı
Şura-yı devlet azasından
Viyana sefiri paşa
Şura-yı devlet azasından
Azadan
Mecalis-i âliyye memur
Dar-ı şura-yı askeri reisi
Şura-yı devlet azasından
Muhacirin memuru
Şura-yı devlet azasından
Divan-ı ahkâm-ı adliye
muhakemat-ı cezaiye dairesi reisi
Şura-yı devlet azasından

Maliye nazırı
Müşteşar-ı sadr-ı âli
Defterhane nazırı
Divan-ı ahkâm-ı
adliyye azasından
Şura-yı devlet azasından
Divan-ı ahkâm-ı adliye
temyiz-i hukuk reisi
Müşteşar-ı ser-askeri
Divan-ı ahkâm-ı adliye azasından
Hariciye müsteşarı
Hariciye teğrifatçısı
Armed-i divan-ı hümayun
Şura-yı devlet azasından
Maarif müsteşarı
Nafa müsteşarı
Şura-yı devlet azasından
Divan-ı ahkâm-ı adliyye azasından
Şura-yı devlet azasından
Azadan
Azadan
Hıdivin kapı kethudası
Ferikler

Taht

Şeyhülislam

Mahall-i temenna

Sudur-ı Rumeli
10 Efendi

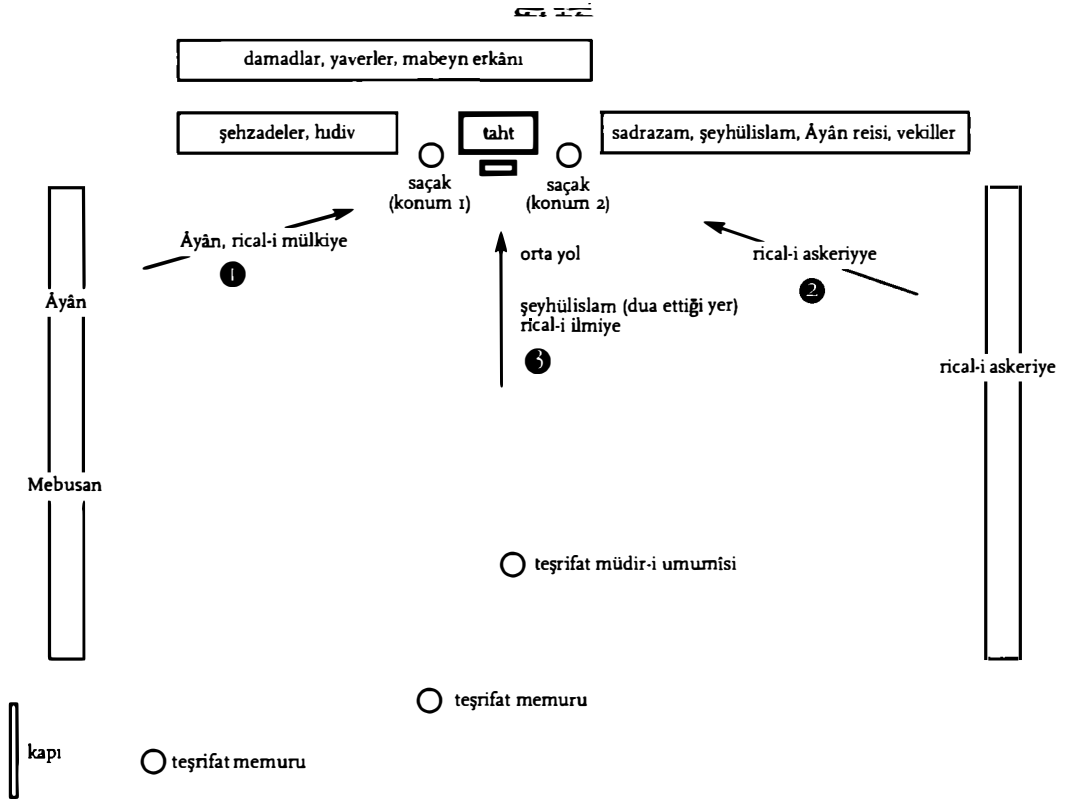
Mahall-i ikamet

Tarik

Mahall-i ikamet

Sudur-ı Anadolu
17 Efendi

Şekil 2. Dolmabahçe Sarayı'nda muayede planı -1874 (T SMA. E.2991)

Şekil 3. Vahideddin devri muayade tertibi, Dolmabahçe sarayı muayade salonu (BOA, A.TŞF, 282/12 ve A.TŞF, 283/18; Ruşen Eşref, *İki Saltanat Arasında*)

buslar istanbulin ve ulema rengârenk cüppeler giyerdi. Vahiddedin'in ilk kurban bayramı muayedesinde, şeyhülislam ve nakibüleşrafın dua etme görevini kılıç kuşanma töreninde olduğu gibi Şeyh Senusi devralmış, törenin açılış duasını yapmıştı.⁶⁴ Fakat daha sonraki törenlerde açılış duasını yine nakibüleşraf yapmaya devam etti.

Saçağı Yaver-i Ekrem İzzet Paşa göğsü hizasında tutardı. Teşrifat müdir-i umumîsi tahtın karşısına yerleştirilen uzun halının salonun ortasına doğru olan bir yerinde durur, törenin akışını kontrol ederdi. Diğer iki teşrifat memuru da müdürün sol arkasına, giriş kapısına doğru dururlar, buradan bayramlaşmaya çıkanları kontrol ederlerdi. Muayede düzeni genelde aynı idi, yalnız fazladan âyân ve mebusân da törene katılıyor, ruhani liderler de yine Dolmabahçe Sarayı'nda, ulemanın ardından bayramlaşıyorlardı. Bu arada, Abdülhamid döneminde Harem halkı bayramlaşıırken kenarda bekleyen vükela hanımları da, başkâtibenin kendilerini takdim etmesinden sonra yerden bir temennayla bayram tebriklerini sultana sunmaya başlamışlardı. Törenin başında âyân ve mebusânın muayedesini için saçağı tahtın sağ tarafında tutan İzzet Paşa, sol taraftan gelecek olan askeri erkânın bayramlaşması için tahtın sol tarafına geçerdi. Ulema prensipte yine saçak öpmüyordu; fakat sultanın eline sarılmak, yerden etmek gibi kişisel saygı gösterileri de olmuyor değildi. Son olarak ruhani liderler bayramlaşıyor, böylece törenin birinci kısmı bitmiş oluyordu. Rum patriği eskiden olduğu gibi ruhani liderlerin teşrifatta en başta geleniydi. Patrik padişahın önünde Rumca bir bağlılık nutku okuyor ve Logofet Bey bunu Türkçe'ye tercüme ediyordu. Ardından Vahideddin bu nutka kısa bir cevap veriyordu. Sultanın bir süre istirahati sırasında birinci bölümün erkânı salonu terk ediyor ve ikinci bölüm bayramlaşması için salonda sadece bendeğân kalıyordu. Bu dönemde, muayede töreninden sonra bazı memurların veliaht efendiyi de resmen ziyaret etmeleri gerekiyordu.⁶⁵

1908'den sonra II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 10 Temmuz günü milli bayram oldu (ıyd-ı millî-i Osmanî).⁶⁶ Bayramın İstanbul'da en ateşli bir şekilde kutlandığı yer Abide-i Hürriyet civarı oluyor, fakat devletin yurt dışındaki elçiliklerinde de kutlamalar yapılıyordu. Milli bayram günleri saraya gelen sadrazam, vekiller, meclis reisleri tebrik için açılan bir defteri

imzalıyorlardı. Şehirde ise top atılarak ve çeşitli şenliklerle daha canlı bir kutlama yapıldı.⁶⁷

MUAYEDE HAKKINDA

Hem Kurban Bayramı, hem de Ramazan Bayramı dini bayramlardı ve bayramlaşma, özünde dini bir sosyal aktiviteydi. Bayramlaşma, devlet kademesinde ciddi bir teşrifat düzenlemesi altında yapıldığı, özellikle 19. yüzyılda yabancı uyruklu seyircilere yönelik “görsel” bir propaganda malzemesi olarak kullanılmaya başlandığında, Osmanlı muayedeleleri, ister istemez dini bir “safiyet” içinde bulunmaktan ziyade siyasi yönleri ağır basan törenler olarak karşımıza çıkıyor. Aslında bayramlaşma, böylesine bir ortamda yapıldığında, halkın bayramlaşmasında olduğu gibi bir dini safiyet beklenmesi de herhalde hatalı olur; çünkü törenler, dini olsunlar veya olmasınlar, devlet tarafından bir teşrifat düzenlemesine tâbi tutuldukları andan itibaren siyasi yönleri ortaya çıkmaya başlar. Törenin birer parçası olan toplulukların siyasi konumlarına, yani iktidarın ne kadarını paylaştıkları veya iktidarın ne kadarına talip oldukları gibi gerilim sebeplerine göre, siyasi yönleri ağırlık kazanır. Daha önce değinildiği gibi muayede töreni, yabancı ziyaretçiler tarafından seyredilmesine izin verilmeye başlanmış tek dini törendir. Ne beyat, ne mevlid, ne hırka ziyareti ve ne de kılıç kuşanma törenlerine dışarıdan seyirci alınmıştır. Demek ki muayede, siyasi açıdan daha işlevsel olarak kullanılmak istenmişti.

Muayede töreninde, devlet dairelerinde çalışan küçük rütbeli erkâna kadar herkes ve sarayda yaşayan hemen bütün bendegân, sultana bayram tebriklerini sunar. Bu tören aslında küçük bir beyat töreni şeklinde geçer. Gerçek beyat ve cülus törenlerinde olduğu gibi taşra yöneticilerinden, ulema ve şeyhlerden saraya tebrik telgrafları çekilir ve telgraf çekenlerin –özellikle hıdiv veya Mekke emiri gibi kritik kişilerinki başta olmak üzere– isimleri gazetelerde sütun sütun yayınlanır.⁶⁸ Bu haberlerin baş tarafında saraydaki törende yer alanların isimleri uzun uzadıya sayılır. Böylece muayede törenleri sayesinde yılda iki defa olmak üzere hem devlet ve saray çalışanları arasındaki hiyerarşi, hem de törene katılan herkesin sultan karşısındaki konumu onaylanmış olur. Tekrar edilmesi önemlidir, çünkü töre-

nin tekrarı hiyerarşinin yerleşmesine yardımcı olur. Bazı bireyler genel dünya görüşleri veya çıkarları icabı sultana zorunluluktan saygı gösteriyor olabilir ve bu yüzden bayramlaşma töreni onlarda sultana karşı fazladan bir saygı duygusu uyandırmayabilir; hatta, tersine nefretleri pekişebilir. Fakat törenden beklenen fayda zaten bu değildir. Törenin fiziki yapısının da, durulan yerlerde, katılanların kıyafetlerinde, takılan nişanlarda, tören boyunca sahip olunan ayrıcalıklarda vb kodlanan sembolik dil, Mülkiye mezunu bir kâtibin doğrudan ilişkisi olsun veya olmasın kime karşı nasıl bir konumda olduğunu öğretir. Bu durum devlet kademeleri arasında gerilimi azaltır. Ya da tamamen aksine, sahip olunan iktidar derecesinin törene yansması yüzünden gerilim ortaya çıkarabilir.

Törenin bütününe bakıldığında, ulema kadar ayrıcalıklı başka bir grup olmadığı görülür. Ulema saçak öpmediği gibi, padişah bazılarıyla ayakta bayramlaşmaktadır. Dahası, sultan, şeyhülislam geldiğinde ayağa kalkar. Yüksek rütbeli mülkiye ricali de padişah ayaktayken bayramlaşma ayrıcalığına sahiptir, fakat padişah bu grubu ayakta karşılar. Sultan, sadece sadrazam ve şeyhülislam için ayağa kalkar. Bununla birlikte, şeyhülislamdan farklı olarak sadrazamın eski muayedelerden beri sultanın önünde yeri öpme veya sonraları temenna etme gibi saygı gösterme hareketleri yapması gerekirdi. Bunlardan muaf olan ulemanın ayrıcalığının sebebi, İslam imametinin ilk temsilcisinin, yani İslam peygamberinin, şahsında “dini ilim” ve “siyasi kudret”in her ikisini de toplamış olması, daha sonra ise Müslüman hükümdarlar siyasi iktidarı ellerinde tutarken ideal iktidarın diğer yarısı olan din ilminin başka bir gruba, yani ulemaya geçmesidir.⁶⁹ Buradaki önemli fark, siyasi iktidarı tevarüs edenin bir devlette bir kişi olmaya devam etmesi, ilmi iktidarın ise, (genellikle) bu ilmi elde eden birçok kişiye geçmiş olmasıdır. Bu durumda, ulema, teoride fiili iktidarın diğer ortağıdır. Bütün bunlardan başka, ulemanın halk üzerindeki etkisi büyüktür; ayrıca, her sultanın iktidarını şer’an yok edebilecek hal’ fetvalarını verebilen makamın sahibidirler. Dolayısıyla her zaman siyasi iktidar sahipleri ulemayı hoş tutmaya çalışmışlardır. Osmanlı törenlerinde şeyhülislamın ve/veya ulemanın özellikle sultanla/sultana karşı ayrıcalıklı ilişkilerini bu bağlamda bir sebep-sonuç ilişkisi içinde görmek yerinde olur.⁷⁰

Yine bir ayrıcalık bağlamında, fakat tersten düşünerek, eski muayede törenlerinde yer öpme veya sultanın ayağını öpme gibi “ayrıcalıkların” sadece devletin en yüksek rütbeli kişilerine verildiğini fark etmemiz ilginçtir. Sadece burada değil, her törende ayrıcalığa sahip olan sadrazam, bu törende sultanın ayağını öpmeye izni olan tek kişidir. Buradaki ayrıcalığı, sultana aşırı “inkıyad” [boyun eğme] gösterisi yapabilmesidir. Bu ayrıcalıktan mahrum olan diğerlerinin sadrazamın bu ayrıcalığına ve dolayısıyla konumuna öykümleri muhtemel, hatta –hiyerarşi çekişmesi içindeki bir topluluğun kendi ürettiği sosyal şartlar ve baskı altında– doğaldır. Öte yandan sadrazam çoğu zaman fiili olarak devleti yöneten kişidir. Böylesine bir güç potansiyelinin, aslında hiyerarşide üstü olan kişiye en fazla bağlılık gösterisi yapması, hiyerarşinin tepesinde bir çekişme olmadığını ima etmek içindir. “Zemin-bûs” [yer öpme] Ortadoğu monarşilerinde eskiden beri var olan bir bağlılık gösterme şeklidir. Bu ritüelin tarihi gelişimini takip etmek, bizi –bir bakış açısıyla– sultanın konumunun törenlere nasıl yansıdığı hakkında bazı tespitlere götürebilir. Hem ayak, hem de yer öpme ritüelleri Osmanlı batılaşmasının keskin bir dönüm noktası olan 1839’dan sonra muayedelerden çıkarıldı. Sadece sadrazamın tahta yaklaşırken birkaç adımda bir temenna etmesi eski muayedelerden bir iz olarak kaldı. Burada hemen fark edebileceğimiz gibi, ritüellerin algılanma biçimleri de değişmektedir. Yani daha önce sadrazam aşırı saygı göstererek gücünü “sahibine” iade ettiğini veya kendisi için bir *sine quo non* güç kaynağını ima ediyordusa da, sonradan bu saygı hareketlerinin azaltılması, sadrazamın padişaha karşı konumunun yükselmesi veya güç kaynağının tamamen değişmesi gibi bir sebepten değildir. Bu tarihte, sultanın kendisi, geneli itibarıyla bir konum değişikliğine uğradı ve eskisi kadar “mutlak” güce sahip olma özelliğini yitirdi veya yitirme yolunda olduğunu ilk kez hukuki olarak kabul etti. Dolayısıyla sadrazamın muayede törenlerindeki aşırı saygı gösterme hareketlerinden muaf tutulmasının sebebi, sadrazamlık müessesesinin sultan karşısında hukuken ve fiilen –bu iki mevkii dolduran kişilerin şahsiyetlerinin oynayabileceği roller dışında– bir değişiklik geçirmesi değil, Osmanlı sultanlığının Batı hükümdarlık anlayışındaki *divine right*’ını [Tanrı’dan gelen yönetme hakkını] kaybeden krallık müessesesi fikrinden etkilenme sürecinin bir sonucuydu.

Bunun dışında, muayede törenlerinde sultanın kutsiyetini kaybetme sürecinde başka gizli gerilimlerin de gitgide açığa çıktığı fark edilir. Bu, sultana bağlılığın en bariz bir şekilde ortaya çıktığı bir an, yani sultanın tahtı önünde kendisine bayramını tebrik anlamında belirli saygı gösterilerinin yapıldığı andır. 18. yüzyıl sonlarının törenlerinde, padişahı ilk tebrik edecek olan sadrazamın tahta yaklaşırken birkaç adım arayla iki defa diz çökmesi ve sonra yeri öpmesi gerekiyordu. Bu arada sultan ayağa kalkarak kendisini taltif ediyor ve sadrazam burada tekrar diz çökerek sultanın önce sağ ve sonra sol ayağını öpüyordu. Sadrazamın ardından bayramlaşan vezirlerin tahta yaklaşırken birer defa yeri, daha sonra tahtın önünde sultanın eteğini öpmeleri gerekiyordu. Muayede sırasında bundan sonra gelen sadreyn efendiler [Anadolu ve Rumeli kazaskerleri] yer öpmeden sadece etek öpüyorlardı. Daha sonra bayramlaşan defterdar, reisülküttab vb ise astîn-i hümayunu öperek bayram tebriklerini sunuyor, başka bir deyişle beyat ediyorlardı.⁷¹ Altın işlemeli astîn-i hümayunun Abdülmecid döneminde tahtın yan tarafında bir sehpa üzerinde durduğu ve buraya eğilerek öpüldüğü biliniyor.⁷²

Abdülmecid devrinde yere yakın bir tabure üzerinde duran astîn-i hümayun, Abdülaziz devrinde yerini, tahtın yanında ayakta duran bir kişinin tuttuğu ve elbette önünde yerlere kadar eğilmek gerekmeyen bir saçağa bıraktı.⁷³ Saçak Abdülhamid dönemi boyunca kullanıldı ve saçaktaki son gelişme Meşrutiyet'in ilanı sonrasında, Mehmed Reşad döneminde meydana geldi. Reşad'ın muayede töreninde, sultani otoriteye baş kaldırma eğiliminde olan bazı mebuslar –aynı padişahın beyat töreninde olduğu gibi– Başma-beynci Lutfi Bey'in tuttuğu saçağı öpmeye dahi yanaşmadılar.⁷⁴ Tahtın önüne gelerek, sadece bir temenna etmekle yetindiler. Yine Reşad'ın bir önceki bayramlaşma töreninde, vekilken saçağı öpmüş olan, fakat daha sonra vekillikten düşüp sonraki törende saçağı öpmeyen mebuslar vardı. Bu, sultan ile onun otoritesini tanıyanlar arasındaki karşılıklı ilişkinin saçak öpme ritüeli aracılığıyla simgelerde nasıl ifade bulduğunun iyi bir örneğidir.⁷⁵

19. yüzyılda bayramlaşma törenlerinde ortaya çıkan bir diğer değişiklik, katılan sayısının çok artması sebebiyle, törenin aralarda yarımşar saat kadar dinlenilmek üzere üç bölüme ayrılmasıdır. Bu ayrılma, bir şekil-

de, daha önceki muayede törenlerindeki “muayede-i havass” ve “muayede-i avam” farklılığından türemiş olabilir. Son bölüm ise daha önce padişahın haremiyle bayramlaşmasına tekabül eder. Dolmabahçe Sarayı’nda yapılan II. Abdülhamid dönemi muayedeleri, ilk bölümde “havass” karşılığı olarak yüksek rütbeli rical ile ulema, ikinci bölümde saray bendegânı vb, üçüncü bölümde Harem efradının bayramlaşması şeklindeydi.

Aslında muayede törenlerinin gösteriş ve külfetten kurtarıldığını söyleyebiliriz. Memurların dört beş gün önceden başlayan tebrik gezileri ile “muayede-i asafı” denilen ve 18. yüzyılda çok önem verildiği ayrıntılı tasvirlerinden anlaşılan⁷⁶ bayramlaşma bölümü kaldırıldı. Tören sonrası –çoğunlukla bayramın ikinci günü⁷⁷– yine üst rütbedekilerle yapılan “rikâb resmi” de ortadan kalkmış veya bir tören addedilmeyecek kadar kurallardan arındırılmıştı. Törenlerin ciddiyetini, son döneme kadar, büyük ölçüde bayramlaşmaya gelenler değil, teşrifatçılar ve daha önemlisi tören boyunca birer heykel gibi duran hademe-i hassa ile silahşorlar sağlıyordu.

CUMA SELAMLIĞI

CUMA SELAMLIĞININ DEVLET MERASİMİ HALİNE GELMESİ

Osmanlı devletinin klasik çağından beri cuma selamlığı alayları yapıldı, ama bu merasim ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bir devlet merasimi olarak algılanmaya başlandı. 19. yüzyıl öncesi merasim defterlerinde, bayramlar gibi özel günlerin alayları birbirine benzediği için, cuma selamlığı alayı ya çok kısa tarif edilir ya da bu merasimden hiç bahsedilmez. Nitekim 19. yüzyıla ait birkaç teşrifat defterinde de cuma selamlığı tarifi yoktur. Zaten bir merasim defterinde cuma selamlığı merasimi için alayın nasıl düzenlendiğine ve yolda askerlerin nasıl dizildiğine dair tariflerden başka bir şey bulmayı bekleyemeyiz. Merasimin cami-deki dini ritüel kısmı İstanbul'un herhangi bir camisinde kılınan cuma namazından pek farklı değildi. Yani burada hırka ziyareti gibi Osmanlı'ya özel bir merasim söz konusu değildir. Merasimin cami öncesindeki alay ve selamlık düzeni ise II. Abdülhamid'e gelinceye dek bayram alaylarıyla aynıdır. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi özellikle II. Abdülhamid döneminde cuma selamlıkları apayrı birer merasim gibi değerlendirilebilecek kadar önem kazandı.

İslam fıkına göre halifenin cuma namazını bizzat kıldırması veya vekalet verdiği imamlar tarafından kıldırılması ve hutbenin halifenin adına okunması gerekir. Müslüman devletlerin topraklarında kılınan cuma namazlarında hutbelerin İslam halifesinin adına okunması, dolaylı olarak bu devletlerin hükümdarlarının resmen "tanındığı" manasına gelmekte ve böylece saltanatlarının meşruiyet kaynağı olmaktaydı. Bunun yanı sıra halifelerin ve Müslüman hükümdarların cuma namazlarına bir alayla gitmeleri, bazen hutbeyi bizzat okumaları ilk İslam devletlerinden itibaren uygulanmış bir ritüeldir.¹ Cuma namazının halka açık bir camide cemaatle kılınması gerektiği için, Osmanlı sultanlarının da zaten her Müslüman gibi gitmek zorunda oldukları camiye zaman zaman alayla gittikleri biliniyor. Bu cuma alaylarının yürüyüşü ve şekilleri hakkındaki en eski kanıtlar ara-

sında, Kanuni Sultan Süleyman zamanında hakkedilmiş ve sultanı camiye cuma namazına giderken gösteren gravürler gösterilebilir.²

Selamlık, sonradan meşhur olduğu şekliyle sadece cuma günü yapılan alaya has bir isim değildir. Padişahın halk arasına çıkıp selamlandığı diğer alaylara da selamlık denirdi.³ Bu terimin, askerini padişaha “selam durmak” üzere hazırola geçmesinden türemiş olabileceği, kabul edilebilir bir etimolojik açıklama gibi görünüyor.⁴ Bununla beraber, kelimenin anlamı –bir tören anlamında kullanıldığında– 19. yüzyılın ortasından sonra sadece sultanın cuma namazı alaylarını betimler şekilde daralmış, bu anlamla yaygın kullanımı bulması ise II. Abdülhamid döneminde cuma selamlığı merasimlerinin tantanalı bir şekilde düzenlenmeye başlanmasından sonra olmuştur. III. Selim’in 1791-1802 yıllarını kapsayan *Rûznâme*’sinde herhangi bir cuma alayı için “cuma selamlığı” teriminin kullanıldığına rastlanmaz. Sadece cuma gününün bayrama rastladığı hafta “selamlık” yapılması emredilir.⁵

Selamlık kelimesinin karşılığı 1838 baskısı Hindoglu lugatında da “cuma günü yapılan alay” değildir.⁶ 1866’de basılan Zenker lugatı “selamlık” kelimesinin anlamını sadece “*salutation/Begrüßung*” diye verir, alayla ilgili bir açıklama yapmaz.⁷ Aynı şekilde Abdülhamid öncesi selamlıklarına tanık olan seyyahların çoğunun hatıratlarında bu merasimden “*selamlık*” şeklinde değil, “sultanın cami ziyareti” tamlamasıyla söz edilir.⁸ Ahmed Vefik Paşa’nın, ilk baskısı Abdülhamid’in tahta çıkış yılına rastlayan (1876) *Lehce-i Osmâni*’si selamlık kelimesini “cuma günü asâkirin padişah geçidinde saf-beste durması” diye karşılarken, ikinci baskı (1889) artık sadece “cuma alayı” demektedir. Aynı şekilde, 1890 baskısı *Redhouse* sözlüğü de “selamlık” kelimesinin anlamını diğer selamlık alaylarından soyutlayarak, adeta cuma selamlığına has bir şekilde karşılar: “*a public procession of the sultan to mosque at noon on Friday*” [Cuma günü öğle vaktinde sultanın camiye alayla gidişi].⁹ Bu arada cuma selamlığı anlamında yaygınlaşan diğer bir terim de “resm-i âli”dir. Resm-i âli betimlemesi aslında her tür merasim için kullanılıyordu, “rikâb resm-i âlisi” ya da “ıyd-ı fitr resm-i âlisi” gibi.¹⁰ Cuma günkü alaya da “selamlık resm-i âlisi” deniyordu.” Fakat daha sonra, özellikle II. Abdülhamid döneminde resm-i âli dendiğinde sadece cuma selamlığı merasimi anlaşılır olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in Konstantinopolis'i fethinin ardından ilk cuma namazını bir alayla geldiği Aya Sofya Kilisesi'nde kılmış olması, daha sonraları –oturmuş bir âdet haline gelmemişse de– birçok padişahın cülusları sonrasında ilk cuma namazlarını bu camide kılmasına yol açmış, böylece bir çeşit sembolik anlam aktarımı mümkün hale gelmiştir. II. Mahmud'a gelinceye kadar cuma namazı için gidilecek cami başçukadar ağaları tarafından silahdar ağadan öğrenilir ve ilan edilirdi. Çukadar ağaları cuma günleri veya sultanın başka gidişlerinde sultanın sağında ve solunda yürürlerdi. Bu yüzden bu ağalar uzun boylu, gösterişli, hatta okuması yazması olan kişilerden seçilirdi.¹² Padişahın hangi camide namaz kılacağı ya bir gün önceden veya cuma günü sabahı halka ilan edilmiş olurdu.¹³ Cami seçimlerini çoğu sultanların bizzat yaptıklarına dair birçok yazışma mevcuttur. Böylece gidilecek caminin yerine ve gidiş güzergâhına göre hazırlıklar yapılmaya başlanırdı. Zaman zaman güvenlik önlemleri dolayısıyla caminin son anda değiştirildiği haller olmuştur. Bu merasim için hangi camilerin seçildiği konusunda bir fikir vermesi açısından Abdülmecid'in saltanatının son yıllarında cuma selamlığına gittiği bazı camileri buraya kaydetmek istiyorum: Ayazma (Üsküdar), Bayezid, Beşiktaş, Dolmabahçe, Fındıklı, Gökusu, Mîrgûn (Emirgân), Nusret, Ortaköy, Selimiye (Üsküdar), Tersane-i Amire'deki cami, Teşvikiye, Yeni Cami (Üsküdar).¹⁴

Eğer sultan deniz yoluyla camiye gidecekse saltanat kayığı ve başka birkaç küçük kayıkla bir çeşit alay düzenlenirdi. II. Mahmud ve Abdülmecid dönemleri gözlemcilerinden bu deniz alaylarının ikisi çok süslü ve büyük olmak üzere altı kayıktan oluştuğunu öğreniriz. Küçük kayıklardan ikisi bazen önden giderek sultanın kayığına yol açardı. Saltanat kayığının arkasından gelen diğer kayıklarda serasker, yüksek rütbeli yaverân gibi kişiler, en arkadan gelen bir diğer yedinci ve siyah kayıkta ise sultanın yakını bazı mabeynciler olurdu. Bu alay, savaş gemilerinin top atışları arasında yola çıkar ve camiye yollanırdı.¹⁵

II. Mahmud'un saltanatında, yenicerilerin ortadan kaldırılmasından sonra, cuma alaylarında yürüyenlerin kıyafetlerinde ve yürüyüş düzenlerinde değişiklik yapıldı (Eylül 1828). Eskiden sadece cuma selamlıkları değil, padişahın bütün şehir içi gezilerinde ("teşrif-i hümayun") oluşturu-

lan alaylarda sultanın etrafında kendisini halktan ayırarak yürüyen, serpuşlarında uzun tüyleri ve ellerinde baltaları olan solak ve peykler olurdu. Bu solak ve peyklerden yaşlanmaya başlamış olanları çerağ edilip, “usul-i cedîde” uygun, gençlerden kurulu bir grup oluşturuldu ve isimleri “rikâb-ı hümayun hademesi” olarak değiştirildi. Rikâbda yürüyen çukadarların yerini nizam zabitanı aldı. Süvari ağaları zabitleri ile “asâkir-i muntazama” zabitanının yalın kılıç yürümeleri kararlaştırıldı; bu askerlerin bazılarına hazine-i hassadan mercanlı tüfekler verildi. Selamlık alaylarında yürüyen gruplardan zuema, silahşor, kapıcıbaşı, bostancıbaşı, mirahor ve kethüda-yı bevhabî-i dergâh-ı âli başlarında şallar sardılar ve üzerlerine şemseli kaputlar giymeye başladılar.¹⁶

Cami etrafında halkın padişahın gelişini seyredeceği yerler tespit edilir, genelde çoğunluğu kadın olan bu kitle düzene sokulmaya çalışılırdı. II. Mahmud döneminde selamlığı seyretmeye gelen yabancılar kalabalık arasında fark edildikleri takdirde saray görevlileri tarafından alayı daha rahat seyredebilecekleri yerlere alınma ayrıcalığına sahip olmaya başladılar.¹⁷ Abdülmeccid döneminde ise yabancılar camilerin etrafında alayı rahat seyredebilecekleri yerler ayrılmaya başlandı.¹⁸ Sultan camiye gelmeden önce birkaç araba harem hanımlarını getirir ve herkes sultanı beklemeye başlardı. Bu sabırsız bekleyiş muzıka-i hümayunun sultanın geldiğini haber veren melodiyi çalmasıyla sona ererdi. Muzıka-i hümayun cuma selamlıkları vesilesiyle Mozart ve Rossini’nin operalarından parçalar çaldığı gibi,¹⁹ hatıratlarda zaman zaman Marseillaise dahi çaldığına dair bilgi bulabilmek de mümkündür.²⁰

Sultan kara yoluyla veya –cami sahildeyse– saltanat kayığıyla camiye gelirdi. Camiye yaklaştığında, cami çevresinde toplananların biraz önceki karışık ve gürültülü hali inzibat memurlarının uyarılarıyla derin bir sessizliğe dönüşür, sultan –denizden gelse bile– caminin bahçe kapısına bir at üstünde yaklaşır, bu arada sultana sunulacak arzuhalleri olanlar bunları havaya kaldırarak belli ederlerdi. Arzuhaller bir görevli tarafından toplanır, bu arada ezan okunmaya başlanırdı. Namazı kılmak üzere camiye giren sultanla birlikte bu kısa merasim de sona ererdi.

II. Abdülhamid dönemine kadar, selamlık alaylarından seyircileri hayran bırakacak kadar şaşırtıcı merasimler olarak bahsetmek pek doğru ol-

maz. Ancak II. Abdülhamid döneminde selamlıkların etkili birer güç gösterisi ve etkileyici birer geçit resmi haline geldiğinden söz edebiliriz. Selamlık alayları bu dönemde askeri birliklerin en gösterişli kıtalarının bir araya toplandığı, bu birliklerin düzenliliğiyle etkili bir görsel malzeme oluşturan merasimler haline getirildi. Askeri gücün sergilendiği törenler tabiatıyla devletin gücünü gösterir. Burada önemli olan, ciddi görüntüsüyle bir örnek teşkil eden ve seyircilerin gözünün önünde hareket eden bir gücün oluşturacağı gözdağı ve etkidir. Abdülhamid'in selamlıklarının da bu etkiyi fazlasıyla oluşturabildiğini, bu törene ayrı bir bölüm ayıracak kadar etkilenmiş birçok yerli yabancı gözlemcinin hatıratından anlayabilmek mümkündür.

Ayrıca Batılı gezginlerin bu töreni bütün ayrıntılarıyla anlatmasını, başlı başına alayın öneminin ve şaşılasının bir propaganda malzemesi olarak öneminin arttığına dair bir kanıt olarak kabul edebiliriz. Bunun ötesinde Abdülhamid dönemi cuma selamlıklarından bahseden birçok hatıratın yayınlanış tarihleri, sultanın saltanatı zamanına rastlar. Bu hatıratların birçoğunun birer nüshasının Yıldız kütüphanesinin bugüne kalan kısmında dahi mevcut olması, Abdülhamid'in selamlıkların etkisinden haberdar olduğunu gösteriyor. Aslında önemli yabancı misafirlerin töreni saray önündeki köşkten seyredebilmelerine izin veren sultanın amacı da bu çeşit olumlu propagandaya ulaşmaktan başka bir şey değildi. Bu hatıratlar ve Batı basınında çıkan diğer olumlu haberler muhakkak sultanın cuma selamlıklarına gitgide daha çok önem vermesinde rol oynamıştır. Abdülaziz döneminde *Ceride-i Havâdis* gibi gazetelerde sultanın cuma selamlıklarının nadiren haber yapıldıkları görülürken, Abdülhamid dönemine geldiğimizde cumartesi günü çıkan gazetelerin ilk haberleri olarak süslü bir Türkçe'yle yazılmış selamlık tariflerini buluruz.

17. yüzyılda iki yıl gibi uzun bir süre cuma selamlığına çıkmayan padişahlar olduğunu Osmanlı tarihlerinden öğreniyoruz.²¹ Fakat son dönemlere geldiğimizde şiddetli hastalık gibi durumlar haricinde hiçbir padişahın cuma alaylarını kaçırmak istemediği görülür; çünkü artık selamlıklar sultanın bir çeşit haftalık yoklaması haline gelmiş, cuma selamlığına çıkmamak sultanın sağlığıyla ilgili şüphelerin çabucak yayılmasına sebep ol-

maya başlamıştır. Padişahın cuma selamlığına çıkmaması Avrupa gazetelerinde de hemen haber oluyor, padişahın sıhhat ve afiyetinden başlayarak birçok konuda spekülasyonlara yol açıyordu.²² Bu yüzden bazı sultanların selamlığa çıkıp çıkmamak hususunda doktorlarıyla dahi uyuşmazlığa düştükleri biliniyor.²³ Özellikle sultana gizli muhalefet mevcutsa, bir haftalık yokluğun dahi beklenebilecekten çok daha etkili dedikoduları doğurması hiç de olağandışı değildi. V. Murad'ın şiddetli hastalığı nedeniyle çıkamadığı birkaç selamlık merasimi aşırı dedikodulara sebep olmuş²⁴ ve yine bir cuma selamlığındaki bilinçsiz görünmesi ulema arasında dedikodular çıkmasına yol açmıştı.²⁵ Aynı şekilde Mehmed Reşad'ın âni rahatsızlığı nedeniyle selamlığa çıkamaması büyük bir telaşa sebep olmuştu.²⁶ Cuma selamlığı merasiminin gitgide siyasi karaktere bürünen gösterişli tarafı bir yana, törenin aslında sultanın cuma namazı için camiye gitmesi olduğu düşünülecek olursa, sultanın “halife” kimliğinin öne çıktığı son dönemlerde cuma namazı alayının da gitgide önem kazanıp kaçırılmak istenmeyen bir ritüel haline gelmesini doğal bir sonuç olarak değerlendirebiliriz.

Cuma selamlığı sadece halkın padişaha ulaşabilmesi ve arzuhal sunması için bir vesile değil, padişahı görmeleri diğer zamanlarda hiç de kolay olmayan bazı devlet erkânı ve elçiler için de bir fırsat oluyordu. Mehmed Reşad döneminde yürürlüğe giren yeni huzura çıkma nizamnamelelerinde bazı erkânın padişahla görüşebilmesinin en uygun zamanı olarak cuma selamlığı seçilmişti.²⁷ Ayrıca, padişah ile bazı yüksek rütbelilerin arasında selamlık törenlerinde tekrarlanan ve belli bir teşrifatı olan bir ilişki vardı. Hatta padişahın herhangi bir seyirciye sıradan görünebilecek selamları, bir devamlılığın ifadesi olduğu için bir anlam ifade ediyordu. Bu jestleri ancak hitap ettiği kişilerin veya iyi gözlemcilerin anlamlandırabileceğini söyleyebiliriz. Böylesine bir anlamlandırmayla sultanın jestlerinde o anki ilgi alanı veya izlediği politika hakkında ip uçları bulmak mümkündü. Devamlılığın kesilmesinin ne anlama gelebileceğine, Abdülmecid'in bir selamlık merasiminde mutadın aksine kaptan-ı deryasının yüzüne bakmayarak görevinden azlettiğini hissettirmesi bir örnek olarak verilebilir.²⁸ Merasime katılması âdet olmuş devlet ricalinin eksikliği de –özellikle Abdülhamid döneminde– aynı şekilde sorun doğurabilirdi. Rahatsızlığını sebep

göstererek selamlığa gelemeyeceğini arz eden Fuad Paşa, o sırada kendisi hakkında verilen bir jurnalın de etkisiyle Abdülhamid'in evhamlanmasına yol açmıştı. Bütün bunlar, selamlıklarda boy göstermenin yüklendiği anlamı gösteriyor.²⁹

HAMİDİYE CAMİİ SELAMLIKLARI (1886-1909)

Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında henüz Dolmabahçe Sarayı'nda otururken civardaki camilere gidiyordu.³⁰ Yıldız'a taşındıktan ve 1886'da sarayın karşısına Hamidiye Camii'ni yaptırdıktan sonra, cuma selamlıkları zamanla devamlı bu camide icra edilir oldu. Sultanın 1890'ların başlarına dek Nişantaşı'ndaki Teşvikiye Camii'ne veya Beşiktaş Şazeli dergâhı yanındaki Ertuğrul Camii'ne cuma namazına gittiğine dair kayıtlar vardır.³¹ Fakat Hamidiye Camii merasimin devamlı icra edildiği mekân haline gelince alay hazırlıkları da hemen her hafta aynı şekilde olmaya başladı.³²

Cuma sabahının erken saatleri Beşiktaş zabıtası için koşuşturmalı bir günün başlangıcı olurdu. Zabıta Beşiktaş'a yaklaşan herkesin üstünü arar, ara sokaklar denetlenirdi. Bu arada selamlık alayında görev alacak 10,000 ilâ 14,000 nefer kışlalarında hazırlığa başlardı. İlk önce Rami ve Davutpaşa kışlalarındaki süvari alayları hareket ederler, sırmalı davullarını çalarak Beyazıt meydanında Harbiye Nezareti'nin önüne gelirler, attan inerek diğer taburları beklemeye başlardı. Uzun boylu neferlerin oluşturduğu hassa ordusunun Plevne taburu, birinci firkadan diğer nöbetçi bir piyade taburu ve bir itfaiye taburu da bandoyla beraber hareket ederek Beyazıt meydanına gelirdi. Burada toplanan bu taburlar daha sonra Plevne taburu, nöbetçi tabur, itfaiye taburu, süvari Ertuğrul alayı, süvari mızıkalı alay ve hafif süvari alayı düzeninde ve çalınan borular eşliğinde nezaretin Mercan tarafındaki kapısından çıkar, Galata köprüsünden geçerek sahil yoluyla Beşiktaş'a doğru yürüyüşe geçerdi. Bu alaylar Kapı İçî karakolunun önünde geldiklerinde durur, bu arada borular susar, bando çalmaya başlardı. Askeri bandoların Hamidiye Camii'ne gidiş ve dönüş yolunda zaman zaman halk türkülerini çalıp söyledikleri de olurdu.³³

Öte yandan Kasımpaşa'da Tersane-i Âmire'den yola çıkan bahriye silahendaz taburu ile bir bahriyeli bölüğü bahriye bandosu eşliğinde Şişha-

Resim 24. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'ndan bir cuma selamlığı için ayrılıyor.

ne'den, İstiklal caddesinden ve Maçka'dan geçerek Beşiktaş'a varırdı. Top-hane-i Âmire'den yola çıkan bir topçu piyade taburu ile istihkam ve inşaat bölükleri de Dolmabahçe'den Beşiktaş'a gelip Sinan Paşa Camii önünde dururlardı. Alaya katılacak taburlar bu civarda toplanarak Beşiktaş'tan Yıldız'a çıkmak için emir beklemeye koyulurlardı.³⁴ Abdülhamid'in Yıldız dışındaki camilere de cuma namazına devam ettiği zamanlarda, askerler selamlık merasimi için toplanıp yerlerini aldıktan ve bütün düzen sağlandıktan sonra dahi güvenlik sebebiyle cami değiştirildiği oluyordu. Bu ani kararlara rağmen, böyle durumlara hazırlıklı bulunan binlerce asker çok kısa bir sürede yeni camide tertibat alabiliyorlardı:

Askeri birlikler, maiyet alayının yüksek rütbeli subayları, atlar, arabalar ve toplanan kalabalık, ne bir şaşkınlık ne de hoşnutsuzluk göstererek, sanki son derece doğal bir şey söz konusuymuş gibi hızlı adımlarla göz açıp kapayıncaya kadar ortadan kaybolup belirtilen yeni camiye giderler ve karakol yeniden olağan haline bürünür. Beş dakika sonra bir yabancı geçse, birkaç dakika önce orada bekleyen bir kalabalık, sıra sıra dizilmiş askerler, koşumu çözülmüş arabalar bulunduğunu ve lütfedip haftada bir kez kendini alkışlatan hükümdarın mutlak egemenliğini gösteren törenler için hazırlıkların yapıldığını tahmin edemez.³⁵

Askerler Yıldız'a çıkma emrini aldıkları vakit yukarı doğru harekete geçer, caminin önünden saray kapısına çıkan yokuş boyunca belirlenmiş yerlerini alırlardı. Yokuşun tepesinde, Abdülhamid'in arabasıyla çıkacağı saltanat kapısının hizasına maiyet-i seniyye tüfekçi bölüğünden bir müfreze ve Söğütlü bölüğü ile Yıldız taburundan iki bölük asker dizilirdi. Bunlar saray ve saray civarındaki karakol veya muhtelif yerlerde görevli maiyet askerleriydi. Ayrıca saltanat kapısından aşağı doğru sağ tarafta Plevne taburu ve bandosu dururdu. Sefirlerin bulunduğu binanın önünde, Abdülhamid döneminde geçit resimleri için yeni bir şekil verilen, göğsünde ve yakalarına kırmızı işlemeli mavi bir cepken, kırmızı potur ve fes üzerine dolanmış yeşil-mavi sarıklarıyla ve omuzlarına astıkları tüfekleriyle renkli bir görün-

tü oluşturan Yemen, Hicaz, Bağdad ve Trabluslu Araplardan oluşan sarıklı zuhaf alayı yer alırdı.³⁶ Bunların karşısında, caminin alt köşesinde, daha ziyade kuzey Arnavutluk'ta yaşayan Gegalardan oluşan fesli zuhaf alayı ve topçu ile istihkâm ve inşaat bölükleri dururdu. Yokuşun cami tarafında ikinci fırka nişancı alayından bir tabur, bahriye bandosu ile silahendaz taburu ve birinci fırkaya mensup olan tabur yer alırdı. Caminin arkasındaki yola ikinci fırkadan iki tabur ile, fesli zuhafın arkasına Talimhane meydanına süvari birlikleri yerleşirdi. Bunların da arkasına arabalı ve yaya seyirciler yer alırdı.³⁷ Sıcak günlerde cuma namazı saati beklenirken sakalar askerler arasında dolaşarak su dağıtırdı.³⁸

Caminin avlusunda saat kulesinin dibinde Muzıka-i Hümayun ile hademe-i şahane dururdu. Saat kulesinin arkasına doğru olan boşluğa Beşiktaş karakoluna mensup bir bölük jandarma ile polis dizilir, karşı taraftaki geniş bahçe tarafında ise selamlık resmini seyretmeye gelmiş Harem hanımları ve bazı vekillerin zevceleri kupa arabalar içinde beklerdi. Bütün bu hanımlar, Sultan Abdülhamid selamlık alayı için saraydan çıkmadan yarım saat kadar önce yanlarında atlı harem ağalarının ve en arkalarından gelen darüssaade ağası eşliğinde arabalarla aşağı iner,³⁹ yolda dizilmiş askerler de bayram alaylarında da olduğu gibi saygı işareti olarak arkalarını dönerlerdi.⁴⁰ Valide sultan ile hazinedar usta her hafta alayı seyretmeye gelirdi. Sultan efendiler ile kadın efendiler selamlık alayına istedikleri takdirde çıkarlar, hıdivin annesi valide paşa da İstanbul'da bulunduğu zamanlarda on beş günde bir gelirdi. Hanımların arabaları bahçede kıdemlerine göre atları çözülmüş bir şekilde dizilirdi. En başta valide sultanın arabası ve en sonda hazinedar ustanın gümüş çerçeveli küçük pencereli kupa arabası dururdu.⁴¹

Harem hanımlarının arabaları yerlerini aldıktan sonra Mabeyn bahçesinde toplanmış olan erkân ve ümera küçük rütbeliler önde, ferike kadar büyük rütbeliler arkada olmak üzere ikişerli sıra halinde aşağı inip caminin avlusuna geçerler ve cami kapısından bahçe kapısına kadar saf oluşturlardı. Bunlardan sonra vezir ve müşirlerin oluşturduğu diğer bir grup gösterişli elbiseleriyle cami avlusunda yerini alırdı. Daha sonra da önderinde Başkâtip Tahsin Paşa bulunduğu halde saray kâtiplerinin ve mabeyncilerin bir kısmı gelip avlunun sağ tarafına geçerlerdi. Böylece avlu ka-

birbirini tutup tutmadığını kontrol ederdi. Selamlık alayını izlemeye gelen halkın arasında olduğu gibi, yabancıların arasında da bulunan sivil memurlar her hangi bir terslik olmadığına kanaat getirdikleri vakit saraya “tamam” işaretini verirlerdi.⁴³ Selamlık için güvenlik ve teşrifat açısından alınan tertibat bu işlerle görevli memurlar tarafından dikkatle incelenirdi. Fakat hepsinden sorumlu olan kişi “teşrif-i hümayun müdürü”ydü (1886’dan önceki adıyla “gidiş memuru”), bir terslik baş göstermesi halinde padişaha durumu arz etmek onun göreviydi.⁴⁴

Yıldız’daki selamlık merasimlerinin yerleri belirli diğer konukları ise yabancı ziyaretçiler ve sefirlerdi. Sefirler, merasimi caminin karşısında, sarayın cümle kapısının üst tarafındaki Mabeyn binasının misafir dairesinden (misafirhane-i hümayun), diğer misafirler ise aynı binanın daha alt tarafında, set üstünde veya burada kendilerine ayrılan odalardan (Seyir Köşkü), kendilerine yapılan çay-kahve servisi eşliğinde seyrederlerdi. Abdülhamid, saltanatının son yıllarında yabancı ziyaretçilerin merasimi seyrettikleri bu küçük pavyonu yıktırmıştır.⁴⁵ Ziyaretçiler sefaretlerinden sefirin kendilerine kefil olduğuna dair bir tavsiye mektubu getirmek zorundaydılar.⁴⁶ Bu halde ya önceden serkurenâlıktan bir giriş davetiyesi alırlar ya da bu mektupla cuma günü saraya gelirlerdi; ama çok kalabalık olduğunda tavsiye mektubuyla dahi giremedikleri olurdu.⁴⁷ Önemli bir kişinin İstanbul’da olduğu haber alınırca, sarayın davetiye gönderdiği de olurdu.⁴⁸ Yabancı misafirler için bu davetiyeleri elde edebilmek hiç de zor değildi. Saray, çoğu elçiliklerde küçük bir bağış karşılığında dağıtılan bu davetiyelerin kimlere verildiğini pek sıkı takip etmiyordu, ama saraya gelen her davetiye hamili de hemen seyir odasına alınmıyor; alınsa da çok sıkı denetleniyordu.⁴⁹ Ancak 1906’da bir cuma selamlığı merasiminde Abdülhamid’e yapılan bombalı suikasttan sonra bu güzergâha elçilik mensuplarından başka seyirci alınmamaya başlanmıştı.⁵⁰ Nobel edebiyat ödülü sahibi Norveçli yazar Knut Hamsun yüzyıl başında selamlık alayını seyretmek için Yıldız Sarayı’na geliş macerasını şöyle anlatır:

Bu icazet için iki gün uğraştıktan sonra, en iç kapıyı bizlere açmaya yarayacak olan mektubu sefaretten alıyoruz. Mektubun hitabı şöyle:

Son excellence, monsieur l'aide de camp du service pour la cérémonie du sélamlık, etc, etc. Palais impérial de Yıldız...

[Beyoğlu'ndan] ilerledikçe aralarından geçmek mecburiyetinde kaldığımız insanların sayısı tedricen artıyor, süvariler, piyadeler, müzisyenler ve sayısız meraklılardan ibaret güruh aynı hedefe doğru yürüyor... Bütün Galata ve Pera ahalisi akın akın Beşiktaş'ın arkalarındaki bir noktaya, Hamidiye Camii'ne doğru ilerliyorlar... Askeri bando bitmez tükenmez yolculuğumuzu şenlendiriyor. Civar-daki sokaklardan da yer yer nefesli çalgılar işitilmekte...

[Yıldız'a geliyoruz,] yüksek rütbeli zabıtların arasına karışıyor, nöbetçileri geçiyor, sarayın solundaki bir binaya giriyoruz. Rehberimiz [...] bir masayı işaret ederek "teşrifat müdürü şurada" diyor. İlerleyip, hayatımda görmüş olduğum en fazla nişan sahibi adamın önünde duruyorum;⁵¹ madalyaları her iki göğsünün köprücük kemiğinden beline kadar sıra sıra dizilmişti. Üniforması açık renkten dikilmişti...

Reverans yapıyor ve teşrifat müdürüne mektubumu sanki ağır bir zarfımsı gibi takdim ediyorum. "Ekselansları" diyorum "Norveç ve İsveç sefaretinden bir mektup"... yerinden bile kıpırdamıyor... mektubu eline alıyor, bir saniyede zarfı yırtıp yere atıyor [ve] yüzünde bir tebessümle okuyor... Yaptığı bir el işareti üzerine sırma brokar kıyafet giymiş bir hizmetkâr geliyor ve bizi yan taraftaki bir odaya buyur ediyor... Girdiğimiz odanın üç büyük penceresi yokuşa bakıyor... Sultan on adım ötemizden geçecek... Sultana dürbünle bakmanın yasak olduğunu bildiğimizden dürbünümüzü otele bırakmıştık ... diğer yabancıların da yan odalara girdiğini işitiyoruz, ancak kimse bizim kapımızı açmıyor.⁵²

Namaz vakti yaklaştığında bütün askerler yerlerini alır; müezzin minareye çıkıp sultanın geleceği anı beklemeye başlar; saltanat arabasının geçeceği kısa yola toz kalkmaması için tanzifat arabaları tarafından sarı kum dökülür, saray hademeleri yoldaki küçük taşları toplardı. Son hazırlıklar tamamlandığında artık sultanın camiye doğru yola çıkma zamanı gelmiş olurdu. Sultanın selamlık alayını belirli bir tür araçla yapacağına dair

Cavallerie de Parade allant au Selamlık

Salut de Constantinople

Resim 26. Ertuğrul süvari alayı II. Abdülhamid zamanında kuruldu. Geçit törenlerinin en gösterişli birliğiydi.

bir kural yoktu, fakat 19. yüzyıla kadarki teamül karadan gidildiğinde atla ya da deniz yolu tercih edilecekse saltanat kayığıyla gitmekti. II. Mahmud cuma selamlığına arabayla çıkan ilk sultandı.⁵³ Abdülaziz genelde sahil camilerine selamlığa gider ve kayığı tercih ederdi.⁵⁴ Abdülhamid ise tahta cülusunun ilk haftalarında selamlığa atla giderken, cülusunun 107. günü, yani 16. cuma selamlığında Aya Sofya Camii'ne ilk defa arabayla gitti,⁵⁵ bundan sonraki selamlıklara da kimi zaman atla ve kimi zaman arabayla gitmeye başladı.⁵⁶ Selamlıklar Hamidiye Camii'nde hep aynı düzene göre yapılır olunca da devamlı arabayı tercih eder oldu. Sonraki padişahlar da Abdülhamid dönemi âdetini devam ettirdiler.

Bütün hazırlıklar tamam olduğunda Başkâtip Tahsin Paşa bir arızayı [küçükten büyüğe yazılan yazı] musahipler eliyle Abdülhamid'e gönderir,⁵⁷ sultanın bineceği iki siyah Arap atının çektiği ve altın işlemeli dizginleri olan koyu yeşil saltanat arabası özel dairesinin önüne çekilirdi. Arabaya koşulacak atlar her zaman Abdülhamid tarafından belirlenir, sultan ara-

basını genellikle üstü yarı kapalı olduğu şekilde sürerdi. Sultan Abdülhamid arabaya Mabeyn Müşiri Gazi Osman Paşa'yı ve bazen bir diğer paşayı daha alır, Gazi Paşa bazen arabada ayakta olduğu halde camiye giderdi.⁵⁸ Hünkâr sonraları yanına Şehzade Burhaneddin Efendi'yi de almaya başladı. Gazi Osman Paşa'nın vefatından (1900) sonra mabeyn müşirliğine kimse atanmadığı için paşanın selamlıktaki bu görevini Serasker Rıza Paşa yerine getirmişti. Araba saray içinde Harem kapısından çıkarken, burada bekleyen damad-ı şehriyariler ile saray ricali ve Mabeyn-i Hümayun'un önünde bekleyen yaverler sultanı selamlayarak arabanın peşinden yürümeye başlardı. Bu kısa korteje sultanın arabasının önünde ve arkasında yürüyen, seyislerinin sürdüğü birkaç Arap atı eşlik ederdi.⁵⁹ Alayın en önünde oldukça uzakta gidiş müdürü yürürdü. Alay bu düzenle sarayın dışarıya açılan saltanat kapısına gelirdi.⁶⁰

Bu sırada dışarıda padişahın saraydan çıktığını haber alan borazan-çı hazırol borusu çaldı ve askerler arasındaki kıpırdaşma biter, hepsi hazırola geçer ve böylece Yıldız Hamidiye Camii'ne inen yokuşta derin bir sessizlik hakim olurdu. Avlunun kumlarını hışırdata hışırdata yürüyen araba, elleriyle selam duran yaverlerin önünden yavaş yavaş geçerdi. Tam saltanat kapısına gelindiğinde, ikinci bir boru sesi yankılanırdı:

–Selam dur!

O zaman kapının tam yanında at üstünde duran Plevne taburunun iri cüsseli kumandanı Kaymakam Mehmed Bey ayaklarını üzenkilere basar, sağ eliyle kılıcını çekip sol yumruğunu dizine dayar, gür sesinin bütün kuvvete verdiği:

–Selaaam duuurr! kumandası dalga dalga havaya yayılarak uzaklarda akisler yapardı.

Bu anda Hamidiye Camii'nin minaresinden ezan başlar [...]. Aynı zamanda Marş-ı Hamidiyi çalan seksen kişilik bandonun [...] musikîsi [...] semalara doğru yükselirdi.⁶¹

Bu arada hademe-i şahaneden on kadarı alış yapmaya başlar, askerler üç defa “padişahım çok yaşa” diye bağırırdı.⁶² Müşir, ferik gibi yük-

sek rütbeli askerlerin ve saray erkânından kişiler ile silahşorların sırmalı üniformalarıyla eşlik ettikleri araba yabancı ziyaretçilerin bulunduğu setin önüne geldiğinde Abdülhamid dönüp ziyaretçilere ilgi göstermeyi ihmal etmezdi. Yol boyundaki askerlere de zaman zaman beyaz eldivenli elini fesine götürerek selam verirdi. Çoğu zaman yabancı ziyaretçilerin odasına ya Şehzade Burhaneddin Efendi'yle ya da hariciye teşrifatçısıyla, bazen de, özellikle İngiliz misafirler bulunduğunda, Woods Paşa'yla selam gönderir, burada bulunduklarından memnun olduğunu belirtirdi.⁶³

Sultan genelde koyu renkli bir setre giyer, zaman zaman üzerine bir pelerin alır, göğsüne genellikle tek nişan takardı. Her merasimde olduğu gibi etrafındaki çok şatafatlı giysiler giyen bendegânına karşılık kendisi gayet sade giyinirdi. Bununla beraber erkân ve ümera için de selamlığın resmi elbisesi küçük üniformaydı.⁶⁴ Ancak bir bayram, veladet-i hümayun veya cülus günü cumaya rastlarsa ya da bir yabancı bir hükümdar İstanbul'da bulunursa cuma selamlığı daha parlak alayla yapılır, merasimde de büyük üniforma giyilirdi.⁶⁵

Abdülhamid'in arabayla yokuşu inip caminin önüne gelmesi birkaç dakikayı geçmezdi. Buraya gelip arabadan indiğinde, yanında yürüyen yüksek rütbeli askerler bir tarafa, kâtip gibi mabeynde çalışan kişilerin de öbür tarafa dizilerek oluşturdıkları koridordan geçerek camiye ulaşırdı.⁶⁶ Padişahı cami kapısında şeyhülislam, evkaf nazırı ve feraşet-i şerife vekili karşılardı.⁶⁷ Abdülhamid yanına aldığı birkaç kişiyle kırmızı halı döşenmiş olan iki taraflı merdivenin solundan çıkarak caminin sol tarafındaki hünkâr mahfiline, bazı şehzadeler, vükela vb ise karşı taraftaki bölmeye geçerler, böylece hutbe okunmaya başlardı. Üniformalı ve kılıçlı askerlerin bir kısmı, namaz kılmıyorlarsa, caminin girişindeki sedirlerle kaplı odada otururdu.⁶⁸ Abdülhamid şehzadeler dışında cuma namazını kılmayanlara karışmazdı. Namaz bittiğinde sultan yine bandonun çaldığı müzik eşliğinde, bu sefer kendi kullandığı iki beyaz atlı arabasıyla saltanat kapısına yollanır; muhafızlar, mabeynciler de arabanın yanında koşarak ona eşlik ederlerdi. Bu gidişi gayri resmi olurdu. Sultanın, Hamidiye Camii'nin ilk açıldığı yıllarda namaz dönüşünü de atla yaptığı oluyordu. Sonraları saraya ata binerek dönmeyi tercih etmedi; ama böyle muhtemel bir isteğe hazırlıklı olmak

Resim 27. Yıldız'da Sultan Abdülhamid'in cuma selamlığı.

Fotoğraf: Elisa Zonaro. Fausto Zonaro Retrospektif Resim Sergisi Broşürü, YKY.

üzere cami avlusunda devamlı altı at bulundurulurdu.⁶⁹ Sultanın saraya gi-
dişinin ardından Harem hanımlarının kupa arabalarına tekrar atlar koşu-
lur, arabalar hanımların attığı paraları kapmaya çalışan insanların arasın-
dan geçer, yokuşu yavaş yavaş çıkıp saraya girdikten sonra merasim bitmiş
olur, askerler mahalle aralarına doğru dağılırdı.

Bundan sonra huzura kabul edilecek elçiler ve bazen diğer davetli-
lerden önemli kişiler mabeynde hazırlanan büfelere davet edilir; bunların

bir kısmı teker teker huzura girerken, diğer bir kısmıyla da yaverler ile paşazadeler ilgilenirdi. Misafirler huzura Çit Kasrı'nda kabul edilirdi.⁷⁰ Bu kabullerde Abdülhamid genellikle siyah veya lacivert gibi koyu renkli bir elbise ile yine bu renkte bir boyunbağı takardı.⁷¹

Padişahın sarayın dışına her çıkışı halk için şikâyetlerini veya isteklerini birer arzuhalde sunma fırsatı doğururdu. Özellikle belirli bir takvim dahilinde yapılan alaylar, arzuhallerin yazılıp sahiplerinin padişahın geçeceği güzergâhta yer tutması ve hasır yakarak, bir kamışın ucuna takarak veya başka bir şekilde sultanın dikkatini çekip arzuhalini verebilmesi için yeterli hazırlık yapabilmesini olanaklı kılıyordu. Arzuhal sahibi namazın kılınacağı camiye girebilirse, sultan geldiğinde bağırarak şikâyetini duyurma yolunu seçtiği olurdu. Arzuhalin sultan camiye gelirken verilmesi gerekirdi, genellikle namaz çıkışında arzuhal toplanmazdı.⁷² II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında halk padişahın yanına yaklaşıp arzuhalini bizzat elden verebiliyordu. Sonradan hem arabayla selamlığa çıkılmasının padişaha arzuhal vermede yarattığı zorluk, hem de aşırı güvenlik önlemleri sebebiyle alaylarda arzuhalleri arzuhal memurları toplamaya başladı.⁷³ Nitekim her padişah kendisine arzuhal vermek için yaklaşmaya çalışan ve arzuhallerini verdikten sonra bazen hemen cevap almak isteyen halkın oluşturduğu izdihamı önlemek için zaman zaman bu memurları kullanmıştı.⁷⁴ Abdülhamid döneminde ellerinde veya boyunlarında asılı kırmızı atlastan çantaları olan bu görevliler arzuhal vermek isteyenlerin padişahı taciz edici bağırışlarını ve hareketlerini çabuk susturmak için yanlarına gidip dilekçelerini alırlardı.⁷⁵ Padişahların zaman zaman kopan bu yaygaralardan rahatsız olduklarına şüphe yoktur.⁷⁶ II. Mahmud döneminde sultanın gidişlerine dair yapılan bir uyarı ilanında şöyle deniyor:⁷⁷

Şevketmeab efendimiz hazretleri cami-i şerife veyahud bir mahal-
den bir mahale gerek râkiben ve gerek maşiyen teşriflerinde esna-
yı rahda tesadüf eden gelip geçenler mugayir-i resm-i ubudiyet bî-
mehaba gözlerini dikip bakmayıp, ancak bulunduğu mahalde yol-
dan biraz gerice çekilip, hemen şöylece ellerini kavuşturup önüne

bakarak durup, şevketneab efendimiz mürur buyurduklarından sonra [...] işlerine gitmeleri [...]

Gerek cami-i şerife teşrif-i hümayunlarında ve gerek bir mahalde aram buyurduklarında bir takım nas bölük bölük arkası sıra düşerek veyahud pişgâh-ı hümayunda toplanarak durmaları mugayir-i edeb ve resm-i ubudiyet olmağın [...]

Cuma günlerinden maada günlerde hiç kimse arzuhal vermemeleri ve eğer verirlerse takdir ve tedib olunacakları [...] ve cuma günlerinden maada velev maslahat zımında olsun arzuhal verdiğini ve cuma günlerinde dahi maslahat zımında yahud [...] sadaka arzuhal-i takdim edenler çağırıp bağırarak şamatat eylediğini veyahud taraf-ı hümayuna saldırarak edepsizlik ve taciz ettiğini görür isem, gerek erkek olsun gerek nisa olsun Huda hakkı için evvel edepsizlik edeni gayet fena tedib eyle[yeceğim].

O misillü arzuhalleri alıp getirmeğe ve manzur-ı hümayunları buyurulduktan sonra iktiza eden taraflara göndermeğe mahsus me-mur kullar tayin buyurmuştur [...] cuma günlerinde bir arzuhal vermeye muhtac olanlar bir köşede durup arzuhallerini tutsunlar; me-mur olan kullar gelip derhal ahz ederler.

II. Mahmud dönemine kadar, sır kâtibi toplanan bu arzuhalleri yamağına özetletir, sonra asıllarıyla beraber silahdar ağaya teslim ederdi.⁷⁸ Daha sonraları da genellikle uygulanan usule göre arzuhallerin özetleri bir kâğıda alt alta yazılarak temize çekilir, konuları saptanır ve sonra ait oldukları nezaretlere ve dairelere havale olunur ve bu da hulasa kâğıdındaki arzuhal özetinin yanında kırmızı mürekkeple not edilirdi.⁷⁹ Ancak olağan dışı bir istek veya durum olduğunda padişah müdahale ederdi. Abdülhamid rikâb arzuhallerini değerlendirmek için başında Gazi Osman Paşa'nın bulunduğu bir "maruzat-ı rikâbiyye dairesi" ihdas etmişti.⁸⁰ Abdülhamid'in bu özetleri zaman zaman bizzat gözden geçirdiği olurdu.

Arzuhal verme hakkı sadece Osmanlı tebaasına mahsus değildi. Arşiv belgeleri arasında nadiren de olsa yabancı uyrukluların arzuhallerine rastlamak mümkündür. 1859 tarihli bir arzuhalde Nemçe (Avusturya) uy-

ruklu bir kişi yirmi yıldan beri Viyana'ya gönderilen öğrencilere hocalık etmekte olduğunu belirtip, artık gözleri görmez hale geldiğinden kendisine bir emekli maaşı tahsis edilmesini niyaz ediyordu. Arzuhal hariciye nezaretine sevk edilmişti.⁸¹

Abdülhamid döneminden sonra cuma selamlıklarına önem vermeye devam edildi, fakat bu alaylar o devirdeki şaşaaını kaybetti. Sarayda, özellikle cuma selamlıklarında boy gösteren yüzlerce yüksek rütbeli, altın sırmalı üniformalarını nişanların süslediğı yaverler dağıtıldı, birçoğunun rütbeleri indirildi. Buna rağmen yirmi yıldan fazla bir zaman her hafta bu kadar önemle icra edilen cuma selamlığı geleneğı az çok devam ettirildi. Mehmed Reşad yine İstanbul'un farklı camilerine selamlığa çıkmaya başladı. Sultan daha ziyade Dolmabahçe, Sinan Paşa camilerine gitmeyi tercih ediyor, buna göre tertibat alınıyordu.⁸² Nadiren başka bir camiye gitmeyi irade ettiğinde, gerekli tertibatın bu camide de alınması evkaf memurlarının göreviydi.⁸³ Fakat her şeye rağmen Mehmed Reşad'ın selamlık alayları pek gösterişsiz oluyordu. Padişahın bineceğı saltanat arabası dahi zor zar Istabl-i Âmire'deki köhne alay arabaları arasından çıkarılırdı. Padişah ile beraber başmabeynci ve başkâtip de alaya arabayla katılmaya başladılar. Artık bir âdet haline geldiğı için sultanın karşısına en kıdemli müşir olarak Gazi Muhtar Paşa oturuyordu.⁸⁴ Reşad'ı camide evkaf nazırı, şehremini ile çoğunlukla bahriye ve harbiye nazırları karşılarlar ve namazdan sonra uğurlarlardı. Abdülhamid döneminde âdet haline gelen şeyhülislamın sultanı cami kapısında karşılaması usulü kaldırıldı.⁸⁵ Sultan Nusretiye gibi camilere gittiğinde, yine İstanbul'daki resmi ziyaretçi veya sefirlerin merasimi buradaki hünkâr kasrından izlemeleri sağlanıyordu.⁸⁶ Selamlık alayı biraz uzak bir camiye gittiğinde güzergâhta toplanan talebelere ve fukaraya atiyeler verilerek yola devam ediliyordu.⁸⁷

Sultan Vahideddin cuma selamlıkları için çoğunlukla Yıldız Hamidiye Camii'ne rağbet etti. Selamlık, eskisi kadar tantanalı olmasa da yabancı misafirlerin hâlâ rağbet ettiğı bir merasim olarak kaldı. Misafirlerin gidiş-gelişlerinde ve ağırılanmalarında aşılamayan karışıklıklar üzerine

1920 başlarında seryaverlik tarafından yabancı misafirlere yönelik olmak üzere küçük bir dahili nizamname hazırlandı. Buna göre selamlık alayını seyretmeye gelen bütün yabancı misafirler saat 11.15'ten merasimin başlayışına kadar koltuk kapıdan saraya girebilecekler ve burada yaveran-ı hazret-i şehriyariden bir büyük rütbeli asker ile dört hademe-i şahane tarafından karşılanacaklardı. Davetiyeler sefaretlerden, teşrifat müdüriyetinden, İstanbul muhafızlığından veya polis müdüriyetinden elde edilebilecekti. Misafirler, alayı isterlerse yaverana mahsus odadan veya askeri kordonun dışında kalmak üzere bitişik bahçeden seyredebilecekler ve sultan namaz bitiminde saraya dönmeden aşağıya, cami bahçesine inemeyeceklerdi.⁸⁸

KABUL MERASİMLERİ

Fransa, İngiltere, Rusya ve Avusturya'nın elçilerine Pera'nın kralları denebilir. Onların dengi sayılabilecek başka kimse yoktur.

ADOLPHUS SLADE, 1833¹

Günümüzde [...] Avrupalı bir elçinin kabul törenleri, Batı saraylarında izlenen protokolden farklı değil.

J.H. UBICINI, 1855²

ELÇİ KABULLERİ

19. Yüzyıl Öncesi

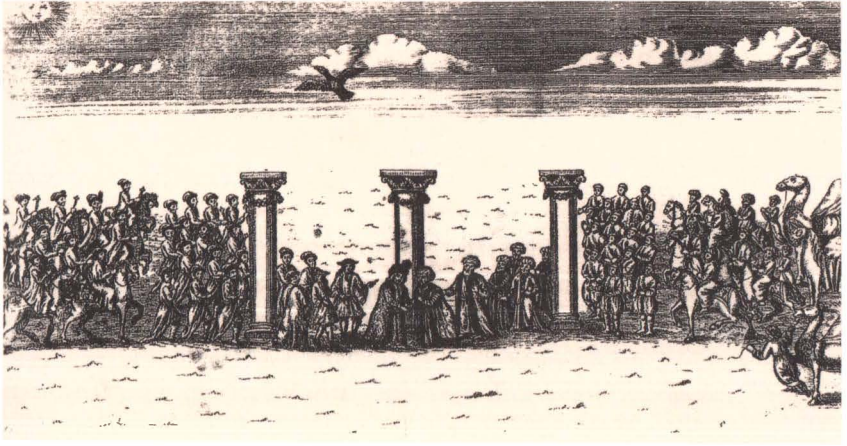
Osmanlı sultanı –her yerde olduğu gibi– temsil ettiği devletin uluslararası platformdaki itibarıyla orantılı olarak zor veya kolay ulaşılan bir kişiydi. Sultanın bir elçiyle görüşmesi ve görüşme şekli, doğrudan Osmanlıların bu sırada güttüğü dış politika doğrultusunda şekilleniyordu. Elçi kabul merasimleri, devletleri hukuken bağlayan uluslararası yazılı anlaşmalardan ziyade teamüllere göre yapıldığından, kabul töreni o sırada Osmanlı devleti ile elçinin temsilcisi olduğu devlet arasındaki ilişkiye göre önem kazanıyor, bazı olumsuz durumlarda elçi günlerce, haftalarca sultanla görüşmek için bekletilebiliyordu.³

Kabul töreninin elçi için unutulmaz bir tecrübe olması düşüncesiyle, merasim mümkün olduğu kadar sarayda olağandışı bir toplantı olana kadar ertelenirdi. Bu olağandışı toplantıların en bilineni yeniçerilerin üç aylık ulufelerini almak için saraya toplandıkları günler (galebe divanı) veya arz günleriydi; ayrıca, elçiye dehşetli fakat unutulmaz bir tecrübe olarak yüksek düzeyde bir Osmanlı memurunun rütbesinin indirilmesi, sürgün edilmesi, hatta siyaset edilmesi [idam] sahneleri veya bazı haydutların yere dizilmiş kesik kafaları devletin adaletine örnek olmak üzere seyrettirilebiliyordu.⁴ Elçiye sarayda sadrazamın da bulunduğu bir sofrada mükellef bir ziyafet çekilir, gülsuyu, kahve ve çubuk vb ikramı yapılır, kürk veya hilat giydirildikten sonra, getirdiği hediyeler görülecek şekilde kapıcılar tarafın-

dan dolaştırılırken, Topkapı Sarayı'nın arz odasında padişahın huzuruna çıkarılırdı.

Hediyelerin değeri ve miktarı önemliydi. 18. yüzyılda İstanbul'a gelen İngiliz elçiler sultanla görüşebilmek için ortalama 500 sterlin tutarında hediye vermek zorundaydı.⁵ Bazı özel misyonlarda veya anlaşma sonrası sefaretlerinde hediyelerin miktarı anlaşma maddesiyle de belirlenebiliyordu.⁶ Elçi sultanla görüşmek için istenilen niteliklere sahip olduğu halde yeterli hediye getirmemişse, sultanın huzuruna çıkabilmesi istisnai olarak mümkün olurdu.⁷ Elçinin huzura çıkması sırasında iki koluna birer kapıcıbaşının girdiği, padişahın önünde eğilmek istemeyen elçileri eğilmeye zorladıkları bazı seyahatnameler ve Osmanlı teşrifat defterlerinde yazılıdır.⁸ Aslında bu, sadece yabancı elçilere yönelik ve Osmanlı bakış açısından mutlaka belirli bir aşağılamayı çağrıştıran bir hareket değildi. Muhakkak ki zaman içinde, muhtemelen elçilerin bu konuda gösterdikleri hassasiyetten ötürü kritik bir prestij hareketi haline geldi ve masumiyetini –eğer vardı ise– kaybetti. Oysa 18. yüzyılın sonuna ait merasim kayıtlarında sadrazam, şeyhülislam gibi Osmanlı büyüklerinin, hatta sultanın da kimi törenlere kollarına girilerek götürüldükleri biliniyor (*bagal-girî*).⁹ Sultanlar ya Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptığı gibi hiçbir şey konuşmadan, itimatnamenin teslimiyle kabul merasimini sona erdirirler ya da sonraki sultanlar gibi zaman zaman elçinin ve hükümdarının hatırını sorarlardı.¹⁰ Pek ender olmakla birlikte, bazı özel elçilere sultan kendi giymiş veya kullanmış olduğu bir kürkü veya kılıcı bir hatt-ı şerif ile hediye ettiğini söyler, hediyeler özel görevliler tarafından getirilerek elçiye takdim edilirdi."

18. yüzyıl elçi kabul merasimlerinin elçinin saygınlığını nispeten korur şekle büründüğü fark edilir. İstanbul'a anlaşma tasdiki veya yenilenmesi, cülus tebriki gibi vesilelerle gelen fevkalade elçiler görevlerinin önemine ve kendi rütbelerine binaen "alâ," "evsat" veya "ednâ" olarak değerlendirilip¹² buna göre hüsnü kabul görüyorlar ve yine buna göre sultanın huzuruna çıkmalarına izin veriliyor, bazen de sadece Babiâli'de sadrazam veya kaymakam paşayla görüşmekle yetinmek zorunda kalıyorlardı. Bu dönemde geçerli uluslararası teamüle göre fevkalade elçi konuk olduğu devletin sınırlarından girdiği andan itibaren tekrar bu toprakları terk edene

Resim 28. 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça antlaşması dolayısıyla Osmanlı ve Kutsal İttifak elçilerinin buluşması, 1702. Osmanlı elçileri ile Avrupa elçilerinin mübadelesi sınırı dikilen iki veya üç direğin önünde gerçekleşen bir görüşme sonrasında her iki elçinin aynı anda sınırı geçmeleriyle olurdu. Bu tören antlaşma görüşmelerinin de bir parçasıydı.

dek bütün ihtiyaçları karşılanırdı; ancak bu usulün bu dönemden itibaren yavaş yavaş terk edildiğini de kaydetmek gerekir.

Venedik, Cenova, Hollanda, İngiltere ve Fransa elçileri genellikle deniz yoluyla İstanbul'a gelirken, Avusturya, Rusya, Polonya, İsveç vb elçileri tabiatıyla kara yolunu tercih ediyordu. Elçilerin kara yoluyla gelmeleri Osmanlı devleti için çok daha fazla masraf demekti. Elçi kara sınırından girdiği anda kendisine rütbesine göre mihmandar tayin ediliyor, yol boyunca ve daha sonra İstanbul'da yiyecek ve yatacak yer sağlanıyor, diğer istekleri yerine getirilmeye çalışılıyordu. Yol boyunca elçinin güvenliğinin sağlanması da aynı bir meseleydi. Aksi halde devlet, elçinin Osmanlı devleti sınırları içinde eşkıya tarafından öldürülmesi gibi tatsız durumlarla karşılaşabiliyordu.¹³ Denizden gelenler için de korsanlar bir tehlike oluşturuyordu. Bu ikinciler çoğunlukla Çanakkale Boğazı'nda mihmandar tarafından karşılanırdı. İstanbul'da bulundukları sürece elçilerin maiyetine birkaç yeniçeri ile divan çavuşları verilirdi. 18. yüzyıl sonlarındaki bir teşrifat kaydına göre eskiden beri uygulanan bu usulün amacı, elçileri devletin sorunla-

rından haberdar edebilecek kişilerle görüşmekten alıkoymaktı.¹⁴ Fakat Avrupa'dan gelen elçilerin böyle haberlere ulaşmaları gayrimüslim tercümanları vasıtasıyla yine de mümkün oluyordu. Bazılarının da şehirde dolaşarak çeşitli sorunları bizzat gözlemlediklerine dair örnekler vardır.¹⁵

Bir Osmanlı elçisiyle mübadele ise, tam sınıra dikilen iki veya üç direğin önünde yapılan bir mülakatın ardından, her iki elçinin aynı anda sınırı geçmeleriyle olurdu. İlk mübadele merasimi böyle bir törenle, 1665'te Kutsal Roma İmparatorluğu elçisi Graf Walter von Leslie ile Osmanlı tarafını temsilen Mehmed Paşa arasında yapıldı. Szöny şehri yakınında birbirinden elli adım mesafede, her biri sınırın birer yakasında olmak üzere iki direk dikildi. Her iki elçi kendi taraflarındaki direklerin önünde aynı anda attan indiler, kollarına girmiş ikişer adamları olduğu halde iki direğin tam ortasına geldiler, el sıkıştılar ve aynı anda sınırı geçtiler. Bu tören, daha sonra Karlofça, Pasarofça, Belgrad anlaşmaları dolayısıyla yapılan mübadelelerin de temel törensel dokusunu oluşturdu.¹⁶

19. yüzyıla kadar Müslüman veya Hıristiyan devletin elçisi olmak, name teslimi için huzura girme merasimlerinde büyük bir farklılığa yol açmıyordu, ama name teslimi öncesi ve sonrasındaki teşrifat kuralları kısmen farklıydı. Örneğin Müslüman elçilere verilen ziyafetlerde alkollü içki ikram edilmiyordu.¹⁷ 19. yüzyılda bu fark da ortadan kalkacaktır. 18. yüzyıl teşrifat defterlerinde çoğu kez özellikle kaydedilen bir olumsuz fark, tuğ ve alem teslim almaya gelen Eflak ve Boğdan voyvodalarının ve Felemenk, Venedik, Dubrovnik, Gürcistan elçilerinin kabul merasimlerinde görülür; teşrifat defterlerinde buralardan gelen elçilerin dereceleri diğer devlet elçilerinden daha düşük olduğu için merasimlerde daha az saygı görecekları özellikle belirtilmiştir.¹⁸

18. yüzyılda yeni gelen elçinin itimatname teslimi veya İstanbul'dan ayrılırken name-i hümayun teslim alması divan-ı hümayunda yapılırdı. Gerekli ikramlardan sonra elçi arz odasında huzura girer, eğer namesini teslim edecekse nutkunu okuduktan sonra namesi elinden miraleme ağa veya Hıristiyan elçilerin tercümanları tarafından alınarak vezirlerle ulaştırılır, en son sadrazama ulaşan name padişahın tahtının yanındaki bir mindere konurdu. Sultanın bu anda bir konuşma yapıp yapmama-

Resim 29. 18. yüzyılda Topkapı Sarayı'nda bir elçi ve maiyetine yemek ikram edilirken. Elçi sadrazam sofrasında, maiyeti diğer vezirlerin sofralarında yemek yedi.

sı yine elçinin özel durumuna göre değişebilirdi. Eğer name-i hümayun teslim alacaksa, aynı şekilde arz odasına gelen elçi bu sefer minder üzerinde duran namenin önce sadrazam tarafından alınarak diğer vezirlere geçirilmesi ve her bir vezirin başına kaldırarak name-i hümayuna saygı göstermesi merasimini seyrederdi.¹⁹

19. yüzyıl boyunca elçilerin Osmanlı devletindeki etkileri ve itibarları gitgide arttı. Artık törenlerde keyfi uygulamalar ve sürpriz diplomatik saygısızlıklar görülmez oldu. Öncelikle elçilerin can ve hürriyet güvenlikleri sağlandı. Eskisi gibi elçilerin olur-olmaz hallerde Yedikule'ye kapatılıp²⁰ yıllarca esir edilmeleri imkânsız hale geldi. Osmanlı devletini bağlayan, öncelikle 1815 Viyana kongresinin elçilerle ilgili kararlarına uymuş olmasıydı. Bu anlaşmaya göre büyük ve orta elçiler, bulundukları ülkenin hükümdarından görüşme talep etme hakkına sahipti. Daha ileride göreceğimiz gibi, bu dönemde Devlet-i aliyye nezdinde Sir Stratford Canning gibi adeta devletin bazı iç işlerinin kendisinin tasdikinden geçmesi gereken muktadir elçilerin yanı sıra Prens Mençikof gibi kibirlerini Osmanlı ricaline hissettirmekten haz duyanlar da vardı.

Aşağıda 18. yüzyıl sonundan 19. yüzyılın ilk çeyreği sonrasına kadarki dönemde bazı olağandışı elçi kabul merasimlerini anlatarak, hem genel anlamda merasimlerin uluslararası ilişkilerde neyi ifade ettiğini, hem de Osmanlı devletinin yabancı elçileri kabullerinin nasıl değiştiğini sergilemeye çalışacağım. Böylece elçilerin Devlet-i aliyye nezdindeki konumları anlaşılabilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise, elçilerin Osmanlı devletinde oldu bittiye getirilen ayrıcalıklarla itibar elde etme (veya arttırma) mücadeleleri, yerini siyasi açıdan baskın olmaya dayanan kaprislere, notalara ve haklılığı kabul ettirme niyetiyle rest çekmelere, diğer bir deyişle kısmen “modern” usullere bıraktı. Dolayısıyla artık eskisi gibi “heyecanlı” elçi kabul törenleri yaşanmadı.

Prens Nikolay Vasilyeviç, Rusya fevkalade elçisi, 1775

İtibar mücadelesine örnek olabilecek bir kabul merasimi, Küçük Kaynarca anlaşmasının ardından Rusya fevkalade elçisi Prens Nikolay Vasilyeviç Reprin İstanbul'a geldiğinde yaşandı. Elçi 1775 Temmuz'unda Ho-

tin'de Osmanlı büyükelçisi Abdülkerim Efendi ile mübadele yaptıktan sonra, ekim ortalarında Küçükçekmece'ye vasil oldu.²¹ İki devlet arasında yıllardır devam eden savaşın gerilimi ve Rusya'nın savaştan galip çıkmış olması Rusya elçisinin Dersaadet'te kabul merasimine de kısmen yansdı. Elçi, Küçükçekmece'ye vardığı gün tercümanını reisülküttab efendiye göndererek, 1741'de gelen Rus elçiye yapıldığı gibi, kendisine de hatır sormak üzere divan tercümanı ile beraber yüksek rütbeli muteber bir kişinin gönderilmesini talep etti. Bu talep üzerine reis efendi, teşrifatî efendiden teşrifat defterlerinde böyle bir kayıt olup olmadığını kontrol etmesini istedi. Defterler tarandı, fakat böyle bir kayda rastlanmadı. Teşrifatî efendi o zamanki elçinin mihmandarı olan ve artık Kuruçeşme'de yaşayan eski Boğdan voyvodasına bir ulak göndererek, o tarihte böyle bir karşılama resmi yapıp yapılmadığını sordu. Voyvoda'ya göre o zaman büyükelçiye hoş geldiniz ziyaretine tercüman kâtibi İbrahim Efendi de gitmişti, fakat Kâtip Efendi karşılama merasiminde ayrı bir memur değil, divan tercümanının maiyetinden biriydi. Bunun üzerine Elçi Repnin'in isteğine olumsuz cevap verildi ve hoş geldiniz ziyaretini divan tercümanı Kostaki Muzurus tek başına yaptı.

Olağan teşrifata göre, elçinin divana kabul edileceği gün Davud Paşa sahrasında çavuşbaşı ağa tarafından karşılanıp buradaki ziyafetten sonra kendisine şehre kadar eşlik edilmesi gerekiyordu. Ne var ki Çavuşbaşı el-Hac Mehmed Ağa bu sırada geçirdiği şiddetli zatülcenp nedeniyle yerinden kıpırdayacak halde değildi. Bunun üzerine sadrazam, Rusya elçisine, teşrifatî kesedarı efendiye çavuşbaşılik vekâletiyle Davud Paşa sahrasında yapılacak karşılama merasimine göndermeyi teklif eden bir yazı gönderdi. Elçi, Babîâlî'nin böyle bir senaryo ile kendisini ve dolayısıyla devletini olmasa gerekenden aşağı bir teşrifata tâbi tutarak itibarını düşürmeyi planladığına kanaat getirdi ve çavuşbaşı vekâletiyle karşılanmaya kesinlikle razı olmadı. Sadrazama gönderdiği haberde "çavuşbaşı olmadıkça [bulunduğu] mahalden kalkmak mutasavver" olmadığını, eğer çavuşbaşı gerçekten hastaysa yerine yenisinin resmen tayin edilmesini istediğini bildirdi. Bunun üzerine sadrazam, elçinin isterse çavuşbaşını muayene etmek için kendi doktorunu gönderebileceği, fakat sadece bir elçi kabulü için çavuşbaşı değıştirmenin mümkün olmayacağı haberini ilettil. Rus elçisinin kabul mera-

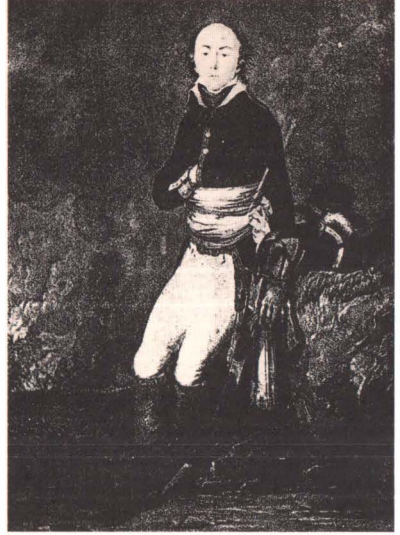
simi tam bir diplomatik skandala dönüşüyordu ki, elçi çavuşbaşının durumunu kendi adamları vasıtasıyla kontrol ettirerek gerçekten hasta olduğuna kanaat getirdi. Bu arada Osmanlı tarafı da daha önce iki defa çavuşbaşılık yapmış Mehmed Said Efendi'yi geçici olarak resmen çavuşbaşı tayin etmeye karar vererek durumu yumuşatmaya karar verdi. Said Efendi'ye alelacele sadrazamın huzurunda hilatı giydirilip gerekli tören yapıldıktan sonra Davutpaşa sahrasına gönderildi. Böylece, karşılıklı güvensizlikten doğan bu protokol krizi atlatılmış oldu.

General Aubert-Dubayet, Fransa Büyükelçisi, 1797

Nisan 1795'te Fransa'nın fevkalade elçisi Raymond Verninac²² İstanbul'a ulaştı. Babiâli önceki fevkalade elçi Descorches'i²³ Cumhuriyet'in elçisi olarak tanımamıştı; oysa Verninac, İsveç elçisinin de teşvikiyle 11 Haziran'da vezir-i azamın huzuruna kabul edildi ve böylece şahsında Fransa Cumhuriyeti fiilen tanınmış oldu. Bu kabul, İngiltere, Rusya ve Avusturya elçilerinin protestolarına yol açtı. Fransa hükümeti, Rusya, Avusturya ve Polonya aleyhine Prusya, İsveç ve Osmanlı devletiyle ittifak kurmak istiyordu. Verninac'ın görevi, İstanbul hükümetinin 1793 sonrasında Nizam-ı Cedid'le başlatılan askeri reformlarını desteklemek ve Fransız subaylarının bu amaçla Osmanlı saltanat merkezine gönderilmesi konusunda görüşmeler yapmaktır. Verninac, ittifak konusunda Babiâli'yi ikna edemedi. Fakat uzun görüşmelerden sonra 25 Mayıs 1796'da iki devletten herhangi birinin saldırıya uğraması halinde birbirlerine yardım edeceklerine dair gizli bir savunma ittifakı yapıldı ve Fransa bir süre sonra elçiyi geri çekti.

Bir sonraki Fransa elçisi General Aubert-Dubayet (Du Bayet) 1796 sonunda Directoire'ın büyükelçisi sıfatıyla İstanbul'a vasil oldu. General Dubayet İstanbul'a geldikten bir kaç hafta sonra, Osmanlı devletine karşı tehditkâr bir politika güden Çariçe II. Katerina öldü. Yerine geçen Çar Pavel, Osmanlı devletiyle ılımlı bir siyasi ilişki içine girerek, Fransa'nın nüfuzunu genişletme planlarına köstek vurmamak istiyordu. Dubayet'nin en önemli görevi Babiâli'yi Avusturya ve Rusya aleyhine aktif işbirliğine ikna edebilmektir. Elçi hem misyonunda başarı sağlamak için, hem de mayısta imzalanmış olan gizli ittifak senedi sebebiyle Fransa'dan beraberinde he-

Resim 30. 1796 sonunda Directoire'in büyükelçisi olarak İstanbul'a gelen General Aubert-Dubayet. Dubayet bir yıl kadar İstanbul'da kaldı, 40 yaşındayken burada öldü ve Beyoğlu'ndaki sarayın bahçesine gömüldü. Mezarı bugün mevcut değildir; bir söylentiye göre mezarın bulunduğu set bir depremde kaydı ve mezar yok oldu. J.-L. Bacqué-Grammont, S. Kuneralp, F. Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie.*

diye olarak subaylar, savaş malzemeleri, özellikle de modern toplar getir-mişti. Daha doğrusu hediyeler Toulon'dan yola çıkan *Diane* ve *Alceste* isimli iki gemiyle Dubayet'den birkaç ay sonra İstanbul'a ulaştı (21 Aralık 1796).²⁴ Toplar vb elçinin huzura kabulünde takdim edilecek, topçular ve subaylar da maaşları Osmanlı devleti tarafından ödenmek üzere İstanbul'da kalacaktı. Böylesine gerilimli bir siyasi ortamda Dersaadet'e gelen Dubayet'nin hem vezir-i azam, hem de padişahın huzuruna kabul mera-simleri epeyce olaylı geçti.²⁵

Dubayet'nin 1796'nın son günlerinde Vezir-i Azam İzzet Mehmed Paşa'nın huzuruna kabul edilmesi kararlaştırıldı. Fakat bundan önce, âdet olduğu üzere elçinin reisülküttab efendi ve divan-ı hümayun tercümanı-yla görüşmesi gerekiyordu. Gayet dostça geçen görüşmede Fransa büyükelçisi müzakere edilen diğer konuların ardından sözü asıl konuşmak istediği meseleye getirdi. Birkaç gün sonra, önce vezir-i azam tarafından Babiâli'de ve sonra sultan tarafından divan-ı hümayunda yapılacak resmi karşılama merasimlerinde olağan törenlerin haricinde yapabilmeyi istediği ayrıcalık-

Note

313 177

Attache

A la Sublime Porte concernant les usages
Du Cérémoniel de l'Audience du G^r Seigneur.

Le Soussigné, Ambassadeur de la République
française, prêt à recevoir l'Audience du Grand Seigneur
et à porter à Sa hauteïté les assurances solennelles
de l'immuable attachement de la France à la République
pour l'Empire Ottoman, à l'honneur d'observer
à la Sublime Porte que, comme Représentant d'un
Peuple libre et comme guerrier, Défenseur de la gloire
de son pays, il ne peut ni ne doit s'assujettir à
certains usages qui, sans toucher d'aucune manière
aux intérêts des deux Puissances répugnent
également au caractère public et au caractère
particulier du Dit Ambassadeur;

En conséquence il ne hésite pas à déclarer
1° Qu'il ne consentira point à entrer dans
le Hiosk médisant où le Eshoua-Bachi a
coutume de recevoir les Ambassadeurs, immédiatement
après la traversée du Canal; mais qu'acoustumé
au serouac il préférera plutôt de rester à cheval
et en plein air, jusqu'au rétablissement de
l'ordre du Cortège.

2° Qu'il ne peut consentir également, ni pour
lui, ni pour les français, à être traité et tenu
sous les bras par les Capidys-Bachi, lors de
son entrée dans la salle d'Audience de Sa hauteïté
observant à cet égard que l'admission d'un

Resim 31. Büyükelçi Dubayet'nin törenlerde istediği değişikliklerle ilgili olarak Babıâli'ye yazdığı yazılardan biri. MEA, CP, Turquie 195, s. 313-14 [Duplicata], 16 Nivose 5/5 Ocak 1797.

lı hareketleri reisülküttab efendiye anlattı. Bu ayrıcalıklara hakkı olduğunu selefi fevkalade elçi Verninac'ı örnek göstererek temellendirmeye çalışıyordu.²⁶ Elçinin daha sonra bir dilekçeyle resmen de talep edeceği ayrıcalıklardan başka bu görüşmede fazladan istedikleri şunlardı: Huzura kabul için geldiğinde yanında olacak asıl maiyetinden başka, piyade ve süvarilerin omuzlarında harbalı tüfekler ve ellerinde çekilmiş kılıçlar olduğu halde alaya dahil edilmeleri, maiyetindeki askerlerin saraya trompet çalarak ve yenicherilerle karışık bir şekilde yürüyerek girmeleri ve Orta Kapı'yı yine maiyetindeki askerlerin eşliğinde geçmekti. Büyükelçi Fransa'nın Osmanlı devletinin en eski ve samimi dostu olduğunu söylüyordu. Dubayet'ye göre bu farklılıklar kabul merasimini daha dostane bir hale getirecek ve Fransa'nın Osmanlı devletine muhabbetinin iyi bir göstergesi olacaktı.

Osmanlı tarafı elçinin isteklerinin hemen hepsinin "resm-i kadim'e aykırı olduğunu bildirdi. Zaten kural olarak önce Babiâli'ye geleceği için bu kadar şaşaalı bir alaya gerek olmadığı, daha sonra Bab-ı Hümayun'a gelirken neler yapılması gerektiğinin tekrar düşünülüp kendisine bildirileceği ve kendisi selefi Verninac'tan daha şatafatlı bir alayla gelirse bunun hoş olmayan dedikodulara sebebiyet vereceği belirtilerek isteklerinin yerine getirilmesinin münasip olmayacağı iletilti. Bu hararetili pazarlığın sonunda Dubayet'nin Babiâli'ye gelirken tüfekli asker getirme ve muzıka çaldırma konularında geri adım attığı hissedildi; ayrıca Verninac'tan daha şaşaalı bir muamele talep etmemeye ikna olmuş görünüyordu.

O günkü müzakereler böylece son buldu, reisülküttab efendi rahat bir nefes aldı. Ne var ki bu rahatlık birkaç gün sonra başlayacak olan pazarlığın ikinci kısmıyla bozulacaktı. Babiâli'deki merasimin resm-i kadime göre yapılması kabul ettirilen Dubayet'ye 28 Aralık günü, tam sultanın saraydaki kabul merasiminde de âdet olandan farklı bir uygulamayı kabul etmediğine dair iradesi bildirilecekken, Fransa elçiliğinin tercümanları Venture ve Dantan Babiâli'ye gelerek divan-ı hümayun tercümanı Prens İpsilantis'i²⁷ buldular ve büyükelçinin Cumhuriyet'in verdiği talimatnameyi dikkatle tekrar incelediğini ve bazı konularda çok açık ve kesin direktifler bulunduğunu fark ettiğini, elçinin bu maddelerde taviz vermesinin mümkün olamayacağını bildirdiler. Dubayet, daha önce gelen Rusya elçisi gibi ken-

disine de bazı ayrıcalıkların sağlanmasını istiyor, Babîâli merasimi konusunda daha önce vazgeçtiği bazı isteklerini yineliyordu. Dilekçesinde şu noktalara dikkat çekiyordu:²⁸

1) Elçi Tophane'den kayıkla gelip Kireç İskeleyi'ne çıktığında çavuşbaşı tarafından karşılanıp buradaki köşkte ağırılanmak istemiyordu. Onun yerine ya alayı hazırlanana dek atının üstünde beklemek ya da sahilde her zaman elçilerin karşılandığı köşkten daha uygun bir yerde ağırılanmak istiyordu.

2) Alayda çavuşbaşı ağanın solunda yürümemesini, eğer yürüyecekse sağ tarafında yürümesini veya kendisinin yalnız yürümesine izin verilmesini istiyordu.

3) Vezir-i azamın divan-ı hümayuna gidilmeden önce alay köşkü önünde kendisini bekletmemesini; ve

4) Padişahın huzuruna girdiğinde kapıcıbaşların kendisinin ve maiyetinin kollarına girmemesini talep ediyordu.

Divan-ı hümayun tercümanı meseleyi reisülküttab efendiye aktardı. Reisülküttab bu pazarlıktan bunalarak söylene söylene elçilik tercümanlarıyla görüşmeye gitti. Tercümanlarla yaptığı uzun konuşmada elçinin tek-lifinin kabul edilmesinin, daha önce gelen Rusya elçisinin fevkalade büyükelçi, kendisinin ise normal büyükelçi²⁹ olmasından dolayı mümkün olmayacağını açıkladı ise de tercümanların iddialarından bir adım bile geri atmamakta ayak diredikleri fark edildi. Reisülküttab efendi meseleyi vezir-i azama aktarmaktan başka çaresi olmadığını anladı.

Vezir-i azam İzzet Mehmed Paşa sınırları gayet gerilmiş bir şekilde devlet teşrifatının eski âdetlerinin değişmesinin ancak sultanın hattıyla mümkün olabileceğini, eğer elçi bu konuda ısrar etmeye devam ederse kabul merasimlerinin ertelenip, isteklerinin gerektiği şekilde sultana bildirileceği ve cevap bekleneceği, dolayısıyla divana gelmesinin uzayacağını elçilik tercümanlarına bildirilmesini istedi. Bu haberler tekrar reisülküttab efendiye ulaştı. Reisülküttab efendi bizzat tercümanların yanına giderek vezir-i azamın söylediklerini aktardı. Karar yetkilerini aşan bu yeni durum karşısında tercümanlar elçiye bir not göndererek meseleyi anlattılar ve Babîâli'de cevabı beklemeye başladılar. Nihayet bir süre sonra gelen cevapta

elçinin Babiâli ziyaretini daha fazla zorlamaktan vazgeçtiği anlaşıyordu. Dubayet gönderdiği tezkiresinde “mucib-i suûbet olacak cemî-i hâlâtan feragat olunmak lazım geldi” [zorluk çıkaracak bütün hallerden vazgeçmek gerekti] diyor, fakat “ancak ber-minval-i muharrer divan-ı âliye varılacak günde matlubumuz hakka mukarin olduğundan” [(dilekçede) yazılı olduğu üzere divana geleceğim güne ilişkin isteklerimde haklı olduğumdan] sözlerini ekleyerek vezir-i azamı kuşkulandırmaktan da geri kalmıyordu.³⁰

Vezir-i azam endişelenmekte haklıydı. Fransa büyükelçisi, Babiâli’ye gelmeden önce her şeyin istenilenlere uygun olarak yapılacağına dair teminat vermesine rağmen, vezir-i azam ile buluşmasına tüfekli piyade asker ve muzıka eşliğinde, hem de selefi Verninac’inkinden daha uzun bir alayla geldi. Vezir-i azam bu diplomatik emrivakî üzerine şaşakaldı. Elçi henüz vezir-i azamın huzuruna girmeden önce divan-ı hümayun tercümanı Prens İpsilantis, Fransız elçilik tercümanlarına misafir odasında biraz teessüf ederek niye böyle yaptıklarını sordu. Tercümanlar “elçi Babiâli’ye resm-i kadim üzere geleceği konusunda hem bize, hem de reisülküttab efendiye söz vermişti. Ama bilmem ne oldu, bir yanlışlık mı oldu?” diye Dubayet’nin yaptıklarından haberleri olmadıklarını söyleyerek geçıştirdiler.

Vezir-i azamın kâbusu henüz bitmemişti. Elçi vezir-i azama, kabul merasiminin ardından dönüş yolunda Babiâli bahçelerinde yine muzıka çaldırmak istediğini bildirdi. Artık elçiye ne diyeceğini bilemeyen vezir-i azam zaten gelirken muzıka çalarak protokolü yeterince ihlal ettiğini söyledi, “yok sefir bey, istidân münafî-i resm-i saltanat ve hilaf-ı âdâb-ı sefarettir [isteğin saltanatın âdetlerine ve sefaret âdâbına aykırıdır]” diye sitem ederek muzıka çalmasının ne Babiâli içinde ne de dışında mümkün olduğunu biraz da ağır bir dille ifade etti. Dubayet vezir-i azama cevap vermedi. Lakin elçi ve askerleri Babiâli’den çıkmak için hareketlendiklerinde çalmaya başlayan bondonun sesi vezir-i azamın kulaklarına kadar erişti. Vezir-i azam İzzet Mehmed Paşa elçinin arkasından az çok dili tutulmuş bir halde “bunların hal ve keyfiyetlerinin bu vech-ile olup kavllerinin fiillerine uymadığını” mırıldanıyordu. Ne yapılabilirdi ki? Vezir-i azam, Fransız elçi beklenmeyen bir anda böyle âdete aykırı bir hareket yaptığında zorla mani olunmaya çalışılsa, bunun gayet soğuk bir hava doğuracağını elbette biliyordu.”

Osmanlı tarafı en azından saraydaki kabul merasimi için işi sağlama almayı kararlaştırdı. Bir süre pazarlıklar devam etti. Nihayet, Dubayet’den sadece getireceği topçuların eşliğinde bir alayla Bab-ı Hümayun’a kadar trompet çalarak gelip, yine alayla, fakat trompet çalmadan saraya girmeye razı olup diğer isteklerinden vazgeçtiğine dair mühürlü ve imzalı bir feragatname alındı.³² Buna göre:

- 1) Elçinin eşliğindeki piyadeler silahlı olmayacaktı,
- 2) Topçuların kılıçları kılıflarında olacak ve Bab-ı Hümayun’a kadar trompet çalarak gelip, yine alayla, fakat trompet çalmadan saray dahi-line gireceklerdi,
- 3) Çavuşbaşı ağa elçiyi Kireç İskelesi’nde karşılayıp ikramını bir münasip mahalde (daha doğrusu, önceden elçilerin karşılandığı köşkten daha uygun bir köşkte) yaptıktan sonra elçiden önce hareket edecek, elçi böylece tek başına yürüyecekti,
- 4) Elçi sadrazam tarafından Alay Köşkü önünde bekletilmeyecekti,
- 5) Elçi beş kişilik maiyetiyle padişahın huzuruna girdiğinde her birinin sağ ve sollarında ikişer kapıcıbaşı ağa duracak, fakat –âdete aykırı olarak– hiçbirine dokunulmayacaktı.

Vezir-i azam birinci merasimde olanların şoku içinde sultana durumu bildiren yazısında, elçiye tercümanları vasıtasıyla hiç olmazsa divan-ı hümayuna gelirken resm-i kadime aykırı bir şey yapmaması gerektiğine dair telâhar sıkı sıkı tembih ettiğini, fakat verdiği senede rağmen sözünde durmayabileceğini belirtiyor, emsallerine nazaran alabilmiş olduğu ayrıcalığı, devlete her zaman top ve topçu hediye gelmeyeceğini,³³ dolayısıyla bunun diğer elçi kabul merasimlerine sirayet etmeyeceğini söyleyerek meşrulaştırıyordu.³⁴

Gerçi Osmanlı belgesinde sözü geçen senede “feragatname” deniyorsa da, burada sayılan maddeler Dubayet’nin merasimle ilgili raporunda Osmanlı’dan kopardığı ayrıcalıklar olarak anlatılmıştır. İşin doğrusu, her iki taraf da yazışmalarında kendileri açısından olumlu olan maddeleri öne çıkarmayı bilmişlerdi. Daha sonra Osmanlı tarafı da oyunu “kuralına” göre oynayacak ve vezir-i azam saraya kabul merasiminde senette yazılanlara sadık kalmayarak büyükelçiye Alay Köşkü önünde en azından on dakika bekletecekti.³⁵

Elçi ile müzakeresi en uzun süren, kapıcıbaşların huzurda elçi ve maiyetinin kollarından tutması meselesi olmuştu. Elçi, ağaların değil koldan tutmaları, dokundukları takdirde dahi kendisini esir addedeceğini söylüyordu. Vezir-i azam elçinin bu konuda taviz vermez tavrını fark edince, daha fazla diretmeden mecburen vazgeçti. Devlet-i aliyye, elçinin verdiği senette kabul ettiği şartlara aykırı bir harekete teşebbüs ederse, kabul merasiminin derhal erteleneceğini bildirerek verdiği tavizin ardından adeta başka bir taraftan itibarını toparlamaya çalışıyordu. Fakat Fransa, muhtemelen zaten aşırı olan taleplerinin bir kısmından feragat etmiş olsa bile, elçilerini küçük düşürücü olarak algılanan bir durumdan kurtarmayı başaran ilk devlet oluyordu.³⁶

Ortaya çıkan önemli bir gerçek Fransız elçinin daha İstanbul'a gelirken kendisi için yapılacak kabul merasimini en ince ayrıntılarına kadar biliyor olduğudur. 14 Şubat 1796'da elçi atanan general, yolculuğa çıkmadan önce İstanbul'daki görevi ve Osmanlı yüksek rütbeli erkânı hakkında bilgilendirilmişti. İstanbul'da nasıl hareket etmesi gerektiğine dair ayrıntılı yönergeler aldı. Bunlar arasında kabul merasimlerinde neler yapması ve neler yapmaması gerektiği de vardı.³⁷ Dubayet Dışişleri Bakanı Delacroix'ya gönderdiği 26 Şubat tarihli yazısında şöyle diyor:

Konstantinopolis'e gitmeden önce bu törenle ilgili önemli bir konuda, elçilere hilat giydirilmesi konusunda Directoire'ın talimatını rica ediyorum. Osmanlılar buna bir vasallık anlamı yüklüyor. Buna tahammül etmeli miyim? Ayrıca, Babıâli'den iki görevlinin elçileri özgür bir adamın kişiliğini zedeleyici biçimde tuttukları da söyleniyor. Fransa Cumhuriyeti'nin elçisi buna katlanmalı mı?³⁸

İstanbul sarayındaki törenlere dair bu kadar ayrıntılı bilginin kaynağı pek tabii öncelikle daha önceki elçilerin raporlarıydı. Elçiler İstanbul'da yaşadıkları kabul merasimlerini en ince ayrıntılarına kadar devletlerine rapor ediyorlar, bu raporlardan bazıları risaleler halinde basılıyordu. Değil sadece kendi hariciyelerine, bu raporların başka devletlerin Babıâli'nin uygulamalarından haberdar olmalarına da yaradığı, bundan önceki Fransız elçi-

si Verninac'ın basılı raporunun bir nüshasının Public Record Office'de saklanması bellidir.³⁹ Fakat aslında Dubayet'nin raporu dikkatle okunup aynı merasim hakkında Osmanlı tarafında gidip gelen heyecanlı yazışmalarla karşılaştırıldığında, elçinin bazı ayrıntıları doğru yansıtmadığı fark edilir.

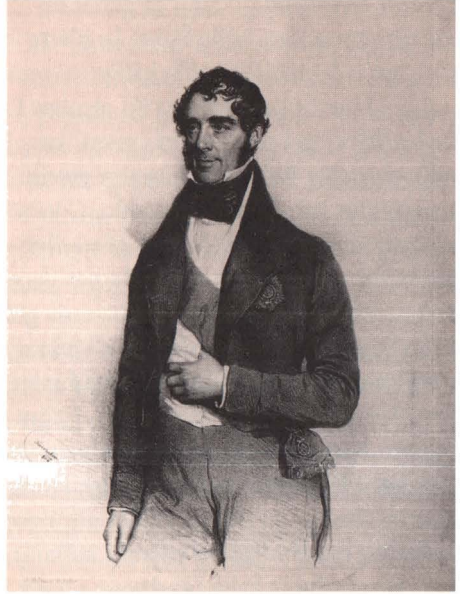
Dubayet'nin kabul merasiminden fark edileceği gibi, aslında üzerinde tartışılan konular çavuşbaşının elçinin sağ veya sol tarafında yürümesi gibi dışarıdan bakanlar için ancak yüzeysel anlamı olan ayrıntılardır. Hatta bu ayrıntılara aşina olanlar için dahi bu anlamların ancak *bir* bağlamda ortaya çıkabileceği söylenebilir. Yani Fransa büyükelçisinin devletine ayrıcalıklı bir konum sağlamak için ısrarla talep ettiği protokol ayrıntılarının bir kısmı ancak Osmanlı değerler bütünü içinde istenilen ayrıcalığı sağlayabilir. Aynı ayrıntılar Fransa'daki bir kabul merasiminde anlamsız kalacak veya aynı kuvvette anlam aktarımını mümkün kılmayacaktır.

Sir Robert Gordon, İngiltere Büyükelçisi, 1829

Bir sonraki elçi kabulü merasimimiz için otuz yıl ileriye, II. Mahmud'un yeniçeri muhalefetinden kurtulmanın verdiği rahatlıkla, Yunan ayaklanmasına ve sonra Rusya'yla savaşa rağmen, hızla ve kararlılıkla reformlara giriştiği döneme gidiyoruz. 1827'nin son aylarındayız. Kasımın ilk günlerinde Navarin'de telef edilen Osmanlı-Mısır donanması ile 6000 kadar askerine dair haberler Babiâli'ye ulaşmıştır. Osmanlı bürokratları arasında büyük infial uyandıran bu hezimet haberiyle, fiili bir savaş sürmesine rağmen Yunan bağımsızlık mücadelesini desteklemek için bu baskına katılmış üç devletin elçilerinin İstanbul'daki konumları da tehlikeye düşmüş oluyordu. Bu tabii ki bir *casus belli* [savaş sebebi] idi. Birkaç gün sonra sancak-ı şerif çıkarılmış, cihat ilan edilmişti bile. Durumun gitgide nazikleştiğini gören elçiler, aralık başlarında ülkeden ayrılmak için reis efendiden elçilere mahsus resmi mürur tezkerelerini istediler.⁴⁰ Babiâli'de daha önce alınmış karara göre reis efendi elçilerin pasaportları göndermeyecek, fakat ülkeyi başka bir yolla terk etmelerine de ses çıkarılmayacaktı.

Bunun üzerine İngiltere ve Fransa elçileri 8, Rusya elçisi 16 Aralıkta, kiraladıkları gemilerle şehirden ayrılarak Korfu adasına çekildiler. Dört ay kadar sonra 1828 Nisan'ında altıncı Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi. Sa-

Resim 32. Sir Stratford Canning'in yerine İstanbul büyükelçisi atanan Sir Robert Gordon 1829'da Büyükdere'de kurulan çadırlarda huzura kabul edilmişti. National Portrait Gallery, Londra.

vaşın ilk aylarında, mayıs sonlarına doğru, Yunanistan'ın sınırları ve Osmanlı devleti karşısındaki statüsü üzerine tartışmaların yapıldığı bir esnada, Babiâli bu pazarlıklarda her iki devlete stratejik bir yakınlık sağlamak niyetiyle İngiltere ve Fransa elçilerini tekrar İstanbul'daki görevlerine davet etti. Hatta birkaç kez tekrarlanan bu davetlerde elçilere gerekli saygının gösterileceğine dair teminat verildi.⁴¹ Her iki devlet de Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınıp garanti altına alındığı Mart 1829 Londra konferansına kadar elçilerini İstanbul'a gönderme konusunda reis efendinin yaptığı davetlere olumlu bir cevap vermedi. Sonunda, Rusya'nın protestosuna rağmen, İngiltere ve Fransa Yunanistan'ın nihai konumu hakkındaki görüşmeler için İstanbul'a elçilerini göndermeye karar verdi. Fransa, Haziran başlarında, önceki elçisi Kont Guilleminot'yu İstanbul büyükelçiliği görevine geri yolladı. İngiltere'nin eski elçisi Stratford Canning ise Yunanistan ayaklanmasını desteklediği ve Osmanlı topraklarının bölünmesi gerektiği-

ne dair fikirlerini gizlemeye gerek duymadığı için Babiâli tarafından *persona non grata* ilan edilmişti.⁴² İngiltere bu yüzden onun yerine Sir Robert Gordon'u İstanbul büyükelçiliğe atamak zorunda kaldı.⁴³

İstanbul'a varan bu iki elçiden Fransa'nınki değişmemiştir, kendisine bu ikinci gelişinde tekrar resmi karşılama merasimi yapılmadı. Ama İngiliz elçisi Sir Robert'ın itimatnamesini teslimi birçok yeniliğin ilk defa denendiği bir kabul merasimi oldu. Görüşülecek konuların nazikliği, bu kabul merasiminde İngiliz elçisine gösterilen aşırı ihtimamın bir sebebidir.⁴⁴ Fakat bunun yanı sıra, aşağıda da görüleceği üzere, bu elçi için yapılacak merasimlerin düzenlenmesi konusunda gidip gelen teklif pusulalarında ve yazılan hatt-ı hümayunlarda sürekli tekrar edilen kelimeler, devletin üst kademe yöneticilerinin kafasını meşgul eden sorunu ortaya koyuyor: Bu sorun, törenlerin "*vakt u hal iktizasınca*" [çağın gereklerine göre] yapılmaya çalışıldığıdır. Kabuğundan çıkmaya çalışan Osmanlı devletinin bu halet-i ruhiyesi sebebiyle dünkü teşrifatın incelikleri önemini kaybetmeye başlayacak ve zaman zaman tavizler verildiği görülecektir. II. Mahmud'un reform hareketlerine hız verdiği bu yıllarda sultanın yeniliklere olumlu bakışı, etrafındaki (ve etrafında kalmaya devam etmek isteyen) üst düzey bürokratların bakış açılarını muhakkak büyük ölçüde belirliyordu. Bu bağlamda, birçok yeniliğin bürokratlar tarafından formüle edilip sadece bir imza için sultanın önüne konması gibi örneklerin çoğalmasını anlayabiliyoruz.

İngiliz elçinin kabulü vesilesiyle merasimde yapılan bir yenilik, elçilerin karşılanması için eski usul hilatlar giymiş mihmandarlar yerine, yabancı dil bilen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye miralayları arasından seçilen subayların Bahr-i Sefid Boğazı'na (Çanakkale Boğazı) gönderilmeleridir. Eskiden elçiler ile Osmanlı bürokratları arasında ve sultanın huzurunda yapılan konuşmalar elçilerin tercümanları vasıtasıyla yapıyordu. Devlet böylece ilk defa kendi dil bilen subaylarını devreye sokmuş, karşılıklı diplomasinin gereklerine uyma yolunda bir adım daha atmıştı.

Devletlerin itibar elde etme politikalarında en yaygın kullanılan yöntemlerden biri askeri gücün sergilenmesidir.⁴⁵ Bu durum elçi kabulü merasimlerine, gösterişli askerlerin büyük bir disiplinle yaptığı geçit törenleri veya alaylar şeklinde yansır. İngiltere elçisinin Babiâli'ye gelmesi vesi-

lesiyle uzun uzun görüşülen bir konu kendisine eşlik edecek alayın düzeniydi. Eski alayların en önemli parçası yeniçeriler artık mevcut değildi ve alayın Asâkir-i Mansure piyade ve süvarilerinden oluşturularak “rûsum-ı cedideye tevfikân” [yeni usule göre] yapılması istenmekteydi. Kaymakam alayın nasıl olması gerektiğine dair görüşlerini sorduğu teşrifat görevlilerinden farklı cevaplar aldığı için, bu tarifleri ekte göndererek sultanın kendisinin uygun bulduğunu seçmesini istedi. Benzer bir alay ilk defa bir yıl önce gelen Rusya orta elçisi için yapılmıştı, ancak bu sefer gelen İngiliz elçi büyükelçi derecesinde olduğundan, teşrifat dairesi düzenlenecek alay için emsal bulamıyordu.

Sonunda, İngiltere büyükelçisinin öncelikle Babiâli’ye yapacağı ziyaret gününde, Rusya elçisine yapılanla karşılaştırılabilecek bir alayla sefa-retinden Tophane’ye getirilmesine karar verildi. Elçi, Tophane’de kendisini bekleyen yedi çifte kayığa, mihmandarı beş çifte kayığa binerken, arkalarından elçinin maiyetini karşı yakaya geçirecek 70 adet iki ve üç çifte kayak gelecekti. İkinci ve daha önemli olan alay ise Bahçekapı’dan Babiâli’ye yürüyecek olandı. Elçi ve maiyetinin binmesi için getirilen atların üzerlerinde “sırmalı Frenk” eyerler vardı. Buradan kalkan alayın önünde 40 divan çavuşu yürüyor, bunların ardından gelen 150 süvari ve alayın sonundan takip eden 100 süvarinin arasında elçinin kendi maiyeti bulunuyordu. Fransa elçisinin kendi muzıkasının trompet çalarak Babiâli’ye gelmesinin yol açtığı skandaldan otuz küsur yıl sonra İngiltere elçisi resmen silahlı askerleri ve muzıkası eşliğinde sadrazam kapısına yollanıyordu.

Babiâli’de bir tabur asker ve tam teşekküllü bir Osmanlı muzıkası da alayı karşılamak için beklemekteydi. Mehterhanenin ilgasından sonra, merasimlerdeki müzik boşluğu Muzıka-i Hümayun tarafından doldurulmaya başlanmıştı. İngiltere büyükelçisinin kabulünün yapıldığı 1829 Temmuz’unda, saray bandosunun başına getirilmiş İtalyan asıllı Giuseppe Donizetti’nin göreve başlamasının ardından henüz yedi ay kadar bir süre geçmişti. Muhtemelen saray bandosu bu sırada müziğini henüz çok iyi icra edemiyordu, hatta Donizetti’ye bakılırsa bu gençler kabiliyetli olmalarına rağmen yeterince alıştırma da yapamıyorlardı,⁴⁶ fakat bu kısa süre, merasimlere yeniliklerin ne kadar cesurcasına dahil edildiğini göstermesi bakı-

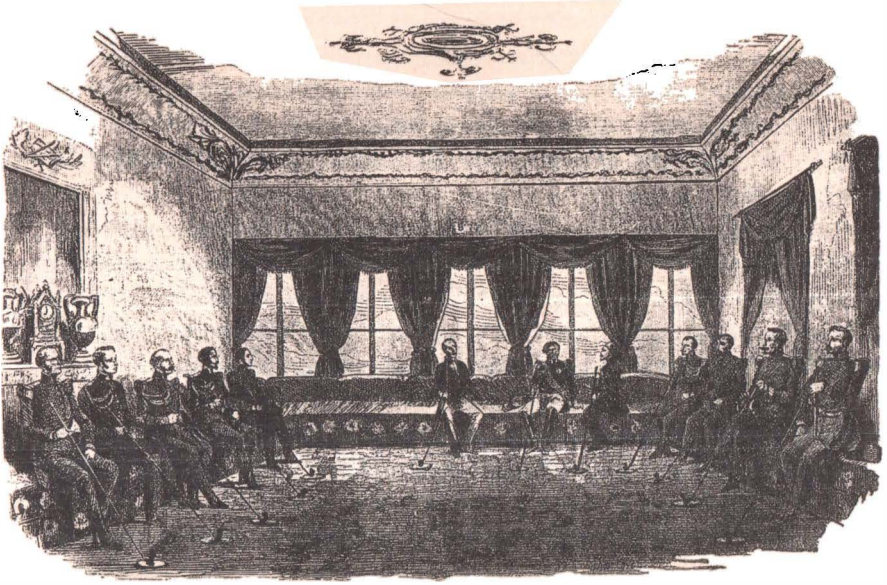
mından önemlidir. Bando zamanla profesyonelleşecek, elçiler ve prensler kendi milli marşlarıyla karşılanır olacaktı. 1833'te İngiltere elçisi Lord Ponsonby Dolmabahçe'deki sahil sarayın rıhtımına çıktığında saray bandosunun *God Save the King*'i çalması bunun ilk örneklerinden biridir.⁴⁷

Elçilere kürk ve hilat giydirilmesi usulünün kaldırılmasına dair ilk girişimlerin de bu sırada yapıldığını görüyoruz. Büyükelçiye ve maiyetine eski usulde derecelerine göre verilen kürkler ve hilatlerin karşılıklarının listesi yapılarak, yeni usule göre yakaları işlemeli, bazıları elmas kopçalı "hırvaniler" hediye edildi. Üç yıl sonra yeni bir düzenleme ile elçilere mücevherat hediye verilmesi usulüne geçilecekti.⁴⁸ Hilat giydirmenin Avrupa elçileri tarafından gurur kırıcı bir âdet olarak algılandığını daha önce söylemiştim. Âdetin kaldırılmasında bu hoşnutsuzluğun da rol oynadığını tahmin etmek güç değildir. Aynı şekilde, elçi Bahçekapı'ya indiğinde âdet olduğu üzere kireçbaşının odasında yapılagelen kısa görüşmenin, bundan sonra yine aynı yerde ihtisab ağasının odasında yapılması kararlaştırıldı. Hilat meselesinde olduğu gibi elçilerin iskeledeki kireçbaşının odasında ağırılanmaya da bir çeşit antipatileri olduğunu, daha önce kabul merasimini incelediğimiz General Dubayet'nin kabul töreninde görmüştük.

Nihayet İngiliz elçinin divan-ı hümayuna kabul günü geldi çatı. Sultan bu sırada devam eden Rusya savaşı dolayısıyla geçici olarak Rami çiftliğinde ikamet ediyordu. Bu yüzden Sir Robert'ın divan-ı hümayuna kabulünün Büyükdere'de yapılmasına karar verildi.⁴⁹ Divanların seher vaktinde düzenlenmesi usulden olduğu için, bu zamana kadar elçi kabulleri de böyle erken bir vakitte oluyordu. Hatta bazen elçinin, kabul merasimi hazırlıkları için gece yarısından biraz sonra Pera'daki ikamet yerinden alınması gerekebiliyordu.⁵⁰ Daha sonraları bu usulden vazgeçilecekti. Nitekim İngiltere elçisi Sir Robert Gordon'ın kabul merasimi seher vaktinden kaba kuşluk vaktine, yani öğleye yakın bir saate ertelendi. Kabul gününden önce Büyükdere sahrasına daire şeklinde kurulan çadırların Topkapı Sarayı'nda yapılan merasimdeki mekânlara karşılıkları tespit edildi. Padişahın otağı arz odası gibi kullanılarak içine Yalı Köşkü'nden getirilen sim taht, devat takımı vb yerleştirilerek mekân düzenlemesi yapıldı. Diğer bazı çadırlar da devat odası, nişancılar odası vb hükmünde değerlendirilerek kabul

merasimi mümkün olduğu kadar saraydaki akışına benzetilmeye çalışıldı. 2000 kadar Nizam-ı Cedid askeri ve muzıka elçiyi karşılamak üzere hazırlandı. Sahranın civarı büyük çoğunluğunu gayrimüslim halkın oluşturduğu kalabalık bir halk kitlesi tarafından sarılmış ve bu arada Fransa ve Avusturya elçilerinin hanımlarına merasimi bir çadırdan seyretmelerine izin çıkmıştı. Bu İstanbul halkının da izleyebileceği ilk divan-ı hümayuna elçi kabul merasimi olacaktı.

Elçi öğleden az önce *The Blonde* isimli gemisiyle geldiği Büyükdere iskelesinde maiyeti ve muzıkasıyla bir alay tertip ederek çadırların kurulu olduğu tarafa yollandı ve kaymakamın bulunduğu çadırın önünde atından inerek, hassa askerlerinin oluşturduğu safların arasından geçip içeri girdi. Burada ayakta yapılan hoş geldiniz resminden sonra, elçi kendisine oturması için bir sandalye gösterilmesine rağmen, kaymakam paşanın yanına oturarak, Avrupa'dan gelen elçilerin kaymakam veya sadrazam ile aynı divana oturarak bir teşrifat eşitliği sağlamak konusunda yaptıkları protokollerine zorlamalarına bir yenisini ekledi; fakat bu sefer Osmanlı tarafı elçinin kaymakamın yanına oturmasına ses çıkarmadı.⁵¹ Elçinin olağan koşullarda oturması gereken bu aralıksız tabure sadrazamın oturduğu divandan biraz alçakta olurdu. Osmanlı devletine gelen elçilerin zaman zaman zorladıkları birkaç protokol inceliğinden biri de bu tabureye oturup oturmama konusundadır. Daha önceden nadiren de olsa kuralı aşmayı başarmış elçiler olduğu biliniyor.⁵² Fakat, kuralın, 19. yüzyıla kadar, birkaç istisnaya rağmen geçerliğini yitirmeden gelmiş olduğunu, bu konuda tekrar tekrar karşımıza çıkan tartışmalı durumlardan anlıyoruz. Osmanlı devletinin, çoğu zaman gelen elçinin devletiyle olan güncel ilişkinin stratejisine dayanarak elçiye ayrıcalık tanıdığını söylemiştim. Sonuç itibarıyla İngiliz elçinin bu protokol kuralını aşmadaki ayrıcalıklı konumu ve genel olarak bütün bu kabul merasimi, Osmanlı devletinin İngiltere ile tekrar kurmak istediği ittifakın sonuçlarıydı. Fakat bu *mühim* taburenin bundan sonraki elçi kabul merasimlerinde artık ortadan kaybolacak olması, bu konudaki istisnaların çoğalması yüzünden değil, taburenin gitgide önemini kaybetmesi veya kaybetmek zorunda kalması, başka bir deyişle tabureye oturan elçinin değer kazanıp artık tabureye oturulamayacak kadar önemsenmesi sebebiyledir.

Resim 33. Çubuk ikramı ancak yüksek rütbeli misafirlere yapılırdı.

Elçiye verilen ziyafet ve mutad kahve, çubuk törenlerinden, yine yeni usule uygun olarak verilen hediyelerden sonra Sultan Mahmud'un Tarabya'dan yola çıktığına dair atılan topalar işitildi. Mahmud Büyükdere'ye varıp otağında yerini aldığı anda ve her şey hazır olduğunda elçi içeri alındı. Daha önce 1797'de gelen Fransız elçinin, kapıcıbaşı ağaların huzura girerken kollarından tutmamaları konusunda sadrazamı zorlukla ikna edebilmiş olduğunu görmüştük. 1829'daki bu kabul merasiminde ise, devlet kendi isteğiyle yeni usule uygun olarak, bu davranıştan vazgeçmeye karar verdi; yine de kapıcıbaşı ağalara denk gelecek iki miralayın elçinin iki yanında yürümesi uygun görüldü. Dahası elçinin ve maiyetinin huzura belinde kılıçları olduğu halde ve şapkalarını çıkarmadan girmelerine de ses çıkarılmadı.⁵³ Sir Robert sultana, en önemli parçası 2100 sterlinlik değerli taşlarla süslü bir sorguç olmak üzere toplam 3678 sterlin tutarında hediyeler getirmişti.⁵⁴

İngiliz elçi huzurda nutkunu okudu, namesini teslim etti, daha sonra padişah elçiye hitaben konuşmasını yaptı. Yine yeni alınan bir kara göre, bu zamana kadar sadrazam veya kaymakam paşanın görevi olan padişahın nutkunu tercüme etme işi, bundan sonra reisülkütuba veriliyordu; daha sonraları da aynı makamın devamı olarak hariciye nazırı bu görevi yerine getiren şahıs olacak ve nihayet daha da sonraları görevi divan-ı hümayun teşrifatçısı üstlenecekti. Nutukların söylenmesinden sonra huzurdakiler arkalarını sultana dönmeden otağdan çıktılar. Elçi bu sefer kubbe-i hümayun yerine geçen çadıra alındı. Daha sonra Sultan Mahmud ilk defa denenen bir merasim bölümü olarak alkışlar arasında çadırından çıkıp elçinin çadırına iade-i ziyarette bulundu ve sonra merasim sona erdirildi.

Büyükdere’de İngiltere elçisinin kabul töreni saray haricinde olduğu halde saraydaki gibi yapılmaya çalışılmıştı. Öte yandan, elçinin olağan program haricindeki bazı ısrarlı istekleri bir yandan “hasb el-vakt” [dönem icabı], diğer yandan “hasb el-politika” [politika icabı] geri çevrilememişti. Bu iki nedenden dolayı, Osmanlı devletinin daha önceleri bu konuda gösterdiği titizlikle karşılaştırıldığında oldukça müsamahalı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Merasim, teşrifat memurlarının ifadesiyle “gûya divan resminin aynısı olmayıp sahraya mahsus bir başka resme” dönüştü. İngiliz büyükelçisi Sir Robert Gordon’un kabul merasimi dolayısıyla kaleme alınan teşrifat pusulalarında dikkati çeken bir husus daha vardır: Elçi kabul merasimlerinde “beyhude görünen tören bölümlerinin kaldırılması veya değiştirilmesi padişahın iradesi olduğunda, her törenin değiştirildiği”⁵⁵ gerekçeyle bazı bölümlerin terk edilmesinde bir sıkıntı yaşanmamıştı; aralara sokulan yeni usul merasim bölümleri de birer “icad” veya “yenilik” olarak değerlendirilmemişti.

İngiltere elçisinin kabulü, Osmanlı elçi kabul merasimleri için tam bir geçiş formu görüntüsü vermektedir. Teşrifat dairesi, merasim öncesinde, yapılan yeniliklerin hepsinin eski merasimlerdeki “mukabillerini” bu-larak yeni usullerin neye karşılık geldiklerini tespit etmişti. Bu durum, hem merasimlerdeki yeni bölümlerin anlamlandırılması ve teşrifattaki derecelerine oturtulmasına yardım ediyor, hem de eski merasimlerin devamlılığını ima ediyordu. Teşrifat dairesinde eski defterlerdeki merasim kayıt-

larını inceleyerek törenleri düzenlemekle görevli teşrifat memurlarının, yeni merasim ve/veya merasim bölümlerinin ihdas edilmesine gizli veya açık bir tutuculukla yaklaştıklarını düşünmek hatalı olmasa gerektir. Bu sıkıntı yeni usullerin, eski usullerdeki mukabilleri bulunarak aşılmıştı. Her şeye rağmen, İngiliz elçinin itimatname teslimi merasimini deftere işleyen teşrifat görevlisi –muhtemelen teşrifat dairesinde de hakim olan– hayret duygularını, merasim tarifinin sonuna düşüğü “misli nâ-mesbuk bir usuldür” [benzeri görülmemiş bir usuldür] notuyla kelimelere dökmekten kendini alamamıştı.⁵⁶ “Vakte” uygun usulleri kabule soyunan II. Mahmud’un teşrifat dairesi bu yıllarda başka “nâ-mesbuk” usullere de şahit olacaktı. Yukarıdaki merasimden bir yıl kadar sonra, Rus savaşının ardından imzalanan Edirne anlaşması sonrasında İstanbul’a gelen Rusya elçisi, devletin bu andaki siyasi üstünlüğünü, rakip devletin teşrifat kurallarını çiğnemeye yeterli bir neden görecektir ve ilk defa bir elçi İstanbul boğazına gemisinden top atışları yaparak girecekti.⁵⁷

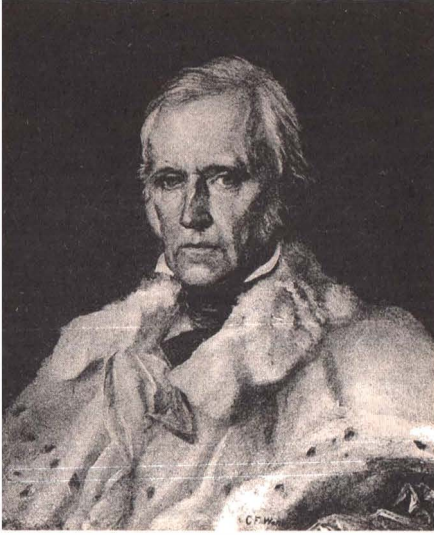
İngiliz elçinin kabul merasimi hakkında yapılan yazışmaların genel görüntüsü, “Avrupalunun” karşısına “hasb el-vakt” bir imajla çıkmak için yenilikler yapmak isteyen Osmanlı bürokrasisinin alışılmış olandan kopmakta çektiği zorluğu ortaya koyar. Aslında bu örnekte yeniliklerinin yapıp yapılmaması tartışma konusu değildir. Ancak yeniliği yapacak ve uygulayacak bireyler böylesine bilinçli yapılan yeniliklere aşina değildir. Merasimin akışından sorumlu olanlardan masa başına oturup yeni usul merasimler üretmeleri istenmekte, onlar ise merasimleri ne *nesne*’lerden, ne de *mekân*’lardan ayrı bir derecelendirmeye tâbi tutabilmektedirler. Merasimlere sahne olan mekânlar, birçok merasimin “hatırasına” dair izler taşımaları sebebiyle tahmin edilenin çok üstünde bir değerle yüklenmiştir. Taşındıkları değerler dolayısıyla insanoğlu mekânlarla bağlanır. Ayrıca, mekânlar doğaları icabı “görünen” oldukları için çağrışım yoluyla hatırlamayı kolaylaştırırlar. Bu sebeple, mekânların kolektif belleğin oluşmasında önemli etkileri vardır.⁵⁸ Topkapı Sarayı’ndaki bir kabul merasiminin bölümlerinin geçtiği mekânlar tesadüfen kararlaştırılmış yerler olmadığı gibi, aynı merasimin Büyükdere’deki icrasında, Topkapı Sarayı’ndaki mekânların benzerlerin aranması da, *mekân*’ın bu merasimin değerini bütünlleyen bir unsur

olmasının sonucudur. Topkapı Sarayı'ndaki merasime ait derecelendirme, belleklerde mekânların yardımıyla kodlandığı için, aynı merasim için bir mekân değişikliği yapılmak istendiğinde, "asıl" mekân'lara müteakiliyet aranmış ve istenen yenilik ancak bu şekilde gerçekleştirilebilmiştir. Bütün bunlardan, bu sırada Osmanlıların değerler sisteminin (henüz) değişmemiş olduğunu söyleyebiliriz; zaten böyle bir değişimi beklemek hatalı olurdu, çünkü bu dönem Mahmud'un ciddi bir değişim programını uygulamaya başladığı ilk yıllardır. Değişimin bu aşamasına belki "acemi yenilikçilik" diyebiliriz. Bu çeşit yenilikçilik, şeklin değişmesine öncelik verdiği için kısa zamanda çok yol kat edebilmesi mümkündür. Fakat "acemi yenilikçilikte" henüz vuku bulmamış zihniyet değişikliği, sonradan, ya sağlıklı ya da çoğu zaman olduğu gibi sağlıklı bir şekilde takip edecektir.

"Devr-i süfera" ve Sonrası (1839 ve Sonrası)

Devr-i süfera, yani Abdülmecid'in saltanatı sırasında elçilerin nüfuzunun gitgide arttığı dönemde, Osmanlı diplomasisi Avrupa tarzı diplomatik merasimlerin kurallarını iyiden iyiye uygular oldukça, eski devirlerdeki amansız itibar mücadeleleri daha az görülmeye başlandı. Ancak, diplomasiyi itibar mücadelesinden ayrı tutmak mümkün değildir. Nota verme gibi yeni usul gayretlerle hak peşinde koşanlara ilginç bir örnek olarak Fransa büyükelçisi Kont de Pontois'ya değinerek, özellikle "düvel-i muazzama" elçilerinin mağrur tavırları ve Osmanlı devleti üzerindeki yaptırımları hakkında bir fikir sahibi olabiliriz.

16 Ekim 1841'de Dersaadet'ten ayrılacağı için Sultan Abdülmecid'e veda ziyareti yapmak üzere Beşiktaş sahil sarayına gelen büyükelçi Pontois'ya önce Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Mabeyn Müşiri Rıza Paşa ve Divan-ı Hümayun Tercümanı Safvet Efendi tarafından bir ön kabul merasimi yapıldı. Bu merasimde elçiye kahve ve çubuk ikram edilmesi gerekiyordu. Tam kahve gelecekken sultanın elçiyi kabule hazır olduğu haberi ulaştı ve Pontois huzura alındı. Büyükelçi, ilk anda kendisinin de fark etmediği bu teşrifat eksikliği üstünde ancak Tarabya'daki ikametgâhına döndükten sonra etraflıca düşündü ve diğer elçilerin kabul törenlerinin nasıl yapıldığını araştırması için M. Cor'u görevlendirdi. Sonuçta diğer elçilerin, hatta ken-

Resim 34. "Büyük Elçi"
Sir Stratford Canning'in
National Portrait
Gallery'deki (Londra)
G.F. Watts imzalı portresi.

disiyle aynı gün itimatname teslim eden İngiltere murahhas elçisi Mr. Charles Bankhead'in huzura kabulünde olağan ikramların yapılmış olduğu öğrenildi. Bunun üzerine Fransız büyükelçi Pontois tercümanı vasıtasıyla sadrazam ve hariciye nazırına nota vererek, 24 saat içinde geçerli bir açıklamayla kendisinden özür dilenmesini talep etti. Dahası bu hareketin hükümetini küçük düşürmek amacıyla yapıldığına kanaat getirdiği takdirde, hariciyeden pasaportunu isteyerek ülkeyi terk edeceğini, Paris'e gelecek Osmanlı elçisinin akredite edilmemesi için hükümetine yazı yazacağını söyleyerek meseleyi iyiden iyiye kızıştırdı.

Elçinin iki devlet arasındaki diplomatik görüşmeleri tehlikeye düşürebilecek bu çıkışı Rıfat ve Rıza paşaları telaşlandırdı. Hemen ertesi sabah bizzat Divan-ı Hümayun Tercümanı Safvet Efendi büyükelçinin sarayına gönderildi. Büyükelçi, kendi anlatımına göre, tercüman efendiyi gayet soğuk karşıladı, hiç kibar davranmadı, oturmasına dahi müsaade etmedi. Safvet Efendi konuşmasında hariciye nazırın tarafından gönderildiğini, elçi be- ye mutad ikramların yapılmamasının kesinlikle kasıtsız bir hareket oldu-

ğunu, Fransa devletinin bu topraklar üzerinde küçük düşürülmesinin mümkün olamayacağını bildirdi. Sadece zaman darlığından mutad ikramlara fırsat kalmadığını söyleyerek özür diledi. Elçi, öncelikle konuya dair yapılacak bir açıklamanın *Le Moniteur Ottoman*'da yayınlanmasını talep etti. Ancak birkaç gün sonra birinci dereceden bir nişan-ı iftihar ihsan edilerek tam anlamıyla yatıştırılabildi.⁵⁹

Yaklaşık on yıl sonra Prens Napoléon hastalığı dolayısıyla Kırım sa-vaşından İstanbul'a dönüp Sultan Abdülmecid'in huzuruna kabul edildi. Daha sonra sultan Fransa sefarethanesine giderek ziyareti iade etti. Abdülmecid, bu sıralarda çeşitli vesilelerle diğer elçilerle savaşın gidişatı hakkında olağan protokolün haricinde görüşmeler yapmaya başlamıştı. Sultanın elçilerle siyasi meselelerde fikir alış verişini yapması daha önceleri teşrifata dahil değildi. Abdülmecid ile şahsen görüşmeye olanak bulan elçiler arasında özellikle İngiltere elçisi Sir Stratford Canning'in ayrıcalıklı yerini belirtmek gerekir. İstanbul'a geldiğinde Ramazan ayı olduğu için itimatnamesini vermek için bayram sonrasına kadar bekletilecek kadar "olağan" bir elçi addedilen Canning, daha sonra İstanbul'da, özellikle Babiâli üzerinde büyük bir otorite kurdu, reformlar konusunda devlete en çok baskı yapan elçi oldu. Sir Stratford'un başrolde olduğu birçok anekdot, "Büyük Elçi"nin Osmanlı bürokratları üstündeki olağandışı nüfuzunun kanıtıdır.⁶⁰ Mordtmann'ın, Canning ile ilgili, yine Kırım savaşı yıllarına ait bir anısını bura-ya kaydetmekte fayda görüyorum:

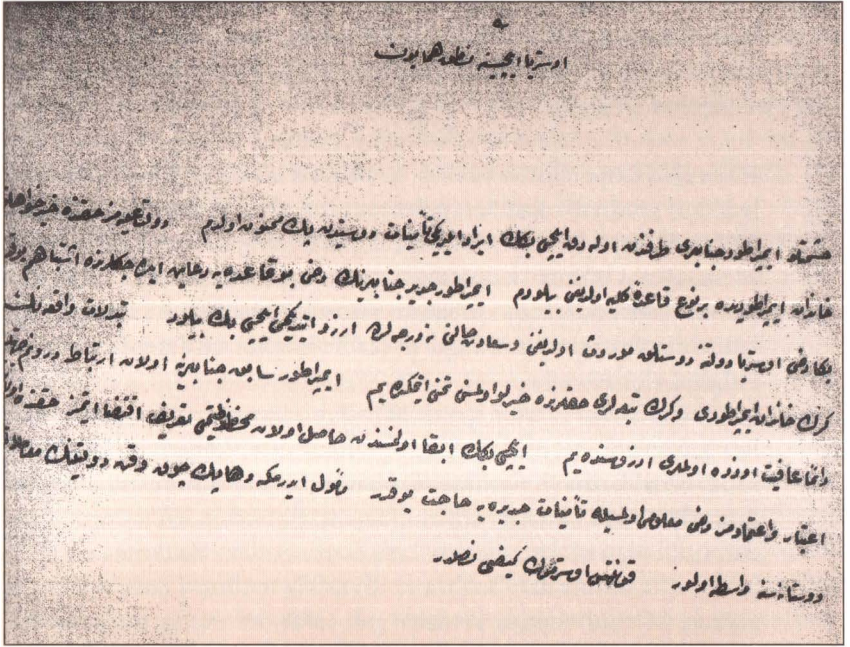
Bu yıllarda Beşiktaş'tan Karadeniz tarafına doğru sahil yolundan giden atlıların bir saygı ifadesi olarak Çırağan Sarayı'na yaklaştıklarında at-tan inip yürüyerek ilerlemeleri ve eğer kayıkla sarayın önünden geçilecek-se, kayıktaki şemsiyelerin kapatılması gerekiyordu.⁶¹ Kırım savaşı yılların-da bu güzergâhtan atla geçmekte olan Sir Stratford Canning ve tercümanı, sarayın önünde bir harem ağası tarafından durdurularak atlarından inme-leri ve sarayın önünden yürüyerek geçmeleri konusunda uyarıldılar. Büyük Elçi, harem ağasının dediğini yapmaktansa, tercümanını sarayda bulunan Sultan Abdülmecid'e gönderip, müttefiklerin Kırım'da beraber savaştıkları-nı, İngiliz askerlerin Kırım muharebelerinde Osmanlı devleti için canla-rını feda ettiklerini ima ederek, bu gurur kırıcı uygulamadan muaf tutul-

mayı talep etti. Abdülmecid harem ağasına İngiliz elçiden hemen özür dilemesi emrini vermekle kalmadı, bu âdeti yürürlükten kaldırarak Canning'e kısmen zorunluluktan doğan bir çeşit jest yaptı. Aynı âdet 15 yıl sonra 1871'de Abdülaziz tarafından tekrar yürürlüğe sokulmak istendiyse de, işlemeyeceği anlaşıp bir süre sonra yine kaldırıldı.⁶²

Her şeyin ötesinde, Abdülmecid'in elçilere kendisinden bir çeyrek yüzyıl öncesinin "Türk sultanı" imgesiyle hiçbir şekilde bağdaşmayacak incelikleri gösterebilmesi, bu imgenin daha sonraki –özellikle kendi oğullarının saltanatlarında– hızlı evrimine zemin hazırladığı kaydedilmelidir. Sözelimi Avusturya elçisi Prokesch-Osten ayağı kırılıp iyileştikten aylar sonra saraya sultanla görüşmeye gittiğinde, Abdülmecid elçiyi yukarı kattaki kabul odasına kadar yormaktansa, Prokesch-Osten'in şaşkın bakışları önünde aşağı kata inmiş ve elçiye birkaç kelimeyle iltifat etmişti.⁶³ Yine Abdülmecid, Amerikan elçisi maiyetiyle huzura girdiğinde bütün merasim boyunca oturmayarak kendilerini şaşırtmıştı.⁶⁴ Abdülmecid'in elçilerin karşısında eski korkunç sultan imgesinden farklı davranan ilk Osmanlı hükümdarı olduğuna şüphe yoktur. Bu değişimde her türlü siyasi etki ve gelişme bir yana, Abdülmecid'in kibar karakterinin etkisinin de büyük olduğu belirtilmelidir.

Bunların haricinde, 19. yüzyılın ortasından itibaren elçiler *corps diplomatique* olarak Dersaadet'te fazlasıyla ayrıcalıklı hale geldiler. Kendilerine has, mevkilerine göre on çifteden başlayan ve önüne ülkelerinin bayrağını çekebildikleri kayıklara biniyorlardı.⁶⁵ Büyükelçilere bayram gibi vesilelerle 20 adet, orta elçilere 15, mukim elçilere 10 adet olmak üzere av tezkereleri hediye ediliyordu.⁶⁶ Devletin eskiden kendilerini almaya yanaşmadığı merasimleri artık localardan seyretmeye başlamışlardı.

Resmi itimatnamesini teslim eden elçilerin yaptığı kısa konuşmaya sultanın da kısa bir nutukla karşılık verdiği teşrifat defterlerinde ve sefaret-namelerde belirtilir. Sultanın söylemesi gereken birkaç cümlemin kimi özel hallerde önceden hazırlanıp kendisine sunulduğu arşivdeki bu çeşit belgelerden anlaşılıyor. Çoğu zaman gayet resmi bir üslupla hazırlanan bu nutuklarda elçinin devleti ile Devlet-i aliyye arasındaki dostluğa dair bir iki cümle sarfediliyor ve sultanın, elçinin ailesiyle ilgili birkaç soru sorması

Resim 35. Abdülmecid'in Kaiser Franz Joseph'in tahta geçişini bildirmek için huzura çıkacak Avusturya elçisi Graf von Stürmer'e yapacağı konuşmanın önceden hazırlanmış metni. TSMA, E-8o8/1o.

nezaket icabı sayılıyordu. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Abdülmecid'in saltanatına tarihlenebilecek bir dizi bu çeşit önceden hazırlanmış nutuk müsveddesi, elçinin kritik sorular sorması halinde, sultanın konuşmayı ne yöne çekmesi gerektiğine dair notlara kadar incelikle düzenlenmiştir. Bu sırada henüz padişahın elçilerle siyasi konularda konuşmasının yeni yeni âdet olmaya başladığı da unutulmamalıdır. Bu nutukların sultan-elçi ilişkilerinde kritik bir geçiş dönemine ait olmaları –hâlâ– aşırı resmiyet kokmalarını açıklar. Sultan-elçi görüşmelerinin sıklaşması sonrasında sultanın (özellikle Abdülhamid'in) az, öz ve “yukarıdan” değil, aksine samimiyetini hissettirmek istercesine gayri resmi davranmaya ve konuşmaya gayret ettiği görülür. Şimdi, bu nutuklardan birinin, kabul sırasında neler konuşul-

duğu (veya konuşulması gerektiği) hakkında bir fikrin oluşması için burada örneklenmesinde fayda vardır. Abdülmecid, Kayzer Franz Joseph'in tahta geçişini bildirmek üzere huzura çıkan Avusturya elçisi Graf von Stürmer'e konuşuyor (1849?):

Haşmetlu imparator cenabları tarafından olarak elçi beyin irad eyledikleri teminat-ı dostiden pek memnun oldum. Devlet-i aliyyemiz hakkında hayır-hâhlık hanedan-ı imparatoride bir nevi kaide-i küllîye olduğunu bilirim. İmparator-ı cedit cenablarının dahi bu kaideye riayet edeceklerinde iştibahım yoktur. Bana dahi Avusturya devletine dostluk mevrus olduğu ve saadet-i halini ne derecelerde arzu ettiğimi elçi bey bilir.

Tebeddülat-ı vakıanın gerek hanedan-ı imparatorî ve gerek tebarları haklarında hayırlı olmasını temenni etmekteyim. İmparator-ı sabık cenablarına [I. Ferdinand] olan irtibat-ı derunum cihetiyle daima afiyet üze olmaları arzusundayım. Elçi beyin ibka olunmasından hasıl olan mahzuziyetimi tarif iktiza etmez. Hakkında olan itibar ve itimadımız dahi malumu olmasıyla teminat-ı cedideye hacet yoktur. Memul ederim ki daha çok vakit devletinin muamelat[-]ı dostanesine vasıta olur. Comtesse Stürmer'in keyfi nasıldır?⁶⁷

Abdülaziz dönemi belgelerinde, büyükelçilerin eğer gemiyle geliyorlarsa sultan adına divan-ı hümayun tercümanı tarafından Kale-i Sultaniyye'de (Çanakkale) karşılandıkları görürüz.⁶⁸ Elçinin, İstanbul'da hariciye nazırından bir randevu aldıktan sonra günlük elbisesiyle nazırın evine giderek itimatnamesinin ve sultanın huzurunda okuyacağı nutkun birer suretini kendisine bırakması gerekirdi. Bu itimatname elçi huzura gireceği vakte kadar tercüme edilip sultana gösterilirdi. Huzura gireceği gün sefaretine kendisi için dört atlı ve maiyeti için iki atlı saray arabaları gönderilirdi. Dört atlı arabada büyükelçi ile hariciye teşrifatçısı, diğerinde bir yaveri hassa ile sefaret mensuplarından biri oturur ve kortej, mabeyn çavuşları ve Istabl-i Âmire hademesinden oluşan bir grup eşliğinde saraya doğru hareket ederdi.

Büyükelçiler eğer Dolmabahçe Sarayı'na arabayla karadan gelirlerse, saltanat kapısından içerideki binek taşına kadar girebilirlerdi. Bu ayrıcalık ancak bazı önemli görülen misafirlere lütfedilen, ama aslında sadece büyükelçilere has bir protokol kuralıydı.⁶⁹ Elçi bey eğer denizden gelirse, deniz tarafındaki ana kapıdan saray bahçesine girer. Burada elçiye bir bölük asker ile bir bando selam durur. Bandonun ilk kurulduğu yıllarda, elçi kabullerinde misafirin devletin marşını çaldığı biliniyor. Sonraları, tespit edemediğim bir sebepten ötürü elçiler Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesinde marş çalınmadan karşılanmaya başlanmış, 1860'larda bir iradeyle tekrar elçilerin devlet marşları çalınmaya başlanmıştı.⁷⁰ Büyükelçi sarayın içinde kendisini karşılayan hademe-i hassa ile yaveran tarafından hiç bekletilmeden huzura alınır. Padişahla görüşmesi sırasında odada serkarın, mabeyn başkâtibi, diğer mabeynci ve kâtiplerin bir kısmı ile hariciye nazırı, hariciye teşrifatçısı ve divan-ı hümayun tercümanı (daha sonraları teşrifat-ı umumiye nazırı) büyük üniformalarıyla hazır bulunurlar. Elçi daha önce metnini teslim ettiği nutkunu irad eder, nutuk bizzat hariciye nazırı tarafından padişaha tercüme edilir. Bunun üzerine elçi itimatnamesini padişaha takdim eder ve sultan da teşrifatçı beye verir. Bu sefer hünkâr elçiye cevaben bir konuşma yapar, bu nutuk da yine nazır paşa tarafından elçiye tercüme edilir. Bunun üzerine elçi, sultandan alacağı izin üzerine maiyetini takdim eder. Padişah, kabul merasiminin bittiğini bir iki adım geri çekilerek belli eder, elçi ve maiyeti huzuru terk ederler. Büyükelçi aynı gün veya vakit yetmezse başka bir gün maiyetiyle Babıâli'ye gider, sadrazam ve hariciye nazırlarını ikisi bir arada oldukları halde ziyaret eder ve maiyetini takdim eder. Kendisi sefaretine geri döndükten sonra, her iki nazır elçiye resmen iade-i ziyaret ederler. Bununla beraber Kırım savaşı yıllarında kadar sadrazam ve hariciye nazırının elçilere iade-i ziyareti usul değildi.⁷¹

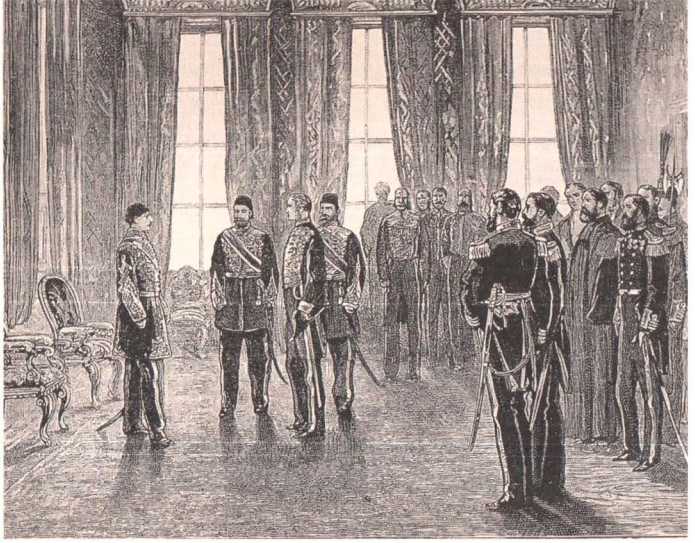
Orta ve mukim elçilerin teşrifatında, büyükelçilerinkinden bazı farklılıklar vardır. Öncelikle elçiye hoş geldiniz ziyareti, saray adına değil Babıâli adına yapılır. Kendisine iki atlı bir araba tahsis olunur. Saraya varıldığında, arabalar sarayın saltanat kapısının önünde durur ve elçi içeriye yürüyerek girer. Kendisini karşılayan askerler ve hademe-i hassanın sayısı daha azdır ve bando bulunmaz. Orta ve mukim elçilere önce elçilere mahsus

misafir odasında kahve ve çubuk ikramı yapılır. Sonra huzura girerler ve sonrasında tekrar aynı odaya alınıp bu sefer şerbet ikramı yapıldıktan sonra merasim sona erdirilir.

Abdülhamid dönemine geldiğimizde elçi kabullerinin birkaç farkla benzer şekilde yapılmaya devam edildiğini görürüz. 1882'de Prusya büyükelçisi olarak İstanbul'a gelen von Radowitz'in takip ettiği teşrifat programının Abdülaziz döneminden farkı şunlardı:⁷² Karadeniz tarafından gemiyle gelen büyükelçi Kavaklar'da teşrifati-i divan-ı hümayun tarafından karşılandı. Geldikten birkaç gün sonra hariciye nazırı ile sadrazamı ziyaret eden Radowitz, diğer bütün nazırlar ile Babıâli'nin diğer yüksek rütbeli çalışanlarına da büyükelçilik binasında bir kokteyl verdi. Bu kokteyl, kendisini büyükelçilikte ziyaret eden diğer vekillere de iade-i ziyaret yapmasını gerekli kıldı. İtimatnamesini teslim için Yıldız'dan aldığı gün birkaç kere ileri bir tarihe atıldıktan sonra, elçi 14 Kasım günü altı atlı bir arabayla saraya getirildi. İtimatname teslimine ait resmi programın bir devamı olarak şehre yeni gelen elçilere ileriki bir tarihte sultanın da masada bulunduğu bir ziyafet verilmeye başlanmıştı. Huzura kabul merasiminden yaklaşık bir ay kadar sonra (12 Aralık), yine birkaç defa ertelendikten sonra verilen yemekte Almanya büyükelçisi sultanın sağına oturdu. Yan odada çalınan yemek müziği eşliğindeki yemekte padişahın arkasında her zaman olduğu gibi Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Münir Bey, elçi ile sultan arasında tercümanlık yapıyordu.

Nihayet Mehmed Reşad zamanında büyük ve orta elçilerin itimatname teslimleri için huzura kabul merasimleri de bir nizamnameyle tespit edilip resmi gazetede yayınlandı (1911).⁷³ Bu nizamnameye göre elçi itimatnamesini takdim etmek için gün talebi ve nutkunun bir suretiyle hariciye nezaretine başvuracak, hariciye nazırı çıkan iradeye göre sonucu elçiye tebliğ edecekti. Büyükelçi sefaretten teşrifat muavini ve bir diğer teşrifat memuru tarafından alınacak, önünde ve arkasında hassa alayı çavuşlarından ikişer süvari olduğu halde dört atlı saray arabasıyla saraya getirilecekti. Arabada teşrifat muavininin elçinin sol tarafında oturması gerekiyordu. Elçinin maiyeti de ikişer atlı arabalarla saraya gelecekti. Alay Dolmabahçe Saray'nın büyük kapısında bir bölük hassa askeri tarafından karşılanacak, bu

Resim 36.
Sir Henry Elliot
Dolmabahçe
Sarayı'nda
II. Abdülhamid'e
itimatnamesini
sunuyor.

arada müzik elçinin devlet marşını çalacaktı. Teşrifat muavini ile memuru, elçi ile maiyetine saraya kadar eşlik edecekler, kendileri alt katta hademe-i hassa ve ardından birinci katta teşrifat müdür-i umumîsi tarafından karşılanıp kabul salonuna alınacaklardı. Sultandan çıkan izin üzerine elçi ile tercümanı huzura girecekler, hariciye nazırı kendisini sultana takdim edecekti. Elçi itimatnamesini teslim ettikten sonra, yine alacağı izin üzerine maiyetini takdim edecek, ancak huzurdan çıktıktan sonra süfera salonuna geçilecek ve burada dinlenilecekti. Orta elçilerin kabulü de, sefarethane-den iki atlı arabayla alınmak gibi küçük teşrifat farkları dışında aynı idi.

Reşad döneminde çıkarılan bu nizamnamenin ilginç tarafı, ilk defa olarak ve resmen, elçilerin veliaht nezdinde kabul merasimlerinin teşrifatının açıklanmış olmasıdır. Buna göre ziyarete kendi arabasıyla gelmesi gereken elçi, veliaht efendi tarafından maiyeti yanında olmadan ve büyük üniforma giymiş halde kabul edilecekti. Yine, bu nizamnameyle elçilerin daha sonra Babiâli'ye resmen yaptıkları ziyaret kaldırılmış, yerine istenirse sadrazama yapılacak özel, redingot da giyilebilecek ziyaret konmuştu. Bü-

tün özel ziyaret talepleri hariciye nezareti vasıtasıyla işleme konulacaktı. Elçilerin veda ziyaretleri de özel ziyaretler cümlesinden değerlendirilecekti.

Mehmed Reşad elçileri sade bir törenle kabul etmeyi tercih ediyordu;⁷⁴ elçiler ise, sultanın huzurunda adeta eski elçilerin intikamını alırlarmışçasına rahat, hatta kimi zaman protokole aykırı hareket edebiliyorlardı. Bu tür davranışlara iyi bir örnek olarak, elçilerin padişahın karşısında –sultanın istememesine rağmen– ayak ayak üstüne atarak oturmaları verilebilir.⁷⁵

Abdülaziz döneminden itibaren elçilerin topluca huzura girmelerinin diğer bir vesilesi de yeni yıl tebrikiydi. Bu kabullere elçiler sefaret mensuplarıyla beraber gelebiliyorlardı. Kabul sırasında en kıdemli elçinin sultanı tebrik için yapacağı konuşmanın metni daha önceden gayri resmi olarak mabeyne gönderilirdi. Tebrik günü arabalarıyla Dolmabahçe'ye gelen büyükelçiler saray bahçesindeki binek taşına kadar gelebiliyor, diğerleri kapının önünde arabalarından iniyorlardı. Kahve ve sigara ikramından sonra, divanhanenin sol tarafında kıdemlerine göre elçiler, sol tarafında mabeyn kâtipleri, mabeyn müşiri, serkurenâ, yaveran yerlerini alıyor, sonra hünkâr yanında sadrazam, hariciye nazırı ve divan tercümanı olduğu halde salona giriyordu. Sultan kıdemli elçinin nutkuna cevaben bir konuşma yapıyor ve daha sonra her elçinin tek tek hatırını sorduktan sonra salondan çıkıyordu.⁷⁶ Aynı vesileyle Abdülhamid'in huzuruna da bütün vekiller, elçiler, cemaat reisleri tebrike gelirdi. Sultan o yıl yeni basılmış altın ve gümüş paralardan vekillere 150'şer lira ve diğer bazı misafirlere daha az miktarda yeni yıl atıyyesi verirdi. Bu paralar tabaklar içinde getirilir ve serkarin eliyle dağıtılırdı.⁷⁷

Padişah değişikliğinde bu sırada şehirde bulunan elçiler görevlerine devam edecekse, aynen ilk gelişlerindeki gibi bir itimatnameyi yeni sultana takdim etmeleri gerekiyordu. Bu prosedür için, İstanbul'daki büyükelçilere Abdülhamid'in cülusunun 45. gününden itibaren itimatname tasdikleri için randevu verilmeye başlandı ve bütün elçilerin yine büyük üniformalarıyla saraya gelmeleri cülusun dördüncü ayının ilk günlerine kadar devam etti.⁷⁸ Son zamanlarda cülus sonrası itimatname tasdiklerinin telgraf-la yapıldığı da oluyordu.⁷⁹ Saraydaki elçi kabul merasimleri nizamnamelerle belirlenirken, aynı şekilde teşrifatta çıkan sorunları aşmak için 1881'de

konsolosların ve diğer diplomatların vilayetlerde ne surette kabul edilmele-ri gerektiği de düzene bağlandı.⁸⁰

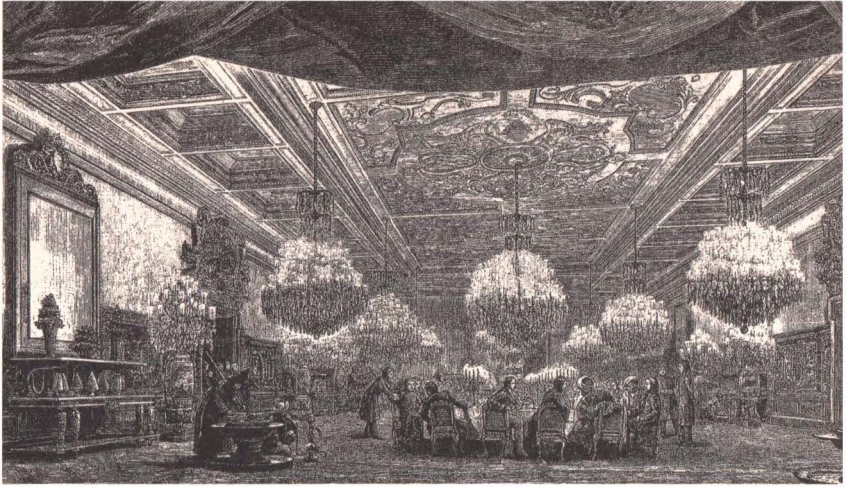
Burada Papalık elçileri hakkında da bilgi vermek istiyorum. 1846'da IX. Pius Papa olmuş, 1847'de Devlet-i aliyye kendisini Viyana Elçisi Şekib Efendi vasıtasıyla tebrik etmişti. Papa da bir iade-i teşekkür olarak 1848 Ocak ayında İstanbul'a bir fevkalade büyükelçi gönderdi. Şekib Efendi –Sultan Bayezid'in Cem Sultan vesilesiyle Papa VIII. Innocent'e gönderdiği özel elçi sayılmazsa– papaya giden ilk Osmanlı elçisi ve Monsignor Ferrieri de İstanbul'a gelen ilk papalık elçisi oluyordu. Böylesine olağandışı diplomatik bir yakınlaşmanın arkasında, her iki devletin de Fransa'nın Ortadoğu Katolikleri üzerindeki tartışılmaz etkisini kırma düşüncesi olduğu söylenir. Her ne olursa olsun, papalık elçisine İstanbul'da epeyce ihtimamlı bir karşılama merasimi hazırlandığı bir gerçektir. Elçi ve kalabalık maiyeti için Beyoğlu'nda bir otel kiralanmış, yanına bir tercüman, iki kavas verilmiş, İstanbul Katolik patriği vekili de mihmandar tayin edilmiştir.⁸¹

KRALİYET HANEDANLARI MENSUPLARININ KABULÜ

Ahmed Cevdet Paşa Devlet-i aliyye'nin 1794'te yurt dışında açmaya karar verdiği ilk daimi elçilik konusunda şöyle der:

Ancak Devlet-i aliyye'de *emsalsiz* bir şey olduğu cihetle *usul ve rüsu-mu malum olmadığından*, evvel-emirde ne yapılmak ve ne yolda hareket olunmak lazım geleceği bilinmek için Dersaadet'te mukim İngiltere elçisiyle istişareye karar verildi. Bebek bahçesinde [...] mahsusan akd olunan meclis-i mükâlemede ibtida Devlet-i aliyye'den Londra'ya elçi gönderileceği İngiltere devletine ihbar olunacak olduğu halde kime yazılmalı diye İngiltere elçisine [soruldu] [...]. Bunun üzerine pek çok ebhas ve akval güzeran ederek, nihayet bir karar-ı katî verilemeyip, [...] ⁸²

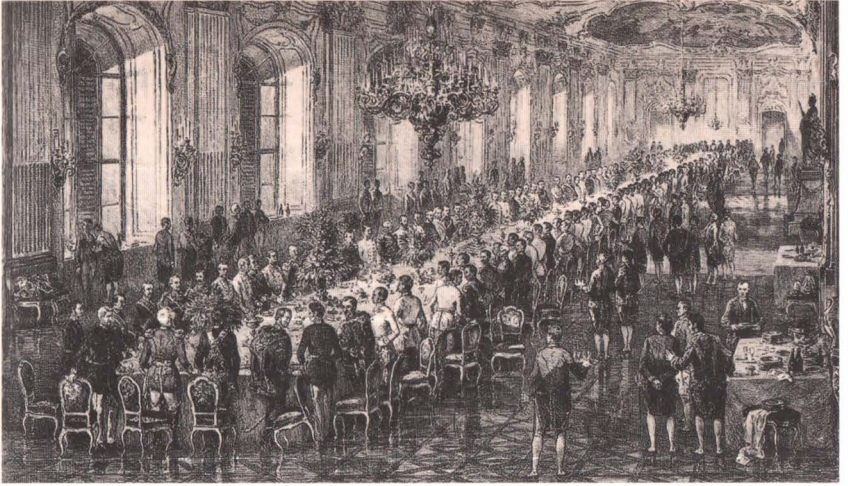
Cevdet Paşa'nın anlattığı bu belirsizlik ve belki kısmen acemilikten doğan bu şaşkınlık Osmanlı devletinin Avrupa'daki usullere uymak zorunda kaldığı hemen her yenilikte geçerli olmuştur denilebilir. II. Mahmud

Resim 37. Sultan Abdülmecid'in Dolmabahçe'de yabancı konuklara verdiği ziyafet. Gravür A. Jourdain.

devri ile beraber Dersaadet'in misafirleri arasına ziyaret amacıyla gelen prensler, dükler, imparatoriçeler, kayzerler de katılmaya başladığında, Devlet-i aliyye karşılaştırma yapabileceği bir emsal bulamadı. Daha önceleri nadiren bazı hükümdarlar Osmanlı topraklarında ağırlandı. III. Ahmed zamanında, Rusya karşısında Poltava'daki hezimetten kaçarak (1709) iltica eden İsveç Kralı XII. Karl gibi. Fakat 1714'e kadar Osmanlı topraklarında kalan kral ile III. Ahmed hiç görüşmemişti. Abdülmecid döneminde gitgide daha sık gelmeye başlayan yabancı hanedan üyeleri için yapılacak merasim ve izlenecek teşrifat konusunda tecrübesi az olan devlet, ister istemez "Avrupa'da cari olan" usullere başvurmak zorunda kaldı.⁸³ Bu konudaki ayrıntılarla ilgilenmesi için ancak 1846'da hariciye nezareti tercüme odasına bağlı bir teşrifati-i hariciye memurluğu ihdas edilebildi.

Abdülmecid'in tahta geçtiği yıl (1839) Fransa Kralı Louis-Philippe'in (krallığı 1830-48) üçüncü oğlu Prens de Joinville (François Ferdinand d'Orléans, 1818-1900) İstanbul'da ağırlandı. Bu prensin gelişinden bir süre sonra da Felemenk kralının oğlu Prens Henri Dersaadet'e vasil oldu. De-

Resim 38. Aşağı yukarı aynı dönemde Avusturya'daki Schönbrunn Sarayı'nda verilen bir ziyafet.

niz yoluyla gelen prensin gemisine hoş geldin ziyaretini yapmak henüz birkaç yıllık geçmişi olan hariciye nazırına düştü. Hariciye nazırının ziyareti-ne, belirlenmiş teşrifat kurallarına göre değil, “Fransa kralının oğlu geldik-te [...] hariciye nazırın gitmiş olmağla, aynısı bunlara da yapılmazsa bir gû-ne hürmetsizlik [...]”⁸⁴ olabileceği gerekçesiyle karar verilmişti. Prens haz-retlerini karşılamaya, daha önce yıllarca Paris büyükelçiliği yapmış olan Hariciye Nazırın Reşid Paşa gönderilerek iltifat edilmesi düşünüldü ve ger-çekten de prens bu iltifattan duyduğu memnuniyeti açıkça belli etti.⁸⁵

Prens etrafında boy gösterecek kişilerin de özellikle elçilik gibi ve-silelerle Avrupa görmüş zevat arasından seçilmesinin “yakışık alacağı” düşü-nülmüş, bu ve bundan sonraki kabullerde bu zevatın kabul sırasında ma-beynde bulunmasına karar verilmişti.⁸⁶ Yine Avrupa örneğine dayanılarak prensin öncelikle hariciye nazır tarafından ağırlanması düşünüldü ve ziya-fet Reşid Paşa’nın yalısında verildi. Sadrazam, yazdığı taktirde Avrupa’da ca-ri olan usullere göre prensler bir devleti ziyarete gittiklerinde kendilerine da-vetler ve ziyafetlerin verildiğini kaydediyordu. Ziyafet vermek zaten Osman-

lı devletinin misafir/elçi ağırlamasının en temel bölümlerinden birisiydi. Fakat bu sefer prence verilen ziyafete Felemenk maslahatgüzarından başka, ilk defa beş büyük devletin elçilerinin de davet edilmesine karar verildi.

Felemenk prensinin kabulü dolayısıyla uzun uzadıya müzakereler yapılmasının bir sebebi Dersaadet'teki ilk hanedan mensubu misafirlerden biri olmasıydı. Ancak, bütün bu ihtimam, Hollanda ile Devlet-i aliyye arasında iyi ilişki kurma amacından ziyade, hemen Tanzimat'ın ilanı sonrasında diğer büyük devletlerin elçilerine gösteriş yapma düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Ayrıca bunun, Osmanlı bürokratlarının özgüvenleri için önemli bir sınav anlamına geleceğini de unutmayalım. Belgelerde, prensin ne kadar şerefli bir merasim programına layık olması gerektiğine dair ifadelerde bir muğlaklık, bir acemilik hakimdir. Telaş içinde hangi yeni usullerin uygulanılması tartışılırken, zaman zaman diğer sefaretlerden kimlere ne gibi hediyeler verilmesi gerektiği hakkında tavsiyeler yapılmış, fakat sonuçta, her şey sona erip prensin şehri terk etme günü gelip çatığında, kendisi ve maiyeti için darphanede yaptırılan hediyeler yine de yetişememişti.⁸⁷

İlk şok atlatıldıktan sonra, yabancı hanedan mensuplarına ilişkin teşrifat kısmen oturdu. Vapurla gelen prenslerin gemileri Tophane açığında demirlettirilip ve hariciye teşrifatçısı gemiye gidip Babıâli adına hoş geldiniz derdi. Bazen Abdülmecid'in daha önceden Tophane Kasrı'na geldiği ve prensi hemen kabul ettiği de olmuştu. Fakat daha yaygınlık kazanan program, prensin karadan giderse İstabl-i Âmire'den çıkarılmış bir arabayla, denizden giderse şehzadelerin kullandıkları beş çifte saray kayıklarından biriyle Emirân'a veya başka bir kasra gitmesiydi. Prensler genelde asker oldukları için, bir mirliva paşa mihmandar tayin ediliyordu. Bu arada padişah adına prensin hatırını sormaya, hanedan mensubu olması dolayısıyla kısmen denk bir rütbe olarak padişahın damatlarından bir müşir giderdi. Ayrıca sadrazam ve hariciye nazırı da prence hoş geldiniz ziyaretinde bulunurdu. En önemlisi, Abdülmecid eğer prensi Tophane Kasrı'nda kısaca huzuruna kabul ettiyse, daha sonra prence bir "iade-i vizite" yapıyordu.

Daha sonra prensin Beylerbeyi'nde veya daha sonraları Dolmabahçe'de huzura kabul edileceği ve şerefine ziyafet verileceği gün belirlendi-

ğinde, hariciye teşrifatçısı prensin kaldığı yere giderek kendisini davet ederdi. 1845'te bir Rus prensi ilk kez İstanbul'u ziyaret etti. Konstantin Nikolayeviç'in Beylerbeyi Sarayı'nda huzura kabulünde:

Padişah ortada duruyordu, soylu konuğunu güler yüzle ve başını eğerek selamladı. Üzerinde Türk ordusuna özgü üniforma ceketi dışında bir de pelerin vardı, boynuna asılı pırlanta mücevher Batı'da verilen liyakat nişanlarındaki haç biçimindeydi [...]. Bir işaretle grandükü karşısında oturmaya davet etti. Padişahın sağında Halil Paşa, solunda o zamanlar olağanüstü güç sahibi olan Rıza Paşa duruyordu, iki sandalyenin arasında ve bir parça beride iki tercüman, Fuat Efendi ile Prens Hançeri yer almışlardı. Türk tercüman grandükün sözlerini padişaha aktarmadan önce sağ elini önce dizine, göğsüne ve alnına götürdü; padişahın donuk sesli konuşması ardından ululama göstergesi olan bu hareketleri yineledi. [...] Bu konuşma yaklaşık on dakika sürdü; sonra grandükün bütün maiyeti padişaha takdim edildi. [...] Bunun üzerine padişah ayağa kalktı ve seraskere bir buyruk daha verdikten sonra salonu terk etti. Türklerin hepsi olağanüstü tuhaf hareketler sergileyerek eğildiler.⁸⁸

Birkaç gün sonra yine Prens Konstantin onuruna Beylerbeyi Sarayı'nda yemek verildi. Akşam yedide başlayacak olan ziyafete davetli olan İstanbul'daki elçiler Fransızca ve Türkçe olarak iki dilde yazılmış süslüce birer davetiyeyle haberdar edildiler. Misafirler deniz yoluyla Beylerbeyi Sarayı'na vardıklarında öncelikle Prens Konstantin, Abdülmecid tarafından ayrı bir salonda karşılandı. Bir çeyrek saat sohbetten sonra sultan, prense yemek salonuna kadar eşlik etti. Prensi burada Donizetti'nin yönettiği muzika Rus devlet marşını çalarak karşıladı. Misafirler masada yerlerini almazdan evvel Abdülmecid ziyafet salonundan ayrıldı. Bu ana kadar salonda hüküm süren kesin sessizlik de yerini yavaş yavaş misafirler arasında başlayan sohbete bırakmaya başladı. Büyük üniformalarıyla renkli ve göz alıcı bir görüntü oluşturan topluluk, rengârenk mumların ışığında parlayan altın ve gümüş yemek takımlarıyla dolu masanın etrafına bir yabancı bir yer-

li olmak üzere oturtuldu. Birbirleriyle anlaşmak için ortak dili olmayan çiftlerin arkasında birer tercüman bulunuyordu. Yemekler, arada pilav gibi değişmez yerli yemekler de olsa bile, ağırlıklı la Avrupa mutfaklarından oluşuyordu. Hatta yemeğe davet edilen yabancı diplomatların milli yemeklerinden birer örnek seçilmesine özen gösterilmiş, çeşitli şaraplar da ihmal edilmemişti. Davetliler samimi bir sohbe koyulduğu sırada prens ayağa kalkarak, muzıkanın art arda çaldığı Osmanlı ve Rus marşları arasında, Osmanlı-Rus dostane ilişkilerine dair bir kısa konuşma yaparak kadeh kaldırdı. Ardından da İngiliz elçisi Sir Stratford... İçilen şarapların etkisiyle sohbet iyi-den iyiye koyulaşmıştı ki, Sultan Abdülmecid içeri girdi. Masadakiler bir anda ayağa kalktılar, muzıka sustu. Sultan prensle birkaç laf ettikten sonra kendisini salonun dışına davet etti. Böylece, ziyafetin sonuna gelindiği ima ediliyordu. Bütün davetliler yavaş yavaş kendilerini karşı yaka-ya geçirecek kayıklarına doğru yöneldiklerinde, Beylerbeyi Sarayı'nda Prens Konstantin adına verilen ziyafet sona ermiş oluyordu.⁸⁹

Dolmabahçe Sarayı'na taşınıldıktan sonra da hanedan mensupları onuruna verilen yemeklerin düzeni aşağı yukarı aynen devam etti. Davetlilerin hepsi sarayın büyük kapısından saraya girerler, prens hiç bekletilmeden mabeynin üst kat sofasındaki daire-i hümayuna götürölüp huzura çıkarılırdı. Elçiler, Osmanlı vekilleri ve bazı hanedan mensupları ise orta

Resim 39. Kayzer II. Wilhelm ve eşi Dolmabahçe'de karşılanıp alayla Yıldız Sarayı'na götürölüyor.

kat sofasında bir süre bekletilir, daha sonra onlar da huzura alınır, padişah, burada bir daire şeklinde duran elçilerden her birinin tek tek hatırını sorardı. Daha sonra yemeğe geçilir, yemekten sonra çubuk ve kahve ikramıyla merasim sona ererdi. Bu yıllarda prensler eşleriyle beraber geldiklerinde protokol sorunları ortaya çıkıyordu. Bu durumda elçiler yemek yerken, düşes bazen Harem'de ağırlanır, bazen iki ayrı sofraya kurulup prens ve ailesi padişahla yemek yerken elçiler başka bir yerde yer, bazen de düşes Dolmabahçe'deki bu ziyafete çağrılmaz, prens/dük ve ailesi daha sonra yalnız olarak Küçüksu Kasrı gibi bir sahil sarayda yine padişahın huzurunda yemeğe davet edilirdi. Abdülaziz döneminde prensler eşleriyle beraber sultanın masasında yer bulacaklar (3 Nisan 1869'da İstanbul'da bulunan Galler Prensi gibi), Abdülhamid zamanında ise elçiler ve başka önemli misafirler dahi hanımlarını Yıldız davetlerine getirebileceklerdi. Bu dönemde artık sultanın hanedan mensubu misafirlerine iade-i ziyaretlerini sefarethaneye veya misafirin bulunduğu vapura giderek yapması âdet haline gelmişti.⁹⁰ Ayrıca misafirlerin bir gece tiyatroya davet edildikleri de vaki oluyordu.⁹¹

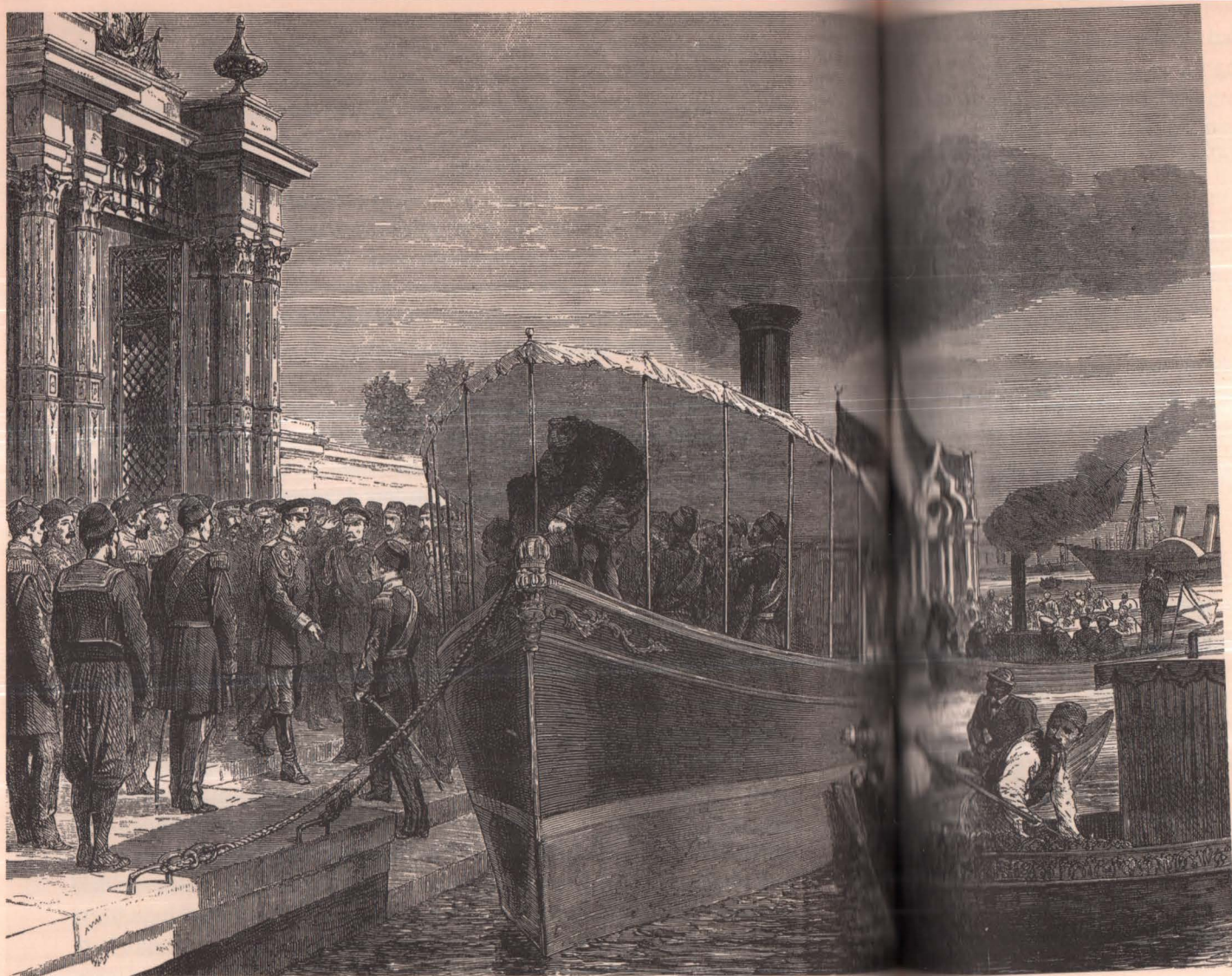
Abdülhamid devrinde hanedan mensuplarının kabul merasimlerinin kısmen değiştiğini görüyoruz.⁹² Buna göre hanedan mensuplarına ilk "hoş-amedî" merasimi (genellikle) İstanbul'a varmadan yapılmaya başlanmıştı. Misafire ilk karşılama merasimi ya Kavak'ta, ya Çanakkale Boğazı'nda ya da nadiren Varna'da yapılıyordu. Eğer misafir trenle gelirse Edirne'de birkaç kişi tarafından ve daha sonra Sirkeci garında törenle karşılanıyordu. Prens eğer zırhlı bir gemiyle gelirse, gemisini şehir dışında bırakıp saraydan tahsis edilecek bir gemiyle Dolmabahçe Sarayı sahiline yanaşması gerekiyordu. Kendi gemisiyle boğaza girip, hanedan sancağını bandıraya çektiği takdirde, gemi top atışlarıyla selamlanıyor ve gemiler gelen misafirin devletinin bayrağını çekiyorlardı. Ardından prensin gemisi saray önünde demir atıyordu.

Prenslerin, Dersaadet'e varınca hemen Yıldız Sarayı'nda huzura kabul edilmeleri âdetti. Bunun için hariciye teşrifatçısı ile divan-ı hümayun teşrifatçısı kendisini gemiden alarak Dolmabahçe Sarayı'na ve buradan, prens dört atlı ve diğerleri ikişer atlı arabalarla olmak üzere Yıldız Sarayı'na götürüyorlardı. Nadiren prensleri karşılamaya gidenler arasına bazı şehza-

de efendiler de katılıyordu. Kortej yürürken prensin arabasına yaverler, saray çavuşları veya zabıtalılar ile Ertuğrul süvari alayından yirmi kadar asker eşlik ediyordu. Saraya saltanat kapısından girerlerken askerler selam duruyor, muzıka-i hümayun prensin devletinin marşını çalıyordu. Prens burada büyük üniformalı yaveran ve hademe-i hassa tarafından karşılanıp, doğruca huzura çıkarılıyordu. Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında gelen prensleri kendi dairesine giden merdivenin başında karşılıyordu. Sadrazam ile hariciye nazırlarının (bazen dahiliye nazırının da) hazır bulundukları kısa bir görüşmeden sonra, prens maiyetini ve sultan da bendegânından bazılarını birbirlerine takdim ediyor, prence ve adamlarına rütbelerine göre birer nişan verildikten sonra, misafir ikamet edeceği Hacı Hüseyin Bağ Kısır'na veya Şale Köşkü'ne geçiyordu.

Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında prensler Beykoz, Göksu kasırlarından birinde ya da Beylerbeyi Sarayı'nda paşa dairesinde ağırlanıyor ve sultanın iade-i ziyaret resmi için, prens İhlamur Kısır'na götürülüyor ve bu merasim orada gerçekleşiyordu. Sonraları, sultanın saraydan nadiren çıktığı yıllarda, prens de Yıldız Sarayı sınırları dahilinde (örneğin Şale Köşkü'nde) ikamet ettirilmiş veya sarayda kalmıyorsa merasim dairesine alınarak sultanın iade-i ziyareti aksatılmamıştır. Daha sonraki günlerde misafir İstanbul ve civarında dolaştırılıyor, bazen Babıâli ziyaretine gidiyor, rastlar sa mutlaka cuma selamlığı seyrettiriliyor ve kendisine birkaç kez ziyafet veriliyordu. Yıldız Sarayı'nda hanedan mensubu onuruna verilen büyük ziyafete bütün elçilerin davet edilmesi usulünden Abdülhamid döneminde vazgeçildi. Ama siyasi gelişmeler gerektiriyorsa bazen bazı büyük devlet elçilerinin bu yemeklerde yer aldığı oluyordu.

Mehmed Reşad Bulgaristan kral ve kraliçesini karşılamak üzere bizzat Sirkeci'ye gitmişti. Her iki hükümdar birbirlerine maiyetlerini takdim ettiler. Buradan Yıldız Sarayı'na kadar arabalarla beraber gidildi. Kral sultana ve kraliçe de Harem'e iade-i ziyaret yaptılar. Bunların haricinde kral onuruna bir geçit resmi yapıldı, kral ve kraliçe Meclis-i Mebusan'daki müzakereleri hünkâr locasından izlediler ve kendilerine âdet olduğu üzere büyük bir ziyafet verildi. Bu ziyafette kimi Osmanlı ricalinin, örneğin hariciye nazırının hanımı da hazır bulunmuştu.⁹⁹

Teşrifat açısından değişik bir prens kabul merasimi 1866 Nisan'ında Eflak-Boğdan tahtına tartışmalı bir şekilde seçilmesinin hemen ardından ekim ayında İstanbul'a gelen Prens Karl von Hohenzollern-Sigmaringen için yapıldı. Kendisinin İstanbul'a gelişi ve yapılan merasimler artık *de facto* kurulmuş olan Romanya devletinin idari durumu hakkındaki diplomatik görüşmelerin en sıcak döneminde, yabancı bir prensin veraset hakkına göre tahta oturması üzerine Babiâli'nin buna vereceği tepkinin beklendiği bir zamanda oldu.⁹⁴ İstanbul, prence nispeten farklı ve ayrıcalıklı bir merasim programı düzenleyerek prensin konumunu tasdik ettiğini ima etti. Prens Karl ve yine prenslerden ve generallerden oluşan 40 kişilik maiyeti Rusçuk'ta Midhat Paşa tarafından gayet gösterişli bir şekilde karşılandı, daha sonra İstanbul'dan gelen Cemil Paşa komutasındaki İzzeddin vapuruyla 24 Ekim günü Varna'dan İstanbul'a getirildi ve Beylerbeyi Sarayı'nda ağırlandı. Hemen geldiği gün sultani kayıklarla Dolmabahçe Sarayı'na getirilerek huzura kabul edildi ve kendisine voyvodalığının tasdik edilmesine dair fermanı teslim edildi. Karl, İstanbul'da kaldığı bir hafta boyunca Babiâli'ye ve diğer resmi/gayri resmi ziyaretlerinde, kendisine verilen ziyafetlerde, makamının gerektirdiği teşrifatın üstünde bir saygı gördü. Sultan prence, kendi kılıcının askısıyla birlikte süslü bir

Resim 40. Abdülhamid'in Rusya Grandükü (çarın oğlu) Nikolay'a Beylerbeyi Sarayı'nda iade-i ziyareti. Bu dönemde sultanın hanedan mensubu misafirlerine iade-i ziyaret yapması âdetti.

Şam kılıcı hediye etti. Kendisine murassa Osmanî nişanı ve maiyetine çeşitli nişanlar ihсан edildi. Bu kadar itinalı bir kabul programı prensi bile şaşırtmış, bütün bunları Hohenzollern hanedanına mensup olmasına borçlu olduğu düşüncesine kapılmıştı.⁹⁵ Bu merasimin teşrifat açısından ilginç tarafı, müstakil devletlerin prenslerine uygulanan teşrifata dahil edilmemesi, protokole yine eskiden olduğu gibi “memleketeyn beyleri hakkında...” diye ayrı bir bab olarak alınmasıydı.⁹⁶

Daha önce, 1860'ta İstanbul'a gelen Prens Alexandru Ioan Cuza da (1820-1873) benzer ayrıcalıklı bir teşrifata tâbi olmuştu.⁹⁷ Cuza bağımsız bir devletin prensine yapılan merasimlerle karşılanmış, huzura kabulünde Abdülmecid prense doğru birkaç adım atarak kendisini taltif etmişti.⁹⁸ Her iki prense uygulanan bu ayrıcalıklı teşrifatın kimi yazarlarca politik zaaf olarak değerlendirilmesi, kabul merasimlerinin yüksek sembolik değerine iyi bir örnektir. Örneğin Namık Kemal, Romanya prenslerinin Dersaadet'te yeni statüleriyle kabul merasimine tâbi olmalarını “bundan on sene evvel Memleketeyn'e istediği adamları kaymakam tayin eden Devlet-i aliyye Cuza ve Şarl [=Karl] gibi zıpçıktıların politika veyahud tegallüb tarikıyla gelip istila-yı nüfuz etmelerine muvafakat mecburiyyetinde bulunuyor”⁹⁹ diye yorumlamıştı.

Bu arada yabancı hanedan mensupları karadan veya denizden Memalik-i Osmaniyye'ye vardığında bir kale veya tabyanın yanından geçeceği vakit zı pare top atılması 1873 tarihli bir nizamnameyle karar altına alındı. Ayrıca kaleye sancak çekilecek ve askerler siper üzerinde dizilerek selam duracaklardı. Ziyaretlerin haricinde, devlet, elçilerin ülkelere “yevm-i mahsuslarını” [özel günlerini] konuk devletin sancağını çekerek ve top atarak tebrik ediyordu.¹⁰⁰ Daha sonra yabancı hükümdarların yılda bir gün olmak kaydıyla bir resmi günü olması ve bu günlerde gerek başşehirde ve gerek devletin konsolosluğu olan taşra şehirlerinde Devlet-i aliyye gemilerinden, kalelerinden top atılarak, sancak çekilerek tebrik resmi yapılması nizamnameyle de tespit edildi.¹⁰¹ Dahası, bu resmi günlerde padişah sefarethaneye bir tebrik ulaşı gönderiyor, hem padişah, hem de vekiller resmi ziyafetler veriyor ve yapılanlar ajanslar vasıtasıyla duyuruluyordu.¹⁰²

II. Mahmud - Helmuth von Moltke

II. Mahmud döneminde yabancıların huzura girmesi görece kolaylaşmıştı. Yine de yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar Topkapı Sarayı'ndaki kabuller eski usulde yapıldı. Osmanlı devletine askeri reformlarda danışmanlık yapmak üzere çağrılmış ve sonraları Prusya savaş bakanı olacak Helmuth von Moltke, bu tarihten sonra sultanın huzuruna çıkışını yazmıştır. Moltke ve Prusyalı yardımcıları İstanbul'a askeri unvanlarıyla gelmemişlerdi. 21 Ocak 1837'de II. Mahmud tarafından Beşiktaş Sarayı'na çağrılan Moltke eskiden padişahın huzuruna ne zorluklarla girilebildiğini anlatır.¹⁰³ Bu Moltke'nin huzura ilk girişi olacaktı. Sabah 10'da tercümanı ile buluşup Dolmabahçe'de bugünkü saray inşa edilmeden önce orada bulunan kışlık sarayın yanındaki mabeyne gittiler. Burada yabancılar, huzura girdiklerinde neleri yapmaları ve neleri yapmamaları gerektiğinin, padişaha nasıl cevap verebileceklerinin uzun uzun anlatılması, bu sırada sultanın sır kâatibi olan Vassaf Efendi'nin görevidi. Moltke padişahla politik bir amaçla görüşmeyeceği için, bazen saatler süren bu ilk hazırlığı atlatıp, kapitan paşayla çubuk ve kahve içme merasimine geçti. Saat 11 civarında sultanın misafirin huzura girebileceğine dair emri ulaştı. Moltke, Vassaf Efendi'yle birlikte sarayın avlusundan geçerek bir bekleme odasına geldi. Bu oda ve Moltke'nin gördüğü diğerleri, küçük ve Avrupalı mobilyalarla döşenmiş odalardı. II. Mahmud'un kabul odasına alındığında Moltke âdet üzere üç kere yerden temenna ettikten sonra geri çekilip durdu. Sultan Mahmud başında kırmızı fesi ve sırtında leylak rengi peleriniyle bir koltukta oturuyor, elindeki uzun, mücev-

Resim 41. Helmuth Graf von Moltke (1800-1891) 1835-39 arasında Osmanlı ordusuna askeri danışmanlık yaptı.

Daha sonra Prusya'da birçok askeri görevde bulundu ve Prusya'nın Danimarka (1864), Avusturya (1870) ve Fransa (1870) zaferlerinde önemli katkıları oldu.

Landesarchiv Berlin.

herlerle süslü çubukla tütün içiyordu. Sağında altı-yedi musahip derin bir sessizlik içinde el pençe divan duruyordu.

Söze sultan başladı: Siyasi gelişmelerden söz edip Prusya ordusunu öven kısa konuşması bittiğinde, söyledikleri tercümanı tarafından Moltke'ye çevrildi. Moltke, bir reveransla karşılık verdi. Sultan daha sonra Osmanlı ordusunda görev yapacak olan Moltke'ye yeni vazifesi hakkında gayet ayrıntılı bilgi verdi ve sonra Vassaf Efendi'nin eliyle bir nişan ihsan etti. Moltke bir kutu içinde bulunan nişanı göğsüne ve sonra başına kaldırarak saygı gösterisinde bulundu. Fakat Mahmud, nişanın Moltke'ye gösterilmesini istedi. Bunun üzerine nişan kutudan çıkarılıp Moltke'nin boynuna takıldı ve dahası sultan, nişanın Moltke'nin hoşuna gidip gitmediğini soracak derecede kendisiyle ilgilendi. Tercümanına da daha az değerli bir nişan ihsanından sonra ziyaretçiler huzuru terk ettiler.¹⁰⁴

Moltke'ye göre Osmanlı sultanı hâlâ huzuruna en zor ulaşılan hükümdardı. Yine de, Türkiye'deki görevi nedeniyle askeri üstünlüğü kabul edilen bir ordunun subayı olarak saraya davet edilmiş, sultandan candan sayılabilecek bir karşılama görmüştü. Mutad üzere kahve ve çubuk içmiş, fakat huzura girmeden önce kendisine ne ziyafet çekilmiş, ne de hilat giydirilmişti. Oysa eski kabul merasimlerinde elçi vb saraya Moltke gibi sabah vakti dahi gelse kendisine yemek verilirdi. Hilat veya kürk verme âdeti bu tarihten 5-6 yıl önce kaldırılmış, onun yerine cevher vb hediye edilmeye başlanmıştı. Mahmud belki de bu yeni âdetin bıraktığı etkiyi merak ederek Moltke'ye alacağı nişanın gösterilmesini emretmiş, hoşuna gidip gitmediğini sormuştu. Avrupa'da uygulanan usul hükümdarın misafire bir nişan ihsan ettiğini söylemesi, fakat nişanın ancak huzurdan çıktıktan sonra bir mabeynci tarafından kendisine verilmesiydi. Bazen hükümdar nişan verdiğini söylemeye dahi gerek duymazdı. Bu usul daha sonra Osmanlı devletinde de yerleşecekti. Moltke'nin kabulünde Mahmud'un tavrının klasik dönem Osmanlı sultanının yabancılarla konuşmaz, kibirli/vakur tavrına benzemediği göze çarpar.

Abdülmecid - Dr. Siegmund Spitzer

1845-50 arasında Abdülmecid'in doktorluğunu yapmış olan Viyanalı Dr. Siegmund Spitzer'in¹⁰⁵ anılarında o sırada 22 yaşında olan Abdülme-

cid'in özel hayatından kesitler ve sultanla doktorun samimi sohbetlerini buluruz. Anılar doktorun 9 Ağustos 1845'te huzura çıkışının anlatılmasıyla başlar. Spitzer o gün huzura kabul edilene kadar altı saat beklemek zorunda kalmıştı. Abdülmecid bundan sonra da doktorla sık sık sohbet eder; farklı toplumlardaki dini inançlar, Hristiyanlık ve Müslümanlık, Voltaire, meşrutî monarşilerde kralın rolü hakkında konuşurlar. Doktorla zaman zaman Fransızca konuşan sultan çeşitli vesilelerle teknolojik yeniliklerin, özellikle trenin bir gün ülkesine gelmesi umudunu dile getirir. Bir gün, huzuruna çıkmış olan Duc de Montpensier'in hafif kambur halini gülerek taklit edecek kadar samimi davranmıştır.¹⁰⁶ Dr. Spitzer'in hatıratında en çok dikkati çeken noktalardan biri de Abdülmecid'in hasta olan üçüncü kadını sebebiyle doktorun karşısında birkaç kere gözyaşlarını tutamamış olmasıdır. Sultan, en sevdiği hanımı olduğunu söylediği üçüncü kadınının hastalığının tedavisi için Dr. Spitzer'i Harem'e aldırması ve hanımını bizzat muayene ettirmişti. Doktorun sultanın huzuruna bir diğer çıkışında, Abdülmecid kendisine resimli bir Avrupa dergisinden İspanya kraliçesinin resmini gösterip şöyle demişti:

Bu resimlerde beni ilgilendiren Avrupa kadınlarının giysileri. Bunları çok hoş buluyorum ve bizim kadınlarımızın giysilerine yeğliyorum. Eğer sohbetleri de görüşmelerine benziyorsa, siz Frenklerin kadınlarınızla görüşebilme serbestliğinize imreniyorum. Toplumsal âdetleriniz bizim din ve âdetlerimizin kadınların gösterilmemesiyle ilgili emirlerine aykırı düşse de, eğitilmiş kadınlarla görüşmenin erkeğin kaba doğasını belirli ölçüde asilleştirebileceğini kabul ediyorum.¹⁰⁷

Spitzer'in hatıralarından ortaya çıkan, Abdülmecid'in yeni bir Osmanlı sultanı portresi çizdiği, Abdülmecid, bulunduğu makam sebebiyle duygularını saklamak gibi zorunluluk hissetmez. Muhakkak ki burada, hem Abdülmecid'in baskın duygusal karakteri, hem de Spitzer'in siyasi bir kişiliğinin olmaması önemlidir. Fakat sultan, adeta bir "yeni çağ" hükümdarı olmak azminde olduğunu belli eder. Yeni çağ hükümdarı, hükümdarlığın büyüünden görece arınmış, etten kemikten bir insandır.

II. Abdülhamid

Abdülhamid, sarayına kapanmasına rağmen huzuruna resmi ve gayri resmi en çok yabancı konuğu kabul eden sultandır. Yıldız Sarayı'nda ağırlanan misafirler burada Avrupa saraylarında görecekleri ikram ve modern lükslerden daha azını bulmuyorlardı. Sultan, çeşitli vesilelerle elçilerle yaptığı gayri resmi görüşmelerin haricinde, her hafta cuma selamlığı merasimi sonrasında birkaç yabancı misafiri veya elçiye huzuruna kabul ederdi. 1900'ün ilk yıllarında, Amerika'nın İstanbul elçisiyle beraber huzura kabul edilen Ms. Dodd'un hatıralarında bu törenlere dair oldukça ayrıntılı tarifler buluruz.¹⁰⁸ Bunlardan biri, Amerikalı grubun bir cuma selamlığından sonra Mabeyn-i Hümayun'da kabul edilmesine dairdir. Elçi ve diğer Amerikalı misafirlere, selamlık merasimini izledikleri odada, teşrifat-ı umumiye nazırı tarafından –bir yarının reveranstan sonra– padişahın kendilerini, hanımları ve diğer misafirleriyle beraber huzuruna kabul edeceği bildirildi. Grup, bir saatlik bir beklemeden sonra, yine divan teşrifatçısının refakatinde mabeynin üst katındaki kabul salonuna davet edildiler. Bu arada, herkes kibarca teşrifattaki yerine göre sıraya sokuldu ve kendilerine teşrifat nazırı tarafından padişahın misafirleri karşılayacağı merdivenin üst başına yaklaştıklarında reverans yapmaları tenbih edildi. Merdivenin üst başına gelinip de yukarıdaki sahanlıkta aniden Sultan Abdülhamid görüldüğünde teşrifat nazırı heyecanla gruptan rica ediyordu: “Eğilin, lütfen öne doğru eğilin.”¹⁰⁹

Sultan kendilerini tebessümle karşılayarak elini hoş geldiniz makamında önce elçinin hanımına uzattı. Hep birlikte antreye geçildi, misafirlerin tekrar *révérance de cour* yapmalarından sonra sultan elinde beyaz eldiven olduğu halde tek tek herkesle tokalaştı. Ardından asıl kabul odasına geçildi. Grup içeri girerken sultan elçinin hanımına, iki büyük koltuktan birini oturması için gösterdi ve herkes içeri girinceye kadar diğer koltuğun yanında ayakta bekledi, sonra kendisi bu koltuğa oturdu. Diğer misafirlere de yerleri gösterildi ve elçi bey ile sultan arasındaki koltukta da teşrifat-ı umumiye nazırı yerini aldı. Sultan tekrar yerinden kalkarak elçi ile hanımına sigara ikram etti. Sigaralar hemen davranan teşrifatçı Münir Paşa tara-

findan yakıldı. Daha sonra Fransızca konuşan elçi ile sultan arasındaki sohbet, teşrifat nazırı paşa tarafından iki taraflı tercüme edilerek bir süre devam etti. Abdülhamid'in, teşrifat nazırının Fransızca'ya tercüme ettiği sohbetlere zaman zaman müdahale ederek söylemek istediğinin tercümesini düzelttiği oluyordu.¹⁰ Kendisi nadiren, örneğin yabancı misafirlere iltifat edeceği zamanlarda kısa cümleler halinde Fransızca konuşuyordu.¹¹

Müller ailesine de benzer bir kabul merasiminden sonra sultanın isteği üzerine Yıldız Sarayı gezdirilmişti.¹² Abdülhamid, misafirlerinin, sarayda teşhir edilen saat, mücevher, resim, minyatür vb'den oluşan koleksiyonlarını, hatta fotoğraf albümlerini, çini fabrikasını, kütüphaneyi, İstabl-i Âmir'e'yi görmelerini bazen ısrarla istiyordu.¹³ Neydi bu ısrarın sebebi? Sultanın, Yıldız'ı bir propaganda malzemesi olarak kullanmak istediği açıktır. Sarayın koleksiyonlarını bir müze gibi düzenleyerek yabancıların ziyaretine açmak ilk defa Abdülhamid'in denediği bir propaganda türüydü. Eğer sultanın amacı gerçekten de Yıldız'ın modern görüntüsüyle yabancı misafirleri etkilemek idiyse, bu kişilerin seyahatnamelerine bakarak bunu büyük ölçüde başarmış olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, sarayın yabancı ziyaretçilere açılmasına dair izleri II. Mahmud devrine kadar sürebiliyoruz.

Topkapı Sarayı bilinenin tersine yabancıların ziyaretine II. Meşrutiyet döneminden çok önce açılmıştı. II. Mahmud döneminde İstanbul'a gelmiş bazı seyyahlar Ramazan ayı haricinde camileri ve sarayı ziyaret etmek isteyen yabancı uyrukluların elçilikleri vasıtasıyla saraya başvurarak bir izin fermanı almaları gerektiğinden söz ederler.¹⁴ Mahmud bu sırada vaktinin büyük kısmını Beşiktaş ve Beylerbeyi sahilsaraylarında geçirdiği için sultan Topkapı Sarayı'nda oturuyor sayılmaz. Fakat saray tabii ki resmen terk edilmemişti. Daha sonraki yıllarda yabancı misafirlerin sayısı iyiden iyiye arttı. Sarayın Versaille'dan farksız görünen odalarının eskizleri Avrupa'nın en çok okunan resimli dergilerinde yer aldı. Görece liberal bir tavır gösteriyordu bu. Saray ziyaretlerini hariciye nezareti organize ediyordu; "kolay alınabilen" bir ferman ile sarayın gezilebileceği, sonraları turist rehber kitaplarına girecek kadar meşhur olmuştu. Ama burada ekonomik bir çıkar gözetildiğini söylemek zordur; çünkü bu rehberdeki tariflerden anlaşılan, tek bir ferman için para ödendiği idi. İsteyenler adı-

nı yazdırıyor ve bu tek fermanla saraya giriliyordu. Böylece bir kişinin ödediği para epeyce düşük oluyordu."⁵ Demek ki böyle bir iznin verilmesi ancak sarayın artık Avrupalının kendisine bakışını önemsemeye başladığını göstermektedir. Saray, kendisi hakkında yüzyıllardır yazılmış olan efsane-hikâyeleri düzeltmek, kendisinin de o yüzyıla ait olduğunu ilan etmek istemektedir.

Abdülhamid genelde bütün huzura kabullerinde baskın siyasi konumunu ve kişiliğini kabul töreninin akışına yansıtmayı bilmişti. Yabancı misafirler saraya zaten Abdülhamid'in mutlaklığı hakkındaki yaygın görüşün etkisi altında geliyorlardı. Yıldız Sarayı'na girdikten sonra saraydaki tavizsiz düzen ve mutlak sessizliğe dair ilk izlenimleri ve teşrifat icabı kendilerinden talep edilen sultanın önünde eğilme gibi jestler, misafirleri psikolojik olarak kendileriyle sultan arasındaki konum farkına ve sultanın şahsiyetinin "önemine" zihinsel olarak hazırlıyordu. Her şeyin ötesinde Yıldız Sarayı'nın, dikkatlerin sultan üzerinden ayrılmasına izin vermeyen küçük odaları da bu halet-i ruhiyeyi hazırlayan unsurlar arasındaydı:

Alındığımız oda kabul törenine bir yarı samimiyet havası verecek kadar küçüktü. Ancak, oda epeyce insan alacak kadar da büyüktü. Boş kalan köşe pek yoktu [...]. [Odada] odak noktası Majesteleriydi. Ayakta duran sultan hemen etrafındakilerin yanında dikkat çekecek kadar ufak tefek kalıyordu. Ama bu ufak tefek insan sanki odayı dolduruyordu, sahneyi tamamen eline geçirmişti."⁶

Bütün bunların üstüne, Abdülhamid'in kendilerini ayakta karşılaması, hatırlarını sorması, sigara ikram etmesi gibi ufak tefek incelikler büyük iltifat olarak algılanıyor, konukları çok etkiliyordu. Sultanın tahta geçişinin ilk yılının ardından İngiliz gazetelerinin bu incelikleri hayretle haber yaptığı görülür:

Sultanın kendisini Osmanlı sarayının gelenek ve önyargılarından kurtarma arzusunu gerçekleştirdiğinin ilk olmasa bile en çarpıcı kanıtıdır. Majestelerinin gözde misafirlerine kendi eliyle kendi ta-

bakasından sigara ikram etmesi, İngiliz okurların tebessüm etmesine yol açabilecek, ama son derece önemli bir husus olarak belirtilmektedir..."¹⁷

Sultanın ayrıcalıklı konumunu belli eden bu gibi teşrifat ayarlamaları, sultanın sarayda verdiği ziyafetlerde de fark edilir. Sultanın en önemli misafiri sağ tarafına oturtuluyordu. Bir elçi, hanımıyla davet edildiğinde, elçi bey sola, hanımı sağa alınıyordu. Yine aynı 1877 tarihli *The Times* gazetesi İngiltere elçisinin hanımıyla birlikte sultanın sofrasında yer bulabilmesini şöyle nakleder:

Britanya Kraliçesinin İstanbul'daki temsilcisinin karısıyla sultanın aynı masaya oturması, Doğu saraylarının katı teşrifat kurallarını bilmeyen İngiliz halkına pek şaşırtıcı gelmese de, burada öyle sıra dışıdır ki Türklerin zafer kazanması ya da yenilgi almasından çok daha heyecan yaratmıştır."¹⁸

Abdülhamid'in sarayda verdiği ve kendisinin de sofrada bulunduğu ziyafetlere elçilerin veya diğer yüksek rütbeli yabancıların hanımları sadece olağanüstü hallerde davet edilmiyordu. Yalnız, bu hanımlardan üstü kapalı şekilde istenen, yemeklere gelirken kıyafetlerine dikkat etmeleri, omuzları açıkta bırakacak elbiseler giymemeleriydi."¹⁹ Ziyafetlere Osmanlı paşalarının hanımları hiçbir zaman davet edilmemişti. Ziyafetlerde Abdülhamid'in yabancı misafirleriyle konuşmalarını tercüme etmek için çoğunlukla teşrifat nazırı hemen arkasında ayakta dururdu."²⁰ Yemek ve sonrasında kahve ve sigara merasimlerine çoğunlukla yan odadan işitilen yemek müziği eşlik ederdi. Ziyafet esnasında dikkatleri yine sultanda odaklayacak bir yemek âdâbı takip ediliyordu:

Masada [...] otuz kişi kadar vardı. Ama insana en şaşırtıcı gelen masada hüküm süren tam sessizlikti. Sultandan başka kimse konuşmuyordu; sultanın elçiyle sohbeti ise baştan sona tercüman vasıtasıyla yapılmasına rağmen son derece canlıydı. Türklerin teşrifat ku-

rallarını bilmeyen kocam, yanında oturanlarla Fransızca konuşmaya kalkıştı, ama öyle kısa cevaplar aldı ki o da sustu.¹²¹

Abdülhamid yemeğe şahsen katılmadığı zamanlarda da misafirleri önce huzuruna kabul ederdi. Sultanın şahsen katılmadığı ziyafetler fazla şaşırtıcı olmuyor, sofraya hizmet eden saray görevlileri de küçük üniformalarını giyorlardı. Kimi zaman elçilerin çağırıldığı böyle yemeklerde sofranın baş köşesine bir şehzade otururdu.¹²² Elçilerle görüşmek istediğinde, kendilerini saray tiyatrosuna davet etmesi diğer bir vesileydi. Bu mülakatlarda tercüman-ı divan-ı hümayun padişahın locasında hazır bulunur, elçile yapılan konuşmayı not alır, sonradan Abdülhamid'e sunardı.¹²³

Reşad zamanında yabancı gazeteciler, mevki sahipleri vb için de saraya kabul edilmek Abdülhamid zamanına göre çok daha kolay bir hale geldi. Yabancı gazeteciler doğrudan başmabeynciye başvurarak izin almaya başladılar. Bu yüzden sultanın ilk saltanat yıllarında aniden çok sayıda yabancıların sultanla görüşme talebi oldu. 1914 tarihli bir nizamnameyle yabancıların huzura giriş için izin almaları yeni ve biraz uzunca bir prosedüre bağlandı.¹²⁴ Buna göre yabancı uyruklular artık kendi sefaretlerine, sefaret hariciye nezaretine başvuracak ve nezaret uygun bulursa sadaret vasıtasıyla dilekçeyi saray başkıtabet dairesine gönderecek ve bundan haberdar edilen hünkâr kabul ederse, gazeteciye bir randevu verilecekti. Fakat bu düzenlenmeden önce sultanla görüşmeyi talep eden çoğu kişi rahatça huzura çıkabilmiş olduğu için, saraya başvuruların kısmen ciddiyetini kaybetmiş olduğu söylenebilir. Reşad'ın başkâtibi Uşşakızade (Halid Ziya), nizamnamenin yürürlüğe girmesinden sonra, kendisine sultanla görüşmek için başvuran bir gazeteci çiftin saraya gelişlerini şöyle anlatır:

Bir gün [saraydaki] odamda kâğıdılarla meşgul iken odacı kapıyı açdı ve elinde tuttuğu bir kartı yazıhanenin üzerine bıraktı, daha ben ona bakmadan, hemen odacının arkasından bir kadınla bir erkek içeri daldılar ve hattâ selam vermeden karşımda kanepeye yer-

leşdiler. Böyle saygısızlıkla, odama âdetâ zorla girenlerin kim olduklarını anlamak için karta bakdım: Delarue Madrus altında el yazısıyla Mm. Lucie Delature Mardrus [!] isimlerini okudum... en süslü bir eda ile sordum: ‘Ziyaretiniz şerefini bana bahş eden sebebi öğrenebilir miyim?’ Kadın derhal sigarasını tellendirerek, bir ayağı digeri-nin üzerinde, pek lâ’übalî ve pek bifütur bir tavırla cevap verdi:

‘Sultanı görmek isteyoruz.’

Elimi uzatarak bekledim: ‘Hariciyenin tezkeresi...’ Kadın irkilerek ‘Ne tezkeresi?’ dedi. Kelimelerin üzerine basarak cevap verdim: ‘Haşmetpenah padişahı ziyaret edebilmek için elbette hariciye nezareti nezdinde müraca’atda bulunmuş olacaksınız’. ‘Ne yolda?’ dedi, fakat kirpilenerек... İzah etdim: ‘Evelce sefaretinize müraca’at olunmak lâzım gelirdi, sefaret hariciyeye yazardı, ilh... Kadın ayağını indirdi:... ‘Amma yapdınız ha!’ Yahud ‘Olur şey’ değil!’ kabilinden bir nida... Kahveyi beklemeden, hiddetle sigarasını tablada ezerek fırladı; koca-sı da arkasından ve selâm vermeğe lüzum görmeden fırladılar.¹²⁵

Bir başka örnek, yine Sultan Reşad devri huzura kabullerinin (burada daha doğrusu: huzura girişlerinin) ciddiyeti konusunda bize bilgi veriyor. Bu defa anlatan başmabeynci Lutfi Simavi Bey:

Muayede salonunun med’uvîne mahsus olan galerisinde seyirci sıfatıyla bulunan süfera ve maiyet memurları renkli elbise ve hatta paltoları ve bazıları da zevce ve çocukları ile *garib bir mahluk seyrine gider gibi* süratli adımlar atarak ve cehren konuşarak huzur-ı hümayuna girdiler.

Dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bu rezalete nasıl delalet ettiğini Galib Paşaya sual et[tim] [...]. Kabul olunan zevatın behemehal hükümdarın iktisa ettiği kıyafetle isbat-ı vücud etmeleri lazım geleceğini ve seyirci sıfatıyla gelene sefaret heyetlerinin böyle usul-i mevzuaya münafî ve cidden çirkin bir tarzda huzur-ı şahaneye çıkamayacaklarını [...] teşrih ettim. Padişah vakadan fevkalade müteessir oldu.¹²⁶

Bazı hatıralarda, özellikle Abdülaziz'in huzuruna kabul ettiklerinden aşırı hürmet talep ettiğinden söz edilir. Bunlara göre sultanın huzuruna girildiğinde birkaç defa yer öpülüp, huzurda bulunduğu sürece sultanın yüzüne bakmamak gibi bazı saygı davranışları göstermek gerekiyordu. Abdülaziz'in aleyhinde yazılmış bazı hatıratta sultanın ne kadar mağrur olduğuna kanıt gösterilen bu kurallar,¹²⁷ aslında bu dönem için çok da olağandışı sayılabilecek edeb işaretleri değildir.

Padişah ile ilk kez görüşmeye gelenlerin çoğu, hayallerinde fazlaca büyüttükleri kişinin karşısında eziliyor, bu "ulaşılabilir" kişiye ulaşmış olmanın verdiği heyecandan dolayı sultana abartılı saygı gösterebiliyordu. Nitekim Abdülhamid'in huzuruna ilk defa çıkan Doktor İbrahim Bey, görüşmenin sonuna doğru sultanın karşısında hissettiklerini "*Gayri ihtiyari* ayaklarına kapandım, huzurdan çıktığımda ağlıyordum" diye ifade eder.¹²⁸ Öte yandan, Abdülhamid hakkında hiç de iyi hisler beslemeyen Ahmed Muhtar (Mollaoglu) sultanın huzuruna ilk defa çıkışını şöyle anlatır:

İlk defa kadir gecesi padişah ile görüştüm. Huzuruna girerken nefretimden titriyordum. Müdhiş bir mahluk göreceğimi zannediyordum. Beni ayakta bekliyordu. İhtiyat ve basireti lâzım addeyledim ve babamın dediği gibi ayağını öpmek için eğildim. Padişah "estağfurullah" diyerek geriledi. Ben ilerledim. Padişah "böyle hareket eylemenizi istemiyorum yavrum" dedi. *Ayak öpmek, çok garibime gittiği için istemeyerek ısrar ediyordum.* Bu sözü işidince derakab çekildim.¹²⁹

Gerçekten de, Abdülhamid henüz mutlak iktidarı tamamıyla eline geçiremediği dönemde, yani tahta yeni oturduğunda, paşaların huzuruna kabulüne dair teşrifat kurallarını sadeleştirmişti.¹³⁰ Sadrazam ile vekillerin huzura girdiklerinde ayakta durmaları gerekiyordu; oysa sultan henüz ilk kabulünde Rüşdü ve Midhat paşalara oturmalarını emretti ve kendilerine sigara sundu. Midhat Paşa sigarayı aldı ve içmeye başladı; Rüşdü Paşa sul-

tanın uzattığı sigarayı aldı, fakat edebe aykırı bulduğu için içmedi. Abdülhamid onu da içmeye zorladı. Sultan ilk zamanlarında huzurunda diğer vekilleri de ayakta tutmaz, sigara ve kahve ikram eder,¹³¹ arabayla bir yere gittiğinde daha önce görülmemiş bir şekilde sadrazam ve hariciye nazırına yanında yer verirdi.¹³² Aynı şekilde mabeynine aldığı Eğinli Sait Paşa'yı da huzuruna çağırduğunda bir sandalye getirip oturmasını istemişti. Her ne kadar paşa edebinden oturmak istemediyse de hünkârın ısrarı karşısında oturmak zorunda kaldı.¹³³ Abdülhamid saltanatının daha sonraki yıllarında mabeyn çalışanlarına böylesine serbestlik vermeye devam etmedi. Ama yine de önünde yerlere kapanılması, ayak öpülmesi gibi ubudiyet gösterilerinden hoşlanmazdı.¹³⁴ Samimi olduğu vekillere huzurunda oturma izni verirdi. Sultan muayeneye gelen hekimleri dahi paravana arkasında kabul ediyor ve ciddi bir şey olmadıkça paravananın öte tarafına geçmelerine izin vermiyordu. Fakat yine de, kendilerine güven duyduktan sonra, huzurunda oturmak ayrıcalığından yararlanan, Abdülhamid'in kendileriyle sohbet etmeyi çok sevdiği yine bu hekimler oluyordu.¹³⁵

Herhangi bir vesileyle saraya çağrılanlara, huzura alınmadan önce mükellef bir yemek yedirilirdi.¹³⁶ Abdülhamid huzuruna girenlere ayağa kalkmış olmamak için mabeyn çalışanları haricinde herkesi muhakkak ayakta karşılardı.¹³⁷ Yıldız'da mabeynin ikinci katındaki odasında, padişahın önünde sedef işlemeli bir masa üzerinde, huzura girecek kişilerle konuşulacak konulara dair aldığı notlarını yazdığı kalın bir defter dururdu.¹³⁸ Huzura girecek kişi mabeyne alındıktan sonra, musahip ağalardan biri (çoğu zaman Nadir Ağa) sultanın çalışma odasının kapısını üç kere vurur, "içeri gel" anlamındaki çingirak sesini duyunca odaya girip ziyaretçiyi takdim eder¹³⁹ ya da mabeyne gelip huzura girecek kişilerin isimleri yazılarak sultana arz edilirdi. Bu işlem için kullanılan matbu kâğıtlarda "... kullarının şimdi mabeyn-i hümayun-ı mülukânelerine geldiği maruzdur" ibaresi yazılıydı.¹⁴⁰ Birçok kişi saraya gelir, fakat huzura alınmazdı. Sultan, bu kişilerin önemlerine göre bazen biraz atıyye, bazen de sadece bir selam gönderirdi.¹⁴¹ Ayrıca Hamidiye Camii karşısındaki koltuk kapı ağzındaki kulübede gün boyunca saraya gelenlere dair tutulan liste de akşamları Abdülhamid'e takdim edilirdi.¹⁴²

Sonraki padişah Mehmed Reşad, gerek yumuşak tabiatı, gerekse sultanın otoritesini kısıtlama mücadelesinin sonucunda ulaşılan Meşrutiyet'in sultanın konumunu etkilemesiyle bir anda fazlasıyla gayri ciddi kabul merasimleriyle karşılaştı. Saray öylesine yerli yersiz misafirlerin ziyaret için geldikleri bir yer olmaya başlamıştı ki, ilk Ramazanda saraydaki iftarlara davetsiz gidilemeyeceği gazetelerde ilan edilmek zorunda kalındı.¹⁴³ Bunun yanında, sultan da huzuruna gelen kim olursa olsun uzun süre ayakta bekletmeyi sevmez,¹⁴⁴ bazı misafirlerini sarayın üst katındaki kabul odasına çağıracağı yerde, ihtiyarlıklarına hürmeten kendisi aşağı kata inerek orada kabul eder,¹⁴⁵ odasına giren başmabeynci ve başkâtibine, hatta bazı başka misafirlere ayağa kalkar veya kalkmaya davranarak kibarlığını gösterirdi.¹⁴⁶ Reşad devrinde, padişahın huzura girenle başbaşa konuşmak istediği nadir haller haricinde, bir kişi veya heyet huzura girdiğinde başmabeynci ve başkâtip görüşme sırasında odada hazır bulunurdu. Her iki saray görevlisi de İttihad ve Terakki'nin tayıy ettiği kişiler olduğu için, padişah bu şekilde kontrol altında tutularak, bağımsız veya keyfi bir girişim yapmasına veya herhangi muhalif bir fikre eğilim göstermesine karşı önlem alınmış oluyordu.¹⁴⁷

Reşad ile değişik amaçlarla görüşmek isteyenlerin aşırı artması üzerine 1914 Şubat'ında çıkarılan bir iradeyle padişahın huzuruna girişler bir düzene sokuldu.¹⁴⁸ Buna göre, padişahın görüşmek istediği kişiler saraya davet edilerek, kabineden bir nazır ile Âyân ve Mebusan meclisleri reisleri saraya geldiklerinde mabeynci vasıtasıyla padişah'tan izin alarak, sadaret ve meşihat görevlerinde bulunmuş olanlar ve padişahın akrabaları yine sarayda mabeynci vasıtasıyla çıkacak iradeyle huzura girebileceklerdi. Diğer düşük rütbeli bürokratların ise saraya gelebilmek için ya Babıâli'ye veya bağlı bulundukları makama başvurarak randevu almaları gerekiyordu. Keza askerler ve diğer bürokratların huzura girişleri de bir nizamla bağlandı. Aslında bu düzenlemeyle bir yandan saraya yerli yersiz iş takibine gelenler uzak tutulmaya çalışılırken, diğer yandan da Reşad'ın, selefi Abdülhamid gibi istediği kişileri, istediği zaman kabul ederek muhtemel siyasi fikirlerini uygulamaya zemin hazırlaması engellenmek istenmişti.

Bu arada, olağan dışı bir durum olan yabancı uyruklu hanımların huzura girebilmeleri Abdülmecid devrinde mümkün hale geldi. Bunun ilk

örneklerinden birine sultanın saltanatının ilk yıllarında rastlanır. Bu kabulün asıl ilginç yanı ise, sultanla bir görüşme için iltimas yapmasını isteyen Lady Londonderry'ye İngiltere elçisinin olumsuz yanıt vermesi, fakat Abdülmecid'in bir şekilde kulağına giden bu isteği kabul etmesidir. Lady'nin sultanın huzuruna kabulünde, her şey Topkapı Sarayı'nda olağan bir resmi görüşme törenine uygun biçimde cereyan etti, huzurda olması gereken Osmanlı bürokratları dahi hazır bulundu.¹⁴⁹

Abdülaziz'in cülusunda kendisini Dolmabahçe'de tebrike gelenler arasında devlet ricalinin haremlelerinden oluşan bir hanımlar grubu da vardı.¹⁵⁰ Bu hanımların bir kısmı sarayın deniz tarafına kayıklarla yanaşıp harem ağaları tarafından karşılandılar. Rıhtımda yere kendileri için şallar serilmişti. Haremden bir odada bir süre eğlendirilen hanımlara yapılan tören-hatırat sahibesinin eksik anlatmadığına güvenirse- sarayda beylere yapılanlarla aynı değildi. Bu yıllarda hâlâ beylere yapılması mutad olan hoş geldiniz törenlerinden kahve ve çubuk bu hanımlara ikram edilmedi. Onun yerine şerbet ve dondurma verildi.

Daha sonra huzura alınan bu "Müslüman" hanımlar grubunun -Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın İngiliz kökenli hanımının da nedenini sorduğu üzere- huzura yüzleri açık olarak girmelerine izin verildi. Sadrazamın hanımı başta olmak üzere Sultan Abdülaziz'in huzuruna alınan hanımlar sultanı eteklediler, geri geri çekilerek beylerinin teşrifattaki konumlarına göre sıra halinde dizildiler. Abdülaziz daha sonra sıraya dizilmiş hanımların yanlarına giderek, hemen hepsine bir iki sözle iltifat etti. Sadrazamın hanımına, beyinden çok memnun olduğuna dair övgüde bulundu. Sonrasında huzuru terk eden hanımlar valide sultanla görüştürüldüler, broşlardan ve benzer takılardan oluşan hediyelerini alarak saraydan ayrıldılar.

Saray tarafından çeşitli sebeplerle, fakat özellikle sultanın halk arasına çıkacağı zamanlarda, dellâller ve sonraları gazeteler aracılığıyla hanımların kıyafetlerine özellikle dikkat etmeleri, ince yaşmak kullanmamaları, göğüs ve saçlarının görünmemesi ilan edilirdi.¹⁵¹ Vükela hanımlarının yüzlerini açmaları bir yana, Müslüman hanımların böyle topluca törensel bir şekilde huzur-ı hümayuna girebilmeleri de pek mazisi olan bir tören değildir. Böyle bir kabul merasimine ilk defa ne zaman izin çıktığına dair eli-

mizde bir belge yok, ama bir önceki padişah Abdülmecid'in hanımlara karşı rahat tavırlarının uygun ortamı hazırladığı tahmin edilebilir.¹⁵²

Abdülaziz zamanındaki bu tebrik merasimini, bundan kırk yıl kadar sonra Sultan Reşad zamanındaki benzer bir kabulün tanıklarından birinin anlattıklarıyla karşılaştırdığımızda, Abdülaziz döneminde Müslüman hanımların huzura girişlerindeki rahatlığın sonraları devam etmediğini görürüz. Bununla beraber özellikle bu gibi din bakımından hassas konularda sultanların şahsi dindarlıklarının merasimlere yansıdığı göz ardı edilmemelidir :

[Dolmabahçe Sarayı] mabeyn dairesine kabul edildiğimiz için çarşaflarımızı çıkarmadık. Fakat inkılap nasıl çabuk yürüyordu. Evvelce kadınlar saraya ancak yaşmakla kabul edilirlerdi. Mabeyne kabul edilmeleri ise bahis konusu bile olmazdı.¹⁵³

Müslüman hanımlar başta da belirtildiği gibi cülus tebriki dolayısıyla huzura girebilmişlerdi. Bundan başka, bazı itibarlı saray ve vükela hanımlarının, özellikle de çeşitli dairelerdeki çerağlı saraylıların ve bazı kalfaların –nadiren de olsa– bayramlaşma gibi vesilelerle sultanı ziyaret edebilmeleri mümkün oluyordu.¹⁵⁴

DEĞERLENDİRME

Elçi kabul merasimlerinde süreç içinde ortaya çıkan değişikliklerin yanı sıra, bu merasimler birer itibar elde etme malzemesi olarak görüldükleri için de olağan merasim akışlarından sapmalar gösterebiliyordu. İki devlet arasında var olan veya planlanan ittifak ilişkileri, elçilerin kabulüne doğal olarak daha fazla ihtimam, müsamaha, iltimas veya şaşaa olarak yansıyabiliyordu. Ayrıca, kritik zamanlarda gelen önemli elçilerin kabul merasimleri de bir itibar mücadelesi biçimini alabiliyordu. Elçi, ya misafir olduğu devletten resmen talep ederek veya reddedilmesi mümkün olmayan bir şekilde oldu-bittiye getirerek, mümkün olduğu kadar fazla ayrıcalık elde etmeye çalışır ve böylece devletin itibarını yükseltmek isterdi. Viyana kongresine kadar, gerek Avrupa'daki gerekse Osmanlı devletindeki elçi kabulle-

rinde böyle çabalar görüldü. Bu ayrıcalıkların Osmanlı protokolü açısından önemi, bir elçinin elde edebildiği her ayrıcalığın bir sonraki elçiye emsal oluşturmasydı. Yani Osmanlı protokol geleneği “şu derecedeki elçilere şöyle muamele edilir” kararına genellikle eski defterlere bakarak varıyor, her emsal oluşturan uygulama da yeni bir geleneğe yol açabiliyordu.¹⁵⁵

İki ülke arasında gerilimli bir ilişki var ise, pek tabii konuk ayrıcalık talep ederken, ev sahibi de elinden geldiğince vermemeye çalışıyor ve iki taraf arasında, kimi zaman sefaretı iptal etme derecesine varacak kadar ateşli yazışmalar gidip geliyordu. Aynı şekilde bir anlaşma vesilesiyle başka saraylara elçi giden Osmanlı görevlileri de o saraydaki hükümdarı yüceltecek hareketlerden mümkün olduğunca kaçınmaya gayret ediyorlardı. İkinci kuşatmadan sonra, II. Süleyman'ın tahta çıkışını bildirmek için 1688'de Viyana'ya elçi giden Zülfikâr Paşa, daha önce benzer bir usul olmadığına dair iddialarla kendi aleyhine olduğunu düşündüğü bazı protokol kurallarından kurtulmayı başarabilmiş, kayzerin elini öpme zorunluluğundan ise ancak bir emrivaki sayesinde sıyrılabilmişti.¹⁵⁶ Daha önceki Osmanlı elçilerinin de kayzerin önünde üç defa temenna etme, eteköpme, ayrılırken namenin kayzerin elinden alınması gibi konularda pazarlık ettikleri biliniyor.¹⁵⁷ Burada, elçilerin nelere ne kadar dikkat ettiklerine iyi bir örnek olarak Zülfikâr Paşa'nın raporundan ilgili bölümü alıntılıyorum:

Ancak name-i hümayun-ı şevket-makrun ile Casarın yanına varıldıkda üç defa eğilip el öpdürmek hususunda taannüd üzre gururane cevab vermeleriyle Devlet-i aliyye maslahatının tatiline sebep olmamak için mahallinde musammem olan vech-i münasib üzre hareket etmek kasdı ile bu emrde saraheten muhalefet olunmayıp sükut olundu. [...] Casar [...] Acem kaliçesiyle döşenmiş alçacık soffanın üstünde trapza tabir olunur sofranın önünde bir iskemlenin kurbünde ayak üzre durup, sol eli göğsünde olup, sağ elini aşağı uzatmış idi. Yanımızda bulunan ağalardan yeğenimiz Mustafa Bey name-i hümayunu başımız beraberı iki el üstüne tutup önümüzce gider idi. Kendüye mukaddema talim olunduğu üzre üç yerde sağımızda yere bakarak durur idi. Biz dahi name-i hümayun-ı şevket-

makruna tazim ve tekrim ile eğilip bu vech üzre soffa kurbüne varıldıkda, anda name-i hümayunu kendi elimize alıp öpdükden sonra sofra üstünde Casarın yanına koduk ve üst esvabını tutup göğsümüz beraberine kaldırdık ve dönüp yerimizde durduk ve bu günne muamele ile mukaddema tercüman[ın] ibram eylediği ham teklifleri def eyledik.

Aynı şekilde elçilerin yanlarına verilen mihmandarlarda rütbe denkliliği istemeleri her ne kadar meşru hakları olarak değerlendirilebilirse de, daha sonra yine Osmanlı örneğinde, devletin gücünün uluslararası oyunlarda yetersiz kaldığı veya sultanın otoritesi kısıtlandığı, böylece huzuruna girilen şahsiyet politikayı doğrudan etkilemediği durumlarda, elçilerin bunlardan faydalanıp aynı küçük jestleri kullanarak önemli karşı-mesajlar aktardıkları görülür. Osmanlı devletinin, siyasi gerilim dönemlerinde bazı büyük devlet elçilerini, bir vasal devletin veya siyasi ağırlığı olmayan bir devletin elçisiyle aynı anda sultanın huzuruna kabul etmesi de itibar düşürme oyunlarından biriydi.¹⁵⁸ Aynı şekilde, Rusya murahhas elçisinin askeri bir başarının ardından İstanbul'a gelişinde olması gerekenden değersiz hediyeler getirmesi, yine diplomasinin benzer oyunları arasında sayılabilir.¹⁵⁹ Elçi kabulü merasimlerini sessiz filmlere benzetmek yanlış olmasa gerektir. Oyuncular vermek istedikleri gerçek mesajı açıkça dile getirmediklerinden, mümkün olduğu kadar fazla hareket, mimik ve elde edilen "imtiyazlar"la ifade etmeye çalışırlar. Bu mimikler kimi zaman uluslararası dile uyar ve anlaşılır, kimi zaman da kendi dar kültürel çerçevesinde kalmaya mahkûm olur.

Elçi kabulü merasiminde her jestin bir anlamı vardı. Elçiye saygı konusundaki kurallar –hepsi olmasa da– büyük ölçüde devletin kendi kültürünün etkisiyle oluşuyordu; dolayısıyla tarafsız bir gözlemciye bir çeşit "kapris" gibi gelecek kimi jestler aslında mesaj yüklüydü. Doğal olarak bu jestler ancak devletin gücü nispetinde yapılabilirdi, diğer bir deyişle elçiye kabul edenin şahsında "devlet", ancak gücü yettiğinde kapris yapabiliyordu. Devletin gücü, askeri bir başarıdan kaynaklanabileceği gibi, jeopolitik ya da ekonomik –henüz tam açığa çıkmamış– bir güç de olabilir. Askeri gücü-

nün baskın olduğu dönemde Osmanlı devletinin sadrazamı, elçi içeri girdiğinde rütbesi icabı ayağa kalkması gerekeceği için, bir şekilde önceden odadan çıkarak bu saygı jestini yapmaktan kaçınacak gücü kendinde buluyordu.¹⁶⁰ Osmanlı devletinin ilk sultanları elçileri taltif için huzura girdiklerinde ayağa kalkarlarken, daha sonra, devlet gücünün doruğa ulaştığı bir zamanda Kanuni Süleyman ne kendisi ayağa kalkıyor, ne hareket ediyor ve ne de elçilerin huzurunda oturmasına izin veriyordu.¹⁶¹ Son yüzyılın sultanları yine elçileri taltif eder olmuşlardı, örneğin II. Mahmud gibi otoriter bir sultan dahi İngiltere elçisini ayakta karşılayabilmişti.¹⁶² Bazı hareketlerin yapılması veya bazılarının ise kasten yapılmaması sonucunda elçilere bazı mesajlar aktarılabilirse, bu mesajların oluşturduğu bütün, devletin itibarını yansıtıyordu.

Ayrıntıların henüz uluslararası anlaşmalarla düzenlenmediği bir zamanda diplomatik törenlerde mesajlar tarafların kültürlerinde anlamını bulan jestlerle verilmeye çalışılıyordu. Aynı şekilde Osmanlı teşrifatının kendi saygı normlarını oluşturmuş olduğu ve ayrıcalıkların belirli anlamlar taşıyan bu ayrıntılar vasıtasıyla sağlandığı da belirtilmelidir. Bu ayrıntılar ancak Osmanlı teşrifatı bağlamında yüklü oldukları anlamı istenilen şekilde aktarabilir. Yani bu ayrıntıların anlamının ortaya çıkabilmesi/aktarılabilmesi için anlam yüklü diğer ayrıntılarla bir araya gelmesi ve bireyler arasındaki iletişimi sağlayacak bir kültürün oluşmuş olması gerekir. Elçilerin kabul günlerinde sarayda pilav ve zerde pişerken, Eflak voyvodası geldiğinde çorba pişirilmesi ancak bu anlamlar bütünü içinde istenen mesajı verebilir.¹⁶³ Bu bağlamda Osmanlı sarayında misafirlere çubuk ve kahve ikram edilmesi gibi sıradan gözüken merasimlerin, Osmanlı değerler bütünü içinde eskiden beri oldukça önem taşıyan ve teşrifatı ciddiyetle izlenen ritüeller olduğu kaydedilmelidir.¹⁶⁴ Bu ritüeller Osmanlı sarayının sonuna kadar önemini korumuştur. Örneğin Ubcini'nin 1850'lerdeki şu betimlemesi bu merasimlerin teşrifatını oldukça iyi vurgular:

Kahve ikramı çubuk ikramından daha yaygındır. Doğu protokolünde ikisi arasında büyük fark vardır. Kahve bütün ziyaretçilere verilir; çubuk, ziyaretçi ile onu ağırlayan kişinin rütbelerine göre değer-

lendirilen bir ayrım oluşturur. Hariciye Nazırı Âli Paşa'yı Yeni-köy'deki yalısında ziyarete gittiğim zamanlar, ekselanslarının bu-yurması üzerine bana kahve ve çubuk ikram edildi; altesleri Reşid ve Ahmed Fethi paşaların yanında ise yalnızca kahve içme hakkım vardı, ama inceliklerinden ötürü benim yanımda ne biri ne de öte-ki tütün içerdi.¹⁶⁵

Başka seyyahlar da kahve ve çubuk ikramı teşrifatından bahseder-ler. Slade, kahvenin hemen herkese ikram edildiğini, fakat çubuk ikramı-nın bir makam eşitliği gerektirdiğini ve misafirlere nadiren teklif edildiği-ni kaydeder.¹⁶⁶ White'a göre ise, düşük rütbeli kişilere çubuk ikramı bir lü-tuf, ikram edenle edilen aynı rütbede olduğunda gerekli bir nezaket ve yük-sek rütbelilere ise bir saygı anlamı taşır. Birinci gruba sadece kahve, ikin-cilere hem kahve hem şerbet, yüksek rütbelilere ayrıca şerbet, şekerleme, güzel kokular (buhur) ikram edilmesi olağan teşrifattır.¹⁶⁷

18. yüzyıl başından itibaren Avrupa'nın güçlü devletleri karşısında askeri başarısızlığını idrak eden Devlet-i aliyye, mevcudiyetini garanti al-tına alabilmek için bu yüzyıl süresince uluslararası ilişkilerinde Avrupa tarzını kabullenmek zorunda kalmıştı.¹⁶⁸ 18. yüzyılda sineye çekilmek zo-runda kalınan bu durum, 19. yüzyılda artık bir "gereklilik" olarak görülü-yordu. Böylece bu yüzyılda hızla biçimsel değişimler gerçekleştirildi. Dip-lomaside, ilişki kurulan devletlerle mütekabiliyetin önemli hale geldiği usullere geçilmeye başlandı. Nitekim daha III. Selim zamanında Avrupa uluslararası hukukuna uyulmaya başlandığına dair belgeler vardır.¹⁶⁹ Os-manlı devleti artık "diğerleriyle" anlaşmayı önemsemek, bu yüzden de an-laşılan bir dilde konuşmayı denemek zorundaydı. Elçilere yönelik tören-lerde uluslarüstü düzenlemelere uymuş olmak, ister istemez Osmanlı devletinin bu çeşit merasimlerde ve uluslararası protokolde rasyonalizas-yonu anlamına gelmişti.

Devletin, uluslararası ilişkilerini rasyonelleştirme çabalarının hız-lanmasında, kongrede temsil edilmemiş olsa bile uluslararası ilişkilerle il-gili düzenlemelerine sonradan uymuş olduğu¹⁷⁰ 1815 Viyana kongresi ve 1856 Paris anlaşmasının etkisi olduğunu kaydetmek gerekir. Anlaşmanın

yedinci maddesi ile düvel-i muazzama tarafından teminat altına alınan toprak bütünlüğü karşılığında, Osmanlı devleti ciddi bir reform programı uygulamakla yükümlü kılınmıştı (9. madde). Reform beklentileri, devlette bir dizi iç düzenlemeler öngördüğü gibi, devletin bu anlaşmayla kıs-men Avrupa hukuk sistemine eklemelenmesinin tabii sonucu olarak uluslararası ilişkilerde de Avrupa uygulamalarına uyum sürecini hızlandırdı. Monarşi ile yönetilen bir ülkenin uluslararası ilişkilerinde daha etkili bir payı olan kişiler arası ilişkiler, ben-merkezli değerler taşıyan, duygusal, geleneksel ve dini motiflerden ister istemez mümkün olduğunca arındırılmak zorunda kaldı. Bu yüzden Osmanlı devletinde yabancı konukları kabul merasimlerinin, diğer devlet merasimlerinden çok daha hızla değiştiği gözlenir; çünkü bu merasimlerin kuralları değişen dünyanın maddi ve manevi baskısı altındaydı.

Bu dönemde, devletin kendi tebaasına yönelik merasimlerindeki simgeler istenen mesajları aktarma işlevlerini az çok görmeye devam ederken, elçilere yönelik eski simgeler gitgide anlamlarını kaybediyorlardı. Artık yeni ve *lingua franca* denilebilecek bir simge dili konuşulmaya başlanmıştı. Yeni simge dilinde diplomatik onur tek kültür-merkezli simgelerden ve derecelendirmelerden büyük ölçüde ayıklanmış ve sadece herkesin anlayabileceği sayısal, biçimsel gibi “rasyonel” diye niteleyebileceğimiz değerlerle belirlenir olmuştu. Eski usul teşrifatta hangi dereceden elçi geldiğinde ne gibi bir kürk ve serpuş giyilmesi gerektiğine dair Osmanlı-merkezli incelikler, yeni teşrifatta yerlerini küçük ve büyük üniforma giyilmesi gibi Avrupa çapında geçerli derecelendirmelere bırakmıştı. Bu yeni dil yerel değildi, “Avrupa dilinde” idi. Osmanlı devletinin yeni dili öğrenmesi çok uzun sürmedi; diğer deyişle Osmanlı devletinin yabancı misafirlere yönelik törenleri hızlı bir değişim geçirdi.

Avrupa tarzı diplomatik protokole eklemelenirken devletin çektiği en büyük sıkıntı bu konuda geleneğinin olmamasından kaynaklanıyordu. Özellikle Osmanlı gibi müessese ve uygulamalarında geleneğin esas olduğu bir devletin bu sebeple bir süre bocaladığı söylenebilir. Yine de, 19. yüzyılın ilk çeyreği ile yüzyıl ortası arasında yenilik yapmanın mecburiyeti ve şaşkınlığı içinde zaman zaman acemice veya aceleyle değiştirilen protokol

kurallarının, yüzyıl sonuna yaklaştığımızda oturmuş kurallar haline geldikleri ve hem sultanın, hem de sarayın misafir ağırlamada, sultanın yeni protokoldeki konumuna uyum sağlamada oldukça tecrübeli hale geldikleri, bu konularda geleneğin oturduğu söylenebilir.

Teşrifatta rasyonalizasyonun ve/veya “Avrupalılaşmanın” iyi bir göstergesi yabancı konukların ağırlanmaları hakkında tutulan teşrifat kayıtlarıdır. Eski usul teşrifat defterlerinde yüklü oldukları yüksek değerler sebebiyle anlatımları sayfalarca süren yemek, kıyafet veya verilen hediye çeşitlerine dair ayrıntılara, bu dönemde artık o kadar önem verilmemeye başlandı. Eski teşrifat defterlerinde her kişi ve grubun ayrıntılarıyla sayılan kıyafetleri büyük ve küçük üniformaya, çeşit çeşit serpuşlar ise fese çevrilmişti. Teşrifat artık takılan nişanlarla sağlanıyordu. Eskiden büyük bir çeşitlilik arzeden kıyafet ve serpuşların dökümü merasim kayıtlarından yavaş yavaş kayboldu. Böylece karmaşık bir simgeler bütününden daha sade simgelere geçildi, Osmanlı merasimleri hakim Avrupa kültürüyle/simgeleriyle eklemlendi.

Yemek çeşitleri de yeni simgeler diline uyduruldu ve böylece pilavzerde ikramı anlamını kaybetti. Bu yüzden de, bir ziyafetin ayrıntıları artık teşrifat memurlarının yetki alanından çıkmaya, merasim tariflerinde yemek masası dökümlerine nadiren rastlanmaya başladı. Mönülerdeki Fransız mutfağı ağırlıklı yemek çeşitleri eskisi gibi genel-geçer bir anlam yüklü değildi. Diğer bir deyişle yemek çeşitleri *sinnlos* hale geldi; artık her ziyafet için ayrı mönü saptanıyordu. Buna karşılık, yeni usulde mөнünün bütünü itibarıyla (mesela Fransız mutfağı ağırlıklı olmasıyla) bir anlam aktardığı söylenebilir. Nitekim Abdülhamid’in bazen elçileri iftara davet ederek onlara *alla turca* yemek ikram etmesi de bu bağlamda bir mesaj aktarımının başka bir örneği olarak düşünülebilir.¹⁷¹ Bu arada misafirlere sabahları, Osmanlı yemek kültüründe daha önce bulunmayan bir usul olarak kahvaltı verilmeye başlandı. Şerbet, buhur, gülâb, pişgir, tatlı ikramı gibi yüzyıllardır elçilere yapılagelen merasimler yavaş yavaş terk edildi.¹⁷² Çubuk yerine sigara verilmeye başlandı. Kahve ikram seremonisi gittikçe basitleşti.

Aynı şekilde, elçinin getirdiği ve saraydan aldığı hediyelere dair uzun uzadıya dökümler de teşrifat kayıtlarından kalktı. Aslında elçilerin hediye getirme usulü de kaldırıldı. Sadece hanedan mensupları geldikle-

rinde, Osmanlı ricaline usulen kendi devletlerinin nişanlarından veriyor, gayri resmi her gittikleri yerde hademeye yüklüce bahşişte bulunuyorlardı. 1901'de İstanbul'a gelen Nasirüddin Şah altı Osmanlı şehzadesine verdiği *Timsal-i humayunî* nişanından başka, Kerime Sultan'a *Nişan-ı afitab*, sadrazama *Nişan-i akdes* ihsan etmiş; bunların haricinde arabacılar, ibrikdarlara, mahkeme azalarından hademelere kadar 600'den fazla çeşitli derecelerde nişan dağıtmıştı.¹⁷³

Son dönemde elçilere “esb keşide” edildiği görülmez oldu.¹⁷⁴ II. Mahmud döneminin sevilen bir hediyesi tasvir-i hümayun idi.¹⁷⁵ Müslüman elçilere askeri elbise örnekleri veya bazı “fotografiye resimleri” gibi hediyelerin verildiği de oluyordu.¹⁷⁶ Fakat sonraları saraydan genellikle sigara kutusu gibi veya hanımlar için broşlar gibi ufak tefek hediyeler, asıl önemlisi nişan ve madalyalar verilmeye başlandı. Bu yeni hediye türünde derecelendirme sağlayabilmek için çeşit çeşit nişanlar ihdas edildi ve bir süre sonra elbette nişan vermek de kendi değer yüklü sistemiyle karşımıza çıktı. Kürk, hilat vb yerine nişan verilmeye geçildiğinde elçilerin itibarı açısından bir farklılık daha gözümüze çarpar. Eski elçilere, sultanın huzuruna girmeden hilat giydirilmesi, sultanın huzuruna ancak bu *değerli* veya *değer* yüklü kıyafetlerle çıkabilmelerine izin verilmesi yüzündendi. Bu kıyafetler bir bakıma elçinin, ancak sultan tarafından verilen bir hediyeğin giyilmesiyle huzura çıkabilme şerefine erişebileceği anlamına geliyordu. Osmanlı tarihinde 19. yüzyıldan önce padişahın huzuruna Avrupalı kıyafetle çıkabilenlere pek nadiren rastlanır. Bunlardan ilki ve ender bir örnek olarak kalan Avusturya elçisi Graf von Virmond'dur (1719).¹⁷⁷ Fakat hilat giydirmek usulü kaldırılıp nişan takılmaya geçildiğinde, nişanların sultanın huzuruna girmezden evvel değil, ancak huzurda veya huzurdan çıktıktan sonra elçiyi taltif edici bir hediye olarak ihsan edildikleri görülür. Dolayısıyla nişan elçinin zaten var olduğu kabul edilen şerefine göre verilmektedir. Bu ise hilat/kürk ihsanıyla taban tabana zıt bir zihniyettir.

Abdülmecid sonrası kabul merasimlerinde eskiye oranla ortaya çıkan en önemli fark, bu dönemden sonra sultanın gittikçe kolay ulaşılabilen hale gelmesidir. Sultanın kolay ulaşılabilir olmasının sadece sultanların veya Osmanlı devletinin iktidarıyla doğru orantılı ortaya çıktığı söylenemez.

Devlet, bu dönemde kararını, sultanların özellikle uluslararası ilişkilerde yeni dünyanın beklentilerine uygun bir devlet başkanı görüntüsüne bürünmesi doğrultusunda vermişti. Daha önceleri elçilerle, reisülküttab efendi ya kendi hanesinde ya da Bebek, Küçüksu gibi bir kasırdaki, bazen gayri resmi olarak görüşür ve bu görüşme en ince ayrıntısına kadar kaydedilirdi.¹⁷⁸ Hatta reis efendinin görüşmesi dahi sultandan çıkacak izne bağlıydı.¹⁷⁹ 19. yüzyılın ortasına kadar seyahatnamelerde sultan ile görüşüldüğüne, ayrıntılı huzura kabul tarifleri yapıldığına rastlanmaz. Seyyahlar sultanı ancak alaylarda görebilirdi; çok önemli kişilerse nadiren serasker paşa tarafından kabul edilebilme mutluluğuna erişebilirler, bu da son derece resmi bir görüşme olurdu.¹⁸⁰ Sultanın bir elçiyle, değil siyasi bir konuda konuşması, itimatname teslimi haricinde görüşmesi bile alışılmadık bir durumdu. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında artık elçiler, kendilerine oturmak için yer gösterilmemesi gibi küçük protokol aksamalarına, daha önce tasavvuru mümkün olamayacak kadar üstünlük taslayarak itiraz edebiliyor, üstelik kendilerinden tekrar tekrar özür dileniyordu.¹⁸¹

Değindiği gibi, 19. yüzyıla kadar olağan hallerde elçiler sultan ve sadrazamla bir defa, olağandışı hallerde ise en fazla iki defa görüşebiliyorlardı.¹⁸² Bu dönemden sonra elçiler sultanla siyasi meseleler için sık sık araya gelir oldular. Özellikle Abdülhamid, mutlak iktidarı döneminde elçilerle çok sık görüşmeye başladı. Tek başına karar alabilme rahatlığı dolayısıyla bu görüşmeler siyasi oluşumlarda fazlasıyla etkili oluyordu. Hatta uluslararası sorunlarda sultanın sadrazamlarına dahi fazla karar hakkı tanıdığı söylenemez. Gerçi yüzyılın ortasına doğru elçilerin bulundukları ülkenin hükümdarından görüşme talep edebilme hakları birçok sarayda kural haline gelmişti.¹⁸³ Fakat diplomat olmayan kişiler de gittikçe daha kolay huzura girebilmeye başladılar. Abdülmecid'in saltanat yıllarında elçiler haricindeki ziyaretçiler ancak elçinin maiyetine dahil olarak ve askeri üniformayla huzura çıkabilme fırsatı bulabilirlerken, Abdülhamid döneminde artık sefaretlerin iltimasıyla bazen fazla vasıflı olmayan kişiler dahi sultanla görüşme imkânı bulur oldular.

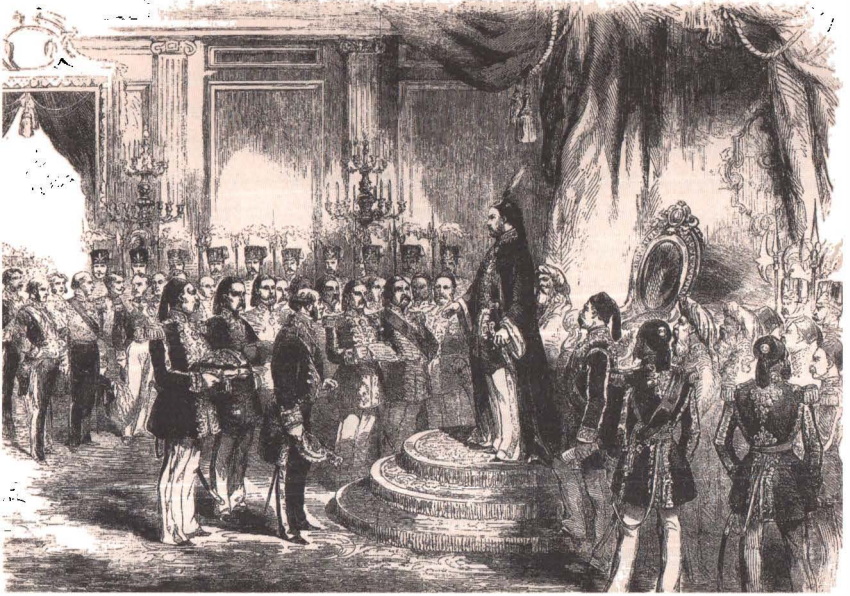
Elçilerin Osmanlı bağlamında itibar kazanmış olmalarının diğer bir göstergesi de, daha önce yazışmalarda *mersum* veya *merkur* gibi düşük rüt-

belilerin zamirleriyle anılırken, yüzyıl ortasından itibaren *muma-ileyh* ve hatta *müşarun-ileyh* diye bahsedilir olmaya başlanmasıdır.¹⁸⁴ Prenslerin ve diğer hanedan mensuplarının zamirleri de doğal olarak *müşarun-ileyh* idi. “Adı geçen” anlamındaki bu birkaç zamir Osmanlı yazışmalarında kişilerin rütbelerine göre kullanılır, örneğin yüksek rütbeli birisinden *merkurum* diye söz etmek büyük bir hakaret sayılırdı. *Mersum* veya *merkurum* en düşük rütbeliler ve gayrimüslimler için, *muma-ileyh* bunun bir üstü ve *müşarun-ileyh* ise en yüksek rütbeliler için kullanılırdı.

Eski elçilere saraya gelirlerken eşlik eden ve teşrifat kurallarına göre elçinin sağ tarafında yürümesi gereken, fakat elçinin diğer tarafta yürümelerini istediği çavuşbaşı ağaların¹⁸⁵ işlevi de yeniçerilerle beraber ortadan kalkmış, fakat elçinin sağ tarafı –bu sefer arabayla saraya getirilirken– değerini yine korumaya devam etmişti. Sağ taraf değerini korurken, elçileri karşılayıp saraya kadar eşlik eden teşrifati muavinlerinin elçinin sol tarafında durması kurallaştırılıp¹⁸⁶ bu teşrifat inceliğinin de elçilerin artı hanesine yazılması sağlandı. Benzer şekilde sultan ile bir hanedan mensubunun bir arabaya binmeleri gerektiğinde veya misafir hanımıyla ziyarete geldiyse, arabalarda oturma düzeni sorun olmaya devam etmişti.

Osmanlı devletinin genelde uluslararası ilişkiler ve özelde misafir ağırlama törenlerine hâkim olan duygusallıktan, izole ve ben-merkezli görüş açısından kurtulup bir bakıma “evrenselliğe” eklemeliğinin diğer bir işareti de yine teşrifat kayıtlarında artık elçiler için “Moskov keferesi”¹⁸⁷ gibi sözlerin kullanılmamasıydı. Aslında, “Moskov”un, Osmanlı devleti için son yüzyılın en büyük askeri tehdidi olması yüzünden “kefereliği” azalmış değil, belki artmış olmalıydı. En azından Osmanlının kendi belgelerinde Moskov’un “kefereliğinin” devam etmesini rahatlıkla bekleyebilirdik. Ama öyle olmadı. Belki de bunu bürokrasinin profesyonelleşmesinin tabii bir sonucu olarak görmeliyiz; çünkü bürokrasi, Weber’in belirttiği gibi *per se* rasyoneldir.¹⁸⁸

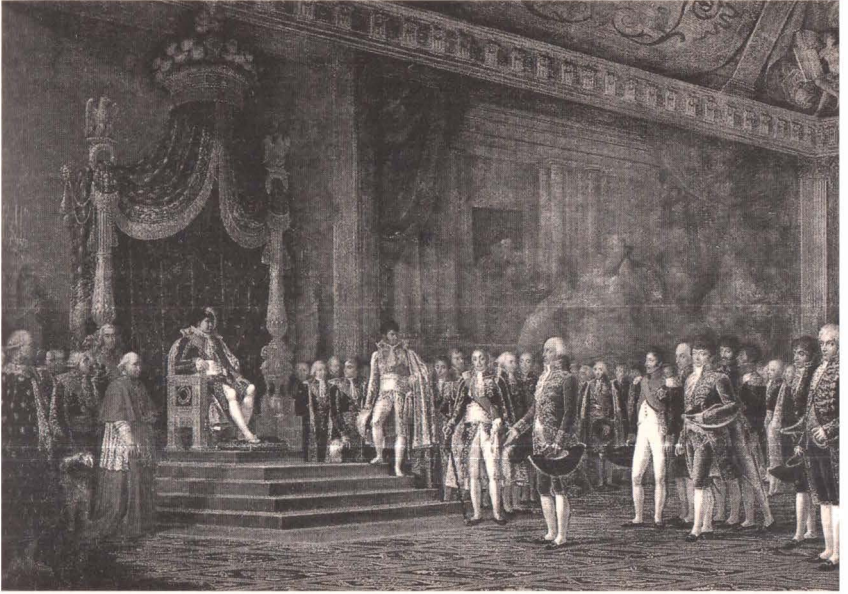
Hanedan mensuplarının kabul merasimleri konusunda 19. yüzyılda dikkati çeken, bir yandan misafirlerin prestijlerini sarsacak keyfi hareketlerin tamamıyla ortadan kalkışı, diğer yandan da eski kabullerde bütün ayrıntıların önceden belirlenmesini öngören kalıpların oldukça yumuşa-

Resim 42. Abdülmecid birkaç basamakla çıkılan ve etrafı perdelerle çevrili bir platformdaki tahtı önünde. Tahtın böyle bir dekorda durması Osmanlı geleneğinde yoktu.

masıdır. Bunun yanında diplomatik ilişkiler ve burada incelediğimiz örneğiyle kabul merasimleri güncel politik niyetlerden en fazla etkilenen törenlerdi; bu yüzden de her birinde tatbikte farklılıklar olması ihtimali daha fazladır. Örneğin Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümü gibi olağanüstü merasim programlarında prens vb kabullerinde kısmi değişiklikler yapılmıştı.¹⁸⁹ Dahası kabul merasimleri, misafirlerin bakış açısından sarayın, sultanın ve devletin zihniyetinin doğrudan yansıması olarak algılandıkları için modernleşmeye çalışan devlet bu törenlerde tutucu bir tavır takınmamıştır.

Abdülhamid döneminde sarayda ağırlanan ve ikamet ettirilen misafirlerin çok "modern" bir ortamla karşılaştıkları rahatlıkla söylenebilir. Abdülmecid sarayı protokolünde prenslerin hanımları sultan ile aynı masada bulunmazlarken, oğlu Abdülhamid'in verdiği ziyafetlerde elçilerin hanım-

Resim 43. Benzer bir tahtta oturan Napoléon Bonaparte. Philippe Mansel, *Haşmetli Kartal*.

ları da sultanın sofrasında, asıl misafir padişahın soluna alınırken, hanımı sağına oturtularak yerlerini alıyorlardı. Bizzat bir hanım hanedan mensubu geldiğinde, kendisine yapılan merasimlerin diğerlerine yapılan merasimlerden hiçbir farkı yoktu.¹⁹⁰

Bu arada Abdülmecid döneminde Osmanlı tahtının da şekil değiştiğini görüyoruz. O dönemin birçok gravüründe, Abdülmecid'in elçiler dahil çeşitli kişileri kabulünde birkaç basamakla çıkılan ve etrafı perdelerle çevrili küçük bir kabine şeklindeki bir platformda bulunan bir taht üzerinde oturduğu resmedilmiştir. Osmanlı padişahı tahtının böyle yüksekçe bir taht yerinde durduğuna, Abdülmecid'in ne öncesinde ve ne de sonrasında rastlıyoruz. Sultanın bu şekli değişikliğinde Avrupa saraylarından etkilenmiş olduğuna kuvvetle inanabiliriz. Birçok başka Avrupa monarklarına öykünen ritüelleri severek yaptığına şahit olduğumuz Abdülmecid'in, takip ettiği re-

simli Avrupa dergilerinden etkilenmiş olması pek mümkündür. Okuduğunu bildiğimiz *L'Illustration* gibi dergilerde, Avrupa sarayları, kabul merasimleri, balolar, tiyatrolar vb. hâllerinde çeşit çeşit çarpıcı gravüre rastlamak hiç de olağandışı değildi.⁹¹ Avrupai tarzda bir saray hakkında bir önyargısının olmadığı, hatta bu saraylara özlem duyduğu düşünülürse, Abdülmecid'in zamanın "medyasından" etkilenmiş olmasını olağan karşılayabiliriz.

Elçi kabullerindeki bu hızlı evrime rağmen, gerek İstanbul'daki kabul merasimlerinde ve gerekse Osmanlı elçilerinin diğer ülkelerdeki kabullerinde Osmanlı/İslam kültürünün belirli bir saygı ifadesi hiçbir zaman değişmedi. Avrupa görgü kurallarında geçerli olan, yüksek rütbeli başlığı çıkararak selamlama ritüeli ile kapalı mekânlarda başı açık bulunmanın saygı ifadesi olmasına karşılık, Osmanlı bağlamında eskiden beri başın açılması neredeyse bir hakaret olarak algılanır ve eski tarihli elçi kabullerinden beri protokolde yanlış anlaşılmalara sebep olurdu.⁹² Bütün muhalefete ve hassasiyete rağmen serpuşunu değiştirme cüretini gösteren Osmanlının, baş açıp açmama konusunda neden bu kadar tutucu davrandığına tutarlı bir açıklama getirmek zor görünüyor. Baş örtme tutuculuğunun ardında dini faktörler bulmak mümkün ise de, Osmanlı geleneğinde bu jestin onun da üstünde bir değer yüklendiğini kabul etmek gerekir. Bu duruma istisna olarak rastladığım tek örnek –eğer doğruysa– Abdülhamid'in Kayzer II. Wilhelm'e fesini çıkararak selam vermesidir.⁹³ Bu istisna, Osmanlı sultanının, Osmanlı kültürünün bu konuda taviz vermemesine rağmen karşı kültürün ritüellerini –hangi sebeple olursa olsun– uygulamak zorunda kaldığını gösteriyor.

DİĞER DİNİ MERASİMLER

HIRKA-İ SAADET ZİYARETİ

Hırka-i Saadet veya Hırka-i Şerif, Hz. Muhammed'in Kab bin Zuhayr'e söylediği bir şiir nedeniyle hediye ettiği rivayet edilen hırka'dır. Yine kesin olmayan bilgilere göre Kab veya ailesi hırkayı daha sonra Halife Muaviye'ye (ö. 680) satmıştır. Elden ele geçen hırkanın birçok Müslüman hükümdarın mülkünde bulunduğu ve bu hükümdarların cülus gibi merasimlerde hırkayı giydiklerine dair ipuçlarımız var.¹ Hırkanın belli zamanlarda halkın ziyaretine açılması da eskiden beri var olan bir gelenektir.² Hırka, diğer kutsal emanetlerle birlikte 1517'den sonra İstanbul'a getirilip Topkapı Sarayı'nda, sonraları hırkanın adıyla anılacak odada muhafaza edilmeye başlandı.³ 17. yüzyıl Osmanlı sultanlarının geleceğinin devamı olarak çeşitli vesilelerle –örneğin sefere çıkarken– Hz. Muhammed'in hırkasını giydikleri biliniyor.⁴ Bugün de Topkapı Sarayı'nda bulunan bu siyah hırka 1.24 m boyundadır. Geniş kolları ve krem rengi bir astarı vardır.⁵

Sultanların hırkayı uğur sayıp belirli zamanlarda giymelerinin dışında diğer bir tören de Ramazan ayının ortasına doğru bir günde, sultanın hırkayı muhafaza edildiği odada ziyaret etmesiydi. Ziyaret günü, 19. yüzyıldan itibaren kesin olarak Ramazan'ın 15. günü olarak tespit edilmiştir, fakat 18. yüzyılın ortalarına kadar ziyaretin 12. günden 18. güne kadar herhangi bir günde yapıldığı anlaşılıyor.⁶ 19. yüzyılda da 15. gün cumaya rastladığında hırka ziyareti bir gün sonrasına ertelenir⁷ veya sultan hasta olduğunda merasim doğal olarak bir iki gün sonra yapılırdı.⁸ Hırka ziyaretinin 19. yüzyılda Ramazan'ın 15. gününde yapılır olmasının, ziyaret günlerinin önceki yüzyıllardan gelişmesine bakarak, tesadüften öte bir sebebi olduğunu zannetmiyorum.

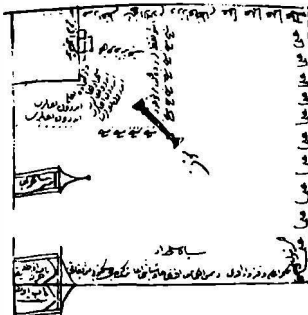
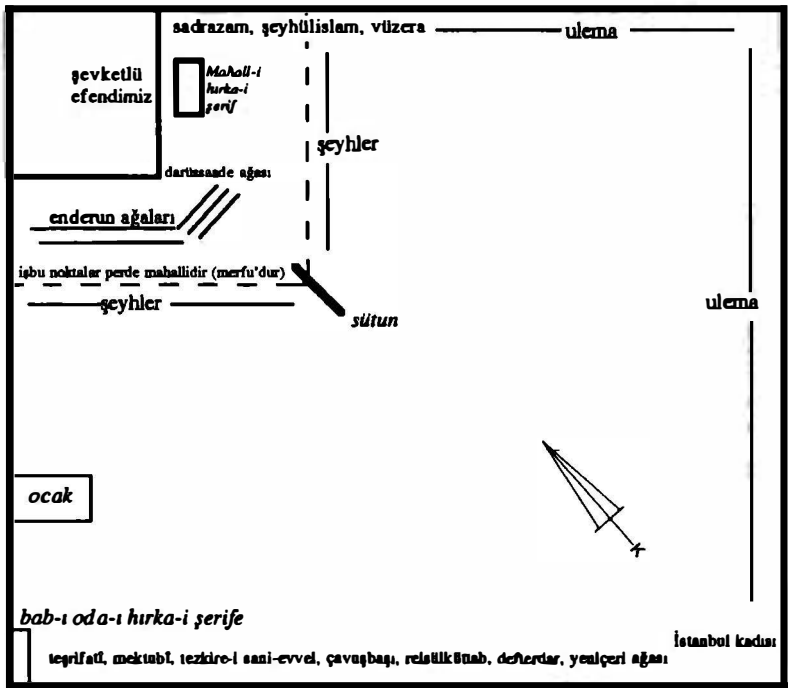
Törenin 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başındaki akışına ait kayıtlarda, sarayda bu ziyaretle ilgili hazırlıkların iki veya üç gün önceden başladığı anlatılır. Kutsal emanetler, Hırka-i Şerif odasından sarık odasına, Revan veya

Bağdad köşklerinden birine götürülür ve hırka odası enine boyuna iyice temizlenip kokular sürülür, tütsüler yakılır ve törenden bir gün önce veya tören günü tülbent ağası tarafından yanında on beş kadar hane-i hasa ağası olduğu halde tekrar asıl yerine götürülürdü. Ayrıca Ramazan'ın 15. gününün, yani asıl törenin olacağı günün önceki gecesi sultanın huzurunda gül sularıyla yeniden bir temizlik yapılır, ertesi sabah padişah sabah namazını bu odada kılardı.

Öğle vaktinden iki saat kadar önce has odalılar hırkanın bulunduğu gümüş sandukayı gümüş kaidesinden alırlar, çapraz şekilde üst üste konmuş som sırmalı yastıklar üzerine koyarlardı. Bu sanduka sultanda bulunan altın anahtarla açılırdı. Sandukadan değerli yedi kat örtüyle sarılmış bohçalar çıkarılır, şeritleri çözülerek içlerinden de altın anahtarları yine sultanda olan ikinci bir mahfaza ortaya çıkarılırdı. Bu arada padişah da gelir, saray imamları efendiler Kuran okumaya başlardı.

Bu törende mekânın darlığı yüzünden kalabalıktan kaçınılmıştır. Her merasimde bulunmaları âdet olmuş yüksek rütbeliler ile büyük ağaların yanı sıra ulemadan ancak İstanbul kadısına kadar olanlar davet edilirdi. Cami şeyhleri ve hatiplerinin de merasimde önemli rolü vardı. Davet tezkereleri, törenden bir gün önce, vezirlere kethüda bey ve diğerlerine mektubî kalemî ve çavuşbaşı tarafından gönderilir, tören günü öğle namazından sonra törene katılacaklar Babüssaade önünde toplanır, sadrazam ve şeyhülislam da Aya Sofya Camii'nde buluşup maiyetleriyle beraber sarayın orta kapısına ve buradan her ikisinin de kollarına giren saray görevlileri eşliğinde Babüssaade'ye gelirlerdi. Bu arada kollarına giren görevliler değişir, önde kendileri, arkada teşrifat sırasıyla törene katılacak diğer erkân olduğu halde Hırka-i Şerif odasına gelinirdi.

Sultan hırkanın içinde muhafaza edildiği sandukayı eliyle açar, hırkanın köşesine yüzünü sürer, daha sonra başta sadrazam ve şeyhülislam olmak üzere diğer hazır bulunanlar sırayla gelerek hırkanın köşesine yüz sürerlerdi. Sadrazam ve silahdar ağa her yüz sürenin ardından, hırkanın bu köşesini bir tülbentle silerler ve tülbendi yüz sürmüş olana verirlerdi. Bu tülbentleri merasime katılacakların sayısına göre hazırlamak tülbent ağasının görevleri arasındaydı. Şeyhler sandukanın önünde dua ettikten

Şekil 3. 18. yüzyılda Hırka-i Saadet ziyareti teşrifatı. Merasim tertibi, 1740-69. (BOA, KK, Teşrifatçılık defterleri, 676 m, 17 ve 696 m, 146'ya göre)

sonra onlar da hırkaya yüz sürerlerdi. Herkes sırayla sandukanın önünden geçtikten sonra hırkanın yüz sürülen tarafı altın maşrapa içinde yıkanır, öd ve amber kokuları sürülerek kurutulurdu. Merasimin sonunda bu sefer sadrazam, şeyhülislam ve vezirler en sonra olmak üzere herkes odadan ve saraydan çıkardı. Sadrazam ve vüzeranın dönüş yolundaki ağalara altın ve halis dinar serpmeleri usulü 1828 Ramazan'ında terk edilmiş, silahdar ağa-nın girişimiyle toplanan bu para saraya aktarılmıştı.⁹ Yeniçerilerin hırka ziyareti günlerinde saraydan baklava almaları âdeti. Bu arada, hırkanın yıkandığı altın maşrapanın içindeki "Hırka-i Şerif suyu" siyahi ağaların en rütbelisi tarafından şişelere konarak mühürlenir, Harem mensuplarına, yüksek rütbeli ricale vb dağıtılırdı.¹⁰

Bu merasime yabancı ziyaretçiler alınmıyordu; zaten törenin yapıldığı mekân böyle bir kalabalığa uygun değildi. Nadiren, Ramazan esnasında şehirde bulunan Müslüman ülke elçi veya heyetlerinin hırka ziyareti merasimine katılmalarına izin veriliyordu.¹¹ Daha önceleri Hırka-i Saadet ziyareti tamamen saray içine özgü bir merasimdi. Fakat sultanlar Topkapı Sarayı'ndan başka saraylarda kalmaya başlayınca, merasimin başına bir alay eklenerek, kısmen halka açık törenler arasına dahil edildi. Alay, ya önce sahil yolundan sonra Galata köprüsü üzerinden geçerek saraya varıyor ya da Beşiktaş iskelesinden deniz yoluyla Sirkeci'ye geçen sultanı burada karşılayarak yukarı çıkıyordu. Abdülhamid, saltanatının sonlarında evhamı yüzünden deniz yolunu yeğlemişti. Karadan gittiği zamanlarda alayının Yıldız'dan Topkapı Sarayı'na yolculuğu ortalama 45 dakika sürüyordu.¹² Diğer alaylarda olduğu gibi yola çeşitli mekteplerin talebeleri getiriliyordu.

Merasimin ilan edilen resmi kıyafeti ilmiye sınıfı için hafif telli amâme ve şeyhülislam için beyaz ferace, seyfiye sınıfı için resmi elbiseleri ve mülkiye sınıfı için ise şeritsiz lacivert pantolon ile küçük üniforma idi. Birinci ve ikinci dereceden Osmanî ve Mecidî nişanlarının kordonsuz takılmaları gerekiyordu.¹³

Alay, genellikle öğle namazının kılındığı Aya Sofya Camii'ne vak-tinde varılacak şekilde düzenleniyordu. Topkapı Sarayı'ndaki merasim aşı-ğı yukarı eskilerine benzerdi. Törene katılacaklar saraya gelip Enderun-ı Hümayun dairesinde padişahın gelişini beklerdi. Padişah hırka odasında

hırkanın durduğu kaidenin arkasında bir iki basamakla çıkılır bir yerde ayakta dururdu. Sultanın arka tarafında sağlı sollu mabeyn-i hümayun müşiri ile yaver-i ekrem durur, imam-ı evvelin Fetih suresini okumasından sonra, tören erkânının içeri girmelerine izin verilir ve bunlar sırayla yere serili yol halılarını takip ederek hırkanın önüne gelip temenna ederler, hırkaya yüz sürerler, sonra bizzat padişahın yine hırkaya sürdüğü bir tülben-ti (Hırka-i Şerif puşidesi) temennayla alarak odada kendilerine ayrılan yerde ayakta beklerlerdi. Sadece yüksek rütbeli erkânın odada kalmasına izin verilirdi, diğerleri odadan çıkardı. Sonra şeyhlerin ziyaret resmi başlardı. Önce reis-i meşayih olan Aya Sofya Camii şeyhi dua eder, şeyhler ile teşrifat memurlarının hırkaya yüz sürmeleriyle tören sona ererdi. Daha sonra aynı düzenle Harem mensubu hanımlar, valide paşa ve vekillerin hanımları odaya girerdi.¹⁴ Gelenlere bu ziyarete has olmak üzere içine misk ve amber konulan poğça büyüklüğünde, bal renginde bir tatlı sunulurdu.¹⁵

Hırkanın bir köşesinin veya bir düğmesinin ıslatılma ritüelinden 1825'te vazgeçildi.¹⁶ Hırka öpüldükten sonra kenarı süslüce bir tülbendin dağıtılmasına ise devam edildi.¹⁷ Son zamanlarda tülbentlerin üzerine bu günü hatırlatan bir şiir basılıyordu.¹⁸

Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında iftara kadar Topkapı'da kalır, yemekten sonra fenerle donatılmış yollardan fener alayı ile Yıldız'a dönerdi. Yollarda saf tutan askerlere iftar vakti verilen yemekten başka, iftar simidi ve sigara gibi hediyeler de dağıtılır, Yıldız'a gelindiğinde kurbanlar kesilir, etleri tekkelere vb dağıtılırdı. Sultan daha sonraki yıllarda törenin ardından ikinci vaktinde Yıldız Sarayı'na dönmeye başlardı.

MEVLİD-İ NEBEVÎ KIRAATI

Yaygın kullanımıyla "mevlid" Rebiülevvel ayının 12. günü, yani Hz. Muhammed'in doğum günü olduğu kabul edilen güne denir. Yine bu gün dolayısıyla okunan ve Hz. Muhammed'in hayatı ile faziletlerinden bahseden dini eserlere de mevlid denir. Bu vesileyle bir devlet merasimi yapılması, alaylar düzenlenmesi Mısır'da Fatimiler dönemine kadar gitmektedir. Bununla beraber, o dönemde mevlid günü kutlamaları denildiğinde, sadece Hz. Muhammed'in doğum günü değil, Hz. Ali, Hz. Fatma gibi ehl-i

شہر بیع الادلک و دیلمچی بخشہ کوئی مولد نہ سب مور و حضرت سالتی ہی فراتی رسم عالیہ تک طولہ باغچہ جامع
شریفہ ہجری صفتضائی اودہ شہید حضرت خدیو قیامی اھدہ ہر لمخند ہرم مذکور وہ وسطی ساعت اودہ بی محفہ
جامع شریف مذکورہ عزیزت ایللمدی تبلیغ اولنہ ۹۱ بیع الادلک

البسہ : بیک و نیزر ۰ رجب اولیادہ ذات ہجریہ سنہ توفیقہ و سبہ ہریم باغچہ ہجریہ
نشان : نشانہ علیہ و نیزر دوم

استور نہ و توفیقہ تک مامور بہ ترغیب باغچہ ہجریہ

Resim 44. Teşrifat dairesinden gönderilen mevlid davetiyesi.

Babîâlî

Teşrifat-ı Umumiye Dairesi

Şehr-i rebülevvelin on ikinci perşembe günü mevlid-i kudsiyyet-mevrîd-i hazret-i risalet-penahî kiraatı resm-i âlisinin Dolmabahçe Cami-i şerifinde icrası mukteza-yı irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahiden bulunmağla yevm-i mezkûrda vusta saat on iki buçukta cami-i şerif-i mezkûra azimet eylemeleri tebliğ olunur.

Fî 9 Rebülevvel 1336 [1917]

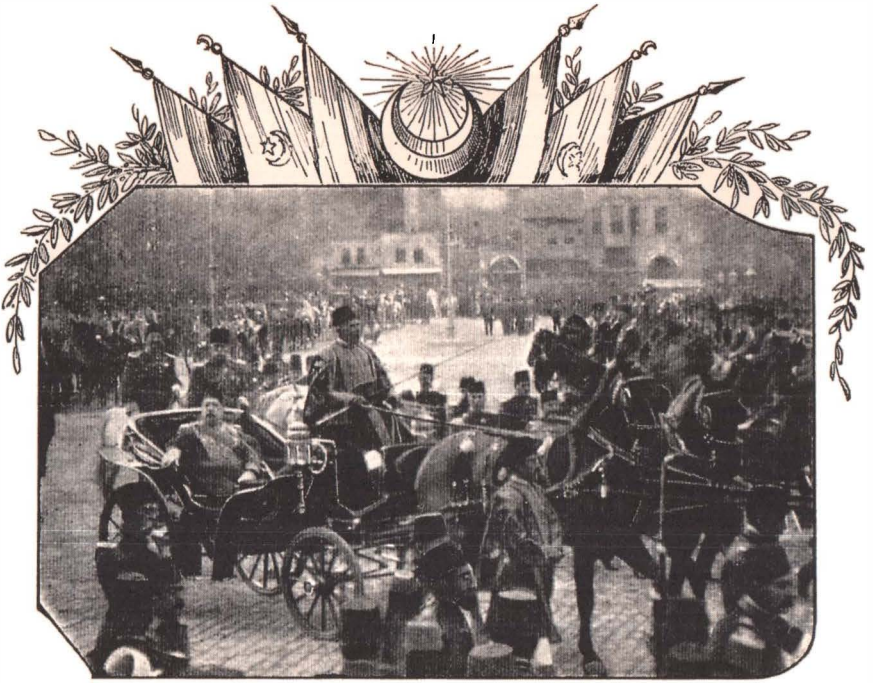
Elbise: Büyük üniforma, rütbesi olmayan zevat için istanbulin ve siyah boyunbağı mecburidir.

Nişan: Nişan-ı âliler ve kordon

Teşrifat Müdüriyeti

İşbu varaka-i davetiyeinin memurlîn-i teşrifatiyye iraesî mercûdur.

beytten kişilerinkiler de anlaşıldığına göre, mevlid merasimlerinin ortaya çıkış sebeplerinden birinin resmi mezhebi Şiiilik olan bu devlette ehl-i beyte karşı duyulan yakınlık olduğu söylenebilir. Bununla beraber sonraları Hz. Muhammed'e mevlid okutma ritüelinin bütün İslam dünyasına yayıldığı ve çok sevildiğini görüyoruz.¹⁹

Resim 45. "Zat-ı şahanelerinin [Mehmed Reşad] ilk Mevlid-i Nebevi selamlığı – Sultan Ahmed Camii şerifinde icra edilmiştir." *Resimli Kitab*, Mart 1326/1910. Foto: Kenan Bey.

Osmanlı dünyasında en sevilen ve okunan mevlid metni Süleyman Çelebi'nin (ö. 1422) yazdığı *Vesiletü'n-necât*'tır (1409). Bu eser hem duygusal oluşu, hem de kolay anlaşılabilir bir Türkçe'yle yazılmış olması sebebiyle kısa zamanda halk arasında yayıldı ve yapılan eklemeler-çıkarmalarla birçok varyantı ortaya çıktı; hatta Rumca, Arnavutça gibi dillere tercüme yapıldı.

Osmanlı devletinde bir devlet töreni şeklinde mevlid okunduğuna dair ilk bilgi 16. yüzyılın son yıllarına aittir.²⁰ Bu yıllarda mevlid merasimi Aya Sofya Camii'nde yapılırken, 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Sultan Ahmed Camii tercih edildi. II. Mahmud döneminde Bayezid Camii, Tophane'de Nusretiye, Dolmabahçe'de Valide Camileri, Eyüp Sultan Camii'nde de mevlid okunacak, II. Abdülhamid döneminde ise merasim

Resim 46. 18. yüzyılda Sultan Ahmed Camii'nde mevlid merasimi.

tamamen Yıldız Hamidiye Camii'ne kayacaktı. Bununla birlikte teşrifat defterlerinde kaydı bulunmasa da III. Selim'e ait *Rûznâme*'den, 18. yüzyılın sonlarında –her zaman olmasa da– ilk mevlidin 12 Rebiülevvel gecesi, yatsı namazı vaktinde sarayda genellikle Çinili Köşk'te veya Mahbubiyi Divanhanesi'nde okunduğu ve ertesi sabah seher vaktiyle Sultan Ahmed Camii'ndeki büyük mevlid toplantısına gidildiği anlaşıyor.²¹ Daha sonraları merasim seher vaktinden öğle vaktine alınmıştır.

Her mevlid merasiminin katılımcılarında ve törenin inceliklerinde farklılıklar görünmekle beraber, en alışılmış şekliyle 18. yüzyılda mevlid merasimleri şöyle yapılıyordu: Sultan Ahmed Camii'nde okunacak mevlid için diğer merasimlerde olduğu gibi katılımcılara bağlı oldukları odalardan davetiye tezkereleri yazılır ve divan çavuşları vasıtasıyla gönderilirdi. Müderrislerin tezkereleri ise İstanbul kadısı tarafından yazılırdı. Mevlid okunacağı gün sadrazam haricindeki herkes kendisi için belirtilen saatlerde camiye gelir, kazaskerler, mevâlî ve müderrisler mihrabın sağından minbere ve oradan sofaya ve mahfil-i hümayuna kadar oturlardı. Camide herkes yerini aldığına dair sadrazama haber gider, sadrazam da maiyetinde reisül-küttâb efendi, çavuşbaşı ağa ve diğer bazı yüksek rütbeli bürokratlar olduğu halde bir alayla sadrazam konağından (saray-ı asafî) camiye gelirdi. Cami kapısında Babîâlî ricali tarafından karşılanarak içeride oturacakları yerlere kadar götürülürlerdi. Sadrazam camiye girdiğinde cemaat ayağa kalkarak kendisini ve maiyetini selamlar, sadrazam da ulemanın ortasından kendilerini selamlayarak geçer ve mihrabın solunda yerine vardığında şeyhülislam tarafından kendisine doğru birkaç adım atılarak istikbal edilirdi. Mihraptaki seccadelere sadrazam ve şeyhülislam, onların sol tarafına vekiller ve yeniçeri ağası, defterdarlar vb cami cemaatine yüzlerini dönerek oturlardı. Reis efendi ile çavuşbaşı ağa sadrazamın karşısında sırtları hafif mahfil-i hümayuna dönük olarak yer alırlardı. Herkes yerini aldığına mihrabın bu ön tarafında birkaç büyük halka teşkil edilmiş olurdu.

Teşrifati efendiler biri sadrazamın, biri şeyhülislamın ve biri de vezirlerin önüne olmak üzere üç buhurdan koyarlar, padişah geleceği vakit kaldırırlardı. Sultan Topkapı Sarayı'ndan bir alayla camiye gelene dek müezzînler Fetih suresiyle başlamak üzere Kuran okurlar ve sultan kapıcı ağa-

lar tarafından alınıp camiye geldiğinde mahfil-i hümayunun kafesi açılır, sultan kendisini buradan gösterir ve bunun üzerine cemaat ayağa kalkardı. Bu sırada sadece sadrazam yer öper ve kafes kapanınca herkes yine yerine otururdu. Sultan yerini alınca müezzinler tarîf okumaya başlarlar, bu sırada teşrifat görevlileri mahfil-i hümayunun alt tarafında ayakta durarak her şeyin yolunda gidip gitmediğini kontrol ederlerdi. Ardından başta Aya Sofya Camii şeyhi, daha sonra Sultan Ahmed Camii şeyhi olmak üzere üç şeyh kürsüye çıkarak kısa birer vaaz verirlerdi. Vaazların içeriği hakkında elimizde bir metin yoktur, fakat toplantının amacına uygun bir şekilde Hz. Muhammed'in faziletlerinden bahsedilmiş olması muhtemeldir. Vaizler kürsüden inince kendilerine samur kürk giydirilir ve padişah tarafından atıyeleri de verildiğinde, Osmanlı merasimlerinde din adamları söz konusu olduğunda nadiren görülebilecek bir tazim ve teşekkür hareketi olarak yer öptürülürlerdi. Vaazların ardından mevlidhanlar sırayla kürsülerinde mevlid metninden parçalar okur, her okuyan kürsüden indiğinde darüssade ağasının elinden hilat giyerdi. Bu arada sırayla herkese şerbet ve buhur ikram edilirdi.

Mevlid merasiminin en yüksek noktasına, mevlidhanlar Hz. Muhammed'in doğumuna dair beyti okuduklarında herkesin ayağa kalkmasıyla erişilirdi. Bu anda –eğer bu güne yetişirse– müjdecibaşı ağa Mekke şerifinden gelen, Osmanlı hacılarının selamete eriştiğine dair mektubu sadrazama, sadrazam da reisülkütba verir; reisülkütba efendi, ardında yine elinde Medine'den gelen hurma kutusuyla müjdeci ağa olduğu halde mahfil-i hümayuna çıkar ve mektubu yüksek sesle okurdu. Hacıların sağ salım Mekke'ye vardıkları haberi, aynı zamanda Haremeyn nazırı olan darüssade ağası başta olmak üzere reisülkütba gibi yüksek rütbelilere samur kürkleri ihsanıyla tebrik edilirdi. Hurmalar dağıtılır, sonra diğer mevlidhanlar mevlid okumaya devam ederler, üçüncü mevlidhan kürsüye çıktığında camilerin mütevellileri şeker tablaları dağıtır, sonrasında dua edilir ve camideki tören biterdi.

Cami çıkışında yüksek rütbeliler merdivenin kenarında atları üzerinde dizilir, padişahın çıkışını bekler, padişah çıkıp selam verince herkes at üzerinde eğilerek selam verir ve alkış yapılırdı. Daha sonra padişah bir

alayla saraya ve sadrazam diğer bir alayla saray-ı asafiye dönerdi.²² Padişahın deniz kıyısındaki camilere kayıkla gidip geldiği ve böylece mevlid alayının sadece gidişte düzenlendiği örnekler vardır.²³

19. yüzyıl ortasından sonra merasimin akışı şöyle olmuştu: Merasim hazırlıklarının başlaması için gerekli prosedüre göre önce teşrifat dairelerine ilam-ı şer'î gelir; bunun üzerine padişaha istizan tezkeresi yazılır ve çıkan irade üzerine törenin yapılacağı camide padişahın istekleri göz önüne alınarak hazırlıklara girilirdi.²⁴ Mevlid alayları bayram alaylarıyla aynı düzende idi. Diğer merasimlerde olduğu gibi Mehmed Reşad döneminde arabalarla alaya çıkılır olmuştu. Son dönem mevlidlerinin açıklanan resmi kıyafeti "elbise-i ıdyiyye" yani büyük üniforma, kılıç ve nişandı. Merasim öğle namazından sonra ve cuma gününe denk gelirse, cuma namazından sonra yapılırdı. Sadrazam, yine camide herkes yerini aldıktan sonra ayrı bir alayla camiye gelirdi. Yine Reşad zamanında alay erkânı öğle vaktinden evvel sarayda toplanır, önce padişahın huzuruna çıkarak kandil tebriki yaparlardı, sarayda hazırlanan öğle yemeğini de yedikten sonra alaya çıkarlardı. Padişah da müşirler, ferikler, silahşorlar vb'den oluşan bir alayla gelir, cami kapısında sadrazam, daha önce gelen alaydaki vekiller ve bâlâ rütbeli erkân tarafından binek taşında karşılanırdı. Reşad zamanına rastlayan ve Hamidiye Camii'nde yapılmış olan merasimin tarifinde (1916) sadrazam, vekiller ve padişah birlikte bir alayla camiye gelmişler ve padişahı camide ilginç bir şekilde sadrazam değil, evkaf ve teşrifat memurları karşılamıştı.²⁵ Eğer hıdiv İstanbul'da olursa sadrazamla beraber ilk arabaya binerdi. Sultan camiye vardığında öncelikle buradaki dairesine geçer ve sadrazamın caminin içinde merasimde oturacağı yere gitmesine izin verirdi. Ardından sultan mahfile girer, fakat camiye girdiğini belirtmek için kafes açılmaz, onun yerine teşrifati efendi tarafından sadrazama padişahın geldiği işaret edilirdi. Böylece herkes ayağa kalkardı. Vaazlardan sonra vaizler atıyyelerini alır, mahfil-i hümayuna doğru temenna ederlerdi.²⁶ Mevlid okunurken belirli bir yerinde ayağa kalkmak yerine bütün mevlid-i nebevî ayakta dinlenir ve Mekke emirinin gönderdiği name ile hurmalar padişaha sunulur, sonra şeker-şerbet ikram olunurdu. Törenin sonrasında yine bir alayla saraya dönülür, saraya sonradan tebrike geleceklerin imzalaması için bir sü-

reliğine defter açılırdı. Şehrin kandillerle süslenmesi ve kandilin ertesi günü ikinci vaktine kadar topar atılması da sarayın dışında yapılan kutlamalara örnek olarak verilebilir.²⁷

Yukarıdaki merasimlerin haricinde daha küçük ölçekte, bazen birer alay eşliğinde kutlanan (kısmen) halka açık birkaç dini merasim daha vardı. Biri Ramazan ayının 27. gecesini düzenlenen Kadir gecesini alaydır. Aya Sofya ve Tophane Nusretiye Camii bu gecelerde sultanın teravih namazı için devam ettiği camilerdi. Bu gecelerde donanma düzenlenir, havai fişek gösterileri yapılırdı.²⁸ Diğer bir alay Haremeyn'e surre gönderilirken yapılır, buna Surre Alayı denirdi.²⁹ Yine hicri yılbaşlarında vekiller, ulema ve diğer devlet ricali saraya gelerek tebrikte bulunurlardı. Bu günlerde Muharremiye denilen yarım ve çeyrek altınlar dağıtılırdı.³⁰

DİNİ MERASİMLER HAKKINDA BİRKAÇ NOT

Mevlid ve Hırka-i Saadet ziyareti merasimleri ulemanın, meşayihin, tarikat ehlinin, kısacası dini hayatı düzenleyen ve temelde dini fikirlerle dayalı bir kamuoyunun oluşturucuları olan grupların çok rağbet ettiği merasimlerdi. Devlet de özellikle bu grupların teşrifatta öne çıktığı bir tören programı izlemeye özen göstererek, geniş halk kitlelerine kadar rahatlıkla ulaşabilen bu grupların taleplerini cevapsız bırakmamıştı. Ayrıca hem mevlid, hem de hırka ziyareti merasimlerine yabancı misafir alınmayarak bu törenlerin kutsallığı bozulmamıştı. Ayrıca bu merasimlere müzik da girmemiştir. Fakat alaylar herkese açıktı, hatta rütbeli yabancılar geçit alayını rahat seyretsinler diye Dolmabahçe Sarayı'nın uygun bir odasında yer gösterildiği vakidir.³¹

Yukarıda belirttiğim gibi, II. Mahmud sonrası mevlid merasimleri büyük ölçüde 18. yüzyıl sonundaki akışlarına benzer şekilde icra edilmeye devam edilmekle beraber, katılanların zaman zaman değiştiği görülür. Şehzadeler mevlid merasimlerine dahil olmuşlar ve örneğin 1837'de Nusretiye Camii'ndeki mevlid töreninde müezzinlerin bulunduğu mahalde oturtulmuşlardı.³² Ayrıca, Sultan Ahmed Camii'nin geniş mekânına sahip

Resim 47. Surre alayı.
Her yıl Mekke ve Medine'ye
gönderilen değerli hediyeleri
taşıyan deve.

olmayan Beylerbeyi, Nusretiye, Hamidiye gibi camilerde, bazı gruplar mevlid merasimlerinden tamamen çıkarılırdı. Her yıl tayin edilen ve caminin büyüklüğüne göre farklılıklar gösteren bir cemaat kadrosu vardı.

Mahmud zamanı ihsanlarında hilat ve kürkten hırvanıye geçilmiş, yüzyılın ortasına doğru ise bu âdetten tamamen vazgeçilmişti. Artık mevlid okuyanlara camide sadece atıyye veriliyordu. Atıyyeleri sadece padişah ihsan etmiyor, sadrazam da oldukça yüklü bir miktar atıyye veriyordu. Bazen de atıyye camide dağıtılmıyor, hak edenler ertesi günlerden birinde Babî'ye gidip atıyyelerini alıyorlardı. Bu duruma ek olarak belirtilecek bir diğer husus, sadrazamın, mevlid merasimlerinde –beklenebilecek olanın aksine– fark edilir bir şekilde şeyhülislamdan daha önde görünmesidir.

Sadrazam padişahıinkinden ayrı bir alayla ve şeyhülislamdan sonra camiye gelir, şeyhülislam oturduğu yerden kalkıp kendisine doğru birkaç adım atarak sadrazamı karşılardı. Şeyhülislamın, muayede merasiminde olduğu gibi bir duayla merasimi başlatma veya ulema silkine dahil olanlarla ayrı bir yoldan gelebilme gibi ayrıcalıklarının mevlid merasiminde bulunmadığı fark edilir.

18. yüzyıl mevlid merasimlerinde camideki hiyerarşik oturuş düzeninin ötesinde, gönderilen davetiye tezkerelerinde belirtilen camiye gelip yer alma saatlerinin kesinliği de aynı hiyerarşinin diğer bir ifade şekliydi. Cemaatin rütbesiz çoğunluğu yerini aldıktan sonra, ezani saat ile birde (güneşin batışından bir saat sonra) ulema ve müderrislerin, bir buçukta vezirlerin, ikiye çeyrek kala şeyhülislamın, ikide sadrazamın ve iki buçukta padişahın camiye gelmeleri isteniyordu.³³ Her sonradan gelenin nasıl hürmetle karşılandığının camide mevcut cemaat tarafından dikkatle izlendiği göz önüne alınırsa, camiye geliş teşrifatının veya geç gelebilme ayrıcalığına sahip olmanın, rütbe hiyerarşisini belli etmede oynadığı rol anlaşılabilir. Bu incelik, teşrifat kayıtlarındaki 19. yüzyıl sonuna ait mevlid tariflerinde görünmez olur.

Tamamen dini karakterde olan bu merasimlerin akışı Devlet-i aliye'nin yıkılışına kadar birkaç değişiklik ile aynı kalmıştır. Bu durum dini karakterdeki merasimlerin Osmanlı yenileşmesini etkileyen Batı dünyasına açılan bir yönlerinin olmamasından kaynaklanıyor. Değişen saray yaşamına rağmen bu merasimler birer kapalı kutu gibi saklanmış, o halleriyle yaşatılmışlardı. Zaten mevlid veya hırka ziyaretinin nasıl değişmesini bekleyebirdik ki? Kıyafetler değişmiştir. Radikal bir değişiklik bu merasimlerin bir şekilde ilga edilmeleri olarak düşünülebilir. Fakat böylesine bir gelişme, Osmanlı sultanlarının temel meşruiyet kaynaklarından birine dolaylı bir darbe olurdu.

MERASİMLERİ ANLAMAK

Merasimlerin modern öncesi geleneksel monarşik otorite altında yaşayan toplumlardaki etki ve işlevleri kuşkusuz modern toplumlardakinden farklıdır. Burada merasimleri, genellikle meşruiyeti ni temelde tanrısal bir görevlendirmeye dayandıran mutlak siyasi iktidarın tebaasıyla ilişkileri çerçevesindeki işlevlerine öncelik vererek değerlendirmeye çalışacağım. Fakat bir noktayı göz ardı etmemeliyiz: Merasimlerin özündeki bazı nitelikleri ve bunların doğal sonucu olan bazı etkileri şu veya bu iktidar türüne veya topluma, modern veya modern öncesi döneme hasretmek hatalı olur. Merasimler, bu nitelikleri dolayısıyla, hedef kitlenin özellikleri ne olursa olsun çoğu kez benzer etkiler yaratır.

Günümüzde medya aracılığıyla hemen her gün siyasi liderlerin görevleri, hatta özel hayatlarıyla ilgili bilgi edinme gibi alışkanlığımız var. Bu alışkanlık, modern öncesi dönemde iktidarların tebaayla sürekli ilişkide bulunamayacağını, hatta onların karşısına dahi çıkamayacağını, yönetilenlerin bazen ömürleri boyunca kendilerini yönetenlerin çehresi hakkında bile sadece belli belirsiz hayali bir imgeden fazlasına ulaşamamış olduklarını tasavvur etmemizi zorlaştırıyor. Gerçekten de, modern öncesi dönemin iktidar temsilcileri tebaa ile ancak merasimler gibi bazı nadir vesilelerle yüz yüze gelebiliyordu. Bu nedenle, iktidarın merasimler gibi kısa bir zaman birimine hasredilmiş gösterilerde kendini tanımlaması ve temsil etmesi gerekiyordu. Bu da ancak mesajları özlü bir şekilde aktaran bazı simgeler ve simgesel hareketler sayesinde mümkün olabiliyordu.

Merasimler sadece modern öncesi zamanlarda değil, genelde siyasi iktidarların en sevdiği temsil biçimlerinden birisidir; çünkü akıllıca kullanıldıkları takdirde, çoğu zaman iktidarın istediği yönde sonuç verir. Daha önemlisi merasimler aynı anda çok farklı entelektüel seviyedeki insanlara hitap edebilecek özelliğe sahiptir. Merasimler iktidarın kendisini tanımlamada kullandığı birer araç oldukları için, içlerinde iktidarın karakterine dair birçok ipucu gizlidir. Gücün teşhir edilmesi gibi genelde her ikti-

darın ihtiyacı olan işlevlerin yanında, iktidar, hedef kitleye teorik yapılanışını, dünya görüşünü, hedeflerini de simgelerle bildirmek ister. Bu nedenle merasimlerin satır araları incelendiğinde, iktidarın kendisini nasıl tanımladığına dair ipuçları bulunabilir. Fakat iktidarın sadece merasimlerde çeşitli simgeler ve simgesel anlatımlarla kendisini tanımlaması, kimliğinin geçerliliği açısından yeterli olmaz. Tanımlamaya muhatap olanın da iktidarı aynı şekilde tanımlaması gerekir.

Merasimler gibi son kertede kitlelere yönelik temsilleri ve bunların etkileşimlerini incelemek için, Durkheim ve öğrencisi Halbwachs'ın geliştirdiği toplumsal bellekle ilgili tezleri gözden geçirmemiz gerekir. Durkheim, toplumu oluşturan bireylerin bellek ve bilinçlerinin birbirlerine benzediği hallerde, her bireyin çok farklı bir kişiliğe sahip olmadığını, insanların birbirleriyle etkileşimlerinin yoğunluğu oranında iyi işleyen bir toplumsal bellek ortaya çıktığını ve böylece ortak amaçlara sahip olan kişilerin toplumun çoğunluğunu oluşturmaya başladıklarını iddia etmiştir. Durkheim'a göre bireyler arasındaki ortak noktaların çoğaldığı toplumlarda çeşitli simgelerin anlamları üzerinde ileri derecede bir birlik oluşur.

Birliğin ve kimliğinin temellerini oluşturan paylaşılmış duygu ve düşünceleri düzenli aralıklarla pekiştirmek ve onaylamak ihtiyacı duymayan topluluk yoktur. Bu ahlaki tekrar-yapılanma ancak bireylerin birbirleriyle bütünleştiği, birbirlerinden destek aldığı, kendisi gibi olanların varlığının verdiği güvenle ortak duygu ve düşüncelerini bir kere daha pekiştirebildiği, ortak değerlere bağlılığını mevcudiyetiyle ilan ettiği toplantılar, bayramlar, merasimler, dini amaçlı bir araya gelişler vb aracılığıyla mümkün olabilir. Durkheim böylece, toplumsal bellekte yaşayan ortak amaçlara ulaşmanın ve kimi toplumsal sorunların çözülmesinin yollarından birini, bu ideallerin, en iyi anlaşılmayı mümkün kılacak ve bir toplumsal dayanışma ile uzlaşmanın ifadesi olan ortak simgelerin kullanıldığı kitle merasimleriyle canlı tutulmalarında görür.¹ Merasimler aracılığıyla toplumsal birlik pekiştirilebilir, anlaşmazlıklar göz ardı edilebilir ve/veya yönetenler ile toplumun karşılıklı hiyerarşik konumları desteklenebilir.² Toplumda bütünlük, ancak kutsallığında uzlaşma sağlanmış böyle temel ahlaki değerlerin varlığıyla korunabilir. Siyasi iktidar, törenler aracılığıyla, halkı kutsal değerleriyle devamlı bir ilişki içi-

ne sokar ve halkın bu konudaki hassasiyetini uyanık tutmaya çalışarak üzerlerinde uzlaşmış değerleri yaygınlaştırır.³ Özellikle dini merasimler veya merkezinde dini kimliği öne çıkmış bir kişinin bulunduğu merasimler halk üzerinde daha etkilidir. Fakat her zaman toplumsal belleğin dışında hatırlayan ve düşünen bireyler veya gruplar mevcut olduğu gibi, Osmanlı devleti gibi çok dinli ve çok uluslu bir toplumda Durkheim'in teorilerinin ancak bir dereceye kadar geçerli olabileceğini kabul edebiliriz.

Merasimlerin sadece tören hazır bulunan topluluğu etkileyeceği düşünülseydi, bu etkinin güdük bir sonuç olacağı rahatlıkla söylenebilirdi. Gerçekte ise hiçbir önemli merasimin etki alanı böylesine dar değildir. Osmanlı örneğine baktığımızda, İstanbul'daki önemli devlet merasimlerinin ülkenin her köşesinde duyurulduğunu görüyoruz; böylece, Memalik-i Osmaniyye tebaasının, "aynı" ülkenin padişahı, (Müslüman tebaa açısından) "aynı" dinin halifesi hakkında aynı duyguları paylaşması sağlanıyordu. Paylaşılan duygunun "uhrevi" olması ve bireylerin kendi üstlerindeki —bazen belli belirsiz— bir kavrama (mesela "padişahımız efendimize") hep beraber bağlılık duymaları, en azından bu "aynılar" noktasında hissiyatları az çok birbirlerine yaklaşan bireyler arasında ister istemez manevi bir bağ oluşturunuyordu. Tebaanın hayal ettiği bir sultana çoğu zaman da bilinçsizce gösterdiği bağlılığın gücü, toplumsal bazda bireyler arasındaki bağın da aynı derecede güçlü olmasına yol açıyordu.

İktidarın amacı, devamlı tekrarlanan törenlerle kendisini tanımlayan simgeleri, dolayısıyla kendisini, toplumun bireylerinde içselleştirmeye çalışmaktır. Merasimlerin birbirinin tekrarı olması, verdikleri mesajın pekişmesini sağlar; çoğunlukla —belki her defasında— yarattığı heyecanla otoritenin ideallerinin kanıksanmasına yardım eder. Benzer olanın tekrarı, tekrara muhatap olanı benzer olanda ifade edilene alıştırma özelliğine sahiptir; yani bu şekilde, otorite, otorite olarak bulunduğu mevcut durumda bir alışkanlık meydana getirmek ister. Bu da kendisine meşruiyet sağlama yönünde atılmış bir adımdan başka bir şey değildir.

Merasim, sonuçta iktidarın tebaasından kendisine *itaat* elde etmesine yarar; yani iktidar merasimler vasıtasıyla kendisini meşrulaştırmak ister. Tebaanın itaat etmesi ise kendisinin içsel bir sorundur, yani bir ka-

buldür ve sonuç itibariyle *inanç* kategorisine girer. İktidarın amacı, tebaada böyle bir inancın oluşmasını sağlamaya çalışmak, böylece otoritesini meşruiyete dönüştürmek veya mevcut meşruiyetini korumak, güçlendirmek veya meşruiyetinin istikrarını sağlamaktır.

Merasimlerin simgeler aracılığıyla bir bildirim yaptığını yadsınamayacak bir ilk aşama olarak kabul ettiğimiz takdirde, ardından aklımıza gelen ilk soru, iktidarın merasimde ifadesini bulan gücü ve diğer özelliklerinin “gerçekle” ne derece örtüştüğü ve merasimin gücün temsiliyle tebadan ne kadar itaat elde edebildiği, diğer bir deyişle merasimlerin amacına ulaşp ulaşmadığına dairdir.

Merasimin ifade ettiği/etmek istediği pek tabii gerçek olmayabilir. Hatta gerçeğin tamamen saptırılmış hali olabilir. Sonucundan çıkar umularak bir imgeye fazlaca dikkat çekilip, aslında olduğundan önemli gösterilebilmesi mümkündür. Siyasi iktidarların, çoğunlukla bilinçli olarak merasimlerde güçlerini veya meşruiyetlerini kuvvetlendiren diğer özelliklerini, olduklarından fazla gösterdikleri, yani olmayan veya mübalağa edilmiş imgeleri öne çıkardıkları görülür. Diğer tarafta merasimler doğaları gereği yapay bir hazırlık aşamasının ardından oluşan temsillerdir. Bazı gerçekler merasimlerde idealize edilmiş simgelerle ifade edilebilir. Yani merasimler göründükleri halleriyle kesinlikle “gerçeğin” bozulmuş şekilleridir. Böylece iktidar, (tamamen) gerçek olmayan bir şeyi malzeme yaparak meşruiyet elde etmeye çalışır.

Demek ki, merasimlerin ilk bakışta algıladıklarımız dolayısıyla aktardığı kanısına varabileceğimiz mesajları olduğu gibi kabul edip bunlara dayanarak merasimlerden çıkar sağlayanlar hakkında bir saptama yapmak bizi her zaman sağlıklı sonuçlara götürmez. Öncelikle merasimlerde ifade edilenleri bir süzgeçten geçirmeliyiz. Pek tabii, merasimlerin anlamlandırılmaları hakkında bu kriterleri temel alırsak, yani bir törenin yapay olarak hazırlandığı ve gerçeği tamamen aksettirmedığının bilincinde olursak, örneğin temsildeki şaşaa eksikliği, bize yine de iktidarın gücü hakkında ipuçları verebilir.

Merasimlerin yapıldığı mekânlar, merasim alayının güzergâhı, merasimlerde kullanılan nesneler, yer alan kişiler ve bu kişilerin kıyafetleri,

binekleri, merasimde durdukları yerler, kendilerine ne kadar dikkat çekildiği, merasimin aktarmak istediği mesajları tespit için önemli ipuçlarıdır. Bu ipuçlarını mümkün olduğunca doğru yakalayabilmek için merasimlerin nasıl yapıldıkları tespit edilmelidir, peki bunun için kaynaklarımız neler olabilir? Elimizde, merasimlerin nasıl yapılması gerektiği, hatta nasıl yapıldıkları hakkında resmi belgeler bulunabilir. Osmanlı belgelerindeki merasim tarifleri —merasim örneğin ülkelerin itibar mücadelesinin bir parçası olan elçi kabulü gibi gerilimli politik bir durum değilse— çoğu zaman devletin ürettiği nesnel belgeler arasında sayılabilir. Merasim tarifi kasıtlı olarak saptırılmamışsa, tasvir yönüyle kullanılabilecek bir malzemedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta nesnel olanların belgelerde *mevcut* olan tarifler olduklarıdır; yani göz ardı edilmemesi gereken olasılık, merasimlerin veya merasim bölümlerinin belgelere alınmak üzere seçimlerinde nesnel davranılmamış olabileceği, yani merasimlerin kimi bölümlerinin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde atlanmış veya üstünkörü geçilmiş olabileceğidir. Nihayet devletin merasimleri devamlı kaydetme geleneği varsa, değişik zamanlarda vuku bulmuş aynı tür merasimlerin tariflerini karşılaştırmak, teşrifatçıların kayıt tutarken kullandıkları ifadeleri incelemek, merasimin akışı hakkında ipuçları verebilir.

Merasimin nasıl yapıldığını tespit etmekte kullanılacak ikinci tür malzeme ise, hedef kitlenin, yani merasimlerin görgü tanıklarının süzgecinden geçmiş gözlemlerdir. Bu tanıkların merasimlerin akışını ve katılanları nasıl algıladıkları ve sonra nasıl hatırladıkları aşağıda ayrıntılarıyla incelenecektir; bunlar merasimin akışı hakkında muhakkak değerli fakat kullanılması dikkat gerektiren bilgilerdir. Hedef kitlenin merasimlerden anladığı törenin aktarmak istediği mesajlara ve bunların başarılı olup olmadıklarına dair ipuçları taşır. Hedef kitle denince ister merasime bizzat katılanları, ister seyredenleri, isterse sadece haberdar olanları anlayalım, merasimin nihai amacı onlara yöneliktir; hedef kitlenin merasimlerden anladığı, merasimin “ruhunu” aksettirir. Fakat doğaldır ki her birey, her bir temsili, herhangi bir zaman biriminde, farklı algılar. Yani merasimin “ruhu” aslında bireylerin “ruhu” tarafından belirlenir. Seyircisi olmayan merasimin “ruhu” da yoktur. Demek ki merasimlerin tek bir “ruhu” olmaz. Bunun se-

bebi merasimlerin simgelerden meydana gelmeleri, fakat simgelerin her zaman sabit birer anlamlarının olmamasıdır. Simgeler, ancak yorumlandıktan sonra bir anlam yüklenir, dolayısıyla yorumlayanın tecrübesi ve bilgisi kapsamında yorumlanır, bu yüzden farklı anlama sahip olabilir. Dahası yorumlanmadıkları zaman bir şeyi simgelemiş olmazlar, yani/çünkü simge olmazlar. Yani simgeler, kelimenin tam anlamıyla yorumbilgisine dayanan ifade biçimleridir.⁴

Simgeler diliyle anlatılmak istenen mesaj hedef kitleye ulaşsa da, anlatımda bütünü oluşturan her bir simgenin aynı kültürün içindeki kişiler tarafından fark edilmeleri zordur. Simgeler çoğu zaman bir seri üretim ya da masa başı üretimi sonucu ortaya çıkmaz; zaman içinde aynı toplumun geçirdiği evrelerle birlikte, beraber-yaşamışlık ve beraber-anlamlandırma sonucu belirli değerler yüklenir. Bu süreci beraber yaşamış olmanın doğal sonucu olarak aynı toplumun bireyleri, simgeleri aşağı yukarı aynı şekilde anlamlandırır. Farklı kültürden gelen bir kişi ise simgeleri algılayışında seçicidir; aynı merasimde karşısındaki kültüre ait küçük simgeleri daha rahat fark edebilir, fakat merasimin bütününde verilen mesajı anlayamayabilir. Öte yandan o kültürün mensubu ise, genel mesajdan payına düşen dersi (çoğu zaman bilinçsizce) alır, ama her simgenin değerlerine dair bir yorum yapma yoluna gitmediği veya gidemediği görülür. Merasimlerde yer alan kişilerin, bizzat taşıdıkları simgesel anlamlardan, merasimlerde aktarılan mesajlardan haberdar olmaları gerekmez. Onlar çoğu zaman sadece bu büyük tiyatronun bilinçsiz birer oyuncusudur.

Her halükârda algılayıcılarda merasimler hakkında bir son ve genel kanı oluşur. Politik etkilerini incelemek niyetiyle merasimlere yaklaştığımızda, algılayıcıların ara yorumları görece daha az önemli, sonuçtaki kanıları ise çok daha önemlidir. Yine de, eğer merasimlerin ana amacını “iktidarın meşruiyetine destek sağlamak” olarak kabul edersek, görgü tanıklarının kanıları daha fazla önem kazanır. Bu iki veriyi karşılaştırarak şu soruya cevap bulabiliriz: Merasim gerçekten de amacına ulaşmış mıdır veya ne kadar ulaşmıştır? Bu sorunun cevabı yine bizi bir genellemeye götürmekten ziyade ancak kişiler bazında bir fikir verebilir; fakat nihayet her kişi ampirik araştırmaya bir katkıdır. Buradan yola çıkarak merasimin ama-

ca ulaşamayışının sebeplerini saptayabilir ve başka bir aşamada merasimlerin kimleri nasıl etkilediğine dair sonuçlara varabiliriz.

BİR SULTAN HAYAL ETMEK

Bir toplumun siyasi merkezinde yönetici bir elit veya bir hükümdar varsa, birtakım simgesel işaretler ve düzenlemelerle bu elitin veya bu hükümdarın o toplumu yönettiği ima edilir.⁵ Örneğin merasimler, binalar, binalara kazınmış bazı simgeler, bazı hikâyeler, teşrifat kuralları vb bu tür sembolizmler arasında sayılabilir. Bütün bu işaretlerin amacı tek bir kişiye veya birkaç kişiden oluşan bir elite dikkat çekmektir. Daha önce değinildiği gibi siyasi iktidar merasimleri meşruiyet sağlamada kullanır. Siyasi iktidarın varoluşunun bir hükümdar ile kaim olduğu geleneksel ve patrimonial karakterdeki monarşik yönetimlerde, merasimler doğal olarak bu kişide odaklanır. Geertz'in ifadesiyle bu tür merasimler bir hükümdar “meydana getirir.”

Merasimler hükümdarın etrafında dönüyorsa, onun merasimlerde giydiği kıyafetin diğer katılımcılarınkinden farklı olması, alaylarda ata veya arabaya bir tek onun binmesi gibi göze çabuk çarpan ayrıcalıklar sayesinde mümkün olur. Aslında hükümdarın, merasimlerde kendisinin merkez alındığı bütün bu düzenlemeler olmadan sıradan bir memurdan çok farklı görünmesi mümkün değildir. Hükümdar merasimlerde kendisine biçilmiş bu rolü oynayarak adeta kendi dünyevi vücuduna, bulunduğu makamın muhayyel kutsal elbisesini giyer. Hükümdar, makamının kutsallığı oranında, tebaası, yakın çevresi ve özellikle saray efradı tarafından olağanüstü bir konumda görülmeye başlar.

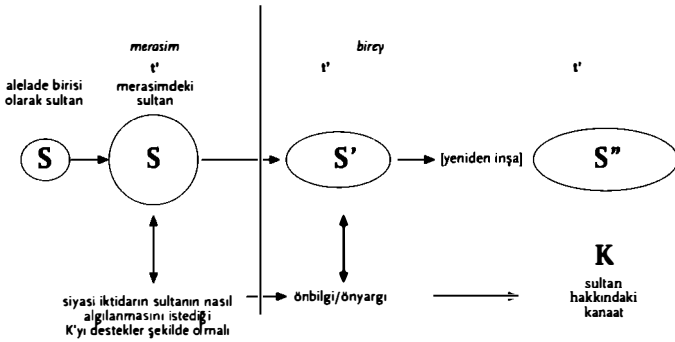
Hükümdar mutlaklığı oranında merasimlerin odak noktasındadır, rolü haşmetli görünmektir. Hükümdarın gücü kısıtlandığı zaman, yani meşrutî bir yönetim biçiminde, iktidarın diğer ortakları tarafından merasimlerde tek odak noktası olmaktan çıkarılır ve/veya onu efsaneleştirebilecek şaşıaadan arındırılır. Örneği son dönem Osmanlı sultanlarına bakıldığında, Mehmed Reşad'a kadarki sultanların alaylarda halk ile jestlere dayalı bir iletişime girmedikleri, aksine aşırı ciddi oldukları, öte yandan mutlakiyeti parlamento ile kısıtlanmış, devrimciler tarafından tahta oturtulmuş

yarı-kukla sultan Mehmed Reşad'ın halkı selamlamak gibi daha samimi tavırlar gösterdiği fark edilir.⁶

Yani sultanın görüldüğü gibi olduğu “zannedilir,” bu demektir ki sultan bir bakıma “muhayyel” bir şahsiyettir.⁷ Belki “yarı-muhayyel” demek daha yerinde olur. Sıradan bir insan olarak saltanat makamını işgal eden bir kişi vardır. Fakat başta merasimler olmak üzere diğer propaganda araçlarıyla sultana bir kutsallık atfedilmeye çalışılır; işte buna “muhayyel kutsallık” diyebiliriz. Geleneksel otoritede, iktidardaki kişi, muhayyel kutsallığını büyük ölçüde işgal ettiği makamdan tevarüs eder. Merasimler bu makamın kutsallığının sağlanmasına veya arttırılmasına hizmet eder. Kutsallığın muhayyel olması aktarılabilir olmasını da kolaylaştırır. Geleneksel toplumdaki insan hoşnutsuzluğu arttığına sultanını değiştirmekten fazla bir sıkıntı duymaz. Çünkü sultan sonuçta makamına uygun değildir, yani kutsallığını kaybetmiştir. Onunla ilgili hayal sona erer, artık kutsallık elbisesinin bir başka sultana giydirilmesi vakti gelir; böylece sultanın kutsallığı halefine aktarılır.

Merasimlerin Cannadine'in deyimiyle⁸ “*ephemeral*” [uçucu, geçici] olmalarının seyircilerin onları “yeniden kurgulamasına” yol açtığı söylenebilir. Merasimler halkı günlük hayatın tekdüzeliğinden çekip alan temsilcilerdir.⁹ Bu yüzden hem özellikle şaşaalı, olağandışı olanlar, hem de her hafta yapılanlar birçok kişi için arzuyla beklenen sosyal faaliyetlerdir. Böylesine büyük bir arzuyla beklenen anın bir anda geçip gitmesi, hedef kitlenin daha sonra, merasim öncesi beklenti ve hayalleri ile gerçekte yaşanmış olanı birleştirerek bir “yeniden inşa” yapmalarına neden olur. Bu yeniden kurgulanarak hatırlama, aslında merasimin nesnelerinin —örneğin sultanın— *hayal* edilmesinden başka bir şey değildir. Merasim, bu yeniden kurgulanmanın mümkün olduğu kadar iktidarın malzemesiyle yapılmasını temin etmeye yardımcı olur. Bir merasimin seyreden kişinin sultan hakkında bir kanı oluşturma sürecini yandaki gibi bir şemada gösterebiliriz.

Şemada S sultanı temsil etmektedir. S' seyircinin fiziksel merasim algısıdır; bu algılama için kişinin duyuları yeterlidir. Ancak her seyirci algıladığını kendi önbilgileriyle ve önyargılarıyla yorumlar, elbette bu yorumlar birbirlerinden farklı olabilir. Bu yorum algı anında gerçekleştiği gibi (bu

yüzden sultan imgesi olan çember, bireyin algıladığı t' anında dahi biraz değişmiştir), kişi seyrettiği merasim hakkında sonradan da yorum yapmaya devam eder. Böylece S' insanların bilinçlerinin süzgecinden geçer ve sonuçta S'' ortaya çıkar. S'' kişilerin sultanın nasıl olduğunu hatırladıklarıdır, yani "muhayyel sultan"dır. Siyasi iktidarın amacı, merasimleri seyircilerinin önbilgi ve önyargılarını S''de mümkün olduğunca kendi lehinde bir kanaat ortaya çıkabilecek şekilde şekillendirmeye çalışmaktır.

İktidar, halkın zihninde bu hayali oluşturabilmek için küçük yaştan itibaren aynı amaca yönelik temsiller ve belli cümlelerin tekrarı gibi yollarla onları eğitmek ister. Bu şekilde oluşacak standart davranış ve dolayısıyla düşünce şekilleri, dini bir aidiyet duygusunun bir dereceye kadar sağlayacağı kimliğin dahi üstünde bir kimlik oluşturabilir. Osmanlı bağlamında, İstanbul'daki ilk ve orta okul öğrencilerinin millet farkı gözetilmeksizin önemli merasimlere götürülmeleri; okullarda öğrencilere "padişahım çok yaşa" gibi, aksi fikirlerle karşılaşmadığı takdirde zihinlerde etkili izler bırakabilen cümlelerin hep bir ağızdan tekrarıyla hep muhayyel bir sultan meydana getirme sürecinin aşamalarıdır.¹⁰

Hükümdar tabii ki herkes tarafından aynı şekilde hayal edilmez. Osmanlı bağlamında hükümdarı hayal edenleri üç ana gruba ayırmak, hayallerinin arasındaki şiddet ve nitelik farkları açısından uygun görünüyor. Ama hemen belirtelim ki, her grup içinde bu ideal sınıflandırmalara uymayan istisnalar olasıdır.

Sultan hakkında az çok birbirine benzer hayallere sahip olan en büyük kitle halktır, daha doğrusu halkın “avam-ı nas” kesimidir. Halkın büyük kısmının düşüncesi yukarıda değinildiği gibi çoğu zaman kolektiftir. Her birey ayrıca, kendi benliğini zarara sokabilecek bir sıkıntıyla karşılaşmadıkça fazladan düşünme ihtiyacı duymaz. Bu yüzden “avam-ı nas” a hayal kurdurulması ve/veya hayallerinin manipüle edilmesi kolaydır.

İnsanlar istikrarda rahatlık bulur. Bir hanedan tarafından yönetilen monarşi, hükümdar bağlamında istikrarlı bir yönetimdir; çünkü genelde hem hükümdarın sık sık değişmesi görece daha zordur, hem de hükümdarın değişme olasılığının yarattığı gerilim görece azdır. Bu yönetim şeklinde, iktidar büyük ölçüde bir kişiyle özdeşleştirilmiştir. Hem tek kişiye bağlılık duymanın kolaylığı, hem de gücün bir tek kişide daha kolay odaklaşması sayesinde halk monarka büyük saygı duyar. İtaat elde edildikten sonra, halkın büyük kısmı tahtta oturan monarkı kendisinin bir parçası olarak görür. Böylece monarşi diğer yönetim sistemlerinin oluşturmayaacağı kolaylıkta ve ölçüde toplumsal birlik ve kaynaşma sağlar.¹¹ Bizans geleneğinde kayzer Tanrı'nın doğrudan temsilcisi sayılırdı ve kayzerin sarayı tebaası için adeta bir tapınaktı.¹² Aynı şekilde, ortaçağ boyunca, hatta 18. yüzyılın ortalarına kadar kimi Avrupa ve Asya hükümdarları, kendilerinden mucizeler beklenen bir kişi, bir çeşit tanrıydı.¹³ Osmanlı halkının sultanları böylesine yücelttiği söylenemez. Nitekim, Hristiyan Avrupa hükümdarları, birer “güneş=tanrı” olarak görülürken (örneğin XIV. Louis, *Le Roi-Soleil*, tahta geçişi 1643), Osmanlı sultanlarının kendilerine —eski bir geleneğin devamı olarak— ilk bakışta daha “mütevazı” bir sıfatı, “tanrının gölgesi”ni (zıllullah) yakıştırmışlardı. Bu noktada kral/sultan halkın başında bir idareciden ziyade bir koruyucudur; geleneksel toplum insanının hükümdara —kendisini hiç görmemiş olsa da— maddi ve manevi açıdan bağlı oluşu hükümdarın varlığının sürekliliğini sağlar.

Meşruiyeti kutsal görevlendirmede yatan monarşik yönetimlerin tebaası “kutsal” bir iktidar tarafından yönetilmenin rahatlığı içindedir. Halk hükümdara kutsallık atfetmeye başladığı andan itibaren, onunla bir tür ilişkiye geçmekle arzularının ve dualarının kabul edileceğine, yani bir tür çıkar sağlayacağına inanır. Bu şekilde, yöneten ile yönetilen karşılıklı bir çı-

kar ilişkisi içinde yaşarlar. Hükümdarın kutsal kişiliği göz önüne alındığında, onu olağanüstü bir varlık olarak hayal etmek kişilerin dini yönelimlerinin hassasiyetiyle orantılıdır.¹⁴

Osmanlı devletinde padişah merkezli merasimlerin Müslüman tebaada böylesine bir duygu birliği oluşturduğu düşünülebilir de, gayrimüslim tebaanın bunu ancak bir dereceye kadar hissettiğini kabul edebiliriz. Tebaasının çeşitli dinlere mensup olmasına rağmen, Osmanlı devleti kendini bir tek dinle özdeşleştiriyordu. Buna dayanarak Osmanlı devletinin dini yönü ağır basan ve halka açık olarak yapılan merasimlerinin büyük ölçüde Müslüman tebaayı etkilediği ve devletin, haliyle önce Müslüman tebaanın desteğini hedeflediği veya bununla yetinmek zorunda olduğu söylenebilir. Gayrimüslim tebaa ise ancak “Osmanlı” oldukları nispette bu etkiye maruz kalacaktır. Gayrimüslim milletlerin temsilcilerinin resmen devlet merasimlerine katılabilmeleri ancak 1839 sonrasında, gayrimüslim tebaanın zimmilikten kurtulup, Müslüman tebaayla aynı haklara sahip olmaları, diğer bir deyişle, Osmanlı toprağında yaşayan bireylerin bir statü değişikliğiyle vatandaş olmalarıyla mümkün olabilmektedir. Her ne kadar dini liderlerin merasimlere katılmalarının temsil ettikleri milletlerin bireylerinde olumlu bir etki yaptığı düşünülebilir de, yeni devrin halka yönelik merasimlerinde gayrimüslim tebaayı hedefleyen bir değişiklik olduğu söylenemez.

Sultan ile bir otorite ilişkisi içinde olan diğer bir kesim, askeriye, ilmiye gibi genellikle yüksek rütbeli devlet ricalinin bir şekilde liderlik ettiği baskı gruplarıdır. Bu gruplar mümkün olduğunca halktan destek almak isterler. Bu (potansiyel) baskı gruplarının başındakiler çoğu zaman sultanın iktidarının kendi desteklerine *ihtiyaç* duyduğunun bilincindedirler ve bu yüzden sultanın muhayyel kutsallığından etkilenmezler. Sultanın iktidarı bu kişiler için *auctoritas divina* değildir; çünkü tanrıya ilişkin olan, iktidar ihtiyacı içinde olmamalıdır. Böylece baskı gruplarının başındakiler, potansiyel baskı güçleri oranında, hükümdar yerine kendilerine güvenmeye başlarlar. Bunun üzerine, sultanın çeşitli sebeplerle üstlerinde fazla otorite kurmadığı bu kişiler, kişiliklerini ortaya koymada veya diğer bir deyişle “kul-luklarını” tam anlamıyla yerine getirmekte cesur davranabilirler.

İktidarın *de jure* sahibi olan hükümdar ile *diğer* güç talipleri (potansiyel güçlüler) arasındaki ilişki çoğu zaman iktidardan fazla pay alma mücadelesinden ibarettir. Burada belirtmek gerekir ki, diğerleri iktidarı muhakkak tahta oturarak ele geçirmek peşinde değildirlir. Hatta tersine, böyle bir durum kendileri için meşruiyet bunalımı doğuracağı için, arzu edilmeyen bir gelişmedir. Diğer güç talipleri gücü ele geçirebilirlerse, bunu ancak sultanın mevcut “azami” potansiyelinden çalarak yapabilirler. Yani tahtındaki hükümdar, onlar için iktidar kaynağıdır. Bu yüzden kendi iktidarlarnı kullanmada bir zorluk çekmemek için otoriter bir sultan yerine zayıf bir kişiliği tercih ederler. Fakat Osmanlı örneğinde hükümdarın güç potansiyelinden beslenen *diğer*lerinden mesela *birisinin* fazlasıyla söz sahibi olmaya başladığı durumlarda, bizzat *in praxi* hükmetmeye (bir düşüncenin ötesine geçmemiş olsa bile) talip olduğu durumlar da olmamış değildir.

Sultana karşı değişik hisler besleyen üçüncü bir grup da saray halkı ve sultanın bendegânıdır. Bendegân kelimesi bağlamında sadece sultanın fiziki hizmetlerini gören hizmetkârlarından ziyade, sultanın yakınında bulunan ve kendisine bağlı olan kişileri anlamak gerekir. Nitekim sultanın ikinci gruba aday sayılabilecek yüksek rütbeli kişilerden bu üçüncü grupta tutabildikleri hiç de az değildir. Bu kişiler ile sultan arasındaki ilişki, terimin tam manasıyla patrimonial karakterdedir. Sultanın isteklerini yerine getirmeye çalışmak, düşüncelerine tam uymasa dahi, onların en önemli gayesi olur. Saray halkı, birinci grup olan “avam-ı nas”ın bir değişik ve ileri derecede bağlılık gösteren şeklidir. Bu grup, sultana avam-ı nastarı daha fazla bağlılık duyar, çünkü doğrudan doğruya sultan tarafından bir şekilde taltif edilme şerefine erişmişlerdir. Bu kişiler mevkilerinin ve maddi mevcudiyetlerinin tâbi oldukları kişi olan sultan ile kaim olduğuna yürekten inanırlar. Makam ve mevkilerde devamlılığın garanti altına olmaması yüzünden kendilerini sultana karşı borçlu hissederler, borçlarını ödeme çabası içinde maddi ve manevi bir teslimiyet içine girerler, hatta hayatlarından vazgeçecek kadar gözlerinin kara olması az rastlanan bir durum değildir.¹⁵ Bu grupta, maddiyata dayalı bir çıkar ilişkisi diğerlerine göre daha az ve üstü örtülü şekilde görünür.¹⁶ Bu grubun üyesi sultandan aldığı bir hediye- nin —hediye sadece para dahi olsa— maddi yönünden çok, manevi yönü

dolayısıyla kendisini taltif edilmiş hisseder. Sultandan gördüğü maddi yardım onun söz dağarcığında zaten sultanın tanrısal yönüne gönderme yapan bir kelime olan “nimet” ile karşılanır. Bu grupta sayılabilecek kişiler için değerli olan aldığı hediye değil, hediye alabilecek derecede sultanın hoşuna gitmiş olabilmektir. Bütün bunlar bu çeşit ilişkinin sağlam ve güvenilir olmasının nedenleridir.

Bu gruptaki kişiler için, ilk iki grubun aksine, sultanın makamı değil, şahsı daha önemlidir. Sultanın şahsı ve yaşayışı kendileri için önemli bir örnek oluşturur. Hayatlarını benzer şekilde düzenlemek isterler. Onlar sultanın memurları veya onunla beraber bir işe soyunan yoldaşları değil, onun hizmetkârları, tâbileri, hatta köleleridir. Sultana bir görev sorumluluğu baskısı altında değil, hizmet aşkıyla hizmet etmek isterler.¹⁷ Bu yüzden buradaki ilişki tamamen serbest değildir; bu kişiler, başta vicdanları tarafından bu ilişkiyi sürdürmek konusunda baskı altındadırlar. Yukarıda avam-ı nasta görmüş olduğumuz kendini sultanda “yok etme” duygusu bu üçüncü gruptakilerin çoğunda görünür; dahası bu grubun üyeleri kendi aralarında sultan için fedakârlık yaparak veya onun iyiliği için bir şeyler düşünerek öne çıkma sevdasına düşebilirler. Kişilerin konumlarını sürdürebilme şansları sultan ile kaim olduğu için, bu çeşit ilişkide geçer akçe sadakattir. Bu grubun üyeleri sultana aşırı bağlılık ve sevgiden dolayı birbirleriyle rekabete girebilir, hatta sonuçta aralarında, haklı olduklarına inandıkları için ölemeye çalışmadıkları bir çeşit nefretin doğması dahi mümkündür.

Sultanın efsanevi bir kişilik haline gelmek için özellikle çaba harcaması gerekmez, konumu dolayısıyla yapmak zorunda oldukları, ister istemez hakkında rivayetler üretilmesine sebep olur. Örneğin sultan, sanılabileceğinin aksine sarayda dahi yarı gizli, az görünen, kendisine zor ulaşılan bir şahsiyettir. Özel işlerini gören bendegânı haricinde diğer saray halkının kendisini görebilmesi ancak muayede gibi bütün sarayı bir araya toplayan merasimler esnasında olur. Hatta bazı klasik dönem Osmanlı padişahlarının Topkapı Sarayı’nın ikinci avlusunda yaptıkları gibi, bazı merasimler, hiç görünmeyen bir hükümdarın etrafında dönüyordu.¹⁸ Son dönem saray halkından hiçbir zaman sultanı görmemiş olanlar hiç de az değildi. Özellikle sarayına kapanan II. Abdülhamid’i kimi şehzadeler dahi aylarca göre-

miyorlardı. Sultanın böylesine az görünür, zor ulaşılır, sırlar içindeki bir şahsiyet olması, sarayda korkuyla karışık saygı duyguları arasında kendisi hakkında anlatılan ve zaman zaman efsane karakterine bürünen hikâyelerin etkisini arttırmakta, kendisini de yarı efsane bir şahsiyet haline getirmektedir. Sultan şahsen iyi tanınmadığı için, hayallerde o konuma yakıştırılan yüce özellikler kendisine atfedilir. Herkesin “kendi” sultanı gittikçe hayalinde büyüttüğü ve ulaşılması güç bir şahıs haline gelir.

EKLER

Ek I - BAZI HİTAP ŞEKİLLERİ VE UNVANLAR

Padişahıtan “zat-ı şahane”, “hünkâr hazretleri”, “şevketmeab” veya “haşmetpenah” diye bahsedilir, mümkün olduğunca isminin kullanılmasına özen gösterilirdi. Hanedan mensubu erkeklerin oğullarına “şehzade”, kızlarına “sultan” unvanı verilirdi. 19. yüzyılda erkek çocuklar, isimlerinden önce “şehzade”, isimlerinden sonra “efendi” unvanı ile veya şehzade söylenmeden sadece ikincisi söylenerek anılırlardı ([Şehzade] Abdülkadir Efendi). Kızların isimleri anıldığında “sultan” unvanı ismin arkasına konur, daha sonra bir “efendi” eklendiği de olurdu (Ayşe Sultan [Efendi]) (Sait Paşa [Eğinli], “Hatırat”, IX, 188). Birden fazla şehzadeden bahsedildiğinde “efendiler hazerâtı [hazret’in çoğ.]” veya “şehzadegân hazerâtı”, birden fazla sultan efendiden bahsedildiğinde “selatin-i izam hazerâtı” denirdi. Şehzadelerin elkabı “devletlü necabetlü”, sultanların ise “devletlü ismetlü” idi (BOA, YEE, XXI/140/10). Sultanların ve özellikle valide sultanın ismi anıldığında ardından “aliyyetü’ş-şan” sıfatı eklenirdi. Veliâhdın rütbesi müşir olurdu, fakat “paşa” diye anılmaz, diğer şehzadeler gibi “efendi” denirdi. Abdülhamid döneminde diğer şehzadeler de feriklik, miralaylık gibi yüksek askeri rütbelere aldılar. Eskiden şehzadeler için kullanılan “çelebi” unvanı 19. yüzyılda görülmez.

19. yüzyılda sultan efendiler ile evlenen erkeğe “damad-ı hazret-i şehriyari”, bunların erkek çocuklarına “sultanzade”, kız çocuklarına “hanımsultan” denirdi. Sultanzadelerin babaları hanedandan olmadığı için tahtta hak iddia edemezler, sultanzadeler ve hanımsultanlar hanedan mensubu sayılmazlardı. Şehzadelerin oğulları yine “şehzade” idiler.

Padişah hanımlarına “kadın efendiler” denirdi ve elkaabları “devletlü ismetlü” idi. Evliliği en eski tarihli olan “baş kadın efendi”, diğerleri ikinci, üçüncü, dördüncü kadın efendilerdi. İkballer, yani padişahın gözdesi olan cariyeler ise “hanım” olarak anılırlardı (baş ikbal hanım gibi) ve “iffetlü ismetlü” elkabını haizdiler.

Ek II - KILIÇ KUŞANMA

	Tarihi	Cülusunun kaçına günü kuşandığı	Kimin kuşattığı	Kimin kılıcı	Eyüp'e gidişi - dönüşü	Ziyaret edilen türbeler
II. Mahmud'	18 Cemaziülâhîr 1223 11 Ağustos 1808	14. gün Perşembe	Nakibüleşraf Dürrizade Abdullah	Peygamber ve 'Osman Gazi'	karadan - denizden	II. Mehmed
Abdülmecid'	29 Rebiülâhîr 1255 11 Temmuz 1839	10. gün Perşembe	Nakibüleşraf Abdurrahim Efendi	II. Halife Ömer	denizden - karadan	II. Mehmed
Abdülaziz'	26 Zilhicce 1277 4 Temmuz 1861	13. gün Perşembe	Şeyhülislam Sadeddin Efendi	II. Halife Ömer	denizden - karadan	II. Mehmed, II. Mahmud
V. Murad'	-	-	-	-	-	-
II. Abdülhamid	18 Şaban 1293 7 Eylül 1876	7. gün Perşembe	Şeyhülislam Hayrullah Efendi	II. Halife Ömer ve 'saltanat kılıcı'	denizden - karadan	I. Selim, Abdülmecid, II. Mehmed
V. Mehmed Reşad	20 Rebiülâhîr 1327 10 Mayıs 1909	13. gün Pazartesi	Abdülhalim Çelebi	II. Halife Ömer	denizden - karadan	II. Mehmed
VI. Mehmed Vahideddin	24 Zilkade 1336 31 Ağustos 1918	58. gün Cumartesi	Senusî şeyhi Seyyid Ahmed	II. Halife Ömer	denizden - karadan	II. Mehmed

(*Basiret*, 19 Şaban 1293/8 Eylül 1876, sayı 1902)

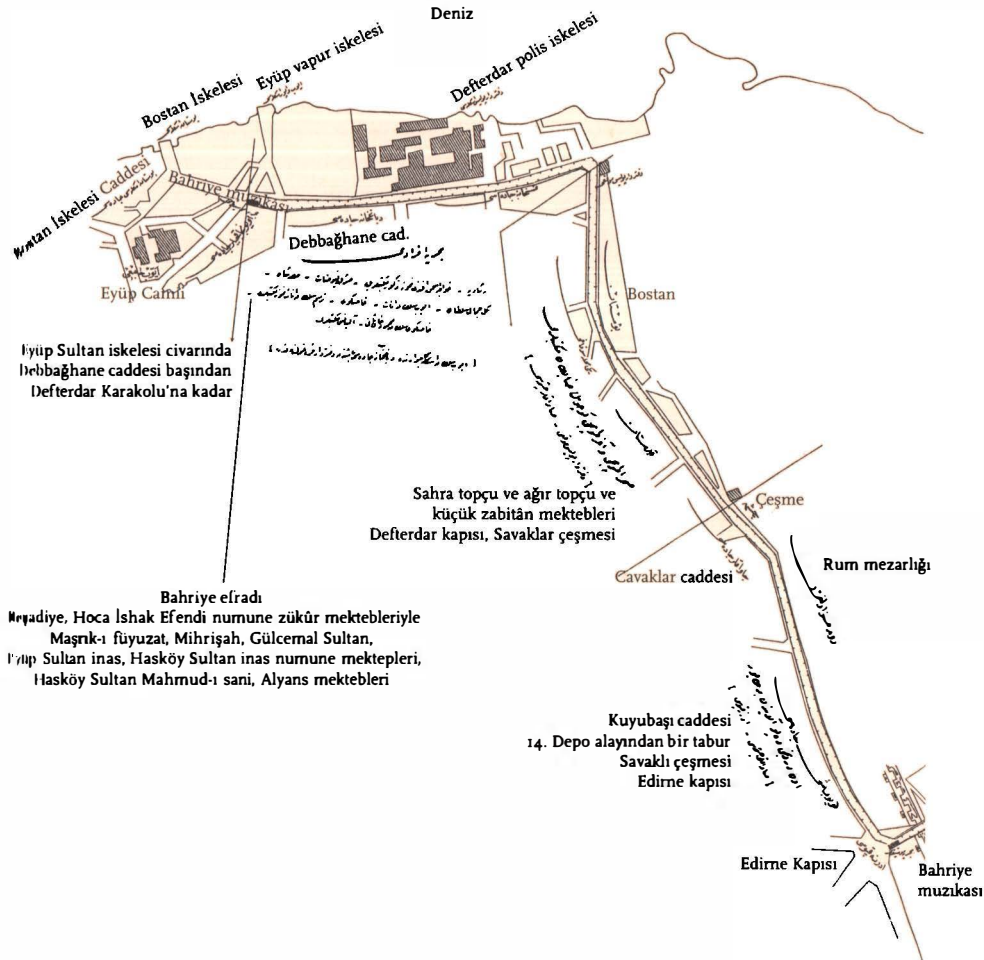
Feshane, Edirnekapı, Nişanca karakolu önü, Zincirlikuyu, Yavuz Selim Türbesi, Darüşşafaka, Fatih Türbesi, Haffafhane, Şehzadebaşı, Bayezid, Okçularbaşı, Sedefçiler, Çemberlitaş, eski Maliye binası önünden Darphane yanındaki sokağa ve oradan Topkapı Sarayı'na, eski Harem da-iresinden geçilerek Hırka-i Şerif odasına ve sahilden kayıkla Dolmabahçe Sarayı'na.

Yolda Dizilenler:

Bostan İskeleyi-Türbe-Feshane: Asâkir-i Şahane, itfaiye taburları. *İskele civarı:* Sütlüce Rüşdiyesi talebesi. *Feshane önünde:* Feshane çalışanları ile askeri süvariler. *Feshane-çınar karakolu:* Asâkir-i Zabtiye; oradan Savaklar caddesine kadar 400 kadar zabtiye ile Rum ve Yahudi mektebi talebeleri ve dördüncü talia taburları, ayrıca burada sefirler için çadırlar bulunuyor. *Sefirlerin çadırları-Edirnekapı:* Nizamiye ve Zabtiye neferleri ile Ermeni ve Bulgar talebe. *Edirnekapı-Nişanca:* Eski şehir taburları, zabtiyeler ve Odabaşı Rüşdiyesi talebesi. *Nişanca-Y. Selim:* Sanayi taburları, Sultan Selim ve Davud Paşa İdadisi öğrencileri. *Yavuz Selim-Darüşşafaka-Otlukçu kapısı:* Sanayi taburları, Fatih Rüşdiye ve İdadisi talebesi. *Otlukçu yokuşu-Fatih Türbesi-Haffafhane:* Zabtiye ve Nizamiye noktaları ve yer yer Asakir-i Şahane, karşılarında Fatih, Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesi, Galata Rüşdiyesi, Saraçhane çocukları. *Haffafhane-Okçular başı:* Sivas ve Alaiye taburları, karşılarında Paşa Kapısı, Toptaş ve Kasım Paşa askeri rüşdiyeleri, Şehzade, Kaptan Paşa, Mahmudiye, Zeyrek rüşdiyeleri, Laleli, Simkeşhane sıbyan mektepleri ve Mekteb-i Sıbyani-i Osmani öğrencileri. *Bayezid meydanı:* İki batarya top, 6. alayın 2. taburu ile Alaiye ve Yozgat taburları. *Okçularbaşı-Makasçılar:* Nizamiye ve Zabtiye askerleri ile Bayezid Rüşdiyesi talebesi. *Makasçılar-Ayasofya meydanı:* Harput taburları, eski Üsküdar, Atlamataşı, Beylerbeyi Tophaneli rüşdiyeleri, Feyziye, Nur-ı Osmaniye, Bebek sıbyan mektepleri, Darülmaarif ve Katolik mektepleri, Karahisar taburu ve karşısına Sanayi Mektebi. *Bab-ı Hümayun önünde:* Beşiktaş, Emirgân ve Kanlıca rüşdiyeleri talebesi. *Sultanahmed Meydanı-Ayasofya önü-eski maliye binası:*

Beşinci talia taburu, karşısında Soğukçeşme ve Gülhane askeri rüşdiyeleri, imalat alayı. *Eski Maliye-Bab-ı Hümayun*: Bahriye taburları, karşısında Bahriye harbiyesi, Mekteb-i Sultanî Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi. *Bab-ı Hümayun-Darphane meydanı*: İki batarya top, karşısında mahreç ve mektep harbiye idadisi ve Tıbbiye-i Harbiye ile Tıbbiye İdadisi. *Darphane meydanı-Çinili Köşk*: Yozgat taburu, karşısında Mekteb-i Harbiye ve Mülkiye talebesi. *Çinili Köşk-Topkapı Sarayı sahili*: Nizamiye ve Zabtiye askerleri.

Ek IV - SULTAN VAHİDEDDİN'İN KILIÇ KUŞANMA ALAYI PLANLARI
(A.TŞF 282/10 [24 ZİLKADE 1336/31 AĞUSTOS 1918])
Bostan İskelesi ile Eyüp Sultan Camii Mıntıkasındaki Tertibat

Bostan İskelesi İle Eyüp Sultan Camii Mıntıkasındaki Tertibat

İşarât-ı mahsusa

Bostan iskelesi üzerinde vükelâ ile âyân ve mebusan reisleri tesrifat-ı şahaneye intizaren bulunacaktır.

Bostan iskelesinden türbeye kadar erkân ve ümera-yı askeriye (piyade olarak)

Şehzadegânın türbe önünde intizar mahalli
Zat-ı şahanenin takip buyuracakları güzergâhı gösterir

ı Cami avlusunda âyân azalarının bulunacağı mahal

2. cami avlusunda mebusan ve İttihad ve Terakki Cemiyet-i muhteremesi azalannın duracağı mahal

3 Rical-i askeriye-i berriye ve bahriye ve müntesibin-i askeriyenin duracağı mahal

4 Rical-i mülkiye ve ilmiyenin duracağı mahal

5 Donanma ve Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin duracağı mahal

6 Cemiyât-ı muhtelifenin duracağı mahal

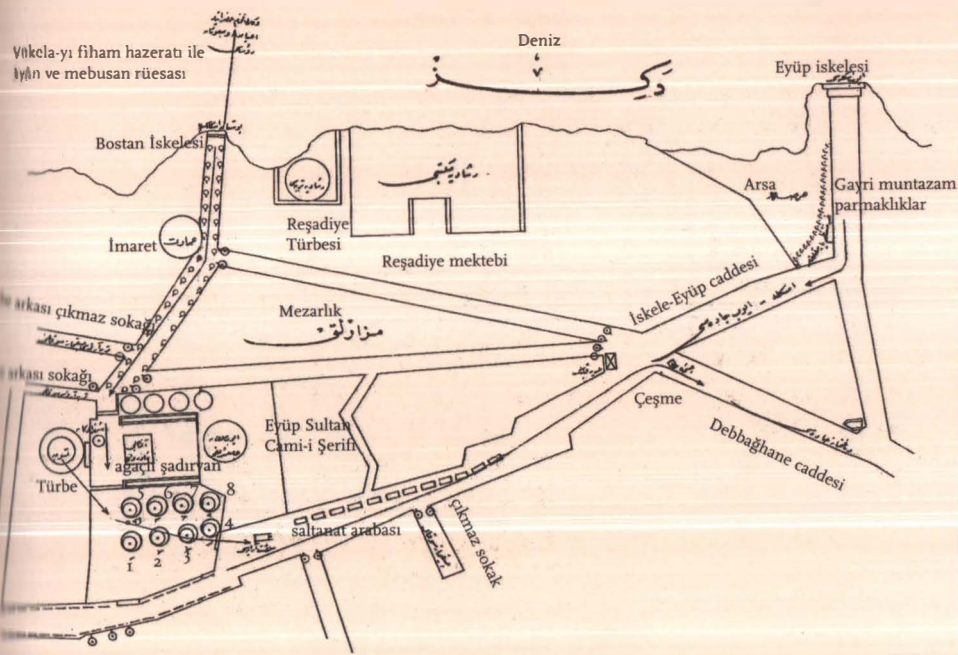
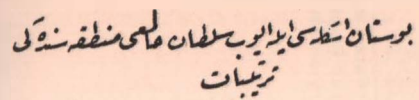
7 Matbuat müntesibininin duracağı mahal

Saltanat arabası

Erkân ve ümera-yı askeriye'nin hayvanlarının bulunacağı mahal

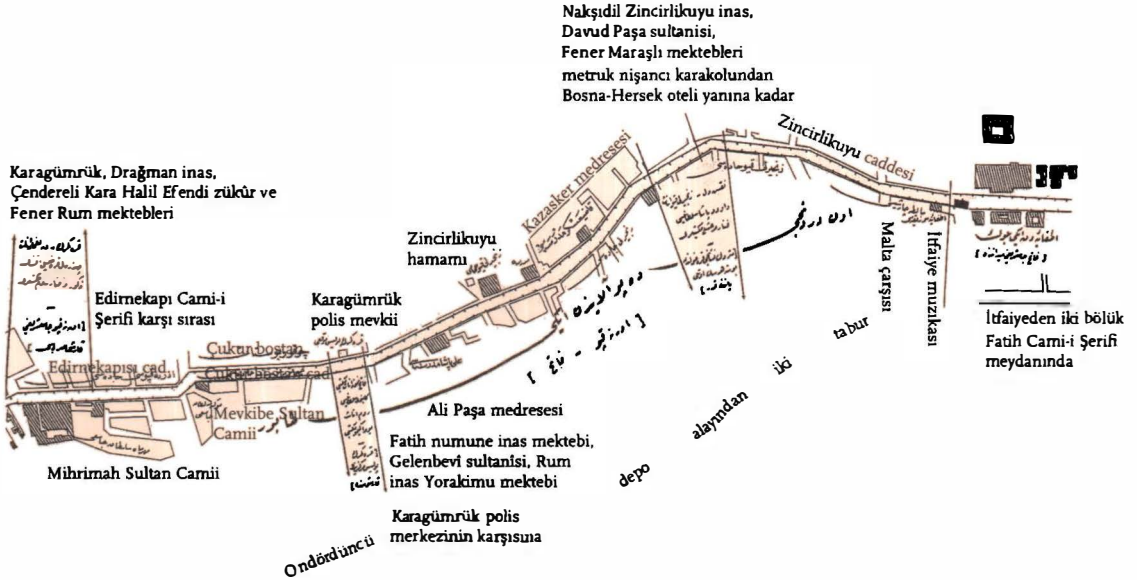
Numaralı arabaların bulunacağı mahal

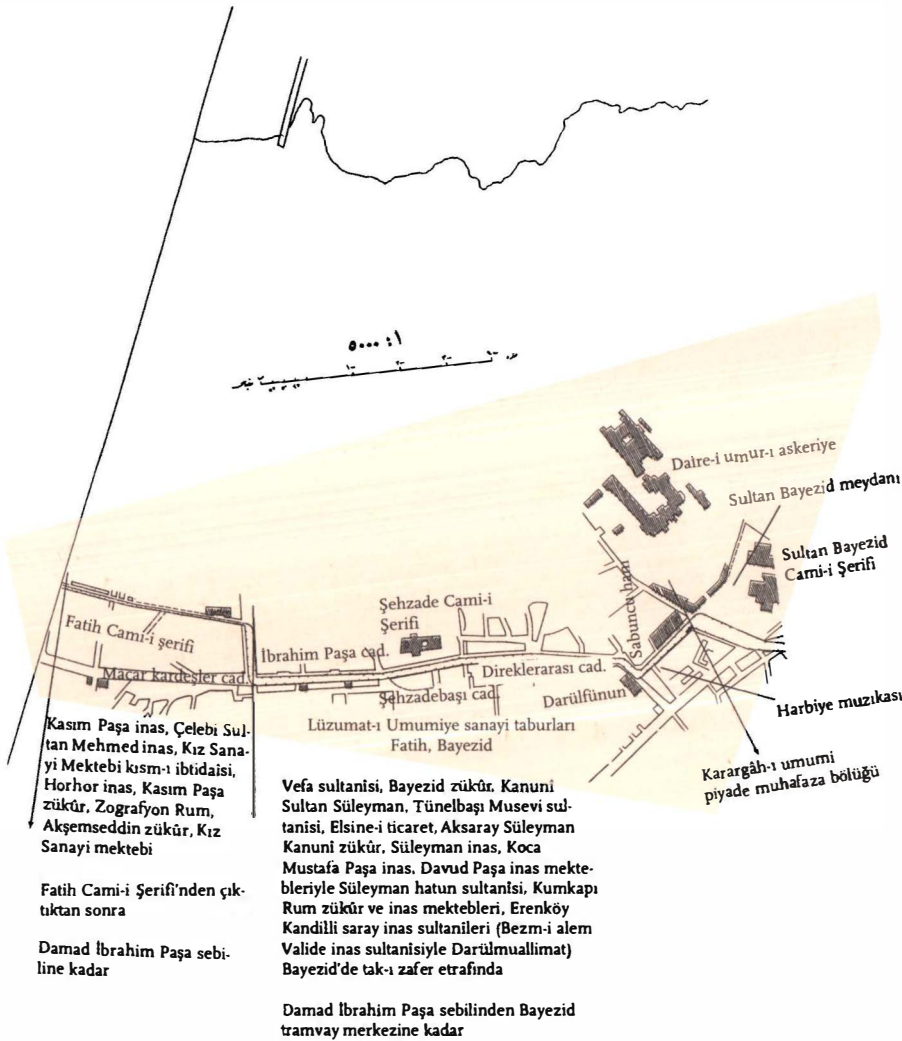
İnfaz memurları (sokak baslarında)

Mikyas-ı takribî 1/1000

مفاسر قریسی

Bayezid Han'ın
türbesine kadar

mektepleri

Bayezid Han'ın merkezinden Sultan Mahmud Han

Sultan Mahmud Han Türbesi'nden Topkapı Sarayı

Hünayrun'a kadar

ve dışı

Hamamık Mal Hanı

Realehule Alnan mektebi

Şeyh Paşa, Biyik, Reşid Paşa, Beyoğlu, Ober

Darülmülhimin, Merbuti-i İrfan İdadisi, Mahmud

sultanı, Kalatı, Sultanı, İstihac ve Terakki

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

İstanbul muhafaza taburlarından dört bölük

Merzifonlu Kara
Mustafa Paşa Türbesi

Şehreman

Almendar cad

Almendar Camii

Adıyve dairesi

Bab-ı hümayun

Ak ağalar

Hücum taburlarından bir bölük

Bab-ı hümayundan ak ağalar kapısına kadar

park

Topkapı Sarayı dahilindeki tertibat

طوبقیر سرائی داخلہ کی ترتبات

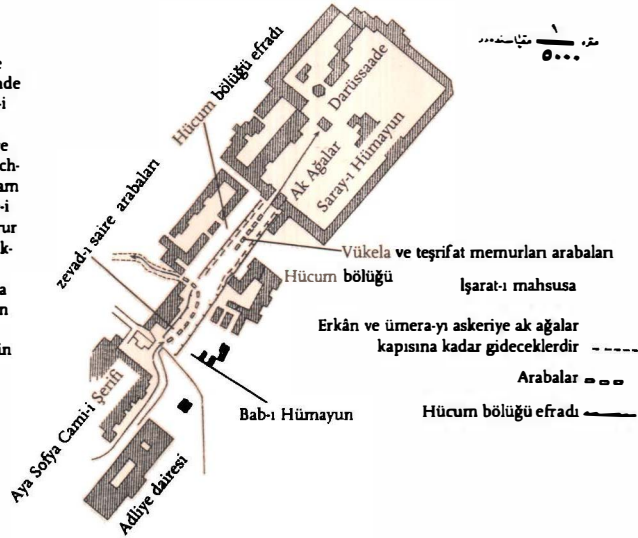

İzahat

1 - Alay-ı valâ bab-ı hümayundan girince vükela ve memur-ı teşrifatiye Darüssaade kapısına kadar gidecekler ve orada resm-i istikbali ifa edeceklerdir.

2 - Rükâb-ı hümayunda bulunan erkân ve ümera-yı askeriye (krokide görüldüğü vech-ile) ak ağalar kapısına kadar rükâbda devam ederek mezkûr kapının önünde gerdune-i hümayun ile bütün maiyet-i şahane mürur edinceye kadar selam vaziyetinde duracaklardır.

3 - Bab-ı hümayuna dahil olduktan sonra yalnız vükelanın arabaları zat-ı şahaneninin saltanat arabasını takiben yürüyecekler, zevat-ı sairinin arabaları müze-i askerinin yanındaki yoldan ve darphane önünden parka inerek harice çıkacaklardır.

Ek VI - ÇEŞİTLİ TÖRENLER İÇİN DÜZENLENECEK PADİŞAH ALAYI, 1912

(Resmi ve gayr-i resmi mevkib-i hümayunun suret-i teşekkülü [...])

Mevlid-i şerif, bayram, leyle-i kadr, hurka-i şerif alayı, cuma selamlığı, Meclis-i Mebusanın açılışı ve askerî resm-i geçitler ile mekteplerde mükâfat dağıtma merasimleri dolayısıyla olacak teşrif-i âlilerde düzenlenecek mevkib

Maiyyet-i seniyye süvari bölüğünden bir müfreze

0

0

Yaveran-ı hazret-i şehriyârî – at üzerinde

Gerdune-i hümayun (padişahın arabası)

0

0

İstabl-ı Âmire müdürü ve ser-yaver-i hazret-i şehriyârî

0

0

Diğer yaveran-ı padişahî

0

0

Maiyyet-i seniyye süvari bölüğü

Mabeyn-i hümayun-ı mülukâne erkân ve memurları ile bendegân-ı şahanenin arabaları (mertebelerine göre)

Maiyyet-i seniyye süvari bölüğünden birkaç süvari

Mevlid ve bayram alaylarında vükela, erkân ve ümera-i askeriye alayda bulundukları zamanki yürüme düzeni

Teşrifat memurları

Teşrifatî-i divan-ı hümayun

Vükela – ikişerli olarak

Âyân ve Mebusan reisleri

Sadrazam – Şeyhülislam

Gerdune-i hümayun

0 0

0 0

0 0 Erkân ve ümera-i askeriyye
(yürüyerek ve bazen at üstünde)

0 0 en büyük rütbeli en arkada olmak üzere

0 0

(Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, II, 192-205)

Küçük kuzey saraylarından birine mensup olan Baron — diplomatik derecesi *chargé d'affaires* derecesinden orta elçiliğe yükseltilmişti; yeni görevi dolayısıyla itimatnamesini takdim etmek zorundaydı. Vezir-i azam huzura kabul töreni için 16 Haziran gününün uygun olduğuna karar verdi. Elçiler böyle günlerde ülkelerini temsil etmek üzere, mümkün olduğu kadar çok Frenk toplayarak olabildiğince uzun bir alay oluşturmak istediklerinden, fazla bir zorluk çıkmadan ben de alaya dahil edildim ve eski, nazik bir dostumla birlikte sabah saat 10 sularında elçilik ikametgâhına gittim.

Dar, halısız, sıradan bir odada meşhur *cortège*'i toplanmış buldum; bu alay genç tercümanlar ile bu büyük günlerde Babıâli'de hediye verilen hilatları ve kürkleri, böyle bir bağışla aşağılandıklarını anlamadan, heyecanla bekleyen küstah ve kaba Peralılar'dan oluşuyordu [...] Vezirin alayı yürütmesi için gönderdiği çavuşbaşı bir sandalyeye gayet rahatsız bir şekilde ilişmiş, kollarını eski püskü bir masaya dayamıştı.

Yorucu ve rahatsız bir saat bekleyişten sonra, sahile inmek üzere harekete geçtik. Pera tepe üstündedir, dolayısıyla buradan kayığa bineceğimiz Tophane'ye giden yol hem çok dik, hem de taş döşeli ve kaygandır... Yaşlı ve yorgun atlara binmiş bizler, pencerelerden bize bakıp eğlenen sayısız seyircinin gözü önünde Pera yolundan geçtik, epeyce tedirgin olarak o tehlikeli yokuştan aşağı indik. Pek ufak tefek bir tercümanın atının kulakları üstünden aşağı düşmesi hariç kazasız belasız Tophane iskelesine vardık ve orada Haliç'i geçmek üzere kayıklara bindik. Önümüzde, pruvasında ülkenin bayrağı dalgalanan altı çiftte kayıkta çavuşbaşı ve maiyeti eşliğinde orta elçi ve kâtibi gidiyordu. [...] Kireç İskelesi denen çürük bir rıhtıma yanaştığımızda sultanın muhafızlarından bir mızraklı süvari birliğinin bizi karşıladığını gördük. Tuhaf bir şekilde haşalanmış atlar bizi götürmek üzere bekliyordu. Ama yola çıkmadan önce orta elçi ile kâtabinin çavuşbaşıyla çubuk ve kahve içmesi, tatlı yemesi gerekiyor-

du; bu ilginç merasim su kenarındaki süfli bir ahırda yapıldı (çavuş burada elçiden daha iyi durumdaydı). *Bouteselle* [at binme merasimi] edepli ve ağırbaşlı geçti. Yıldızlı üzengili ve kadife işlemeli örtülü üç at elçinin, kâtibinin ve tercümanın önüne çekildi, alayın geri kalan kısmı kendi başının çaresine baktı. ..

İstanbul'un dar yollarından geçerken Türkler açık dükkânlarından, evlerinin pencerelerinden bize hayretle baktılar (bakmakta da haklıydılar). Birkaç bastırılmaya çalışılan kıkırdama duydum, ama hepsi buydu, kimse hakaret edici bir dil kullanmadı, tükürmedi, sokaklarda omuz atmadı ya da başka nefret belirtisi göstermedi... Babiâli'ye geldiğimizde vezir sarayı ve hükümet binalarının yer aldığı geniş meydanda yanyana durarak saf oluşturmuş bir imparatorluk muhafız alayı gördük. Meydan dış kapıdan itibaren hafif bir yokuş halinde yükseliyor, askerler de girişten sarayın ana kapısına kadar kavisli bir hat halinde dizilmiş olduğu için hoş bir etki bırakıyordu. Muhafız muzikası biz yanlarından geçerken bir İtalyan marşı çaldı. Saraya girdiğimizde geniş, azametli, tertemiz boyanmış bir salondan geçtik; duvarlardan birine bir manzara resmi yapılmaya çalışılmıştı. Sonra geniş, sağlam bir merdivenden çıktık, binanın birinci katında başka bir salondan (yine geniş ama ilk gördüğümüzden daha küçük) alelacele geçtik. *Alelacele* diyorum, çünkü gelenleri merak eden saray haricinden bir sürü çıplak bacaklı Türk peşimizden gelip aramıza karışmıştı, dolayısıyla arkadan gelenlerin itmesiyle öne doğru koşturuyorduk. Salonun bizim geçtiğimiz tarafının aksi yönündeki kapıdan vezir girdi. Bizi öyle itiyorlardı ki kethüda ile kralın temsilcisi odanın ortasında neredeyse birbirlerine çarpacaklardı. Tören kaftanını giymiş, yüce konumunu gösteren garip biçimli, üstünde verevine geniş bir sim şerit olan beyaz bir başlık takmış büyük vezir oda ya girdi; daha doğrusu koltukaltlarından tutmuş iki görevli tarafından oda ya taşındı. Bütün bu vakur şahsiyetler yüzyüze gelince, orta elçi tüylü şapkasını havada salladı, vezir kollarını göğsünde kavuşturdu ve odanın bir tarafındaki bir dizi hizmetkâr, hep bir ağızdan, "selamünaleyküm ve aleyküm selam" ile başlayıp "Hu, Hu" diye sona eren bir karşılama korosuna giriştiler. Öyle avaz avaz, çılginca, yine de tekdüze ve uzun uzun bağırıyorlardı ki kıyamete kadar durmayacaklar sandım. [...]

Vezir salonun öteki köşesindeki, iki pencere arasında duran sofadaki yerine geçti, orta elçi de karşısındaki sandalyeye oturdu. Sonra vezir elçiyi selamladı, hizmetkârlar tekrar bağırdı. Sonra kâtip altın yaldızlı bir portföyden Majesteleri —'nin mektubunu çıkardı; elçi mektubu yüksek sesle Fransızca okudu, divan tercümanı söylenenleri vezire çevirdi, vezir olağan dışı uzun ve pohpohlayıcı bir cevap verdi, Divan tercümanı da bu cevabı gayet umursamaz bir Fransızcayla elçiye çevirdi. Böylece, heyecanla beklenen kürklü hilatların dağıtımından sonra, bir çeyrek saatte iş bitmişti. Hilatlar bir tuhafiyeci dükkânının tezgâhı gibi yüksek bir tahtanın arkasından dağıtıldı. Orta elçiye verilen hilat kenarlarına kakım kürk geçirilmiş altın şeritli kumaştandı; kâtibe havı gitmiş duvar örtüsüne benzeyen parlak ama döküntü bir brokar düştü, alayın “mutlu kulları” ise kürksüz sıradan astarlıklara sarındılar.

Avluda atlarımıza binip geldiğimiz düzende hareket ederken muzıka yine Avrupalı bir müzik çaldı. Etiket icabı dönüş alayında hilatları ve kürkleri giymek gerekir. [...] Bu kabul merasimi, her ne kadar seviyesiz ve kötü yönetilmiş olsa da, eski kabullerle karşılaştırıldığında Türklerin davranışlarını çok düzelttiğini gösteriyordu. Önemli bir değişiklik olarak halkın gösterdiği pasif saygı ya da en azından sessiz nefretten söz etmiştim; ama durum bundan da farklıydı. Vezir yerine geçmeden önce değer verircesine elçiyi selamlamıştı, oysa eskiden böyle bir şey söz konusu olmazdı. Sandalyesine oturmuş elçiyi garip bir sessizlik içinde dakikalar boyunca bekletmemişti. Bütün davranışlarında bir nezaket çabası vardı ve cevabı, daha önce de söylediğim gibi, olağandışı bir uzunlukta ve pohpohlayıcıydı.

Gerçi oda hizmetkârlar ve diğer adamlarla nefes alınamayacak kadar doluydu ve bu kişilerin hali tavrı yabancı bir elçiye saygı göstermekten uzaktı, yine de ortam yumuşak ve nazikti, elçinin maiyetindekilere hakaret edecek, hatta onları dövecek yeniçeriler gibi bir grup da yoktu. [...] [Vezir-i azam Mehmed Paşa] kuşağına soktuğu pırlanta kakmalı hançer (harika bir oyuncak) hariç öyle çarpıcı biri değildi.

Mahmud önemsiz bir devletin orta elçisini kabul etmeye vakit ayıramayacak kadar meşgul olduğu için, sultanın huzuruna çıkma töreninde ne gibi düzeltmeler yapıldığını görme fırsatım olmadı. Ama bir şey kesin-

di. Yabancı elçi heyetleri artık pilav ve ulufeye koşan Hacı-Bektaş'ın çocuklarının bağırtıları ve yumruklaşmaları yüzünden bekletilmeyecek, olan bitenden tiksineyeceklerdi. Ama hâlâ bazı hakaretâmiz işlemler var, ben sultanın huzuruna kabul edilecek bir sonraki elçiyi bekleyen düzeltmeleri övsem de, bir İngiliz olarak (medeni ülkelerde yaşayan herkesin yapması gerektiğı gibi), bu umumi kabullere ve aşağılayıcı merasimlere bütünüyle karşıyım ve Türklerle ilişkimizin yenilenmesi halinde, hükümetimizin Hıristiyan müttefikleriyle birlikte elçilerimiz ve orta elçilerimizin ülke olarak mertebemizi küçültmeyecek bir tarzda kabul edilmelerinde ısrarcı olmalarını arzu ediyorum. Böylece her bakımdan bizden aşağı olanların, yüzyıllardır olduğı gibi, birer alay ve tiksinti nesnesi olmaktan çıkarız..

NOTLAR

KISALTMALAR

BL	British Library, Londra
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
İÜ TY	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, İstanbul
MAE	Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris
ÖN	Österreichische Nationalbibliothek, Viyana
PRO	Public Record Office, Londra
TsMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, İstanbul
TTK	Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara

ÖNSÖZ

- 1 Norbert Elias, *Die höfische Gesellschaft*; ayrıca bkz. bu kitapta Kaynakça, VII.
- 2 Örneğin krş. BOA, A.TŞF 263/12.

BİRİNCİ BÖLÜM / CÜLUS VE BEYAT

- 1 Slade, *Records of travels in Turkey*, II, 213.
- 2 Osmanlı hanedanında saltanatın geçme usulü konusunda bkz. Hammer-Purgstall, GOR, IV, 495 vd.; Friedrich Giese, "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause"; Halil İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi"; Leslie Peirce, *The Imperial Harem*, 99-101.
- 3 Giese, "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause", 256.
- 4 Krş. *Ceride-i Havâdis*, sayı 35, 1 Rebiülâhîr 1257/22 Mayıs 1841; sayı 38, 22 Rebiülâhîr 1257/12 Haziran 1841.
- 5 G[eorges] Douin, *Histoire du règne du Khédive Ismaïl*, I, 206 vd.
- 6 Örneğin krş. Ahmed Sâib, *Rehnûmâ-yı İnkılâb*, 53 ve muhtelif yerler.
- 7 Douin, *Khédive Ismaïl*, I, 205.
- 8 [Siegmond] Spitzer, "Am Hofe Sultan Abdul Medjids", 125.
- 9 Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 133.
- 10 Cevdet, *Maruzat*, 26; Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 133.
- 11 Prokesch-Osten, "Erinnerungen aus Constantinopel", 70-71.
- 12 Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 140-41; krş. Prokesch-Osten, aynı yer.
- 13 Krş. Felix Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens*, 358; krş. Prokesch-Osten, aynı yer.
- 14 Comte Greppi, "Souvenirs dun diplomate italien à Constantinople (1861-1866)", 383-84.
- 15 [Mite Kremnitz], *Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen*, I, 147.
- 16 *Ceride-i Havâdis*, sayı 2521, 2 Cemaziülâhîr 1291/16 Temmuz 1874; krş. sayı 2530, 2531.
- 17 [Schweiger-Lerchenfeld], *Serail und Hohe Pforte: Enthüllungen über die jüngsten Ereignisse in Stambul*, 34, 125; Djemaleddin Bey, *Sultan Murad V: the Turkish dynastic mystery 1876-1895*, 23 vd. Ah-

- med Sâib, *Vaka-i Sultân Abdülaziz*, 101. Krş. PRO, FO 78/2216, Horace Rumbolt'tan Earl Granville'e, 16 Nisan 1872; [Mordtmann], *Türkenthum*, II, 21-22.
- 18 Reşad Ekrem Koçu, *Resimli Tarih XXI* (Eylül 1951): 987. Dergi için bkz. Hasan Duman, *Katalog*, I, 160 no ve 431-32, no. 975.
- 19 PRO, FO 78/2215, Horace Rumbolt'tan Earl Granville'e, 3 Şubat 1872.
- 20 PRO, FO 78/2217, Horace Rumbolt'tan Earl Granville'e, 3 Mayıs 1872; [Mordtmann], *Türkenthum*, I, 112; Ali, *İstanbulda Yarım Asırlık Vekâyi-i Mühimme*, 33-34; krş. *İbret*, sayı 20, 28 Receb 1289/1 Ekim 1872.
- 21 İsmail Paşa'nın fermanı alana kadarki çabaları için bkz. [Georges] Douin, *Histoire du règne du Khédive Ismail*, I, 205 vd. Fermanın metni için bkz. *age.*, 218.
- 22 *Mecmua-i Maârif*, sayı 167, 6 Receb 1285/22 Ekim 1868.
- 23 *The Times*, sayı 26259, 19 Ekim 1868. Krş. sayı 26247, 5 Ekim 1868 ve sayı 26249, 7 Ekim 1868.
- 24 Trabzon'daki İngiliz konsolos yardımcısının 25 Eylül 1873 tarihli raporundan. Bilal Şimşir (yay.), *British Documents on Ottoman Armenians*, I, 74.
- 25 PRO, FO 78/2217, Henry Elliot'tan Earl Granville'e, 16 Mayıs 1872.
- 26 PRO, FO 78/2217, Henry Elliot'tan Earl Granville'e, 8 Haziran 1872; FO 78/2218, Henry Elliot'tan Earl Granville'e, 18 Temmuz 1872.
- 27 [Mordtmann], *Türkenthum*, I, 111-13.
- 28 Kuntay, *Namık Kemal*, II/1, 155.
- 29 Krş. [Mordtmann], *Türkenthum*, I, 233.
- 30 [Ziyâ Bey], *Verâset-i saltanat-ı seniyye hakkında Kıbrıs mutasarrıf-ı sabıkı Ziyâ Paşa Beyefendinin iki mektubu*. Krş. Kuntay, *Namık Kemal*, I, 436-39.
- 31 Fevziye Abdullah Tansel (Yay.), *Namık Kemal'in Mektupları*, I, XXXVI.
- 32 Krş. Benoît Brunswik, *La succession au trône de la Turquie*, 2. baskıya önsöz.
- 33 Djemaleddin Bey, *Sultan Murad V*, 103.
- 34 Örneğin Asaf Tugay, *İbret: Abdülhamide Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, I, 41.
- 35 "Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye hilafet-i kübra-yı İslamiyyeyi haiz olarak sülâle-i âl-i Osmandan usul-i kadimesi vechi-ile ekber evlada aiddir." *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* (1294/1876), 4. İl. Meşrutiyetten sonra bu maddeye padişahın cülus sonrası mecliste yemin etmesine dair bir ek yapılmıştır, bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* (1327/1909), 16.
- 36 Fuad Paşa, Stratford Canning'e. Cevdet, *Tezâkir* 1-12, 85. Cevdet Paşa da aynı formülü savunmuştur, krş. BOA, YEE 1858/18/93/39. Diğer esaslar hükümet-i Türkiye, din-i İslam ve payitaht-ı İstanbul'dur.
- 37 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 18-19'da maalesef kaynak gösterilmiyor.
- 38 Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, II, 153 vd.
- 39 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, 192.
- 40 BOA, YEE 141/60, tarihsiz (II. Abdülhamid dönemi).
- 41 Würtemberger, *Legitimität staatlicher Herrschaft*, 20.
- 42 Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 219.
- 43 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 204.
- 44 Örneğin Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 132-3: "[Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi] veliahdlıktan ıskat olunacağı vehmi [yüzünden] ıskat edilmediğine dair herkesten ve hatta Sultan Reşad'dan bile ye-

min talep etmişti. Hakan-ı müşarunileyh şefkat-ı mefturesi icabınca hatt-ı desti ile kendisine tezkire yazarak yemin ile teminat ita eyledi. Fakat bu yoldaki teminatın tesiri muvakkat olup aradan birkaç saat geçince yine eski vehmi avdet ederdi.”

- 45 Nâilî Abdullah Efendi, *Mukaddime-i kavânin-i teşrifat*, Millet Ktp., Müteferrik 51, 7a.
- 46 Marc Bloch, *La société féodale*, I: *La formation des liens de dépendance*, 224-25; A.C. Welch, “Investiture Ceremony”, 400-403.
- 47 Krş. Roy Mottahedeh, *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society*, 50 vd.
- 48 Aslında veliaht tayin edilen şahsın beyat edilebilecek bir aday mı olduğu, yoksa hemen hilafet makamına geçme hakkına mı sahip olduğu İslam hukukçuları arasında tartışmalı bir konudur. İmam Mâverdi (ö. 1058) ikinciye cevaz verenlerdendir (Ali ibn Muhammed el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye*, II vd).
- 49 El-Kalkaşandî, *Subhü'l-a'şâ fi Sınâati'l-inşâ*, IX, 280 vd.
- 50 E. Tyan, “Bay'a”, 1113.
- 51 Hilâl al-sâbi, *Rusum dar al-khilafah: the rules and regulations of the Abbasid court*, 29.
- 52 Selimin cülus töreninin yapıldığı yerin tartışması için bkz. Zeynep Tanrıç Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Cülüs ve Cenaze Törenleri*, 44-45.
- 53 Eski padişah değişikliklerinde de böyle aceleyle beyat edildiği biliniyor. Vakanüvis Naima Efendi 1595'te III. Murad'ın yerine tahta geçen III. Mehmed'e nasıl kısa zamanda beyat edildiğinden bahseder, krş. Naima, *Tarih*, I, 104-05.
- 54 Süleyman Paşa, *Hiss-i inkılâb yahud Sultân Abdülazizin hal'i ile Sultân Murâd-ı hâmisin cülusu*; İzzeddin, “Le palais ottoman sous les deux derniers Sultans”, 177.
- 55 Djemaleddin Bey, *Sultan Murad V: the Turkish dynastic mystery 1876-1895*, 94.
- 56 Cevdet, *Maruzat*, 231: “[...] peyderpey halk tecemmü etmekte olduğundan hemen usul-i mutade üzere icra-yı resm-i beyat eylemişler” (V. Murad).
- 57 Mehmed Memduh, *Hal'ler ve İdlâslar*; Cevdet, *Maruzat*, 232-33, Halûk Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz*, 101.
- 58 Örneğin V. Murad için bkz. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, 193; İnâl, *Son Sadrazamlar*, III, 1266.
- 59 Cevdet, *Maruzat*, 26.
- 60 Kuntay, *Namık Kemal*, II/1, 120; [Tevfik Bey], “Sultan Reşad'ın Başmâbeyincisi Tevfik Beyin Günlük Notları”, LXXIII, 30.
- 61 Örneğin Abdülaziz için bkz. *The Times*, sayı 23980, 9 Temmuz 1861; Murad için Süleyman Paşa, *Hiss-i inkılâb*, 22. Reşad da uzun süre sıkı gözlem altında yaşamıştır.
- 62 Örneğin IV. Mustafâ'ya şeyhülislam, kaymakam paşa ve Enderun ağaları (Cevdet, *Tarih*, VIII, 175); III. Selim'e şeyhülislam, kaymakam, darüssaade ağası ve diğer ağalar (Cevdet, *Tarih*, IV, 237); II. Abdülhamid'e şeyhülislam, nakibüleşraf, sadrazam, şura-yı devlet reisi, bütün vekiller (*Ceride-i Havâdis*, sayı 3187, 11 Şaban 1293/31 Ağustos 1876 ve *Basiret*, sayı 1896, 15 Şaban 1293/4 Eylül 1876).
- 63 *Harb Mecmuası*, XXVII (Haziran 1334/1918): 419.
- 64 Cevdet, *Maruzat*, 30; davetiye pusulası örneği için bkz. Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 140.
- 65 Mehmed Reşad'ın cülusu karışıklıkları içinde veliaht efendi daha Tophane önderinden Harbiye Nezaret'i'ne götürülürken top atılması, başta Reşad'da olmak üzere büyük heyecan ve şüphe oluşturmıştu (Türk geldi, *Görüp İştiklâlim*, 38).

- 66 İnal, *Son Sadrazamlar*, III, 1267.
- 67 *Ceride-i Havâdis*, sayı 13179, 12 Şaban 1293/1 Eylül 1876; *Basiret*, sayı 1896, 15 Şaban 1293/4 Eylül 1876.
- 68 Örneğin BOA, BEO Sad. dft. 357, 19.
- 69 Cevdet, *Tarih*, IV, 237; Eşref, *İki Saltanat Arasında*, 21.
- 70 Türk geldi, *Görüp İştiklirim*, 152, krş. Eşref, *İki Saltanat Arasında*, 22.
- 71 Krş. Esad Efendi, *Teşrifat-ı kadime*, 113; Cevdet, *Tarih*, IV, 237.
- 72 Vahideddin'in beyat töreni Marc Moply'nin yönetmenliğini yaptığı *Atatürk* adlı belgesel film içindir. Krş. Türk geldi, *Görüp İştiklirim*, 152; Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 128.
- 73 Örneğin krş. Lokman bin Seyyid Hüseyin, *Hünernâme*, TSMK, H 1523 y. 153b (Fatih Mehmed); y. 178a (II. Bayezid); H 1524, y. 25b-26a (Kanuni Süleyman).
- 74 Diğer padişahların cüluslarına dair görsel belgelerin eksikliği, aradaki boşluğu sağlıklı bir şekilde dolduracak değerlendirmeler yapabilmemizi engelliyor. Vahideddin'in cülus töreninde çekilmiş iki fotoğrafı için bkz. *Harb Mecmuası*, XXVII (Haziran 1334): 418-9.
- 75 Örneğin *Ceride-i Havâdis*, sayı 1047, 29 Zilhicce 1277/8 Temmuz 1861.
- 76 *Basiret*, sayı 1901, 18 Şaban 1293/7 Eylül 1876; Ahmed Midhat, *Üss-i inkılâb*, II, 5.
- 77 Eşref, aynı yer.
- 78 Atâullah, *Tarih*, III, 198.
- 79 Simavi, *Gördüklerim*, II, 133; Türk geldi, 152. Simavi: "Bir padişahın selefinin cenazesinde bulunmaması kadar çirkin bir hal tasavvur edemem. Avrupa hükümdarları arasında gayr-i mesmu olan bu hürmetsizlik bizde vukuat-ı âdiyeden maduddur." K. Mısıroğlu'nun yorumundaki gibi, padişahların cenazede ağlayıp zayıflık âlameti göstermek istememelerinin bu âdetin sürüp gitmesinde bir payı bulunması akla yakın bir açıklama gibi görünüyor (*Osmanoğullarının Dramı*, 65-66).
- 80 Ahmed Midhat, *Üss-i inkılâb*, II, 4; Osman Nuri, *Abdülhamid-i sani*, I, 100; Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, II, 36.
- 81 *Ceride-i Havâdis*, sayı 3187, 11 Şaban 1293/31 Ağustos 1876; Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, I, 6-7: "[...] sırma haşalı bir kır atın üstünde siyah, alaturka setreli, kıpkırmızı fesli ve kuzguni siyah renkli bir Arap bizim [Vaniköy'deki] yalının kapısına inen inişli yolun başında durmuş, Afrika şivesiyle bağırıyor: Sultan Aziz tahttan indi, Sultan Murat tahta çıktı!"
- 82 *The Times*, sayı 23979, 8 Temmuz 1861.
- 83 *Ceride-i Havâdis*'in Abdülaziz'in cülusundan sonra çıkan iki sayısında cülusla ilgili haber yoktur; krş. sayı 1046, 22 Zilhicce 1277/1 Temmuz 1861, sayı 1047, 29 Zilhicce 1277/8 Temmuz 1861.
- 84 *The Times*, sayı 23979, 8 Temmuz 1861.
- 85 Abdülhamid'in cülusu sonrasında çekilen telgrafın metni için bkz. *Ceride-i Havâdis*, sayı 3179, 12 Şaban 1293/1 Eylül 1876 ve *Basiret*, ilave, 13 Şaban 1293/2 Eylül 1876.
- 86 Örneğin BOA, HR.MTV 194/74, 16 Temmuz 1918. Viyana sefaretinden hariciye nazırına: "Bosna-Hersek'te mukim bilcümle tebaa-i Osmanîyyenin [...] arz-ı beyat [...] eylemiş oldukları [...]."
- 87 BOA, A.MKT.UM 479/7, 17 Z 1277/26 Haziran 1861.
- 88 Bu konuda Osmanlı arşivinde hemen her vilayetten gelmiş yüzlerce yazıya rastlamak mümkündür. Örneğin BOA, HH 7877, 1203/1789; A.TŞF 34/72, 15 Safer 1278/22 Ağustos 1861.
- 89 BOA, HR.MTV 194/86, 16 Temmuz 1918. Karlova'dan: "camiin derünü ve birünü emsali nâ-mesbuk bir derecede cemaat-i İslamiyye ile memlu olup [...]."

- 90 Cevdet, *Tarih*, IV, 264-5.
- 91 Daha da eskiden saray erkânının Mısır'a gönderildiği vakidir, Naima, *Tarih*, I, 114.
- 92 Abdurrahman Şeref, *Tarih*, 53-58.
- 93 BOA, Cevdet-Saray 1456, tarihsiz, Abdülaziz'in cülusu.
- 94 Örneğin BOA, A.MKT.UM 481/18, 25 Z 1277/4 Temmuz 1861; *Basiret*, ilave, 13 Şaban 1293/2 Eylül 1876.
- 95 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 11.
- 96 Simavi, *Gördüklerim*, I, 15.
- 97 Lutfi, *Tarih*, x, 121.
- 98 Krş, BOA, Teş. Klm. 8/98, 22 Z 1267/18 Ekim 1851.
- 99 BOA, A.TŞF 35/84, 16 Cemaziülevvel 1278/19 Kasım 1861; ve aynı metin BEO, Sad. dft. 367, 52.
- 100 BOA, A.TŞF 35/83, 15 Cemaziülevvel 1278/18 Kasım 1861; A.TŞF 35/84, 16 Cemaziülevvel 1278/19 Kasım 1861; *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 647, 30 Zilhicce 1279/17 Haziran 1863; Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 246; Cevdet, *Maruzat*, 41.
- 101 *Defter-i ıcrîfat*, İÜ TY 8894, s. 39, Abdülaziz devri.
- 102 *Ceride-i Havâdis*, sayı 2504, 12 Cemaziülevvel 1291/27 Haziran 1874.
- 103 *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 410, 1 Muharrem 1279/28 Haziran 1862; krş. *The Times*, 13 Temmuz 1863.
- 104 Krş. *İbret*, sayı 11, 21 Rebiülâhîr 1289/27 Haziran 1872.
- 105 Krş. *Zuhur*, sayı 168, 16 Muharrem 1308/1 Eylül 1890; *Die neue Türkei*, 2 Eylül 1908.
- 106 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 4506, 7 Zilkade 1340/3 Temmuz 1922. Krş. [Tevfik Bey], "Sultan Reşadın Başmâbeyincisi Tevfik Beyin Günlük Notları", LXXII, 16.
- 107 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 170, 13 Cemaziülâhîr 1254/3 Eylül 1838: "[...] yevm-i mesud-ı cülus[un] [...] birkaç seneden beri kemal-i sürur ve iftihar ile icrasına ibtidar olunduğu [...]."
- 108 Hükümdar alametlerinin geceleri kandil gibi süslerle donatılması Avrupa'da da olan bir âdettir. 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlının tuğrayı bir teşhir malzemesi olarak kullanmaya başlamasının ardından böyle bir süsleme yoluna gitmiş olması ilginçtir. 1690'da bir nişan verilmesi töreninin ardından yapılan kutlamalarda tepelerinde kralın taçları ve isminin baş harfleri bulunan piramit şeklinde ateş süsleri kullanıldığına dair bkz. James Johnkton, Gregory King, *An account of the ceremony of investing his electoral highness of Brandenburg with the order of the Garter performed at Berlin on the 6th of June, 1690*, 9.
- 109 *Takvim-i Vekâyi*, aynı sayı.
- 110 Cevdet, *Tezâkir* 1-12, 87.
- 111 *Basiret*, ilave, 13 Şaban 1293/2 Eylül 1876; sayı 1896, 15 Şaban 1293/4 Eylül 1876.
- 112 Krş. *Zuhur*, sayı 168, 16 Muharrem 1308/1 Eylül 1890.
- 113 Seniha Sami Morali, "Sultan Hamid Devrine ait Hatırladıklarım", CLVIII, 67.
- 114 Mümtaz, *Hatıralarım*, 92.
- 115 Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 42-43. Osmanlı arşivinde, cezaların affedildiğine dair birçok belge vardır: Örneğin BOA, Y.MTV 294/113, 29 Zilhicce 1324/12 Şubat 1907.
- 116 Örneğin BOA, DH.MUL 90/41, 19 Cemaziülevvel 1328/29 Mayıs 1910, yevm-i cülusta Mekke emiri tarafından tebrik töreni yapılmadığı hk.; DH.MUL 97-2/20, 26 B 1328/2 Ağustos 1910, Manastırda metropoliten vekilinin cülus yıldönümü törenlerine katılmadığı hk.

- 117 A[hmed] R[efik?], *Sultân Muhammed hân-ı hâmis hazretleri: Hayât-ı mâziyye ve hususiyyesi*.
118 Krş. Abdurrahman Şeref, *Tarih*, 60, 187-97.
119 BOA, HR.MTV 194/9, Eylül 1918; HR.MTV 194/93, 4 Eylül 1918; HR.MTV 194/95, 4 Eylül 1918; Simavi, *Gördüklerim*, I, 39-51 ve II, 148-149.

İKİNCİ BÖLÜM / KILIÇ KUŞANMA

- 1 Yeremya 25: 16.
2 Eduard Eichmann, *Die Kaiserkrönung im Abendland*, II, 104; Richard Jackson, *Vive le roi!: the French Coronation from Charles V to Charles X*, 18-19.
3 Bu konuda bkz. Ali Emiri, "Müessis-i bünyân-ı saltanat Osmân Gâzi hazretlerinin Seyyid Edebalı hazretlerine dâmad olması ve bu münâsebet-i mübâreke ile devlet-i muazzama-i Osmâniyyede kılıç kuşanmak merâsimi", 458-63.
4 D'Ohsson, *Tableau*, II, 519.
5 Fütüvvet teşkilatında kılıç kuşanma hk. bkz. H. Algar, A. Raymond, "Shadd".
6 Osman Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, 548-49; Gölpinarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevîlik*, 275.
7 Marc Bloch, *Les rois thaumaturges*, 69-70, 469.
8 Janet Nelson, "Carolingian Royal Ritual", 142-43.
9 Krş. Gülrü Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry".
10 Krş. örneğin *Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciyye*, dördüncü defa (1320/1902), 29.
11 Bkz. K. Erdmann, *Ibn Bibi als kunsthistorische Quelle*, 6.
12 Theodor Menzel, "Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-tâg", 174-99.
13 Naima, *Tarih*, III, 427; Necipoğlu, *Topkapı Palace*, 150.
14 D'Ohsson, *Tableau*, VII, 125; White, *Three years in Constantinople*, I, 50.
15 Jackson, *Vive le roi!*, 5-6.
16 [Charles Eliot], *Turkey in Europe*, 198; krş. F.W. Hasluck, "Turkish History and Folk-Legend", 209.
17 Gölpinarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevîlik*, 274, ayrıca krş. Ahmed Rasim, *Tarih ve Muharir*, 109-10.
18 Hâce Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 309; krş. Atâullah, *Tarih*, I, 27, 33.
19 Krş. D'Ohsson, *Tableau*, II, 519.
20 *Emân-nâme*'nin Bibliothèque Nationale (Paris), turc ancien, 130'daki kopyasında ibarenin geçtiği yerin tıpkıbasımı için bkz. *DiA*, 11 (1995): 77.
21 Venedik elçisinin raporunu aktaran Leslie Peirce, *The Imperial Harem*, 47.
22 Osmanlı bağlamında "kadim" ile ilgili kullanımların muğlaklığı hk. bkz. Hakan T. Karateke, "Osmanlı Devletinde Âdet-i Kadime Üstüne."
23 Nicolas Vatin, "Aux origines du pèlerinage à Eyüp des sultans ottomans," 92.
24 Krş. Gülrü Necipoğlu, "Dynastic Imprints on the Cityscape: the Collective Message of Imperial Funerary Mosque Complexes in Istanbul", 30 vd.; Zeynep Tanrıç, XVI. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Cülûs ve Cenaze Törenleri, 58-59.
25 Krş. Selaniki, *Tarih*, 105-6.
26 Krş. Cemal Kafadar, "Eyüpte Kılıç Kuşanma Törenleri", 55; ayrıca krş. J.H. Kramers, "Qıldij alayı", 1081.

- 27 Nicolas Vatin, "Aux origines du pèlerinage à Eyüp des sultans ottomans," 94.
- 28 *Agm.*, 92.
- 29 Krş. Uzunçarşılı, *Saray*, 189, dp. 2.
- 30 Örneğin krş. Selaniki, *Tarih*, 43; [Evliya Çelebi], *The Seyahatname of Evliya Çelebi*, 160.
- 31 New York Metropolitan Museum'da 23.232.2 envanter numarası ile sergide bulunan ve üstünde elmasla kelime-i tevhid yazılı bir murassa kılıcın tanıtım notunda V. Murad'ın cülusunda kullanılmak istendiği belirtiliyor. Başka bir yerde bu yorumu destekleyebilecek bir bilgiye rastlamadım.
- 32 Örneğin krş. Naima, *Tarih*, II, 161: "Padişah-ı cedid mutad üzre alay ile varup Ebi Eyyub Ensariye kılıç kuşanup [...]" (II. Osman, 1618); Naima, *Tarih*, III, 431: "Hazret-i Ebi Eyyub Ensari ziyaretine deryadan zevrak ile varup mutad üzre şimşir-i nusret-tesir kuşanup [...]" (İbrahim, 1640); Naima, *Tarih*, IV, 324: "[...] kaynak ile hazret-i Ebâ Eyyub ziyaretine varup, şeyhülislam seyf kuşadup [...]" (IV. Mehmed, 1648).
- 33 [Evliya Çelebi], *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 92.
- 34 Necipoğlu, *Topkapı Palace*, 151.
- 35 Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saâdet", 375-76.
- 36 BOA, HH 25602, 1223/1808.
- 37 [Evliya Çelebi], *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 92.
- 38 *Ceride-i Havâdis*, sayı 3184, 20 Şaban 1293/9 Eylül 1876.
- 39 Hilmi Aydın, "Topkapı Sarayındaki Osmanlı Padişah Kılıçları", 569.
- 40 BOA, HH 25602, 1223/1808.
- 41 Hasluck, "Turkish History and Folk-Legend", 216, dp. 2.
- 42 Cevdet, *Tezâkir* 1-12, 24.
- 43 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, 277
- 44 Hasluck, "Turkish History and Folk-Legend" makalesi içinde 'the girding of the sultan' bölümü, s. 208-20; ölümünden sonra yazılarını bir kitapta toplayan Hasluck'un eşi bu makaleyi biraz değişiklikle kitaba da almıştır: *Christianity and Islam under the Sultans*, II, 604-22.
- 45 Krş. Gölpınarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, 277. N. Berkes, Hasluck'un çelebilerle ilgili bu hikâyesini aynen nakletmiştir (*Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 155 vd).
- 46 Hatah tarihi bilgilerle dolu iki dergi yazısı için bkz. "L'investiture du Sultan Abd-ul-Hamid (kilidj-Alai)", *Le monde illustré*, Eylül 1876 ve "La cérémonie de l'investiture à Eyoub", *L'illustration*, sayı 3456, 22 Mayıs 1909.
- 47 Naima, *Tarih*, II, 210, (II. Osman).
- 48 Naima, *Tarih*, I, 357: Eş-şeyh Mahmud Efendi, el-Üsküdarî: "[...] Bir aziz-i azimüşşandır. Padişahlar ve vüzera ve ulema kutb-ı zaman ve mutasarrıf-ı cihan olmasında şekk etmemişlerdir. Zamanında sultanût-tarika idiğine şübhe yoktur." Krş. Mehmed Şeyhi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 66.
- 49 Atf Bey, "Sultan Mecidin Mâbeyn Başkâtibi Atf Beyin Hâtıraları", VII, 34; Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 153.
- 50 Telgrafın metni için bkz. Gölpınarlı, aynı yer.
- 51 Krş. Emiri, "Devlet-i Muazzama-i Osmâniyyede Kılıç Kuşanmak Merâsimi", 457; Osman Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, 549.
- 52 Krş. BOA, A.TŞF 282/10-50; *Takvim-i Vekâyi*, sayı 3332, 24 Zilkade 1336/31 Ağustos 1918; Simavi, *Gördüklerimiz*, II, 152 vd., 162.

- 53 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 616, 17 Muharrem 1278/25 Temmuz 1861.
- 54 Pakalın, "Kılıç Alayı", *TDT*, II, 263.
- 55 J. Blumler, J. R. Brown, A. J. Ewbank, T. Nossiter, "Attitudes to the Monarchy: Their Structure and Development during a Ceremonial Occasion."
- 56 *Agm*, 169.
- 57 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 123 vd.
- 58 Bir rivayete göre el-Ensarî'nin mezarı II. Mehmed'in hocası Şeyh Akşemseddin tarafından henüz Konstantinopolis fethedilmeden önce veya fetihten sonra bugün bulunduğu yerde keşfedilmişti. Mordtmann mezarın bulunuş hikâyesini *pia fraus* olarak değerlendiriyor, krş. *Belagerung und Eroberung Constantinopels durch die Türken im Jahre 1453*, 110-11. Bununla beraber Eyüp ve civarı Bizans devrinde *campo* denilen askeri bir bölgeydi ve bazı törenlere, hatta imparatorların taç giyme törenlerine sahne oluyordu.
- 59 Bu cazibenin ifadesi için örneğin bkz. Mary Mills Patrick, *Under Five Sultans*, 138.
- 60 Hammer-Purgstall, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, I, 484; Uzunçarşılı, *Saray*, 189.
- 61 II. Abdülhamid'in kılıç alayında yolda dizilenler için bkz. Ek III.
- 62 Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, II, 7-8.
- 63 Aubrey Herbert, *Ben Kendim: a Record of Eastern Travel*, 285; krş. Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople: the Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915*, 175-76.
- 64 Patrick, *Under Five Sultans*, 138; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, I, 106.
- 65 *Basiret*, sayı 1902, 19 Şaban 1293/8 Eylül 1876. Abdülhamid'in kılıç alayının başından sonuna kadar bulunan Eğinli Said Paşa seyirci halkı beş-altı yüz bin kişi tahmin ediyor (Sait Paşa (Eğinli), "Hatırat", IV, 267). Krş. Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, II, 8.
- 66 "Taklidi seif: die feierliche Säbelumgürtung Abdul Medschids", 461-62.
- 67 Bkz. BOA, BEO Sad. dft. 350, 6b. Ya da: "[...] ol vecihle [karadan] icrası yahud bahren Eyüp iskelesine teşrif [...] şıkklarından kangısı tensib [...] buyurulur ise [...]" BEO Sad. dft. 365, 99; keza krş. BEO Sad. dft. 350, 6b (II. Süleyman hk., 1687); Cevdet-Saray 29, 23 Rebiülâhîr 1255/5 Temmuz 1839.
- 68 Uzunçarşılı, *Saray*, 190.
- 69 Henüz Topkapı Sarayı'nda oturan Abdülmecid'in Eyüp'e gidişi de karadan planlanmış ve program kendisine öylece arz edilmişti, fakat sultan Beylerbeyi Sarayı'ndan yola çıkarak Eyüp'e denizden gitmeye karar verdi, bkz. BOA, BEO Sad. dft. 365, 99.
- 70 Simavi, *Gördüklerim*, II, 154.
- 71 "Kılıç alayı programı", Abdurrahman Şeref, *Tarih*, 186.
- 72 Arapça duanın metni için bkz. Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 152.
- 73 Ahmed Râsım, *Tarih ve Muharrir*, 116; Pakalın, "Kılıç Alayı", *TDT*, II, 263.
- 74 *Ceride-i Havâdis*, sayı 3184, 20 Şaban 1293/9 Eylül 1876.
- 75 *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 13469, 24 Zilkade 1336/31 Ağustos 1918. Reşad için bkz. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, I, 77-78. Abdülhamid'in sakal duası kılıç kuşandıktan bir hafta sonra Hırka-i Saadet odasında yapıldı (Sait Paşa (Eğinli), "Hatırat", V, 400).
- 76 BOA, Cevdet-Saray 6636, 29 Rebiülâhîr 1255/12 Haziran 1839; krş. PRO, FO 78/357, Ponsonby'den Viscount Palmerston'a, 12 Temmuz 1839.

- 77 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 182, 16 Cemaziülevvel 1255/27 Temmuz 1839.
- 78 *The Times*, sayı 23985, 15 Temmuz 1861; [Mordtmann], *Türkenthum*, II, 16; Felix Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens*, 360.
- 79 Atâullah, *Tarih*, I, 35.
- 80 Atla katlabilenler için bkz. *Basiret*, sayı 1901, 18 Şaban 1293/7 Eylül 1876.
- 81 Abdülmecid'in alayının tam listesi için bkz. BOA, BEO Sad. dft. 365, 98; krş. *The Times*, sayı 28733, 13 Eylül 1876.
- 82 *Basiret*, sayı 1900, 17 Şaban 1293/6 Eylül 1876.
- 83 Mary Mills Patrick, *Under Five Sultans*, 221-2.
- 84 Hasluck, "Turkish History and Folk-legend", 215.
- 85 *Ceride-i Havâdis*, sayı 3183, 18 Şaban 1293/7 Eylül 1876.
- 86 Başkâtip Türkgeldi'nin Edirnekapı'da şehreminin padişaha şehrin anahtarlarını takdim ettiğini söylemesi bir yanlış hatırlama olsa gerektir (Türkgeldi, *Görüp İştiklirim*, 161). Ne devrin resmi gazetesi, ne de detaylı tariflerin bulunduğu günlük gazeteler bir anahardan söz ediyor, krş. *Takvim-i Vekâyi*, sayı 3333, 25 Zilkade 1336/1 Eylül 1918.
- 87 Bu âdet sadece kılıç kuşanma törenlerine özel değildi, krş. *Rûznâme*, 264.
- 88 Selaniki, *Tarih*, 105-106, 455.
- 89 Örneğin krş. TSMA E-4493, 18. yüzyıl.
- 90 Keza Reşad'ın Eyüp'te iskeleye çıkışından türbeden ayrılışına kadarki süre 35 dakikadır, bkz. Mehmed Zeki [Pakalın], "Taklid-i Seyf", 851-52.
- 91 PRO, FO 78/2463, Henry Elliot'tan Earl of Derby'ye, 8 Eylül 1876; krş. *The Times*, sayı 28733, 13 Eylül 1876.
- 92 Abdülhamid için bkz. BOA, Ali Fuad Türkgeldi evrakı 3/65; Reşad için Mehmed Zeki [Pakalın], "Taklid-i Seyf", 852.
- 93 BOA, Cevdet-Saray 840, tarihsiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM/ MUAYEDE

- 1 Krş. D'Ohsson, *Tableau*, IV/2, 503, 550, 564.
- 2 *Silâhdâr Tarihi*, II, 748: "Mübarek kadem-i hümayunlarına vec-i şedide ânz olmagın arefe divanı-na gelemeyüp yine adet üzre hass oda kasrı meydanında vaz olunan taht-ı hümayun üzre destar-ı şerife karşı divan durup hazır olan aşr-hânlar inâmlar verildi."
- 3 Örneğin bkz. BOA, Teş. Klm. 1/41, 1261/1845; A.TŞF 282/13, 282/47, 1336-7/1918.
- 4 Örneğin Bulgaristan ile savaş nedeniyle (Türkgeldi, *Görüp İştiklirim*, 293-4).
- 5 Cevdet, *Tarih*, XII, 176; ayrıntılar için bkz. Esad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime*, 33 vd.; krş. TSMA, E-1272, E-2172, tarihsiz [18. yüzyıl]; BOA, BEO, Sad. dft. 357, s. 15, 86-88; Hammer-Purgstall, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, I, 455 vd; Mehmed Zeki, "Eslâfta Bayram Tebrikâtı", 754 vd.
- 6 Hızır İlyas, *Tarih-i Enderun*, 379.
- 7 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 77, 27 Ramazan 1249/6 Şubat 1834.
- 8 Hızır İlyas, *Tarih-i Enderun*, 25-27, 35-40; *Rûznâme*, 245, 251.
- 9 Hızır İlyas, *Tarih-i Enderun*, 197, 408.
- 10 Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 137; Saz, *Haremin İçyüzü*, 131, 137.

- 11 BOA, HH 8971, 1 Şevval 1211/30 Mart 1797; *Rûznâme*, 85, 245.
- 12 Cevdet, *Tarih*, XII, 177; krş. Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, II, 224.
- 13 [Abdülhakk Molla], *Tarih-i Livâ*, İÜ TY 6075, 44b. Bu törenin tasviri 44b-46a ile *age.*, BL, Or. 14522, 48b-50b karşılaştırılarak aktarılmıştır; ayrıca krş. Lutfi, *Tarih*, II, 148-9; Hızır İlyas, *Tarih-i Enderun*, 458-9.
- 14 [Abdülhakk Molla], *Tarih-i Livâ*, İÜ TY 6075, 46a: "[...] işbu muhayyer-i ukûl olan tertibat-ı hase-ne mübarek kariha-i sabiha-i mülûkanelerinden sunuh eyleyip, kimesnenin medhali olmadığı, hiddet-i zihn ü zekalarına dâldır."
- 15 Lutfi, *Tarih*, II, 270, diğerleri için bkz. aynı yer vd.
- 16 Bu kıyafet değişikliğinden hemen sonraki bir bayram alayı hk. bkz. Slade, *Records of travels in Turkey*, II, 201-12; ayrıca krş. eski ve yeni alayların şahidi olan Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, II, 215-25, 344-50.
- 17 Krş. Esad Efendi, *Teşrifat-ı kadime*, 48.
- 18 Krş. Lutfi, *Tarih*, II, 193-4.
- 19 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 175, 19 Şevval 1254/5 Ocak 1839; Lutfi, *Tarih*, v, 130.
- 20 Örneğin İÜ TY 8893, s. 46.
- 21 Krş. Charles Rolland, *La Turquie contemporaine: hommes et choses*, 171 vd. (1852); Lutfi, *Tarih*, II, 24-25, 99, 101, x, 147; krş. örneğin. BOA, A.TŞF 30/74, 26 Ramazan 1276/18 Nisan 1860; krş. *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 596, 4 Şevval 1279/24 Mart 1863.
- 22 Lutfi, *Tarih*, XII, 28.
- 23 *Mecmua-i Maârif*, sayı 19, 8 Zilhicce 1284/2 Nisan 1868.
- 24 Örneğin Lutfi, *Tarih*, II, 150; İran elçisi.
- 25 Théophile Gautier, *Constantinople*, 241, 247; krş. Ubcini, *La Turquie actuelle*, 112 vd.
- 26 Woods, *Spunyarn*, II, 67, 209-10.
- 27 *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8894, s. 30; BOA, BEO, Sad. dft. 367, s. 34.
- 28 Örneğin müderrislerin bayramlaşmaya bundan sonra değişerek katılacaklarına dair bkz. BOA, Teş. Klm. 7/66, 1265/1849.
- 29 Cevdet, *Tezâkir 1-12*, 89.
- 30 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 633, 1 Ramazan 1278/2 Mart 1862; Lutfi, *Tarih*, X, 87; krş. bir yıl sonraki *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 596, 4 Şevval 1279/24 Mart 1863.
- 31 Mahmud, *Hafiyyelerin listesi*, 52.
- 32 *Sabah*, sayı 6759, 4 Şevval 1326/30 Ekim 1908; *İkdam*, sayı 5249 13 Zilhicce 1326/6 Ocak 1909. Krş. Woods, *Spunyarn*, II, 67.
- 33 Krş. *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8893, s. 45 ve tezkere metni için bkz. Ek V
- 34 *Defter-i teşrifat*, İÜ TY, 8893, s. 39.
- 35 Tahsin Paşa, *Yıldız Hanraları*, 128.
- 36 *Zuhur*, sayı [136], 14 Zilhicce 1307/31 Temmuz 1890.
- 37 Uzunçarşılı, *Saray*, 213-6; ayrıca krş. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, I, 168-9.
- 38 Bu "dua levhası"nın ne olduğunu tespit edemedim. Yazmada "huzur-ı padişahiye arz olunacak dua levhası sağ elinde" diye geçmektedir. Belki kurban kesilirken okunacak duanın yazılı olduğu bir levhaydı (?). Krş. *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8893, s. 46.

- 39 *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8893, s. 46-47; Ali Said, *Saray Hatıraları*, 51.
- 40 BOA, YEE 33/33-8/71/94, tarihsiz.
- 41 Krş. *Defter-i teşrifat*, İÜ TY, 8894, s. 46.
- 42 *Zuhur*, sayı 69, 4 Şevval 1307/22 Mayıs 1890; krş. Ahmet Muhtar, *İntak ı Hak*, V, 8.
- 43 Krş. Müller, *Letters from Constantinople*, 121-8.
- 44 Ahmet Muhtar, *İntak ı Hak*, V, 81.
- 45 Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 32-33.
- 46 Krş. Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 19. Şadiye Osmanoglu bu saçığın üzerinde (eğer aynı saçak-sa) "Allah, Muhammed ve la ilahe illallah" yazılarının işlenmiş olduğunu söyler (*Hayatım*, 98).
- 47 Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, I, 41
- 48 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 559.
- 49 Ali Said, *Saray Hatıraları*, 49.
- 50 Ali Said, aynı yer; Woods, *Spunyarn*, II, 209-22; Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, 149. Abdülhamid öncesi Harem halkının bayram tebrikleri hk. bkz. Leila Hanoum, *Le harem impérial et les sultanes au XIXe siècle*, 179 vd.
- 51 Krş. Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, 70 vd.; *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Şevval 1316/14 Şubat 1899.
- 52 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 129.
- 53 Ali Said, *Saray Hatıraları*, 50-51.
- 54 BOA, Cevdet-Saray 215, Şaban 1212/Mart-Nisan 1798; krş. Elliot, *Diary*, 260; Clara Clement, *Constantinople: the City of Sultans*, 151.
- 55 BOA, HH 214, 21 M 1294/5 Şubat 1877; 600 kadar koyun dağıtılmıştır.
- 56 Örneğin BOA, HH 18722, 1225/1839; A.TŞF 30/77, 27 Ramazan 1276/19 Nisan 1860; Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 149. Krş. "Kılâ-i hakaniyyeden eyyâm-ı resmiyye ve mutâdede atılacak topla-ra ve buna müteferrik mevâddâ dâir nizamnâme," 15 Safer 1290/14 Nisan 1873.
- 57 Saz, *Haremin İçyüzü*, 152, 154.
- 58 Örneğin krş. Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, II, 219.
- 59 Said Paşa (Eğimli), "Hatırat", 475-76.
- 60 Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 32. Bir süre Abdülhamid'in sarayında kalmış olan A. Vambéry de darüssaade ağalarının hakketmedikleri rütbelerinden rahatsız olduğunu söyler, ağalarla anlaş-manın zorluğundan bahseder. A. Vambéry, "Personal recollections of Abdul Hamid II and his co-urt: the sultan as a private man and a politician", I, 992.
- 61 Simavi, *Gördüklerim*, 26-27.
- 62 Bu dönemdeki törenlerin tasviri hk. örneğin bkz. BOA, A.TŞF 283/18, 6 Zilhicce 1337/1 Eylül 1919; Eşref, *İki Saltanat Arasında*, 26-34; Simavi, *Gördüklerim*, II, 162; *Saray ve Ötesi*, II, 142-47; Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, 97-102.
- 63 BOA, A.TŞF 282/12, 6 Zilhicce 1336/13 Eylül 1918; *Takvim-i Vekâyi*, sayı 3347, 14 Zilhicce 1336/21 Eylül 1918; *Türkgeldi, Görüp İştiklerim*, 259-60.
- 64 Aynı belge ve gazete.
- 65 Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, II, 127.
- 66 *Düstur*, 2. tertib, I, 351 (20 Cemâziülâhîr 1327/9 Temmuz 1909).

- 67 Krş. örneğin BOA, HR.MTV 211/5, 1909; 211/32, 1911; A.TŞF 283/33, Temmuz 1335/1919; Simavi, *Gördüklerim*, I, 55-56; Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, 108.
- 68 Örneğin krş. *Tercüman-ı Hakikat*, 1 Şevval 1316/12 Şubat 1899.
- 69 Krş. Patricia Crone, Martin Hinds, *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, 1 vd.
- 70 Nâili Abdullah Efendi, *Mukaddime-i kavânin-i teşrifat*, Millet Ktp., Mütteferrik 51, 14a: "[...] merâtib-i diniyye ve menâsıb-ı ilmiyye, ki cümleden mukaddem zikir olunmuş idi [...] cümleden eşref ve âlâdır."
- 71 Esad Efendi, *Teşrifat-ı kadîme*, 49.
- 72 Xenophon Zographos, *Les derniers jours de S.M. le Sultan Abdul-Medjid: sa maladie et sa mort*, 11.
- 73 Saz, *Haremin İçyüzü*, 137.
- 74 Simavi, *Gördüklerim*, I, 67: "Papa[ya] [...] takdim olunan bütün Katolikler diz çöküp[terliğinin üzerinde] salibi öperler. Yüzde doksası Müslüman olan mebuslarımız timsal-i saltanat ve hilafet olan saçığı öpmeyi haysiyet-i zatiyyeleriyle gayr-i kabil-i telif buldular."
- 75 Simavi, *Gördüklerim*, I, 76-77; krş. Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 19; Ahmet Muhtar, *İntak-ı Hak*, I, 17 ve II, 266; Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 146-7.
- 76 Örneğin krş. TSMA, E-1272, E-2172.
- 77 Krş. Lutfi, *Tarih*, II, 150.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM / CUMA SELAMLILIĞI

- 1 Kasım Kufralı, "Cuma", 228.
- 2 Peter Coeck van Aelst, *The Turks in MDXXXIII: A series of drawings made in that year at Constantinople by Peter Coeck of Aelst*, facsimile published by William Stirling-Maxwell (Londra - Edinburgh, 1873) ve William Stirling-Maxwell, *Soliman the magnificent going to mosque. From a series of engravings on wood MDLXII* (Florence - Edinburgh, 1877); her iki gravürün tekrar yayını için bkz. *Schätze aus dem Topkapı Serail: das Zeitalter Süleymans des Prachtigen*, 25, 27, 53.
- 3 Krş. Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 490.
- 4 Krş. Halil Halid, *The Diary of a Turk*, 166.
- 5 *Rûznâme*, 172. Keza krş. Şamil Mutlu (yay.), *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, 83: "Beşiktaş camii-i şerifine selamlık olup [...]" (1831). Bununla beraber bu tamlamaya teşrifatçıların jargonunda çok nadiren daha erken tarihlerde de rastlandığını belirtmem gerekir, örneğin krş. BOA, BEO, Sad. dft. 350, 44a: "cuma selamlığı takımı" (1789).
- 6 Hindoglu, *Hazine-i lugât*, 273.
- 7 Zenker, *Türkisch-Arabisches-Persisches Handwörterbuch*, 515. Daha eski kullanımlar için bkz. Meninski, *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum* (1680), II, 1651-52. 1730 baskısı Clodius, *Compendium Lexicon Latino-Turcico-Germanicum*'da "selamlık" kelimesinin anlamı ayrı şekilde "eine Grüssung" olarak verilir.
- 8 Örneğin bkz. Albert Smith, *A Month at Constantinople*, 102: "The sultans visit to mosque"; Théophile Gautier, *Constantinople*, 181 vd.
- 9 J.W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, 1071. Her iki sözlükte de önce selamlık kelimesinin mimari anlamı verilmiştir.
- 10 Örneğin sırasıyla krş. *Takvim-i Vekâyi*, sayı 236, 5 Zilkade 1257/18 Aralık 1841; BOA, İrade Ma-beyn-i Hümayun 18, 27 Ramazan 1333/9 Ağustos 1915.

- 11 Örneğin krş. BOA, A.AMD 82/35 (1274/1858); 92/11 (1276/1860).
- 12 Atâullah, *Tarih*, I, 202-03.
- 13 [J.E. de Kay], *Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American*, 232.
- 14 Sırasıyla BOA, A.AMD 81/53; 53/6; 71/98; 81/9; 91/70; 91/76; 91/79; 81/50; 81/91; 90/25; 82/62; 83/13; 83/30. Belgelerin tarihleri 1273-75/1856-59 yılları arasındadır.
- 15 Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, I, 498; White, *Three years in Constantinople*, I, 49-50; Alexis de Valon, "La Turquie sous Abdul-Medjid: Constantinople, le sultan, la société en 1845", 208-09.
- 16 Hızır İlyas, *Tarih-i Enderun*, 441.
- 17 John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople*, 94-95.
- 18 Smith, *A Month at Constantinople*, 102-03.
- 19 Şerafeddin Turan, "II. Mahmudun Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı", 125.
- 20 Louis Bunel, *Jérusalem: la côte de Syrie et Constantinople en 1853*, 389.
- 21 Selaniki, *Tarih*, 445.
- 22 Örneğin krş. BOA, Y.A.Hus. 505/79, 20 Haziran 1324/3 Haziran 1908.
- 23 Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 70; Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 107-08.
- 24 Şakir, *Bizi İdare Edenler*, 70.
- 25 Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, I, 167. Krş. Halid, *The Diary of a Turk*, 170; *British Documents on Foreign Affairs*, II, doc. 439: "Majestelerinin [V. Murad] durumunu herkes çok iyi biliyor. Bana softaların camide hutbe okunurken bu ülkenin kanunlarına göre bugünkü sağlık durumunda artık hükümdar olamayacağı gerekçesiyle ismini zikretmemekten zorlukla vazgeçirildiği söylendi."
- 26 Simavi, *Gördüklerim*, I, 99.
- 27 *Merâsim-i teşrifâtıyyeye tâbi bulunan kabullerden mââdâ huzur-ı hümayunda hususi suretde şeref-müsule nâiliyyet hakkında talimât-nâmedir*, muhtelif yerler.
- 28 Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 59.
- 29 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 94-95.
- 30 Krş. Sait Paşa (Eğimli), "Hatırat".
- 31 Krş. örneğin *Zuhur*, sayı 127, 2 Zilhicce 1307/19 Temmuz 1890; sayı 152, 30 Zilhicce 1307/16 Ağustos 1890.
- 32 Abdülhamid dönemi selamlık alayı geneli itibarıyla şu hatıratlara dayanılarak yazılmıştır: M. de Blowitz, *Une course à Constantinople*; Frances Elliot, *Diary*, 171-86; William [James] [Joseph] Spry, *Life on the Bosphorus, Doings in the City of the Sultan; Turkey, Past and Present*, 51-52; Müller, *Letters from Constantinople*, 36-50; Paul de Règla, *Les secrets d'Yildiz*, 98-125; Knut Hamsun, *İstanbulda İki İskandinav Seyyah (Stridende Liv)*, 42-52; Bernhard Stern, *Abdul Hamid II: seine Familie und sein Hofstaat*, 45-64; Augusto Bonetti, "Il selamlık del giubileo del Sultano", 394-96; Paul Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, 123-52; Anna Bowman Dodd, *In the Palaces of the Sultan*, 27-53; Halid, *The Diary of a Turk*, 164-74; Woods, *Spunyam*, II, 230-41; Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 127-28; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 490-94; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, III-IV, 1052-60; Şakir, *Bizi İdare Edenler*, 212-19; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*.
- 33 Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan Ben Kepçe*, 57, 191.
- 34 Şakir, *Bizi İdare Edenler*, 213-16.

- 35 M. de Blowitz, *Une course à Constantinople*, 238-39.
- 36 Nizamettin Delilbaşı, *Hatıralarım*, 31. Zuhaf alayı Abdülmecid döneminden itibaren çeşitli merasimlerde görülmeye başlar, krş. "Visite de S.M. le Sultan à l'ambassade française", 158. Abdülaziz'in ilk yıllarında orduda yapılan yenilik çabaları sırasında zuhaf üniforması daha yaygın hale getirildi, krş. [Mordtmann], *Türkenthum*, II, 17, ve nihayet Abdülhamid de bu renkli üniformalı alayı geçit resimlerinde çokça kullandı.
- 37 Ali Said, *Saray Hatıraları*, 115; Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 96; Şakir, *Bizi İdare Edenler*, 217.
- 38 Elliot, *Diary*, 183; Müller, *Letters from Constantinople*, 44.
- 39 Dodd, *In the palaces of the sultan*, 40-41.
- 40 Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, I, 34; Woods, *Spun yarn*, II, 230.
- 41 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, 62-63; Şâdiye Osmanoğlu, *Hayatım*, 16.
- 42 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 491-92. Krş. Dodd, *In the Palaces of the Sultan*, 42; A. Osmanoğlu her şehzadenin bir bölüğün önünde durarak padişahı selamladığını söylüyor (*Babam Abdülhamid*, 62-63).
- 43 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 60.
- 44 Şakir, *Bizi İdare Edenler*, 211-12.
- 45 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 491.
- 46 Elliot, *Diary*, 173; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 491.
- 47 Krş. Müller, *Letters from Constantinople*, 42.
- 48 Müller, *Letters from Constantinople*, 36.
- 49 Woods, *Spun yarn*, II, 234.
- 50 Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 53.
- 51 Keza krş. Elliot, *Diary*, 180: "Hayatımda gördüğüm en görkemli zabıt tarafından karşılandım."
- 52 Hamsun, *İstanbulda İki İskandinav Seyyah*, 42-47 arası.
- 53 [Helmuth v. Moltke], *Briefe*, 70.
- 54 Örneğin bkz. Woods, *Spun yarn*, II, 225.
- 55 Sait Paşa (Eğimli), "Hatırat", X, 256-57.
- 56 William Spry, *Life on the Bosphorus, doings in the city of the sultan; Turkey, past and present*, 51.
- 57 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 128.
- 58 Mümtaz, *Hatıralarım*, 21.
- 59 Dodd, *In the palaces of the sultan*, 42; Müller, *Letters from Constantinople*, 48.
- 60 Şakir, *Bizi İdare Edenler*, 218.
- 61 Age., 219.
- 62 Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1053; Halid, *The Diary of a Turk*, 173.
- 63 Müller, *Letters from Constantinople*, 49; Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1057; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, 30.
- 64 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, 62.
- 65 BOA, A.TŞF 263/36, 17 Rebiülevvel 1334/22 Ocak 1916; krş. Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 490.
- 66 Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, I, 39.
- 67 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 128.

- 68 Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, I, 49.
- 69 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 494.
- 70 Age., II, 451; Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 52; Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, 63-64.
- 71 Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, II-12.
- 72 Krş. Kuntay, *Namık Kemal*, I, 275.
- 73 Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 46-47.
- 74 Örneğin Walsh, *A Residence at Constantinople*, 366-67.
- 75 Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, I, 14.
- 76 BOA, HH 49435. II. Mahmud'un her hafta aynı kişilerin cuma alayında tacizinden rahatsızlığı ve bunların bertaraf edilmesine dair hattı. Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selâmlığı (Halk-Hükümdar Münâsebetleri Açısından Önemi)", 464.
- 77 *Takvim-i Vekâî*, sayı 74, 19 Şaban 1249/31 Aralık 1833.
- 78 Atâullah, *Tarih*, I, 201.
- 79 BOA, A.AMD 74/61, 29 Muharrem 1277/17 Ağustos 1860; Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, I, 14.
- 80 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 19.
- 81 BOA, A.AMD 90/77, 24 Ramazan 1275/28 Nisan 1859. Bir Fransızın ve İstanbullu bir Katolik papazın arzuahalleri için bkz. A.AMD 92/96, 1276/ 1859-60.
- 82 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, I, III-12.
- 83 Örneğin BOA, A.TŞF 263/36, 17 Nisan 1331/30 Nisan 1915.
- 84 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, I, 27.
- 85 Age., I, 92, 232.
- 86 Simavi, *Gördüklerim*, I, 96.
- 87 Age., I, 102.
- 88 BOA, A.TŞF 283/88, 24 Ocak 1336/1921.

BEŞİNCİ BÖLÜM / KABUL MERASİMLERİ

- 1 Slade, *Records of travels in Turkey*, II, 184.
- 2 Ubcini, *La Turquie actuelle*, 119.
- 3 Krş. örneğin Spuler, "Die europäische Diplomatie", 68.
- 4 Tevkii Abdurrahman, "Kanunnâme", 513; Spuler, "Die europäische Diplomatie", 188; Necipoğlu, *Topkapı Palace*, 107. Krş. Walsh, *A Residence at Constantinople*, I, 351.
- 5 State Papers Foreign Turkey 97/25, 19 Nisan 1729'dan aktaran Jacob, *Beziehungen Englands zu Russland und zur Türkei in den Jahren 1718-1727*, II.
- 6 Krş. Hammer-Purgstall, *GOR*, VI, 164.
- 7 Örneğin krş. BOA, BEO, Sad. dft. 350, 15a-16a, 1173/1759.
- 8 Krş. Tevkii Abdurrahman, "Kanunnâme", 514.
- 9 Esad Efendi, *Teşrifat-ı kadime*, 15. Örneğin daha sonrası için krş. Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, II, 200. Sultan için bkz. Mehmed Zeki (Pakalın), "Eslâfta Bayram Tebrikatı", 757.
- 10 Dilger, *Hofzeremoniell*, 80 vd.; Necipoğlu, *Topkapı Palace*, 102.
- 11 Hammer-Purgstall, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, 448.
- 12 *Defter-i teşrifat*, ÖN, Mixt. 301, 48a.

- 13 Spuler, "Die europäische Diplomatie", 176. Çeşitli elçilerin güzergâhları için bkz. aynı makale, 176 vd.
- 14 *Defter-i teşrifat*, ÖN, Mixt. 301, 48a.
- 15 Selaniki, *Tarih*, 729'da İran elçisinin İstanbul'daki kılığı şenirde bizzat dolaşarak öğrenebildiğinden yakınıdır (1598).
- 16 Krş. Hammer-Purgstall, GOR, VI, 164-72.
- 17 Mübahat Küttikoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağlanması", 202.
- 18 *Defter-i teşrifat*, ÖN, Mixt 301, 48a-b; BOA, BEO Sad. dft. 352, s. 6, 1212/1797-8.
- 19 BOA, BEO Sad. dft. 355, s. 80-81.
- 20 Krş. Spuler, "Die europäische Diplomatie," 200.
- 21 Özellikle bkz. *Defter-i teşrifat*, ÖN, HO 153, 36b-38b; krş. Norman Itzkowitz, Max Mote (çev.), *Mubadele - an Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, 156-57.
- 22 Verninac-Saint-Maur (1762-1822) (*envoyé extraordinaire*). Krş. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sina Kunalalp, Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, 44.
- 23 Deschordes de Sainte-Croix (1749-1830) (*envoyé extraordinaire*). Krş. *Représentants permanents*, 40.
- 24 F. Clément-Simon, *Le premier ambassadeur de la République française à Constantinople: Le Général Aubert Du Bayet*, 7; A. Dry, *Soldats ambassadeurs sous le Directoire*, 440.
- 25 Dubayet'nin veziri azamın huzuruna kabul merasimi, öncelikle BOA'nda aslını henüz bulamadığım üç numaralı teşrifat defterinden muhtemelen 20. yüzyıl başında veya daha da geç bir tarihte rika yazısıyla kopyalanmış bir defter olan *France elçileri*, TTK, no. Y 581 ile Dubayet'nin Fransız dışişleri arşivindeki (MEA) raporlarına dayanılarak yazılmıştır. Bu raporlardan elçinin sultanın huzuruna girişini anlatan biri İstanbul'da basılmıştır; krş. [Aubert-Dubayet], *Rapport de l'audience donnée par le Grand-Seigneur, Sultan Selim III, au Général Aubert Du Bayet, Ambassadeur de la République Française près la Porte Ottomane, le 28 Nivôse an cinquième, (17 Janvier 1797, v.s.)*. Bu devrin Fransız elçileriyle müzakereleri içeren diğer bir defter Leiden üniversite kütüphanesindeki Or 12359 numaralı yazmadır; krş. Jan Schmidt, yazmaların basılacak olan katalogu, Dr. Schmidt'e bu bilgi için teşekkür ederim. Bölümü daha fazla uzatmamak için burada elçinin sadece Babıâli'deki kabul töreni anlatılacaktır. Bu kabul töreninin öncesindeki siyasi gelişmeler için bkz. BOA, BEO Sad. Dft. 352, 15b-16b, Receb 1211/Ocak 1797; Cevdet-Hariciye 2108 Rebiülevvel 1211/Eylül 1796; *France elçileri*, TTK, no. Y 581; *Bazı muharrerat-ı siyasiyye*, TTK Y 524, 122a; J. Wiyheym Zinkeisen, *Geschichte des osmanische Reiches in Europa*, VI, 881-83; Cevdet, *Tarih*, VI, 200-03; Bernard Lewis, "The Impact of French Revolution on Turkey," 110, 120; Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," 308; Stanford Shaw, *Between Old and New; the Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, 253-54.
- 26 Verninac'ın kabul merasimi için bkz. BOA, BEO Sad. dft. 352, 8b ve [Raymond Verninac], *Rélation de l'audience d'admission chez le grand visir du Citoyen Raymond Verninac envoyé extraordinaire de la République Française près la Porte Ottomane*; krş. Henri Deherain, *La vie de Pierre Ruffin*, I, 105 vd.
- 27 Prens Konstantinos Alexandrou Ypsilantis (İpsilanti Aleksandr-zade Kostantin) 1796-99 arasında divan-ı hümayun tercümanı, krş. Dimitri Kitsikis, "Le concept ottoman de relations internationales et le service diplomatique ottoman au dix-neuvième siècle", 169-75 ve Cevdet, *Tarih*, VI, 205.
- 28 Krş. MEA, CP, Turquie 195, s. 362. Elçinin dilekçesinin tercümesi için bkz. BOA, HH 1599, 7 Receb 1211/6 Ocak 1797.

- 29 Ahmed Cevdet Dubayet'den bir kere *fevkalade büyükelçi* (Cevdet, *Tarih*, VI, 214) ve bir kere de yalnız *büyükelçi* (Cevdet, *Tarih*, VI, 215) diye bahsediyor. *Fevkalade büyükelçi* tabirini yanlışlıkla kullanmış olmalıdır.
- 30 Tezkirenin tercümesi için bkz. Y 581, 30.
- 31 *France elçileri*, TTK, no. Y 581, 29: "[...] münâfi-i resm-i kadim bu misillü bir tavra teşebbüs eylediklerinde men olunsun denilse o dahi barid bir suret olacağı [...]."
- 32 Bkz. *France elçileri*, 32 vd.
- 33 Keza krş. A. de Jucherau de Saint Denys, *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808; précédées d'observations générales sur l'état actuel de l'Empire ottoman*, 68-69: "Topçu erlerinin çabuk, şaşmaz manevraları ve her yerde, en zorlu yollarda bile süvarileri izleyebilen topların hızlı hareketleri Türkleri hayrete düşürdü ve büyüledi.."
- 34 *France elçileri*, TTK, no. Y 581, 26.
- 35 [Aubert-Dubayet], *Rapport*, 5.
- 36 17. yüzyılda İstanbul'a giriş alaylarında trompet çalma ve bayrak açma imtiyazını elde eden iki elçi için bkz. Hammer-Purgstall, GOR, VI, 166-67. 1665'teki kabul merasiminde padişah İstanbul'da yoktu. Bunun dışında Babiâli'ye veya saraya gelirken elçilere böyle bir imtiyaz verildiği bilinmiyor. 1719'da "trompete ıtlak ettikleri sazlarını çalan" Avusturya elçisi için bkz. BOA, BEO Sad. dft. 350, 113a. Ayrıca krş. Bertold Spuler, "Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)", 180, 190.
- 37 A. Dry, *Soldats ambassadeurs sous le Directoire*, 439.
- 38 MEA, CP, Turquie 193, 178'den aktaran A. Dry, *Soldats ambassadeurs sous le Directoire*, 443.
- 39 Örneğin [Raymond Verninac], *Relation de l'audience ...*, [1795] adlı risalenin bir nüshası PRO, FO 78 numaralı serisinin 1795 tarihli defterinde bulunmaktadır.
- 40 Krş. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche*, V, 136-37.
- 41 Lutfi, *Tarih*, II, 12; krş. Christian Friedrich Wurm, *Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage*, 230.
- 42 A.W. Ward, G.P. Gooch (yay.), *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, II: 1815-1866, 83 vd.; Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, v, 323, 331; krş. Stanley Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*, I, 307: Stratford Canning'den George Canning'e, 29 Eylül 1821: "Bütün ruhumla, Yunanlıların bütün topraklarını elde etmelerini ve Sultanın pılsını pırsısını toplayıp Asya'nın göbeğine geri gönderilmesini istiyorum."
- 43 Rosen, *Geschichte der Türkei*, I, 55, 94-99; Fr. von Hagen, *Geschichte der orientalischen Frage*, 10-11; Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, v, 329-33.
- 44 Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche*, VI, 47: Sir Gordon'dan Lord Aberdeen'e, 26 Haziran 1829: "[...] meyve ve çiçek ve milyonlarca iltifat ve İngiliz ulusuna diğer uluslardan daha fazla itibar [...]. Türklerin şu sırada gösterdikleri candanlık insanı hem şaşırtıyor hem de memnun ediyor." Krş. Slade, *Records of travels in Turkey*, I, 305; Lutfi, *Tarih*, II, 12: "İngiltere ve Fransa elçileri İstanbul'a bil-vürud haklarında merasim-i lazime-i riayetini icrasına *fevkalade* himmet buyurulmuştur." Sir Gordon ile ilgili merasimler temelde BOA, BEO Sad. dft. 362, s. 2-8, 1829'a dayanılarak yazılmıştır. Krş. Hızır İlyas, *Tarih-i Enderun*, 463-64; *The Times*, sayı 13970, 20 Temmuz 1829 ve sayı 13985, 6 Ağustos 1829.

- 45 Krş. H. Morgenthau, K. Thompson, *Politics among Nations: the Struggle for Power and Peace*, 92 vd.
- 46 Krş. Slade, *Records of travels in Turkey*, I, 135.
- 47 John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople*, 64.
- 48 *Takvim-i Vekâî*, sayı 1, 25 Cemaziülevvel 1247/1 Kasım 1831.
- 49 Büyükdere'deki bu kabul merasimi BOA, BEO Sad. dft. 362, s. 6 ile, aynı merasimin Slade, *Records of travels in Turkey*, I, 310 vd'deki tarifiyle karşılaştırılarak yazılmıştır.
- 50 Spuler, "Die europäische Diplomatie", 187.
- 51 Slade, *Records of travels in Turkey*, I, 311-2: "Kaymakam [...] alçak bir tabureye işaret etti, ama elçi, Osmanlı etiketiyle çok tutarlı olan bu küçük üstünlük iddiasını göz ardı ederek divana onun yanına oturdu. Bu hareket görmezden gelindi, bu önemli tabure de sessizce ortadan kaldırıldı"; BOA, BEO Sad. dft. 362, s. 6: "Elçi-i mersûm, müşarun-ileyh kaymakam paşa hazretlerinin sıralarında kuûd eylemiştir."
- 52 Örneğin 1728'de Fransa Elçisi Villeneuve sadrazamın yanına oturmuştur, krş. Spuler, "Die europäische Diplomatie", 184.
- 53 Slade şöyle diyor: "Bütün delegasyonun kılıç takışına işaret etmek gerekir; I. Murad'dan beri, III. Selim'in General Sebastiani'ye tanıdığı ayrıcalık dışında, hiçbir Hristiyan bu şerefe nail olmamıştı [...]" (Slade, *Records of travels in Turkey*, I, 314); krş. Rosen, *Geschichte der Türkei*, I, 99; krş. BOA, BEO Sad. dft. 362, s. 8: "[...] huzur-ı hümayuna duhulünde hırvanın altında olarak meç tabir olunan silahı belinde idi ve şapkasını başından çıkarmadı."
- 54 PRO, FO 78/179, List of presents to the Sublime Porton his Excellency the Right Honourable Robert Gordon's embassy, 1829.
- 55 BOA, BEO Sad. dft. 362, s. 6. "[...] beyhude görünen rüsumat-ı zâidenin tayy u tahvili mukteza-yı irade-i seniyyeden olarak sırası geldikçe her bir rüsumat tebdil ü tagyir olunmakta olduğun [...]"
- 56 BOA, BEO Sad. dft. 362, s. 4.
- 57 Lutfi, *Tarih*, II, 132.
- 58 Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 22-23.
- 59 Elçinin dışişlerine yazdığı konuyu anlatan raporu için bkz. MAE, CP, Turquie 284 (1841 octobre à décembre), s. 38 vd.; s. 71'de *Moniteur*'de çıkan haberin kupürü vardır. Krş. White, *Three years in Constantinople*, II, 133-36 (burada elçinin huzura girişi 18 Ekim olarak gösterilmiştir). Krş. *The Times*, sayı 17833, 20 Kasım 1841. *Takvim-i Vekâî*'de çıkan Pontois'nun İstanbul'dan ayrılış hakkındaki haberde yukarıda anlatılan protokol sapması ve devamındaki olaylardan bahsedilmez. Fakat konuyu bilip haberi okuyunca ve diğer elçilerin ayrılış haberleriyle karşılaştırınca bu makalede Fransa elçisi ve Fransa devletinin fazlaca övüldüğü hemen fark ediliyor, krş. *Takvim-i Vekâî*, sayı 233, 30 Şaban 1257/16 Ekim 1841 ve sayı 234, 24 Ramazan 1257/8 Kasım 1841.
- 60 Lutfi, *Tarih*, III, 176; Cevdet, *Tezâkir* 13-20, 38, 133. Canning'in Türk diplomatlarına azarlar gibi hitap ederek taleplerde bulunmasına defalarca tanık olan Layard'ın anıları için bkz. Henry Layard, *Autobiography and Letters*, II, 83-86. Vambéry II. Abdülhamid'in kendisine şu anıyı anlattığını aktarır: "Altı ya da yedi yaşındayken babam [Abdülmeccid] huzuruna gelmeme emretti [...]. Babamı dairelerinin birinde, yaşlıca bir Hristiyan beyefendiyle oturmuş samimi bir şekilde sohbet ederken buldum. Babam beni görünce yakına gelip yanında oturan yabancıнын elini öpmemi söyledi. Bu isteği duyunca ağlamaya başladım, çünkü tecrübesizdim, bir gâvurun elini öpmek bana daya-

- nılmaz geliyordu. Genellikle çok yumuşak huylu olan babam kızdı ve dedi ki: Bu beyefendinin kim olduğunu biliyor musun? Ailemin ve ülkemin en iyi dostu olan İngiliz elçisi [...]. Bunun üzerine saygı gösterip yaşlı beyefendinin elini öptüm. [Bu kişi] Büyük Elçi Lord Stratford Canning'di." A. Vambéry, *Story of My Struggles: the Memoirs of Arminius Vambéry*, II, 355.
- 61 Aynı konuda krş. Théophile Gautier, *Constantinople*, 184.
- 62 [Mordtmann], *Türkenhum*, I, 102-3.
- 63 Prokesch-Osten, "Erinnerungen aus Constantinopel", 72.
- 64 James Boulden, *An American among the Orientals; including an audience with the Sultan and a visit to the interior of Turkish harem*, 80.
- 65 White, *Three years in Constantinople*, I, 41 vd.
- 66 BOA, BEO, Sad. dft. 367, s. 34; *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8894, s. 30.
- 67 TSMA, E-808/10. Diğerleri için bkz. bu E-808 serisi; bir diğeri için bkz. Lutfi, *Tarih*, XII, 70-71.
- 68 *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8894, s. 34-37, 1283/1866 civarı; BOA, BEO Sad. dft. 367, s. 38 vd., 22 Zilkade 1295/17 Kasım 1878.
- 69 Örneğin İtalyan hekim Rossi'ye verilen istisnai izin için bkz. Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, IV: *Saray Tiyatrosu*, 134.
- 70 Krş. *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8894, s. 35, der-kenar: "muahharan [1866 civarı] muzıkanın terennüm-saz olması emr ü irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi iktiza-yı celilinden idüğü."
- 71 Hayreddin, *Vesâik*, I, 50-51.
- 72 [von Radowitz], *Erinnerungen*, II, 208 vd. Krş. William Spry, *Life on the Bosphorus, doings in the city of the sultan; Turkey, past and present*, 78-83.
- 73 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 888, 5 Şaban 1329/31 Temmuz 1911, nizamname tarihi 16 Recep 1329/13 Temmuz 1911; krş. *Düstur*, 2. tertib, III, 653-55.
- 74 Simavi, *Gördüklerim*, I, 112; Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, I, 232.
- 75 Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 291-92: "[Reşad] gâvur geldi ayaklarını burnuma soktu derdi"; İzed-din, "Le palais ottoman sous les deux derniers Sultans," 188.
- 76 *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8894, s. 57, 1290/1873 civarı.
- 77 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, 53.
- 78 Krş. Sait Paşa (Eğinli), "Hatırat"; *Türklük* VI, VII, VIII (Eylül-Kasım 1939).
- 79 Nasireddin Şah'tan V. Murad'a 6 Cemaziülevvel 1293/30 Mayıs 1876, İran'ın İstanbul büyükelçi-si Hacı Mohsen Han için itibarname telgrafı. Esnâd, *Guzida*, II, 73-75.
- 80 *Düstur*, Zeyl II, 14-15, 1 Zilkade 1298/25 Eylül 1881.
- 81 BOA, Sad. dft. 367, s. 11, 1264/1847; *The Times*, sayı 19505, 24 Mart 1847; sa. 19794, 24 Şubat 1848; *L'illustration*, sayı 259, 12 Şubat 1848, s. 370; krş. Rosen, *Geschichte der Türkei*, II, 112-13. Abdülmecid'in elçiye hitaben yaptığı konuşma metni için bkz. TSMA, E-808/13.
- 82 Cevdet, *Tarih*, VI, 257-58.
- 83 Krş. BOA, İ.HR 185.
- 84 BOA, İ.HR 173, 17 Safer 1256/20 Nisan 1840.
- 85 BOA, İ.HR 175; İ.HR, 194, 4 Rebiülevvel 1256/6 Mayıs 1840.
- 86 BOA, İ.HR 175.
- 87 Krş. BOA, İ.HR 202.

- 88 August Theodor v. Grimm, *Wanderungen nach Südosten*, III: *Constantinopel*, 155-58; krş. Rosen, *Geschichte der Türkei*, II, 89-90.
- 89 Grimm, *Constantinopel*, 184-91.
- 90 Örneğin krş. *Mecmua-i Maârif*, sayı 31, 21 Zilhicce 1284/15 Nisan 1868, Nemçe sefarethanesine. *Agg.*, sayı 99, 29 Rebiülevvel 1285/20 Temmuz 1868, vapura.
- 91 Krş. BOA, BEO Sad. dft. 367, s. 15 vd. ve 34.
- 92 Aşağıdaki tarifler için bkz. BOA, YEE 32/32 (3 - 11)/32/89.
- 93 Simavi, *Gördüklerim*, I, 93; Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 67 vd.
- 94 Krş. Felix Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens*, 346 vd.; Winfried Baumgart, *Der Friede von Paris 1856*, 241 vd.
- 95 Prensın İstanbul seyahatinin ayrıntıları için özellikle bkz. [Mite Kremnitz], *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, I, 136-51. Ayrıca krş. BOA, Sad. dft. 367, s. 45; *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8894, s. 36-37; Lutfi, *Tarih*, XI, 54 vd.
- 96 *Defter-i teşrifat*, İÜ TY 8894, s. 37.
- 97 Krş. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 9.
- 98 Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, 509.
- 99 *Hürriyyet*, sayı 9, 6 Cemaziülevvel 1285/24 Ağustos 1868; krş. Kuntay, *Namık Kemal*, I, 89.
- 100 Örneğin krş. *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 444-45, 18-20 Safer 1279/14-16 Ağustos 1862.
- 101 "Kılâ-i hakaniyyeden eyyâm-ı resmîyye ve mutâdede atılacak toplara ve buna müteferri mevâdda dâir nizâmname, 15 Safer 1290/14 Nisan 1873 ve aynı tarihli Hükümdârân-ı ecnebiyyenin eyyâm-ı resmîyyesinde kılâ-ı hakaniyyeden atılacak toplara dâir nizâmname."
- 102 BOA, A.TŞF 279/63, 28 Cemaziülâhîr 1336/10 Nisan 1918.
- 103 [Helmuth v. Moltke], *Briefe*, 108-09.
- 104 *Age.*, III.
- 105 [Jiegmund] Spitzer, "Am Hofe Sultan Abdul Medjids", 115-28. Hatıralar Dr. Spitzer'in (1813-1895) ölümünden sonra eşi tarafından yayınlanmıştır. Bu mühim hatıratın kalan kısmını, eşinin bir kütüphaneye bağışlamış olması ümidiyle Avusturya ve Almanya kütüphanelerinde uzun süre aradım, fakat maalesef bir izine rastlayamadım. Osmanlı devletinin Napoli maslahatgüzarlığını da yapmış Dr. Spitzer hakkında başka kaynaklar için bkz. Hans-Jürgen Kornrumpf, Jutta Kornrumpf, *Fremde im Osmanischen Reich: 1826-1913. Bio-bibliographisches Register*, 358.
- 106 Spitzer, "Am Hofe Sultan Abdul Medjids", 125.
- 107 *Age.*, 124.
- 108 Anna Bowman Dodd, *In the palaces of the sultan*, 54-105.
- 109 Krş. M. de Blowitz, *Une course à Constantinople*, 250.
- 110 Müller, *Letters from Constantinople*, 191.
- 111 *Age.*, 87: "Majesteleri lütfedip bize, 'Votre fils a l'air très distingué' dedi"; Prince Nicholas of Greece, *My fifty years*, 206: "Abdülhamid çocukların ikisini de öptü ve Fransızca 'ce sont des petits anges' dedi."
- 112 Müller, *Letters from Constantinople*, 51-59.
- 113 Örneğin krş. BOA, YEE 1201/XIV(32)/89. İstanbul'daki bütün elçilere, sarraflara ve hanımlarına verilen ziyafetin program pusulasından: "Misafirine hadika-i hümayunun şayan-ı temaşa olan mahalleri ziyaret ettirilip, has ahır dahi gösterilecektir."

- 114 E. Zachariä, *Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838*, 285-6; White, *Three years in Constantinople*, I, 12-13; krş. Edouard Thouvenel, "Constantinople sous Abdul-Medjid", 78. BOA, İrade-Hariciye ve Hariciye Mütenevvia tasniflerinde çeşitli kişilere verilen izinlere dair birçok belge bulmak mümkündür, örneğin I.HR 222, 27 Rebiülevvel 1256/29 Mayıs 1840 tarihinde Rusya'dan gelen bir generale.
- 115 *Les paquebots du Levant, guide des voyageurs des paquebots-poste de la méditerranée*, 111, 122. Keza krş. Albert Smith, *A Month at Constantinople*, 96.
- 116 Dodd, *In the palaces of the Sultan*, 90-91.
- 117 *The Times*, sayı 29049, 17 Eylül 1877.
- 118 *Agg.*
- 119 Dodd, *In the palaces of the Sultan*, 18.
- 120 Krş. *age.*, 93.
- 121 Müller, *Letters from Constantinople*, 89.
- 122 Mümtaz, *Hatıralarım*, 79.
- 123 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 18.
- 124 *Merâsim-i teşrifatiyye*.
- 125 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 53-54.
- 126 Simavi, *Gördüklerim*, I, 67-68.
- 127 Örneğin krş. Ali, *İstanbulda Yarım Asırlık Vekâyi-i Mühimme*, 29; Ahmed Sâib, *Vaka-i Sultân Abdülâziz*, 124. Krş. Ahmed Midhat, *Üss-i inkılâb*, I, 200: "Abdülâziz Han hazretlerinin tekebbürü bir dereceye varmıştır ki, huzur-ı hümayuna çıkan adamların kırk defa kadar zemini bus etmesi ve asla sima-yı hümayuna nazar edememesi vesair kendisine taabbüd derecesinde haller gösterilmesi âdâb cümlesine girmiştir."
- 128 İbrahim Paşa, "Özel Doktoru Sultan Abdülhamid'i Anlatıyor", 8 Kasım 1978.
- 129 Ahmet Muhtar, *İntak-ı Hak*, II, 15-16.
- 130 *British Documents on Foreign Affairs*, III, doc. 64, Sir H. Elliot'tan Earl of Derby'ye, 14 Eylül 1876: "[Abdülhamid] huzurundakileri serbestçe, sıkılmadan konuşmaya teşvik ediyor, sarayın debdebeli törenlerini kaldırıyor." *The Times*, sayı 28947, 21 Mayıs 1877: "[...] Seleflerinde hiç görülmemiş bir tevazu. Sultanın samimiyetinin ve eski saray etiketine aldınış etmemesinin kanıtları sık görülüyor."
- 131 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, I, 102; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 25.
- 132 *The Times*, aynı sayı.
- 133 Sait Paşa (Eğinli), "Hatırat", IV, 266.
- 134 Mehmet Tevfik, *Hatıralar*, I, 39.
- 135 İbrahim Paşa, "Özel Doktoru Sultan Abdülhamid'i Anlatıyor", 8 ve 10 Kasım 1978.
- 136 Örneğin krş. Mümtaz, *Hatıralarım*, 55.
- 137 Tahttan indirildikten sonra Selanik'te kaldığı yıllarda şehir ziyaret eden halefi ve küçük kardeşi V. Mehmed hatırnı sormak üzere saray başkâtibini gönderdiğinde "dış kapının önündeki mermer merdivenlerin başına kadar yürü(müştü), çünkü gelen her ne kadar saray başkâtibi ise de gönderen Devlet-i aliyyenin padişahı idi. [Padişah] bizzat teşrif ediyor demekti" (*Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, 146-7); krş. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 167-8.

- 138 İbrahim Paşa, "Özel Doktoru Sultan Abdülhamid'i Anlatıyor", 2 Kasım 1978.
- 139 Agy., 1 Kasım 1978.
- 140 Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 120.
- 141 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 31.
- 142 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 451.
- 143 Simavi, *Gördüklerim*, I, 64-65.
- 144 Eşref, *İki Saltanat Arasında*, 11.
- 145 Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 80.
- 146 Simavi, *Gördüklerim*, II, 89; Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, I, 127-8; Selim Sırrı Tarcan, *Hatıralarım*, 68-69. Tarcan'a "huzura çıkacaksınız dendi. Tarcan: 'Aman efendim kıyafetim müsait değildir [...].' [Esvaçbaşı] Sabit Bey 'Arslanım, ehemmiyeti yok, efendimiz kıyafet-perest değildir' diyerek koluma girdi [...]. Padişah beni görünce ayağa kalkmak üzere davrandı. Koşup, dizlerine doğru eğildim, uzanan elini öptüm. Bana yanında yer gösterdi."
- 147 Simavi, *Gördüklerim*, II, 50.
- 148 Krş. *Merâsim-i Teşrifatiyye*.
- 149 C.W. Vane, *A Steam voyage to Constantinople, by the Rhine and the Danube, in 1840-41*, I, 332-3.
- 150 Melek Hanım, *Thirty years in the harem*, 229 vd.
- 151 Örneğin buradaki alıntı için bkz. *Ceride-i Havâdis*, sayı 57, 7 Ramazan 1257/22 Ekim 1841, 29 Şaban 1257 tarihli ferman. Ayrıca bkz. *Ceride-i Havâdis*, sayı 104, 12 Şaban 1258/17 Eylül 1842 ve sayı 1132, 4 Ramazan 1279/22 Şubat 1863. Hemen fark edilebileceği gibi bu ilanlar, sultanın şehirdeki alaylarının çoğaldığı vakitlerde, Ramazan ayının hemen öncesinde veya başlarında yapılmıştır. Krş. "Firman to hinder Turkish women from wearing embroidered fredjis", *Oriental Herald*, III (1824): 580-81 ve Walsh, *A Residence at Constantinople*, I, 237-38.
- 152 Abdülaziz'in cülus tebriklerini haber yapan *Times* muhabirinin yorumuna göre: "Huzurunda yaşamak takılmaması, padişahın özel haklarından biridir." (*The Times*, sayı 23991, 22 Temmuz 1861).
- 153 Seniha Sami Morali, "Sultan Hamid Devrine ait Hatırladıklarım", 60.
- 154 Saz, *Harem'in İçyüzü*, 135.
- 155 Sadece bir örnek olmak üzere krş. Mehmed Esad Medhi, *Defter-i teşrifat-ı hümayun*, Staatsbibliothek, Berlin, Ms. or. quart 1462, 98b.
- 156 *Sulhname*, ÖN, HO. 90, 18b-19a. Bu yazmanın bazı kısımlarını 1994'te Viyana Üniversitesi'nde Prof. M. Köhbach ile bir seminerde okuduğumuzu belirtmek isterim.
- 157 Hammer-Purgstall, *GOR*, VI, 170.
- 158 Spuler, "Die europäische Diplomatie", 191-92.
- 159 Lutfi, *Tarih*, II, 126 (1245/1829). Nitekim hediyeelerin bir kısmı Osmanlı devleti tarafından kabul olunmayıp "savuşturulmuş"tu.
- 160 Tevki Abdurrahman, "Kanunnâme", 513.
- 161 Necipoğlu, *Topkapı Palace*, 25, 102.
- 162 Stanley Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*, I, 513.
- 163 BOA, BEO Sad. dft. 355, s. 81.
- 164 Cevdet, *Tarih*, VIII, 311.

- 165 Ubcini, *La Turquie actuelle*, 281.
- 166 Slade, *Records of travels in Turkey*, II, 143, 167.
- 167 White, *Three years in Constantinople*, II, 131.
- 168 Thomas Naff, "Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends", 88-107.
- 169 Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807", 311.
- 170 II. Mahmud'a Viyana Kongresi hakkında verilen bir layiha hakkında bkz. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, 328-29.
- 171 Vasif Bey, "Sultan Hamid'in Muhafızıyım", 30.
- 172 White 1840'larda bu merasimlerin bazılarının yavaş yavaş kaybolmaya yüz tuttuğunu kaydeder (*Three years in Constantinople*, II, 132).
- 173 Esnâd, *Guzida*, V, 183-232, 28 C 1319/11 Ekim 1901.
- 174 Eski teşrifatta elçilere esb keşidesi kanunu için bkz. *Frânçe elçileri*, TTK, n.o. Y 581, 14a.
- 175 Örneğin İngiltere elçisine verdiği tasvir için bkz. John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople*, 64.
- 176 *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 357, 20 Şevval 1282/8 Mart 1866. Hokand elçisine.
- 177 Spuler, "Die europäische Diplomatie", 190.
- 178 Örneğin bkz. *Bazı muharrerât-ı siyâsiyye*, TTK, Y 524, Y 528.
- 179 Yine bkz. Aynı belge, TTK, Y 1005, 6b.
- 180 [J.E. de Kay], *Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American*, 387.
- 181 Örneğin krş. 1872 Ağustosunda başlarında İstanbul'dan ayrılacak olan Fransız elçisi M. de Vogue'nin padişaha veda ziyareti için huzura kabul edildiği sırada koltuğa oturtulmaması yüzünden divan tercümanına itiraz etmesi üzerine kendisine hemen koltuk verilip oturtulduğu ve özür dilendiğine dair haber, *Le Temps*, sayı 4147, 20 Ağustos 1872.
- 182 Spuler, "Die europäische Diplomatie", 203.
- 183 Örneğin krş. *Rules of ceremony approved by the Queen for Her Majestys court*, 7.
- 184 Örneğin bkz. *Bazı muharrerât-ı siyâsiyye*, TTK, Y 1005, 6b, 8a, 9b ve daha birçok yerde. Bu tarihlerde yabancı bir ülke elçisi hakkında *muma-ileyh* gibi *mersum*'ün bir derece üstü olan bir zamir dahi istisnai olarak ve ancak İsveç'in aslen Osmanlı tebaasından olan İstanbul elçisi d'Ohsson için kullanılıyordu, *age*, 10a, 1212/1798.
- 185 Spuler, "Die europäische Diplomatie", 187.
- 186 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 888, 5 Şaban 1329/31 Temmuz 1911, nizamname tarihi 16 Receb 1329/13 Temmuz 1911; krş. *Düstur*, 2. tertib, III, 653-5.
- 187 Örneğin bkz. BOA, BEO Sad. dft. 357, s. 168, 1224/1809; krş. Tevkii Abdurrahman, "Kanun-nâme", 513.
- 188 Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 578-9.
- 189 Krş. BOA, YEE 32/2282/32/84.
- 190 Sırbistan kralının annesinin ziyareti için bkz. BOA, YEE 32/32-6/32/89, 12 Mart 1309/24 Mart 1893.
- 191 Örneğin krş. *L'illustration*, sayı 14, 3 Haziran 1843 (Versailles gravürleri); sayı 10, 6 Mayıs 1843 (kabul merasimleri) ve hemen her sayısında birçok benzeri gravür.

- 192 Selaniki, *Tarih*, 70: Macar elçisinin 8 Şaban 975/7 Şubat 1568'de Edirne'de karşılanması sırasında burada bulunan İran "elçisi" Şah Kulu Han, paşa hazretlerine derler ki, 'sultanım, bunca küf-far alayı ki geçdük, hamusu takyelerin başlarından bile çıkarırlardur, âya ne nemehdür? deyüp, sual eylemişler. [Paşa] Eytmişler ki 'adetleridür, birbirlerini gördüklerinde mahall-i merhabada takyelerin çıkarırlar, yani ser-fürü itmek suretinde sitayişleridür.'
- 193 Joan Haslip, *The Sultan: the Life of Abdul Hamid II*, 205.

ALTINCI BÖLÜM / DİĞER DİNİ MERASİMLER

- 1 Hıranın hikâyesini İslam kaynaklarından izleyen bir araştırma için bkz. Nebi Bozkurt, "Mukad-des Emânetlerin Tarihi ve Osmanlı Devletine İntikâli", 10 vd.
- 2 David Margoliouth, "The Relics of the Prophet Mohammed", 20-27.
- 3 Lutfi, *Tarih*, I, 171; Atâullah, *Tarih*, I, 91.
- 4 Krş. Hammer-Purgstall, *GOR*, IV, 269.
- 5 Nurhan Atasoy, "Khırqa-yı sherif", 18.
- 6 Râşid, *Tarih*, 1078/1668-9 yılı 12. gün; 1125 ve 1126 yılları 13. günler; 1130 yılı 15. gün; 1120 yılı 16. gün; 1124 yılı 17. gün; 1118 yılı 18. günde ziyaret merasimi yapılmıştır. Ertuğ ziyaretin 1107/1695-6 yılında 4. günde yapıldığını tespit etmiştir. Krş. Zeynep Tanım Ertuğ, "Osmanlı Devlet Teşrifat-ında Hırka-i Şerif ziyareti", 38.
- 7 Örneğin krş. *Takvim-i Vekâyi*, sayı 141, 29 Ramazan 1252/6 Ocak 1837; Hızır İlyas, *Tarih-i Enderun*, 215.
- 8 *The Times*, sayı 31491, 6 Temmuz 1885.
- 9 Hızır İlyas, *Tarih-i enderun*, 426.
- 10 Merasim tarifleri için bkz. BOA, Sad. dft. 354, 19 vd.; d'Ohsson, *Tableau*, II, 388 vd., IV/2, 565; White, *Three years in Constantinople*, I, 215; Esad Efendi, *Teşrifat-ı kadime*, 14-18; Ahmed Rasim, *Tarih ve Muharri*, 92-99; *Rûznâme*, 123, 213, 244, 298-99. Krş. [Abdülhakk Molla], *Tarih-i Livâ*, IÜ TY 6075, 42b-43a.
- 11 Örneğin krş. *Takvim-i Vekâyi*, sayı 175, 19 Şevval 1254/4 Ocak 1839. Hokand elçisi.
- 12 Zuhur, sayı 54, 16 Ramazan 1307/5 Mayıs 1890. Abdülhamid devri hırka ziyareti merasimleri hakkında genel bilgi için bkz. William J.J. Spry, *Life on the Bosphorus, doings in the city of the sultan; Turkey, past and present*, 83 vd.; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani*, II, 494-95; Ali Said, *Saray Hatıraları*, 56-57, 100-01; Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 126-27; Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, 69-70; Nizamettin Delilbaşı, *Hatıralarım*, 40-45. Abdülhamid sonrası için örneğin bkz. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, II, 125-27.
- 13 *Defter-i teşrifat*, IÜ TY 8893, s. 38; krş. BOA, A.TŞF 30/73 12 Ramazan 1276/4 Nisan 1860; 33/34 13 Ramazan 1277/25 Mart 1861.
- 14 Krş. örneğin Saz, *Haremin İçyüzü*, 125; Leila Hanoum, *Le harem impérial et les sultanes au XIXe siècle*, 167 vd.; Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, 86 vd; Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, 73-74; Şâ-diye Osmanoglu, *Hayatım*, 19-20.
- 15 Şakir, *Son Günler*, 173.
- 16 Atâullah, *Tarih*, I, 216.
- 17 Age., I, 208.

- 18 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, I, 177.
- 19 H. Fuchs, "Mawlid", 489-91; J. Knappert, "Mawlid", 895-97.
- 20 D'Ohsson, *Tableau*, I, 255 vd.; Hammer-Purgstall, *GOR*, VIII, 441.
- 21 Örneğin *Rûznâme*, 103, 178, 229-30 vd.
- 22 18. yüzyıl merasimleri için bkz. BOA, BEO, Sad. dft. 354 (*Mevlid-i nebevi kıraatına dâir kâffe-i rûsûmâtı hâvî defter-i teşrifât*); Sad. dft. 355, 52b-56b; Sad. dft. 357, s. 50; Esad Efendi, *Teşrifât-ı kadime*, 1-13; Atâullah, *Tarih*, I, 234-45.
- 23 Örneğin BOA, BEO, Sad. dft. 365, s. 17-18, 12 Rebiülevvel 1252/27 Haziran 1836.
- 24 Abdülhamid dönemi için örneğin bkz. *Defter-i teşrifât*, İÜ TY 8893, s. 25; Mehmed Reşad dönemi için örneğin bkz. BOA, A.TŞF 263/1, 263/12, 263/14.
- 25 BOA, A.TŞF 263/80, 14 Rebiülevvel 1334/20 Ocak 1916.
- 26 Bu zamanlarda şeyhlere ve mevlidhanlara dağıtılması adet olan miktar 5400 kuruştur. Krş. BOA, A.TŞF 263/2, 1334/1916; A.TŞF 283/68, 1338/1919.
- 27 BOA, A.TŞF 29/79, 2 Rebiülevvel 1276/29 Eylül 1859.
- 28 Krş. *Rûznâme*, 245; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, 86 vd.; Simavi, *Gördüklerim*, I, 66, 125; II, 22
- 29 Krş. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*.
- 30 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, 129; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, 96.
- 31 Avusturya arşidüklerinden Friedrich. BOA, İH 203, 11 Rebiülevvel 1256/13 Mayıs 1840.
- 32 BOA, BEO, Sad. dft. 365, s. 37, 12 Rebiülevvel 1253/16 Haziran 1837.
- 33 BOA, BEO, Sad. dft. 355, 56a.

YEDİNCİ BÖLÜM / MERASİMLERİ ANLAMAK

- 1 Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*.
- 2 Krş. David Cannadine, "Introduction: Divine Rites of Kings", 15.
- 3 Edward Shils, Michael Young, "The Meaning of the Coronation", 80.
- 4 Krş. Gerhard Göhler, "Rationalität und Symbolizität der Politik", 256.
- 5 Clifford Geertz, "Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power", 124.
- 6 Örneğin Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, I, 219: "[II. Mahmud] ne sağa ne sola, dosdoğru ileriye bakıyordu; sanki gözleri boşluğa dikilmişti"; aşağı yukarı aynı saptamalar için ayrıca bkz. Slade, *Records of travels in Turkey*, II, 209; Abdülmecid için bkz. Louis Enault, *Constantinople et la Turquie*, 433; Woods, *Spun yarn*, II, 224; II. Abdülhamid için bkz. C. Oscanyan, *The Sultan and His People*, 183.
- 7 Terim, B. Anderson'un "imagined community"sinden esinlenmiştir.
- 8 Cannadine, "Introduction: Divine Rites of Kings", 1.
- 9 Murray Edelman, *The Symbolic Uses of Politics*, 96.
- 10 Krş. Hikmet Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri üzerine Bazı Düşünceler", 269.
- 11 Bertrand Russell, *Power: A New Social Analysis*, 159-60.
- 12 Krş. Peter Schreiner, "Charakteristische Aspekte der byzantinischen Hofkultur: der Kaiserhof in Konstantinopel", 12.
- 13 Krş. Marc Bloch, *Les rois thaumaturges*; Ernst Kantorowics, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*.

- 14 Hükümdar ile halkın din bazı alışverişlerinin Osmanlı bağlamında incelenmesi için bkz. Hakan T. Karateke, "Opium for the Subjects? Religiosity as a Legitimizing Factor for the Ottoman Sultan". Konunun Hristiyan monarşilerdeki yansımaları inceleyen bir derleme için bkz. Alain Boureau, Claudio-Sergio Ingerflom (yay.), *La Royauté sacrée dans le monde chrétien*.
- 15 Örneğin krş. tarihçi Abdurrahman Şeref Bey'in, Sultan Abdülhamid'in ferikliğe yükselttiği Sakallı Çerkes Mehmed Paşa'nın "Padişah irade ederse babamı dahi katlederim!" dediğini bizzat duyduğuna dair notu (*Tarih*, 131).
- 16 Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 122.
- 17 Krş. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 130; Elias, *Die höfische Gesellschaft*, 9 vd.
- 18 Gülru Necipoğlu, *Topkapı Palace*, 56.

EKLER

- 1 Atâullah, *Tarih*, III, 72; Cevdet, *Tarih*, VIII, 329.
- 2 BOA, BEO Sad. dft. 365; *Takvim-i Vekâyî*, sayı 182, 16 Cemaziülevvel 1255/27 Temmuz 1839; Lutfi, *Tarih*, VI, 51; krş. Ubcini, *La Turquie actuelle*, 106.
- 3 BOA, A.TŞF 33/65, 22 Zilhicce 1277/30 Haziran 1861; *Tercüman-ı Ahval*, sayı 49, 29 Zilhicce 1277/8 Temmuz 1861; *Takvim-i Vekâyî*, sayı 616, 17 Muharrem 1278/25 Temmuz 1861.
- 4 Murad'ın kılıç kuşanma töreninin 23 Cemaziülevvel 1293 Perşembe yapılacağı ilan edildi (*Basiret*, sayı 1837, 20 Cemaziülevvel 1293/13 Haziran 1876). Hemen sonra, bir türlü iyi olmayan padişahın düzelmesi ümidiyle merasimin cülusun 40. günü yapılacağı ve bu gecikmenin Konya'dan Çelebi'nin gelişinin beklenmesi yüzünden olduğu bildirildi. Daha sonra kâlici hünkâr imamı Hayrullah Efendi'nin kuşatmasına karar verildi ise de, sultan iyileşmediği için tören yapılamamıştır, krş. Kuntay, *Namık Kemal*, II/1, 718; Mehmed Zeki [Pakalın], "Taklid-i seyf", 848 veya a.y., "Kılıç alayı", *TDİ*, II, 259 (Murad yerine yanlışlıkla Reşad yazılmıştır). Hasluck törenin 13 Haziran'da (20 Cemaziülevvel) yapılacağını söylüyor ("Turkish history and folk-legend", 219). Burada törenin gecikmesine hıdivin beklenmesinin sebep gösterilmesi hatalı olmalıdır.

TERİMLER

ağa	Bazı itibarlı görevlilere verilen unvan. Yeniçeri ağaları gibi sarayda da birçok ağa unvanlı kişi vardı, örneğin ak ağalar.
alkış	Dua. Padişah bir yere geldiğinde veya başka vesilelerle yapılan sesli Türkçe dualar.
Anadolu kazaskeri	Anadoludaki kadılardan sorumlu askeri kadı. En yüksek rütbeli iki kadıdan biriydi. Diğeri ve daha yüksek rütbeli olanı Rumeli kazaskeri idi.
arma-i Osmani	Osmanlı devletinin 19. yüzyılda kullanmaya başladığı devlet arması.
arz odası	Topkapı Sarayı'nda Babüsaade'nin karşısında sultanın elçileri kabul ettiği daire.
arzuhal	Sultan halk içine çıktığında kendisine verilen dilekçe.
Asâkir-i Mansure-i Muhammediye	1826'da kaldırılan yeniçeri ocağının yerine kurulan askeri teşkilat.
Asâkir-i Muntazama	Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra İstanbul'da Asâkir-i Muntazama-i Mansure adıyla kurulan askeri teşkilat.
astîn-i hümayun	Beyat ve muayede törenlerinde sultanın yanında bir tabur üzerinde duran ve katılımcıların sultana bağlılıklarını göstermek için sultanın elbisesinin uzantısı makamında öptükleri örtü.
atiyye	Atiyye-i seniyye. Padişahın verdiği hediye; genelde para olarak verilen hediye hakkında kullanılır.
avam-ı nas	Sıradan halk.
Babîâlî	Devletin idari mekanizmasının başı olan sadrazamın makamı ve dairesi hakkında kullanılır.
Bab-ı fetvapenahi	Bugün İstanbul valiliği binasının bulunduğu yerdedi.
Bab-ı seraskeri	Şeyhülislamın makamı ve dairesi hakkında kullanılır. 1826'dan sonra Süleymaniye Camii'nin arkasındaki bugünkü İstanbul Müftülüğü binasına taşındı.
	Seraskerin makamı ve dairesi hakkında kullanılır. Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi ana binasının olduğu yerdedi.

Babüssaade	Topkapı Sarayı'nda en iç avluya açılan kapı. Bu kapının arkası Enderun'du.
bagal-giri	Sultanın bazı törenlere iki koltuğu altından tutularak çıkarılması
berri/bahri emirler	Kara ve deniz kuvvetleri komutanları.
bahriye silahendaz taburu	Tüfekli denizci piyadeleri.
bâlâ	Bkz. Rütbe.
bende/bendegân	Sarayda padişahın özel hizmetini görenler.
berat	Padişah tarafından verilen ve bir görev, rütbe, nişan ve saireyi tasdik eden belge.
berriye	Kara kuvvetleri.
beyat	Padişah tahta geçtikten sonra yapılan bağlılık yemini. Bi'at şeklinde de kullanılır.
binış merasimi	Padişahın atla bir yere gitmesi.
buhur	Yakınca güzel kokular saçan reçine, ağaç vb koku, tütsü.
büyük üniforma	Önemli törenlerde giyilen ağır sıрма işlemeli üniforma.
cariye	Sarayda hizmet gören rütbesiz kızlar.
cirit	At üstünde 100-120 cm'lik bir değnek atılarak oynanan oyun.
cülus bahşişi	Yeni padişah tahta geçtiğinde yeniçerilere verilmesi gelenek haline gelmiş para.
cülus hattı	Padişahın tahta geçtikten sonra "siyasi programını" ilan ettiği hat.
cülus-ı hümayun	Padişahın tahta geçmesi.
çavuş	Çeşitli rütbelerdeki subaylar.
çavuşbaşı	Divan çavuşlarının şefi. Vezir-i azama bağlıydı ve divan hükümlerinin uygulanmasından sorumluydu. Elçileri saray dışında karşılayıp saraya getiren en yüksek rütbeli kişiydi.
çelebi efendi	Konya'da Mevlana dergâhının şeyhi. En büyük rütbeli Mevlevi.
çerağ	Cariyelerin yaşlanınca veya evlendirilerek saraydan çıkarılmaları. Nadiren saraya alınmak anlamında kullanılır.
çukadar ağa	<i>Başçukadar ağa</i> . Yüksek rütbeli bir saray ağası. Törenler ile ilgili bazı düzenlemeler görevleri arasındadır.
damad/damad-ı şehriyari	Hanedan hanımlarından biriyle evlenen kişi hakkında kullanılır.

darüssaade ağası

Dersaadet
devat takımı

Devlet-i aliyye-i Osmaniye
devlet erkânı
divan-ı âli

divan-ı hümayun
divine right
düvel-i muazzama

ekberiyet

elbise-i ıydiyye
elkab

Enderun ağaları
Enderun-ı hümayun

erkân

erkân-ı harbiye müşiri

Ertuğrul süvari alayı

esb keşide etmek
evkaf nazırı

Sarayın padişah ve ailesine özel kısmının en yüksek rütbeli hadım ağası. Kızlar ağası da denirdi. Vezir rütbesindeydi. Siyahî ağalar 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren darüssaade ağalığını ellerinde tutmuşlardı. Darüssaade ağası salnamelerde genellikle mabeyn erkânının en üstünde yer alır. Sultanın ailesinden sorumlu sayılırdı ve Harem'e teklifsiz girip çıkabilme hakkına sahipti. İstanbul.

Divit. Hokka, kalem ve diğer yazı takımlarının taşınması için bir mahfaza.

Yüce Osmanlı devleti.

Devlet aparatının en yüksek rütbeli kişileri.

Dolmabahçe Sarayı'ndaki büyük bayramlaşma salonu.

Devlet işlerine bakan kabine, "bakanlar kurulu". Yönetme hakkının Tanrı'dan gelmesi.

Avrupa'nın büyük devletleri: Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Prusya, Rusya.

En büyük evlâdın tahta oturma hakkına sahip olduğu saltanat geçiş sistemi.

Bayram elbisesi.

Hitap edilen kişinin unvan ve sıfatlarının sayıldığı cümle. Osmanlı devletinde kişilere rütbelere göre elkablarıyla hitap etmek çok dikkat edilen bir yazışma kuralıydı.

Haremdeki hadım ağalar.

Sarayda sultanın şahsına ait bölüm; harem bu bölümdeydi.

Erkân kelimesi —mülkiye, saray veya askeriye olsun— çok yüksek rütbeliler hakkında kullanılırdı. Eğer askerler söz konusuysa ümeranın üstü olan müşir, ferik ve mirliva rütbesindeki subaylar anlamına gelir. Bunlar paşa unvanına sahipti. Bkz. Rütbe.

Kurmay subay yetiştiren eğitim kurumunun en yüksek rütbeli kişisi. Bkz. Rütbe.

II. Abdülhamid zamanında Ertuğrul Gazi'nin adına kurulan birliğin süvari alayı.

"[Altına] at çekmek", at hediye etmek.

Vakıfların idaresinden sorumlu bakan.

ezanî saat	Güneşin batmasıyla yeni günün başladığı saat sistemi.
ferace	1) Bir çeşit uzun kadın üst elbisesi. 2) Ulemanın törenlerde giydiği bir tür uzun ve bol cüppe.
ferâset-i şerife vekili	Mekke ve Medine camilerinin temizliğine bakan bir dairenin İstanbul'daki yüksek rütbeli görevlisi.
ferik	Müşirden sonraki askeri rütbe; feriklere paşa diye hitap edilirdi. Bkz. Rütbe.
fesli zuhaf alayı	Kuzey (Gega) Arnavutlarından oluşan zuhaf alayı.
galebe divanı	Olağandan fazla kişiyle yapılan divan toplantısı.
gaşiye	Elçi kabulü gibi vesilelerle yapılırdı.
gidiş(-i hümayun)	Atın eğeri altına konulan bez.
gidiş memuru	Padişahın saray dışına yaptığı geziler.
	Sultanın saray dışına gezilerini hazırlayan memur. Daha sonraki ismi teşrif-i hümayun müdürüdür.
gülbank	Sefere çıkarken topluca yüksek sesle söylenen marşlar, dualar vb.
hademe-i şahane	Sarayda gösterişli kişilerden oluşan hizmetkârlar. Resmi ziyafetlerde, törenlerde boy gösterirlerdi.
hafif telli amame	Ulemanın, dolamaları arasında sırma şerit bulunan merasim sanığı.
hal'	Padişahın tahttan indirilmesi.
hane-i hassa	Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif'in ve diğer kutsal emanetlerin saklandığı yer.
hareket-i hümayun	Padişahın bazı törenlerde ayağa kalkması.
Hareket Ordusu	1909'da, 31 Mart vakası olarak bilinen ayaklanmayı bastırmak üzere Selanik'ten İstanbul'a gelen ordu.
Harem	Sarayda sultanın ailesinin yaşadığı bölüm.
hariciye teşrifatçısı	Yabancı uyrukluların teşrifatından sorumlu görevli.
hassa askeri	Mabeyne has askerler.
hazine-i hassa	Padişahın şahsi gelir giderleriyle ilgilenen kurum.
hazine-i hümayun kethüdası	Saraya giren çıkan demirbaş eşyadan sorumlu yüksek rütbeli bir saray görevlisi.
hazinedar usta	Haremdaki cariyelerden sorumlu çok yüksek rütbeli kadın. Kendisi mühr-i hümayun verilen birkaç kişiden biriydi. Maaşları kadın efendiler-

hıdiv
Hırka-i Saadet odası

hırvanî (veya harvanî)
hilat

hümayun

hünkâr
İstabl-ı Âmire
İstanbul payeli

ıyd

ihram
ihtisab ağası
ikbal
ilam-ı şerî
ilmiye

imam-ı evvel
irade
istanbulin

istirahat-ı hümayun
istizan takriri/tezkeresi

itimatname

İttihatçı
jurnal
kaba kuşluk vakti
kaftan
Kanun-ı Esasî
kapıcıbaşı

kaptan paşa

den fazlaydı. Harem hazinesinin anahtarını da onda dururdu.
Mısır valisinin 1867'den sonraki unvanı.
Topkapı sarayında Hz. Muhammed'in hırkasının saklandığı oda.
Elbisenin üzerine giyilen geniş bir pelerin, manto. Bir çeşit şeref giysisi; kaftan. Önemli günlerde saray ve devlet görevlilerine, elçilere hediye edilirdi. Bir kelimenin ardından kullanılıncı, adı geçenin padişaha ait olduğunu gösterir, örneğin hazine-i hümayun: padişahın hazinesi.
Sultan hakkında kullanılır.
Saray ahırları
Bir ilmiye rütbesi. Bir üst rütbesi Anadolu kazaskeri idi.
Bayram. İyd-ı fitr: şeker bayramı; İyd-ı adhâ: kurban bayramı.
Yere veya minder üstüne koyulan büyük yaygı. Esnaf ve pazarlardan sorumlu ağa.
Padişahın gözde cariyeleri hakkında kullanılır. şeyhülislamlıktan verilen yazılı hüküm.
Osmanlı devletinde ilim ile profesyonel anlamda uğraşan kişilerin genel ismi
Sarayın rütbe olarak en başta gelen imamı.
İrade-i seniye. Padişahın yazılı veya sözlü emri.
19. yüzyılda meşhur olan dize kadar uzun resmi günlük ceket.
Padişahın tören sırasında oturması.
Padişaha sorulacak konularda sadrazam tarafından mabeyn başkâtibine yazılan dilekçe.
Elçinin kendi hükümdar veya devletinden getirdiği güven mektubu.
İttihad ve Terakki Fırkası üyesi.
Saraya yapılan ihbar.
Öğleden bir iki saat önceki zaman.
Bir çeşit şeref giysisi; hilat.
İlk Osmanlı anayasası (1876).
Yüksek rütbeli bir saray zabiti. Saray kapıcılarının şefi.
Kapudan paşa. Osmanlı donanmasının komutanı olan amiral.

kâtip	<i>Başkâtip, serkâtip, mabeyn kâtibi.</i> Başkâtip saray teşrifatında başmabeyncinin altındadır. Kâtipler saray ile başka birimler arasındaki yazışmaları yapardı. Başkâtip dışındakilerin sultanla görüşmeleri âdet değildi.
kavas	Özellikle yabancı konukları korumakla görevli silahlı muhafız. Sultanın bazı gidişlerinde de yer alırlardı.
kaymakam	1) Asıl vazifelinin yerine duran vekil, örneğin sadrazam vekili. 2) Bir askeri rütbe.
kazasker	Yüksek rütbeli askeri yargıç. Ulemanın reisi olan şeyhülislamdan bir rütbe aşağı idi.
kethüda-yı bevvali-i dergâh-ı âli	Kapıcılar kâhyası. Saray kapılarını bekleyen muhafızların amiri.
kızlar ağası	<i>Darüssaade ağası.</i>
kılar-ı hassa	Saray kileri. Saray erzakının saklandığı yer.
kupa araba	Kapalı arabası.
kurenâ	Mabeynciler.
küçük üniforma	Önemsiz törenlerde giyilen üniforma.
kürk	Bir çeşit şeref giysisi olarak kişinin makamına göre hediye edilen ve giyilen üstlük.
lala	<i>Başlala.</i> Şehzadeleri yetiştiren öğretmenlerin en yüksek rütbelisi.
Logofet Bey	Ortodoks Rum Patrikhanesi ile Babiâli ve saray arasındaki resmi haberleşmeyi yürüten kişi.
mabeyn	Sarayda sultana özel çalışma bölümü, "padişahın ofisi".
mabeyn bostancıları	Saray muhafızlarından gösterişli bir grup.
mabeynci	<i>Başmabeynci, sermabeynci, serkarin, serkurenâ</i> (ser-i kurenâ ?). Saray memurları teşrifatında başkâtibin üstündedir. Mabeynciler veya diğer adlarıyla <i>kurenâ</i> , merasimlerdeki teşrifatı ayarlayan teşrifat memurlarından ayrı olarak, padişahın saraydaki teşrifatını düzenlerlerdi. Huzura girecek olanlarla ilgilenir, bunlara yapmaları gerekenleri açıklarlardı. Mabeynciler ve kâtiplerin hepsine birden erkân-ı mabeyn denirdi.
mabeyn erkânı	Mabeyn hizmetkârları.
mabeyn-i hümayun hademeleri	Bkz. Kâtip.
mabeyn kâtibi	Padişah maiyetindeki askerlerin (mabeyn yaverlerinin) en yüksek rütbelisi. Bkz. Rütbe.
mabeyn müşiri	

mahfil-i hümayun	Camilerde sultanın namaz kılması için ayrılmış bölme.
maruzat	Küçük rütbelilerden büyük rütbelilere verilen dilekçeler.
maruzat-ı rikâbiye dairesi	II. Abdülhamid devrinde cuma selamlıklarında vb verilen arzuhalleri değerlendirmek amacıyla kurulan daire.
maslahatgüzar	Bir büyükelçiye vekalet eden diplomat; işgüder.
mazbata	Resmi rapor, yazışma.
Mecidiye	Abdölmecid'in ismine nispetle anılan 20 kuruşluk para.
Meclis-i Âyân	Osmanlı senatosu.
Meclis-i Mebusan	Osmanlı parlamentosu.
Meclis-i Meşayih	Tekkelerin işleri ile uğraşmak üzere kurulmuş kurul.
Mekke şerifi	<i>Mekke emiri</i> . Mekke valisinin unvanı; peygamber soyundan idiler.
Mekteb-i Harbiye	Askeri akademi, Harbiye.
Mekteb-i Sultânî	Galatasaray Lisesi'nin eski ismi.
Mekteb-i Tıbbiye	Sivil doktor yetiştirmek için açılan okul.
Memalik	Memalik-i Osmaniye veya Memalik-i şahane tabirlerinin kıyası olarak Osmanlı devleti hakkında kullanılmıştır.
mercanlı tüfek	Kabzası (?) mercanla süslü tüfek.
meşayih	Şeyhler.
meşihat	Şeyhülislamlık.
mevali	Yüksek rütbeli ulema.
mevlidhan	Mevlid okuyan kişi.
mirahor	Saray ahırlarından mesul memur.
mirliva paşa	Bkz. Rütbe. Kendisine paşa diye hitab edilirdi.
misafirhane-i hümayun	Yıldız Sarayı'nda mabeyn binasında elçilerin cuma selamlıklarını izledikleri misafir dairesi.
Molla Hünkâr	Çelebi Efendi. Konya'da Mevlana dergâhının şeyhi. En büyük rütbeli Mevlevî.
muayede	Bayramlaşma.
muayede-i havass	En üst rütbeli kişilerin sultanla bayramlaşması.
mukim elçi	Orta elçiden düşük rütbeli elçi, bir çeşit işgüder.
murassa	Kıymetli taşlarla süslü. At için: tam ve kıymetli donanımlı.
murassa imtiyaz nişanı	Devletin menfaatine hizmet edenlere verilir.
musahip	Sultanın özel işlerine bakan ağalar. Odaları padi-

mülkiye	şah dairesine yakın olurdu. Huzura girme yetkileri vardı. Sayıları 2-8 arasında değişirdi. Devletin askeriye ve ilmiye sınıflarının haricinde kalan memur sınıfı.
müşir	Son dönem Osmanlı ordusunda askeri rütbe-lerin en büyüğü; çoğulu: Müşiran.
müzekkire	Resmi yazışma.
nakibüleşraf	Peygamber sülalesinden gelen kişilerin işle-ri-nden sorumlu çok yüksek rütbeli görevli.
nakl-i hümayun	Padişahın yazın ve kışın saray değiştirmesi.
name-i hümayun	Yabancı devlet hükümdarlarına gönderilen padişah mektubu.
nazır	“Bakan”, kabine üyesi.
nişan-ı iftihar	Padişaha sadakat gösterenlere, bazı sosyal yar-dımlarda bulunanlara verilir.
Nizam-ı Cedid	III. Selim (1789-1807) zamanında girilen aske-ri reformların ve bu esnada kurulan yeni ordu-nun adı.
Nizamiye askerleri	Asâkir-i Mansure'ye daha sonraları (Asâkir-i) Ni-zamiye denmiştir.
orta elçi	Büyükelçiden küçük, mukim elçi ve maslahat-güzardan büyük rütbeli elçi
Orta Kapı	Topkapı Sarayı'nın içine, ikinci avlusuna açılan iki kuleli kapı.
Osmani nişanı	Devlet hizmetinde faydalı işler görenlere verilir.
peyk	Padişahın gidişlerinde solaklarla beraber atının yanı sıra yürüyen saray görevlileri.
râşid halife	İslamın ilk dört halifesinden her biri hakkında kullanılır.
râbi	Bkz. Rütbe.
redingot	Arkası yırtmaçlı, etekleri uzun resmi erkek ceketi.
reis-i meşayih	Cami şeyhlerinin rütbe olarak önde geleni, Aya Sofya Camii şeyhi.
reisülküttab/reis efendi	“Dışişleri bakanı”.
resm-i âli	Cuma selamlığı.
rical-i devlet	Yüksek rütbeli, önemli devlet adamları.
rikâb(-ı hümayun)	Padişahın maiyeti. Rikâb merasimi devlet adam-larının huzura kabul edilmeleridir. Padişahın gidişinde maiyetinde bulunma anlamında da kullanılır.

rikâb ağası
rikâb hademesi

Rumeli kazaskeri

rütbe

Padişahın atının yanında yürüyen ağalar.

II. Mahmud devrinde padişahın gidişlerinde yanında yürüyen solak ve peykler yerine oluşturulan muhafız grubu.

En yüksek iki askeri yargıçtan biri. Diğer Anadolu kazaskeri idi.

Tanzimat'tan sonra askeriye rütbeleri şöyleydi:

1) müşir	}	<i>erkân (paşa)</i>
2) birinci ferik		
3) ferik		
4) mirliva		

5) miralay	}	<i>ümera</i>
6) kaymakam		
7) binbaşı		

Mülazım-ı saniden yüzbaşıya kadar zabitan, daha aşağı rütbelilere efrad denirdi.

Mülkiye rütbeleri: 1) bâlâ, 2) ûlâ evveli, 3) ûlâ sanisi, 4) saniye sınıf-ı mütemayiz, 5) sâni, 6) sâlis, 7) râbi.

İlmiye rütbeleri: 1) şeyhülislam, 2) Rumeli kazaskeri, 3) Anadolu kazaskeri, 4) İstanbul payeli, 5) Harameyn payeliler.

saçak

Beyat ve muayede törenlerinde bir kişinin padişahın tahtının yanında ayakta olarak tuttuğu süslü bir bez parçası. Törene katılanlar bunu öperek sultana bağlılıklarını göstermek zorundaydılar.

sadaret-i uzma
sadrızam

Yüce sadrazamlık makamı.

"Başbakan". Yönetim aparatının başındaki vezir. Padişahın mutlak temsilcisiydi.

sadreyn efendiler
saf-beste-i selam durmak
sahilsaray
saka
sâlis
sancak-ı şerif

Rumeli ve Anadolu kazaskerleri.

Bir hizada durarak saf tutmak.

Deniz kıyısındaki yazlık saraylar.

Su dağıtan kişi, sucu.

Bkz. Rütbe.

Hız. Muhammed'e ait olduğuna inanılan sancak.

Bugün Topkapı Sarayı müzesindedir.

sâni
saray-ı asafî

Bkz. Rütbe.

Tanzimattan önce sadrazamın konağı hakkında kullanılırdı.

saray-ı cedit
sarıklı zuhaf alayı

saray erkânı
serasker
serasker kapısı
serkarin, serkurenâ
serpuş
setri pantolon
Seyir Köşkü

seyyid
sır kâtibi

silahdar ağa

silahşor
sim taht
siyasetname

sofa-i hümayun

solak

sorguç

sudûr

şehrayin

şehzade
şemsi takvim

şemseli kaput
şeyhülislam

Topkapı Sarayı.

Yemen, Hicaz, Bağdad ve Trabluslu Araplardan oluşan sarıklı zuhaf alayı. Bunların kıyafetleri çok renkli idi. *Zouave* aslında Cezayirli askerlerden oluşan ve aynı şekilde renkli üniformalarıyla törenleri süsleyen bir Fransız piyade bölüğü idi.

Sarayın yüksek rütbeli kişileri.

“Savunma bakanı”; başkumandan.

Seraskerin makamı, dairesi hakkında kullanılır. *Başmabeynci*. Bkz. Mabeynci.

Başlık.

Bir çeşit Avrupalı erkek pantolonu.

Yıldız Sarayı'nda yabancı uyruklu misafirlerin cuma selamlığını izledikleri pavyon.

Peygamber soyundan gelen kişi.

Padişahın özel sekreteri. Sonraları mabeyn baş-kâtibi ismini almıştır.

Sultanın özel muhafız alayının şefiydi. Sultana özel silahlardan sorumluydu. Geçitlerde sultanın kılıcını taşırdı.

Uzun boylu ve gösterişli saray muhafızları.

Gümüş taht.

Hükümdara iyi devlet yönetimini öğretmeyi amaçlayan eserlerin genel ismi.

Topkapı Sarayı'nda Enderun ile Harem arasındaki bir hol.

Gidiş törenlerinde padişahın etrafında yürüyen gösterişli yeniçeriler.

Padişahın başlığına taktığı genelde elmas ve nadir bir kuşun tüyünden oluşan broş.

Rumeli ve Anadolu kazaskerleri hakkında kullanılır.

Donanma, şenlik, şehrin kutlama için süslenmesi.

Osmanlı hanedanı mensubu erkeklerin oğulları. Güneş takvimi. Başlangıç yılı hicrettir. Aylar bugün kullandığımız şekilde güneşin hareketlerine göre hesaplanır.

Güneş şeklinde rütbe alametleri olan asker parkası. Şeriat hukuku, medreseler gibi konulardan sorumlu ilmiyenin en yüksek rütbeli kişisi.

talimatname	Protokolde sadrazama eşitti.
tasvir-i hümayun	Genelge, düzenleme, yönetmelik.
tercüman-ı divan-ı hümayun	19. yüzyılda kimi padişahların hediye etmek, devlet dairelerine astırmak vb için yaptırıldıkları portreleri.
teşrifat	Devletin ileri gelenlerinin yabancı elçilerle yazışma ve görüşmelerinde çevirmenlik yapan kişi.
teşrifat dairesi	Protokol.
teşrifat defteri	Protokol ve tören işlerine bakan daire.
teşrifat-ı umumiye nazırı	Tören ve protokol kurallarını ve kayıtlarını derleyen defterler.
teşrifat-ı umumiye nezareti	Devlet törenlerinin akışından, protokolün düzenlenmesinden sorumlu "bakan".
teşrifatı-i divan-ı hümayun	Devlet törenlerinin akışından, protokolün düzenlenmesinden sorumlu "bakanlık".
teşrifatı kesedarı	Saray protokol ve törenlerinden sorumlu memur, teşrifatçı.
teşrif-i hümayun	Teşrifatinin yardımcısı olan görevli.
teşrif-i hümayun müdürü	Padişahın şehir içi gezileri. Sultanın bir yere gelmesi hakkında da kullanılırdı.
tebaa	Sultanın saray dışına gezilerini hazırlayan memur; krş. <i>gidiş memuru</i> .
tebdil	Halk; bir hükümdara tâbi olanlar.
temenna	Padişahın kıyafet değiştirerek veya gayri resmi bir şekilde şehirde gezintiye çıkması.
tuğra	Eli yerden göğüse ve göğüsten alna götürerek selamlama.
tülbent ağası	Padişahın yazışmalarının üstüne konulan ve yazının orijinalliğini onaylayan "padişah imzası".
ûlâ (evveli)	Hırka-i Şerif odasının temizliğinden, burada yapılan törende dağıtılan tülbentten sorumlu saray ağası.
ûlâ sanisi	Bkz. Rütbe. Rical-i devlete dahildir.
ulema	Bkz. Rütbe. Bey ve efendi diye hitap edilirdi.
ulufe	İslam ilahiyatı konusunda yüksek eğitim görmüş kimseler.
ümerâ	Yeniçerilere üç ayda bir ödenen maaş.
vakanüvis	Paşa unvanına sahip olmayan yüksek rütbeli subaylar. Miralay, kaymakam ve binbaşı rütbesindekiler. Bkz. Rütbe.
	Devletin kronolojik olarak tarihini yazan resmi

valide paşa
valide sultan
vekil
veladet-i hümayun günü
veliaht
vezir-i azam
yaşmak
yaver/yaver-i harb

yaver-i ekrem

yevm-i cülus
yevm-i mahsus

zabıta
zemin-bûsi
zat-ı şahane

tarihçisi.
Mısır hıdivinin annesi.
Padişahın annesi.
Kabine üyesi, “bakan”.
Padişahın doğum günü.
Tahtın meşru vârisi.
“Başbakan”. İdare aparatının başındaki vezir.
Kadınların yüzlerini örttükleri örtü.
Padişahın yüksek rütbeli askerlerden oluşan maiyeti, *aide-de-camp*.
Padişahın özel maiyeti olan yüksek rütbeli subayların başı.
Padişahın tahta geçtiği günün yıldönümü.
Devletlerin bayram olarak kutlanan resmi günleri.
Güvenlik muhafızları, polis.
Yer öpme.
Padişahın şahsı hakkında kullanılır.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV MALZEMESİ

- A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul (*Belgelerin numaraları dipnotlarda gösterilmiştir*)
Âmedi Kalemi Belgeleri (A.AMD)
Ali Fuat Türkeldi evrakı
Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), Sadaret Defterleri (Sad. dft.) no. 350-378.
BEO Sadaret Evrakı, Teşrifat Kalemi. A.TŞF Dosyaları
BEO Sadaret Evrakı, Teşrifat Kalemi (Teş. Klm.) Analitik Defterleri
Cevdet-Hariciye
Cevdet-Saray
Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH.MUI)
Dosya Usulü Iradeler Tasnifi (DUI)
Hariciye Nezareti Evrakı, Mütenevvia Kısmı Dosya Usulü Envanteri (HR. MTV)
Hatt-ı Hümayun (HH)
İrade-Dahiliye (ID)
İrade-Hariciye (I.HR)
İrade-Hususi (I.Hus)
İrade Mabeyn-i Hümayun
Kamil Kepeci Tasnifi (KK), Teşrifatçılık Defterleri.
Kamil Kepeci Tasnifi, Teşrifat Kalemi no. 696m.
Kamil Kepeci Tasnifi, Âmedi no. 57, 58, 60/6.
Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Yazışmaları (A.MKT.UM)
Yıldız Esas Evrakı (YEE). Belgelerin sırası: kısım/evrak/zarf/karton.
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)
Yıldız Perakende Evrakı, Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HH)
Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.Hus)
B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), İstanbul.
C. Archives du Ministère des Affaires Étrangères (MAE), Paris.
Correspondance politique (CP), 193-196, 284.
D. Public Record Office (PRO), Londra.
Foreign Office Papers (FO), 78 Turkey.

II. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

- Bourne, Kenneth ve D. Cameron Watt (gen. ed.). *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Part 1/Series B: The Near and Middle East 1856-1914*, seri ed.: David Gillard, II. Frederick, Md., 1984.
"Defter-i Teshrifat". *Les sources inédites de l'histoire du Maroc*. H. de Castries (yay.). III. Paris, 1927. s. 499-513.

- Duparc, Pierre (yay.): *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France, depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution française*. XXIX. Paris, 1969.
- Esnâd, Vâhid Naşr (yay.). *Guzida-ye esnâd-e seyâsi-ye İrân u Osmâni: davra-ye Qâjâriyya*. 6 c. Tahrân, Şemsî 1329/1991.
- Grosse Politik der europäischen Kabinette. 40 c. Berlin, 1922-27.
- Şimşir, Bilâl (yay.). *British Documents on Ottoman Armenians*. I: 1856-80. Ankara, 1982.
- İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938). I: Nisan 1919-Mart 1920. Ankara, 1973.
- Ward, A.W. ve G.P. Gooch (yay.) *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, II: 1815-1866. Cambridge, 1922-3 (tpkibasım New York, 1970).

III. YAZMALAR

- Abdullah Nâili Efendi (Paşa) *Defter-i teşrifât*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul, Yeniler no. 612 ve 3959; Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara, no. Y 49.
- Mukaddime-i kavânin-i teşrifât*. Atf Efendi Kütüphanesi, İstanbul, Zeki Pakalın blm. no. 28; Millet Kütüphanesi, İstanbul, Müteferrik no. 51; Türk Tarih Kurumu Y 72; Staatsbibliothek, Berlin, Ms. or. quart 2995. [Abdülhak Molla]. *Tarih-i livâ*. İÜ Kütüphanesi, İstanbul, Türkçe Yazmalar no. 6075; British Library, Oriental and India Office Collections, Londra, no. Or. 14522.
- [Atf Hüseyin]. *Sultan Abdülhamidin ehbbâsından Atıf Hüseyin Beyin günlük muhtırası*. 12 defter. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara, no. Y 255.
- Bazı muharrerât-ı siyâsiyye*. [III. Selim ve II. Mahmud devri sefirleri ile mukaleme mazbataları] Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara, no. Y 524; Y 1005; Y 528.
- Defter-i teşrifât*. İÜ Kütüphanesi, İstanbul, Türkçe Yazmalar no. 8893.
- Defter-i teşrifât*. İÜ Kütüphanesi, İstanbul, Türkçe Yazmalar no. 8894.
- Defter-i teşrifât*. Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi [Bu defter görülememiştir].
- Defter-i teşrifât*. Millet Kütüphanesi, İstanbul, Müteferrik no. 53.
- Defter-i teşrifât*. Österreichische Nationalbibliothek, Wien, no. HO. 152.
- Defter-i teşrifât*. Österreichische Nationalbibliothek, Wien, no. HO. 153.
- Defter-i teşrifât*. Österreichische Nationalbibliothek, Wien, no. Mxt. 301.
- Esad Efendi. *Teşrifât-ı kadime*. İÜ Kütüphanesi, İstanbul, Türkçe Yazmalar no. 2692; Millet Kütüphanesi, İstanbul, Müteferrik no. 52. Ayrıca aşağıda bkz. OSMANLI SARAYI VE TARİHİ ÜZERİNE MATBU KAYNAK ESERLER.
- Frânçe elçilerinin merâsimi hakkında 3 numarolu defter-i teşrifâtıdan mahrec vesâ'ik-i resmiyye-i mühimme*. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara, no. Y 581.
- Karakoç, Serkis. *Külliyât-ı kavânin*. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara.
- Mehmed bin Ahmed Efendi (Teşrifâtî-zâde). *Defter-i teşrifât*. İÜ Kütüphanesi, İstanbul, Türkçe Yazmalar no. 9810; Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, Esad Efendi no. 2150. (Bu yazmanın metni İstanbul Üniversitesi'nde mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır: Fatma Nişancı, 1973, no. 9827 ve Salim Aypar, 1973, no. 9976).
- Mehmed Akif. *Teşrifât defteri*. Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, Esad Efendi no. 2108 [1757-61].
- Mehmed Esad Medhi (der). *Defter-i teşrifât-ı hümayun*. BOA, BEO, Sad. dft. 350 [1171-1223/1757-1809]; BOA, BEO, Sad. dft. 356 [1212-20/1797-1806]; Staatsbibliothek, Berlin, Ms. or. quart 1462 [1205-6/1790-2].

Mustafa Münif. *Defter-i teşrifat*. İÜ Kütüphanesi, İstanbul, Türkçe Yazmalar no. 8892.
Kânûn-nâme. Atıf Efendi Kütüphanesi, İstanbul, no. 1734.
Kavânin-i Âl-i Osmân. Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, İstanbul, no. 1970.
Paris sefâreti tahrîrâtı. (1262-65) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara, no. Y 1017 (1221-23); Y 1003.
Sefîrlere yazılmış muhtelif tezkereler. [1246-53]. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara, no. Y 56
Servet Efendi. *Defter-i teşrifat-ı atik*. Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, Hacı Mahmud no. 4781/3, y. 64b-70b.
Sulh-nâme. Österreichische Nationalbibliothek, Wien, no. HO. 90.
Teşrifat defteri. Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, İstanbul, no. 1323.

IV. KANUN VE NİZAMNAMESLER

Almanya imparatorile mülakat-ı seniye madalyası hakkında irade-i seniye-i hususiye. 29 Z 1309/24 Temmuz 1892. *Düstur*, 1. tertib, VI, 1268.
Almanya imparatorile mülakat-ı seniye madalyası ihdası hakkında irade-i seniye. 7 Ra 1305/23 Kasım 1887. *Düstur*, 1. tertib, VI, 461-2.
Aşiret süvari alayları hakkında nizamname. 29 Ra 1330/18 Mart 1912. *Düstur*, 2. tertib, IV, 371-8.
Ayâd-ı saidede icra kılınacak inuayede resmi hakkında bâ-irâde-i seniyye müttahız usule dâ'ir ilân-ı resmî. 24 Z 1261/ 24 Aralık 1845.
Bazı menâsib ve me'muriyetlerin rûtbece mevki-i teşrifatları hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî. TV. 188, 18 L 1255/24 Aralık 1839
Büyük ve orta elçilerin huzur-ı şâhâneye kabullerine ve mevâdd-i sâ'ire-i teşrifatiyyeye dâ'ir talimat. TV. 888, 5 Ş 1329/ 31 Temmuz 1911.
Devlet-i aliyye nezdinde bulunacak düvel-i ecnebiyye me'murinine ihsân buyurulacak nişân-ı âlilere dâ'ir nizamname. 21 Ş 1327/6 Eylül 1909. *Düstur*, 2. tertib, I, 731-33.
Düvel-i ecnebiyye hükümdârânının eyyâm-ı resmîyelerinde süfun-ı şâhâne ve klâ-ı hakanîyyeden icra olunacak merâsim-i ihtirâmîyye hakkında talimat. 29 B 1275/ 4 Mart 1859. [Krş. Mütemmim, 149-50]
Düvel-i ecnebiyyenin eyyâm-ı mahsusasında top endahı hakkında nizamname. 9 Ş 1275 /14 Mart 1859.
Ecnebilere verilecek nişân-ı hümayunlara dâ'ir 6 C [1286/13 Eylül 1869] ta'rihiyle bâ-irâde-i seniyye tekrarr eden nizamnamedir. BOA, BEO Sad. dft. 367. S. 35.
Encümen-i âli-i hanedan teşkili hakkında irade. TV. 4340, 18 R 1340/18 Aralık 1921.
Enderun-ı hümayun talimât-ı dâhiliyyesi. 26 C 1327/14 Temmuz 1909. *Düstur*, 2. tertib, I, 363-8.
Eyyâm ve merâsim-i mahsusada sadâret ve meşihat mazulleriyle âyân ve mebusân re'islerinin tâbi olacakları usul-i teşrifat hakkında irâde-i seniyye. 17 Z 1329/ 8 Aralık 1911. *Düstur*, 2. tertib, IV, 19-20.
Fi gur-re-i Zî'l-kade sene 98 ve fi 13 Eylül sene 97 ta'rihiyle makâm-ı vülât-ı izâm ile baz-ı mutassarıfîne tastir kılınan emir-nâme-i sâminin suretidir. [25 Eylül 1881]. *Düstur*, Zeyl II, 14-15.
Hakan-ı sâbıkın harem mensubâtı maâşâtından olan matlubâtın terkin-i kaydiyle ashâbına maâş tahsisî hakkında kanun. 25 C 1328/3 Temmuz 1910. *Düstur*, 2. tertib, III, 433-4.
Hamidiyye hafif süvari alayları kanunname-i hümayunu (İradesi: 30 Za 1313/13 Mayıs 1896). İstanbul, 1312.
Hanedan-ı âl-i Osman umuru hakkında kararname. 9 C 1340/7 Şubat 1922. *Düstur*, 2. tertib, XII, 554-65.
Hanedan-ı âl-i Osman nişanı nizamnamesi. 17 S 1311/29 Ağustos 1893. *Düstur*, 1. tertib, Mütemmim, 185-86. [Krş: *Düstur*, 1. tertib, VI, 1423-24]

- Hanedan-ı saltanat ile sâ'ir aza-yı hanedanın muhassasatı hakkında kanun-ı muvakkat. 20 Ca 1332/16 Nisan 1914. *Düstur*, 2. tertib, VI, 531-4.
- Hanedan-ı saltanat-ı seniyyeden irtihâl edenlerin cenaze merasiminde riayet olunması lazım gelen usulü hâvi talimatname. *Düstur*, 2. tertib, VIII, 99-103.
- Hanedan-ı saltanat-ı seniyye muhassasatı hakkında kanun. 9 N 1332/1 Ağustos 1914. *Düstur*, 2. tertib, VI, 1410-1.
- Hanedan-ı saltanat-ı seniyye muhassasatına mütedâ'ir 9 N 1332 ta'rihli kanunun 7. maddesini muad-dil kanun. TV. 2849, 18 C 1335/10 Nisan 1917.
- Harem-i hümayun ve şehzadegan ve selâatine â'id düyunun 8 M 1275 ve 17 Ağustos 1858 ta'rihinden iti-baren taraf-ı şâhânen kabul buyurulmayacağına dâ'ir irade-i seniyyeyi mübeyyin ilan-ı resmi. TV. 564, 7 S 1275/15 Eylül 1858.
- Hazine-i hassanın hakan-ı sâbık zamanına â'id olup emlak-ı müdewere idaresine taallük eden düyu-nunun suret-i tesviyesi hakkında kanun. 7 B 1330/23 Haziran 1912. *Düstur*, 2. tertib, IV, 553-5.
- Hükümdârân-ı ecnebiyyenin eyyâm-ı mahsusasında sevâhilde bulunan kılâ-ı şâhânen mukabeleten top endahıtı hakkında irade-i seniyye. 4 S 1271/26 Ekim 1854.
- Hükümdârân-ı ecnebiyyenin eyyâm-ı resmiyyesinde kılâ-ı hakanıyyeden atılacak toplara da'ir nizamna-me. 15 S 1290/13 Nisan 1873.
- lydeyn-i saideyn ve kırâ'at-ı menkûbe-i Seyyid ül-kevineyn âlây-i vâlâların suret-i tertib ve tan-zim-i cedidini mübeyyin nizamname. TV. 1278, 1 N 1278/2 Mart 1862.
- Mâbeyn-i hümayun-ı mülukâne dâ'ire-i kitâbetinin nizamname-i dahiliyyesidir. BOA, YEE, 14/1405(mükerrer)/126/10 (tarihsiz).
- Madde-i münferide [10 Temmuz'un resmi bayram kabul edilmesi hakkında]. 20 C 1327/8 Temmuz 1909. *Düstur*, 2. tertib, I, 351.
- Madde-i münferide [Mabeyn baş kâtipleri baş mabeynciye verilecek maaş hakkında]. 20 Ca 1327/9 Ha-ziran 1909. *Düstur*, 2. tertib, I, 230.
- Memâlik-i mahrusa-i şâhâne bulunan düvel-i ecnebiyye konsoloslukları hakkında tanzim kılınan ni-zamnamenin tercümesi suretidir. 23 S 1280/8 Ağustos 1863. *Düstur*, 1. tertib, I, 772-5.
- Merâsim-i teşrifatiyyeye tâbi bulunan kabullerden mâadâ huzur-ı hümayunda hususi surette şeref-müsu-le nâ'iliyyet hakkında talimatnamedir. Dersaadet, 1330/1915. (Bir kısmı: *Düstur*, 2. tertib, VI, 231-4).
- Musıkı ve hademe-i hümayunun cuma selamlığı ile saray-ı hümayunda yevmi nevbetesnasında iktisâ eyleyecekleri elbise hakkında nizamname. 24 C 1330/10 Haziran 1912. *Düstur*, 2. tertib, IV, 551-2.
- Muzıkı ve hademe-i hümayun ile mü'ezzinân-ı şehriyâri ve incesaz takımı hakkında nizamname. 4 Ca 1330/22 Nisan 1912. *Düstur*, 2. tertib, IV, 457-9.
- Müteallikat-ı şâhâne tahsisatlarından fazla masraf vuku bulmaması hakkında irade-i seniyye. TV. 564, 7 S 1275/15 Eylül 1858.
- Nizam-ı müstahsen-i resm-i muayede. TV. 77, 27 N 1249/6 Şubat 1834.
- Kılâ bulunmayan mevâkide seyyar topçu bataryalarının eyyâm-ı mübâreke ve meriyyede ne kadar top atmaları lâzım geleceğine dâ'ir kılâ nizamnamesine zeyl olmak üzere kaleme alınıp merin ahkâ-mına irade-i seniyye şeref-müteallik buyurulan fıkârât-ı nizamıyye. 18 C 1314/24 Kasım 1896.
- Kılâ-ı hakanıyyeden eyyâm-ı resmiyye ve mutâdede atılacak toplara ve buna müteferri mevâdda dâ'ir ni-zamname. 15 S 1290/13 Nisan 1873.

- Resm-i muayedenin bade s-salât icrâsı hakkında irade-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmi. TV. 175, 19 L 1254/5 Ekim 1839.
- Resmi ve gayr-i resmi mevkib-i hümayunun suret-i teşekkülü ve teferruatı ile iktisâ edilecek elbise hakkında nizamname. 16 R 1330/4 Nisan 1912. *Düstur*, 2. tertib, IV, 418-21.
- Resmi ve gayr-i resmi mevkib-i hümayunun suret-i teşekkülü ve teferruatı ile iktisâ edilecek elbiseye mütedâ'ir 16 R 1330 ta'rihli nizamnamenin 1.inci maddesinin 3.üncü fıkrasını musahhah mevâdd-i nizâmiyye. 30 Z 1332/19 Kasım 1914. *Düstur*, 2. tertib, VII, 78-79.
- Rikâb-ı şâhâne bulundulduğu zaman sancağa edilecek resm-i tazim hakkında nizamname. 21 Ra 1333/6 Şubat 1915. *Düstur*, 2. tertib, VII, 216-7.
- Saray-ı hümayunlar tamiratı tahsisat-ı munzammasına dâ'ir kanun. 7 S 1328/17 Şubat 1910. *Düstur*, 2. tertib, II, 112-3.
- Sefâhatin meni hazine-i hassa düyununun tedkiki ve saray-ı hümayun ile sultan saraylarına eşya bey ve akçe ihrâz edenlerin alacaklarının adem-i kabulü hakkında irade. 17 M 1275/26 Ağustos 1858.
- Tebeddül-i saltanat hasebiyle saraydan çıkarılıp tensikat kanunundan istifade edemeyen ecirlere verilecek mebâlig hakkında kanun. 25 C 1328/3 Temmuz 1910. *Düstur*, 2. tertib, II, 419.
- Vilâyât-ı şâhâne me'murini mahalliye ile ecnebi memurları arasında icra olunan merasim-i teşrifat-tan dolayı zuhur etmekte olan ihtilâfata nihayet verilmek üzere kaleme alınan talimattır. 19 N 1306/19 Mayıs 1889. *Düstur*, 1. tertib, VI, 340-1.
- Vilâyât-ı şâhâne me'murin-i mahalliye ile me'murin-i ecnebiyye arasında icra olunacak merasim-i teşrifatiye hakkında talimat. 7 S 1308/22 Eylül 1890. *Mütemmim*, 153-5.
- Vükela ile diger bi'l-umum rû'esâ-yı me'murinin makamlarına mahsus uniformaları hakkında irade-i seniyye. 8 Z 1327/21 Aralık 1909. *Düstur*, 2. tertib, II, 61-64.

V. OSMANLI SARAYI VE TARİHİ ÜZERİNE MATBU KAYNAK ESERLER

- Abbot, G.F. *Under the Turk in Constantinople: a Record of Sir John Finch's Embassy 1674-1681*. Londra, 1920.
- Abdurrahman Şeref. *Tarih Musâhabeleri*. İstanbul, 1339/1920-1.
- []. *Son vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*. Yay. Bayram Kodaman, Mehmet Ünal. Ankara, 1996.
- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri (Âdât ve Merasim-i Kadime, Tâbirat ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye)*. yay. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay. 2 c. İstanbul, 1995.
- Abdülhamid [Sultan II.]. *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri*. İstanbul, 1960.
- []. *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*. Yay. İsmet Bozdağ. İstanbul, 1985.
- Ahmed Cevdet. *Maruzat*. Yay. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul, 1980.
- Tezâkir 1-40+ Tetimme*. Yay. Cavid Baysun. Ankara, 1953-67.
- Tertib-i Cedid, Tarih-i Cevdet*. 10 c. İstanbul, 1309/1892-2.
- Ahmed Lütfi. *Tarih*. I-VIII. İstanbul, 1290-1328/1873-1906; IX-XV. Yay. Münir Aktepe, Ankara, 1984-92.
- Ahmed Midhat. *Üss-i inkılâb*. 2 c. İstanbul, 1294-5/1877-8.
- Ahmed Sâ'ib. *Abdülhamid'in Evâ'il-i Saltanatı*. Kahire, 1326/1908.
- Rehnümâ-yı İnkılâb*. Kahire, 1327/1927.
- Tarih-i Sultan Murâd-ı Hâmis*. İstanbul, 1326/1926.
- Vaka-i Sultan Abdülaziz*. [Kahire], 1326/1908.

- Ahmet İhsan. *Matbuat Hatıralarım 1888 - 1923*. 2 c. İstanbul, 1930-1.
- Ahmet Muhtar. *İntak 1 Hak*. 3 c. İstanbul, 1930-1.
- Ali. *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekâyi-i Mühimme*. Dersaadet, 1325/1906-7.
- Ali Said. *Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı*. Yay. Ahmet Nezihi Galitekin. İstanbul, 1994.
- Ali Seydi. *Teşrifat ve Teşkilatımız*. Yay. N.A. Banoğlu. İstanbul, 1974.
- And, Metin. "XVI. Yüzyılda Elçilikler ve Elçiler". *HTM*. LXIII (Nisan 1970): 20-24.
- "Aphorismen über den Orient: Die osmanischen Herrscher". *Das Ausland: Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*. XXII/219 (1839): 873-4.
- Arif Mehmed Paşa. *Mecmua-i Tesâvir-i Osmâniyye*. İstanbul, 1279/1876.
- [Atâullah, Tayyar-zade]. *Tarih-i Atâ*. 5 c. İstanbul, 1293/1876.
- Auldjo, John. *Journal of a Visit to Constantinople*. Londra, 1835.
- Ayaşlı, Münevver. *Edephâ hû*. İstanbul, 1984.
- "Ayşe Sultan'ın verdiği bir akşam yemeği". *TT*. XXXI (Temmuz 1986): 7.
- Baring, Maurice. *Letters from the Near East, 1909 and 1912*. Londra, 1913.
- Bayraktar, Nedret. "Sultan II. Abdülhamid'e Gelen 25. Cülüs Hediye Yeri Defteri". *TT*. XXI (Eylül 1985): 12-19.
- du Bayet, Le C^e de Fazi. *Les généraux Aubert du Bayet, Carra Saint-Cyr et Charpentier: correspondances et notices biographiques 1757-1834*. Paris, 1902.
- Blanc, Henri. *Journal de mon voyage à Constantinople du 24 Avril au 5 Juillet 1854*. Marsilya, 1880.
- Bleda, Mithat şükrü. *İmparatorluğun Çöküşü*. İstanbul, 1979.
- Berchet, Jean-Claude. *Le voyage en Orient: anthologie des voyageurs français dans le Levant au XIXe siècle*. Paris, 1985.
- Blowitz, M. de. *Une course à Constantinople*. Paris, 1884.
- Bolayır, Ali Ekrem (1888-1905 yılları arasında mabeyn kâtibi). "Yıldız Saray Hatıraları". *HTM*. CLXXI (Mart 1979): 21-26; CLXXII (Nisan 1979): 40-46; CLXXIII (Mayıs 1979): 76-79; CLXXIV (Haziran 1979): 68-72; CLXXV (Temmuz 1979): 67-68; CLXXVI (Ağustos 1979): 66-71; CLXXVII (Eylül 1979): 43-45; CLXXVIII (Ekim 1979): 59-61.
- Bonetti, Augusto. "Il selamlık del giubileo del Sultano", *Bessarione*. VIII (1900-1): 394-6.
- Boulton, James. *An American among the orientals; including an audience with the Sultan and a visit to the interior of Turkish harem*. Philadelphia, 1855.
- Brayer, A. *Neuf années à Constantinople*. Paris, 1836.
- Bülöw, Bernhard Fürst von. *Denkwürdigkeiten, I: von Staatssekretariat bis zur Marokko-Krise*. Yay. Franz von Stockhammer. Berlin, 1930.
- Bunel, M. Louis. *Jérusalem: la côte de Syrie et Constantinople en 1853*. Paris, 1854.
- Cabrol, Dr. *Le Maréchal de Saint-Arnaud en Crimée*. Yay. Paul de Régle. Paris, 1895.
- Camp, Maxime du. *Souvenirs littéraires*. Paris, 1994.
- Castellan, A.-L. *Lettres sur la Grèce, l'Hellas et Constantinople, faisant suite aux lettres sur la Morée*. Paris, 1811.
- Clarke, E.D. *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa*. c. III. Londra, 1817.
- Clement, Clara Erskine. *Constantinople: the city of sultans*. Boston, 1895.
- Clément-Simon, F. *Le premier ambassadeur de la République française à Constantinople: Le Général Aubert Du Bayet*. Paris, 1904.

- Deherain, Henri. *La vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate 1742-1824*. Paris, 1929.
- Delilbaşı, Nizamettin. *Hatıralarım*. İstanbul, 1946.
- "Divân-ı hümayuna â'id teşrifat". *TTEM*. XVI (1926): 249-60.
- Djavidan Hanum. *Harem Life*. New York, 1931.
- Dodd, Anna Bowman. *In the Palaces of the Sultan*. New York, 1903.
- Driesch, Gerhard Cornelius von. *Historische Nachricht von der Röm. Kays. Gros-Botschaft nach Constantinopel*. Nürnberg, 1723.
- Dry, A. *Soldats ambassadeurs sous le Directoire*. An IV- An VIII. Paris, 1906.
- [Dubayet, Aubert]. *Rapport de l'audience donnée par le Grand-Seigneur, SULTAN SELİM III, au Général AUBERT DU BAYET, Ambassadeur de la République Française près la Porte Othomane, le 28 Nivôse an cinquième, (17 Janvier 1797, v.s.)* II sayfa. raporun bir nüshası MEA, CP, Türkiye 195, 336-41'de bulunmaktadır. Ayrıca şurada yayınlanmıştır: Le C^e de Fazi du Bayet, *Les généraux Aubert du Bayet, Carra Saint-Cyr et Charpentier: correspondances et notices biographiques 1757-1834*. Paris, 1902. S. 237-253.
- Ebuzziya Tevfik. *Yeni Osmanlılar Tarihi*. Yay. Ziyad Ebuzziya. 3 c. İstanbul, 1974.
- Elliot, Frances. *Diary of an idle woman in Constantinople*. Leipzig, 1893.
- Ertürk, Hüsamettin. *İki Devrin Perde Arkası*. Yay. Samih Nafiz Kansu. İstanbul, 1969.
- Esad Efendi. *Teşrifat-ı Kadime*. İstanbul, 1287/1870-71, (tıpkıbasım İstanbul, 1979). İndeks: *İslâm Medeniyeti*. IV/3 (Haziran 1980): 87-128. Sad.: Yavuz Ercan. *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifat-ı kadime)*. İstanbul, 1979. (ayrıca bkz. YAZMALAR).
- "Eski Cariye isimleri". *HTM*. XLII (Temmuz 1968): 30-31.
- [Evliya Çelebi]. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. I: Yay. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul, 1996.
- [Evliya Çelebi]. *The Seyahatname of Evliya Çelebi*. Yay. Şinasi - Gönül Alpay Tekin. c. I: *İstanbul* (Facsimile). Harvard, 1989.
- Fahri Bey. *İbretnümâ: Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*. Yay. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara, 1968.
- "Die Familie des Sultans, die Minister und Grosswürdenträger der Pforte". *Europa: Chronik der gebildeten Welt*. III (1839): 337-54.
- Farlane, Charles Mac. *Constantinople in 1828: a residence of sixteen months in the Turkish capital and provinces*. 2 c. Londra, 1829.
- Fesch, Paul. *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*. Paris, [t.y.].
- "Galip Paşa'nın Hatıraları: Sultan Hamid'in Hal'i". *HTM*. XX (Eylül 1966): 77-84.
- Gardey, L. *Voyage du Sultan Abd-ul-Aziz de Stamboul au Caire*. Paris, 1865.
- Gautier, Théophile. *Constantinople*. Paris, 1856.
- Der gegenwärtig regierende Sultan der Türkei, Mahmud II. und seine Umgebung: ein biographisches Charaktergemälde nebst einigen Betrachtungen über den jetzigen Krieg*. Leipzig, 1829.
- Giz, Adnan. "İki Padişahın Otuz Günü". *BTTD*. IV (Ocak 1968): 50-53.
- "2. Mahmud'un Otuz Günü". *BTTD*. V (Şubat 1968): 49-52.
- Goodell, William. *Forty years in the Turkish Empire*. New York, 1876.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya ile İlgili Teşrifat Hakkında Belgeler". *Tarih Enstitüsü Dergisi*. XII (1981-2): 25-84.

- Greppi, Comte. "Souvenirs d'un diplomate italien à Constantinople (1861-1866)". *Revue d'histoire diplomatique* XXIV (1910, btkbasım 1968): 372-87.
- Grimm, August Theodor von. *Wanderungen nach Südosten. III: Constantinopel*. Berlin, 1856.
- Gürfirat, Baha. "Pertevniyal Valide Sultanın Hatıratı". *BTTD*. II (Kasım 1967): 57-59.
- "El Yazıları ile Padişahlar", *BTTD*. IV (Ocak 1968): 75-76.
- [Hailbronner, Karl von]. *Morgenland und Abendland: Bilder von der Donau, Türkei*. I. Stuttgart - Tübingen, 1841.
- Halil Halid. *The Diary of a Turk*. Londra, 1903.
- Hamsun, Knut. *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah (Stridende Liv)*. Çev. Banu Gürsaler Syversten. İstanbul, 1993.
- "Hâtır-ı Âñf". Yay. İbnülemin Mahmud Kemal İnal. *TTEM*. 7 <84> (Kânun-ı sani 1341/ 1925): 40-54.
- Hayreddin. *Veşâ'ik-i ta'rihiyye ve siyâsiyye*. İstanbul, 1326.
- Herbert, Aubrey. *Ben kendim; A Record of Eastern Travel*. Yay. Desmond MacCarthy. Londra, 1924.
- Hızır İlyas (hafız). *Tarih-i enderun*. İstanbul, 1276/1859.
- Hilmi Efendi. "Cennet-mekân, Firdevs-âşiyân Sultan Abdülaziz Hân Hazretlerinin Avrupa Seyahatnamesidir". Yay. Necib Asım. *TOEM*. VIII-XI, 49-62 (1335/1919): 90-102.
- Hürşid Paşa. "Cariyeler Hakkında". *HTM*. V (Haziran 1965): 60-64.
- "Sadrazam Beni Sofrasına Almadı". *HTM*. III (Nisan 1965): 23-27.
- "Saray Eşyasının Satışındaki Yolsuzluk". *HTM*. IV (Mayıs 1965): 87-92.
- "Saray Teşkilâtı Çok Karışık". *HTM*. II (Mart 1965): 28-32.
- "Sultan Reşad'a Nasıl Başyaver Oldum?". *HTM*. I (Şubat 1965): 29-33.
- H'âce Sad ed-din. *Tâc üt-tevârih*. 2 c. İstanbul, 1279/1862-63.
- İbrahim Paşa. "Özel doktoru Sultan Abdülhamid'i anlatıyor: Yıldız sarayında 11 sene". Yay. Cemal Kutay. *Son Havadis*. 16 Ekim 1978 - 27 Kasım 1978.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. (Yay.) "Abdülhamid-i Sâninin Notları". *TTEM*. 13 <90> (Kânun-ı sani. 1926): 60-68; 14 <91> (Mart 1926): 89-95; 15 <92> (Mayıs 1926): 152-159.
- İnciciyan, P.G. "Osmanlı Padişahlarının Taç Giyme Töreni Olan Kılıç Alayı". *HTM*. II (Mart 1965): 42-49.
- Itzkowitz, Norman; Max Mote (çev.). *Mubadele - an Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*. Chicago, 1970.
- Izzeddin, M. "*Le palais ottoman sous les deux derniers Sultans: Mehmet V Reşat et Mehmet VI Vahdetin*". *Revue de l'école nationale des langues orientales*. II (1965): 175-98.
- İzbudak, Veled Çelebi. *Hatıralarım*. İstanbul, 1946.
- Jaubert, Amédée. "Constantinople en 1830: mémoire lu à l'academie des inscriptions et belles-lettres dans sa séance du 4 Novembre 1831". *Journal asiatique*. 2me série, XV (1835): 55-69, 137-51.
- [Kay, J.E. de]. *Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American*. New York, 1833.
- "Kılinc âlây-ı vâlâsı". *Kadıköyü*. I: 20 R 1327/27 Nisan 1325. II: 23 R 1327/30 Nisan 1325.
- Koch, K. *Wanderungen im Oriente, während der Jahre 1843 und 1844*. 3 c. Weimer, 1846-7.
- [Kreminitz, Mite]. *Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen*. 4 c. Stuttgart, 1894-1900.
- Kumbaracılar, Sedat. "Akağalar Koğuşu". *HTM*. CXVIII (Ekim 1974): 66-68.

- "Padişahlık Devrinde Alay ve Merasimler". *HTM*. LIV (Temmuz 1969): 83-87.
- "Saray Yemekleri". *HTM*. LI (Nisan 1969): 56-59.
- "Kurban Bayramı için Saraydaki Bayramlaşma Törenine Çağrı, 1919". *TT*. IX (Eylül 1984): 54.
- Layard, A. Henry. *Autobiography and Letters*. c. II. Londra, 1903.
- Lutfi Simavi. *Sultan Mehmed Reşâd Hân'ın ve Hâfînin Sarayında Gördüklerim*. İstanbul, 1342/1924.
- Devr-i İnkılâb*. İstanbul, 1336/1918.
- Teşrifat ve Âdâb-ı Muâşeret*. İstanbul, 1926.
- Mahmud. *Hafiyelerin Listesi*. İstanbul, 1326/1909.
- Mahmud Celâleddin Paşa. *Mir'ât-ı Hakikat*. c. I. İstanbul, 1326/1908-9.
- Mahmud Şevket. *Osmanlı teşkilât ve kıyâfet-i askeriyyesi = L'organisation et les uniformes de l'armée ottomane depuis sa creation jusqu'à nos jours*. 2 c. İstanbul, 1325.
- Mayakon, İsmail Müştak. *Yıldızda Neler Gördüm?* İstanbul, 1940.
- Mehmed Negri. *Kitâb-ı Cihân-nümâ*. 2 c. Yay. F. Taeschner. Leipzig, 1951.
- Mehmed Şeyhi. *Vekâyü'l-fudalâ*. Yay. Abdülkadir Özcan. [İstanbul, Bayezid Kütüphanesi, Velîyüddin Efendi 2361 ve 2362 numaralı yazmaların tıpkıbasımı]. İstanbul, 1989.
- Mehmet Tefik (Biren). *II. Abdülhamid, Meşrutîyet ve Mütareke Devri Hatıraları*. 2 c. Yay. Rezan Hürmen. İstanbul, 1993.
- Meleke Hanum (wife of h.h. Kızılız-Mehemet Pasha). *Thirty years in the harem*. New York, 1872.
- [Menteşe, Halil]. *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*. İstanbul, 1986.
- [Moltke, Helmuth v.]. *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*. Berlin [v.b.y.], 1841.
- Moralı, Seniha Sami. "Sultan Hamid Devrine ait Hatırladıklarım". *HTM*. CLVIII (Şubat 1978): 62-68; CLIX (Mart 1978): 58-65.
- [Mordtmann, A.D.]. *Stambul und das moderne Türkenthum*. 2 c. Leipzig, 1877-8.
- Morgenthau, Henry. *Secrets of the Bosphorus: Constantinople 1913-1916*. Londra, 1918.
- Mourad-Bey. *Le palais de Yıldız et la Sublime Porte. Le véritable mal d'orient*. Paris, 1895.
- Mutlu, Şamil (Yay.). *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati. Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri*. İstanbul, 1994.
- Müller, Georgina Max. *Letters from Constantinople*. Londra, 1897.
- [Nadir Ağa]. "Musahib-i Sani-i Hazret-i Şehr-yari Nadir Ağa'nın Hatıratı I-II". *Toplumsal Tarih* (Ocak 1998): 7-17; (Şubat 1998): 6-14.
- Nâ'ili Abdullah Paşa. "Divân-ı Hümâyuna â'id Teşrifat". *TTEM*. 16 <93> (Temmuz 1926): 250-60.
- Naima. *Tarih*. 6 c. İstanbul, 1280/1863.
- Nicholas of Greece (Prince). *My Fifty Years*. Londra, 1927.
- Noyan, Bahri. "Bahriyemizde İlk İstibâl". *HTM*. LVII (Kasım 1969): 90-92.
- "Tarihimizde Topla Selamlama". *HTM*. LVIII (Aralık 1969): 80-84.
- Okday, Şefik. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor*. İstanbul, 1988.
- Ömer Faiz. *Ruzname: Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*. Yay. Cernat Kutay. [İstanbul], 1991.
19. yy Sonuna Ait Bir Terzi Defteri / A Late 19th Century Tailor's Order Book. Yay. Hülya Tezcan. İstanbul, 1992.
- Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Abdülhamid*. İstanbul, 1960.

Osmanoğlu, Şâdiye. *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*. İstanbul, 1966.

Osman Nuri. *Abdülhamid-i sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyye ve Siyâsiyyesi*. 3 c. İstanbul, 1327/1909.

Özel, Soli ve Cemil Koçak. "Son Padişah Vahdettin'in Torunu Hümeyra Özbaş ile Başbaşa". *TT*. LXXIX (Temmuz 1990): 9-17.

Palmieri, A. "Il giubileo del padiscià". *Bessarione*. VIII (1900-1): 366-9.

Les paquebots du Levant, guide des voyageurs des paquebots-poste de la méditerranée. Paris, 1853.

Patrick, Mary Mills. *Under Five Sultans*. Londra - New York, 1930.

Pears, Edwin. *Forty Years in Constantinople: the Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915*. Londra, 1916. *Life of Abdul Hamid*. Londra, 1917.

R., A. Sultan Muhammed Hân-ı Hâmis Hazretleri: Hayât-ı Mâziyye ve Hususiyyesi. İstanbul, 1324/1909.

Rado, Şevket (Yay.). "XVIII. Yüzyılda Bir Cülûs Töreni: III. Sultan Mustafa Tahta Nasıl Çıkmıştı?". *HTM*. CIX (Ocak 1974): 5-8.

[von Radowitz]. Holborn, Hajo (Yay.). *Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz*. c. II: 1878-1890. Berlin - Leipzig, 1925.

Régla, Paul de. *Les secrets d'Yildiz*. Paris, 1897.

Renouard, Albert. *Chez les Turcs en 1881*. Paris, 1881.

Ruşen Eşref. *İki Saltanat Arasında: Altıncı Sultan Mehmed Hânın İlk Muâyedesi ve Kılıç Alayı*. İstanbul, 1334/1918. Tanıtma yazısı: Mustafa Şahin, *TT*. XVI (Nisan 1985): 66-68.

Ryan, Sir Andrew. *The Last of the Dragomans*. Londra, 1951.

S., Semih Mümtaz. *Hatıralarım*. İstanbul, 1946.

Said Paşa'nın Hâtıratı. Dersaadet, 1328/1910.

Sait Paşa (Eğimli). "Hatırat". Yay. Nazan Danişmend. *Türklük IV* (Temmuz 1939): 262-69; V (Ağustos 1939): 400-03; VI (Eylül 1939): 472-76; VII (Ekim 1939): 70-72; VIII (Kasım 1939): 138-39; IX (Aralık 1939): 186-89; X (Ocak 1940): 256-63; XI (Şubat 1940): 320-25; XII (Mart 1940): 362-66; XIII (Nisan 1940): 414.

"Saltanat ailesi iç tüzüğü". *HTM*. CLXXIV (Haziran 1977): 63-67.

Saz, Leyla. *Harem'in İçyüzü*. Yay. Sadi Borak. İstanbul, 1974.

(Leila Hanoum). *Le harem impérial et les sultanes au XIXe siècle*. Yay. Youssouf Razi. Paris, 1925.

Im Harem von Istanbul: Osmanisch-türkische Frauenkultur im 19. Jahrhundert. çev. Börte Sagaster. Hamburg, 1989.

[Schweiger-Lerchenfeld, Amand Freiherr von]. *Serail und Hohe Pforte: Enthüllungen über die jüngsten Ereignisse in Stambul*. Wien [v.b.y.], 1879.

Unter dem Halbmonde: ein Bild des ottomanischen Reiches und seiner Völker. Jena, 1876.

III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme [1205-17/1791-1802]. Yay. V. Sema Ankan. Ankara, 1993.

Seyâhatnâme-i hümayûn. [İstanbul], [1262/1846].

Sırrı (esbak mâbeyn mütercimlerinden). "Saray İdaresinin İçyüzü". *Vakit*. sayı 2466 vd. R 1343/Kasım 1924 [Bu tefrikanın bütün yazılarına ulaşılammıştır. Krş. Hasan Duman, *Katalog*, II, 913-5, no. 2339].

Sirer, Münir. "II. Wilhelm'in II. Abdülhamid'i Ziyaretine Dair Bir Belge". *HTM*. CLVI (Aralık 1977): 63-72.

- Slade, Adolphus. *Records of travels in Turkey, Greece, &c. and of a cruise in the Black Sea with the Capitan Pasha in the years 1829, 1830, and 1831*. 2 c. Londra, 1833.
- Smith, Albert. *A month at Constantinople*. Londra, 1850.
- Smith, Colin L. *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891*. Oxford, 1979.
- "Son Halife Abdülmecid'in Türkiye'den Ayrılışı". *TT*. LXIII (Mart 1989): 38.
- Spitzer, Sigmund. "Am Hofe Sultan Abdul Medjid's". Yay. Th. Gomperz. *Deutsche Rundschau*. LXXXIX (1899): 115-28.
- Spry, William [James] [Joseph]. *Life on the Bosphorus, doings in the city of the Sultan; Turkey, past and present*. Londra, 1895.
- Stern, Bernhard. *Abdul Hamid II: seine Familie und sein Hofstaat*. Budapeşte, 1901.
- Jungtürken und Verschwörer: Die innere Lage der Türkei unter Abdul Hamid II*. Nach eigenen Ermittlungen und Mittheilungen osmanischer Parteiführer. Leipzig, 1901.
- Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei*. Mit Berücksichtigung der moslemischen Nachbarländer und der ehemaligen Vasallenstaaten. 2 c. Berlin, 1903.
- Der Sultan und seine Politik: Erinnerungen und Beobachtungen eines Journalisten*. Leipzig, 1906.
- Süleyman Paşa. *Hiss-i inkılâb yahud Sultan Abdülaziz'in hal'i ile Sultan Murâd-ı hâmisin cülusu*. İstanbul, 1326/1908 [telif 1293/1876].
- "Sultan Aziz'in Mabeyin Başkâtibi Atf Bey'in Hatıraları". Yay. Mithat Sertoğlu. *HTM*. XII (Ocak 1966): 89-93.
- "Sultan Mecid'in Mabeyin Başkâtibi Atf Bey'in Hatıraları". Yay. Mithat Sertoğlu. *HTM*. VII (Ağustos 1965): 29-34; VIII (Eylül 1965): 26-31; IX (Ekim 1965): 41-46; XI (Aralık 1965): 65-72.
- Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretlerinin cülusu, kılınç kuşanması âlây-ı vâlâsı*. İstanbul, 1325.
- "Surre-i hümayun gönderme töreni". *TT*. XVIII (Haziran 1985): 17-21.
- Şahin, Mustafa. "Reşid Paşa'nın Notlarından: II. Abdülhamid'in Son Günleri ve Ölümü". *TT*. XCII (Ağustos 1991): 27-31.
- Şakir, Ziya. *Sultan Hamid'in Son Günleri*. İstanbul, 1943.
- Tahsin Paşa. *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*. İstanbul, 1931.
- "Taktidi seif: die feierliche Säbelumgürtung Abdul Medschids". *Europa: Chronik der gebildeten Welt*. III (1839): 460-6.
- Tansel, Fevziye Abdullah (Yay.). *Namık Kemal'in Mektupları*. 2 c. Ankara, 1967-9.
- Tansu, Samih Nafiz. *Madalyonun Tersî*. İstanbul, 1970.
- Tarcan, Selim Sırrı. *Hatıralarım*. İstanbul, 1946.
- Temple, Grenville. *Travels in Greece and Turkey*. 2 c. Londra, 1836.
- Teplý, Karl (Yay.). *Kaiserliche Gesandtschaften ans Goldene Horn*. Stuttgart, 1968.
- [Tevfik Bey]. "Sultan Reşad'ın Başmabeyincisi Tevfik Bey'in Günlük Notları". Yay. Ş.K. *HTM*. LXXII (Ocak 1971): 14-19; LXXIII (Şubat 1971): 29-34; LXXIV (Mart 1971): 74-78; LXXV (Nisan 1971): 64-69; LXXVI (Mayıs 1971): 75-80; LXXVII (Haziran 1971): 78-83; LXXVIII (Temmuz 1971): 77-82.
- Tevkii Abdurrahman (Paşa). "Kanunname-i âl-i Osman". *Milli Tefebbular Mecmuası*. II (1331): 497-544.
- Thouvenel, Edouard. "Constantinople sous Abdul-Medjid". *Revue des deux mondes*. 4e série, XXI (1840): 68-89.
- Tinayre, Marcelle. *Notes d'une voyageuse en Turquie*. Paris, 1910.
- Tugay, Asaf. *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*. 2 c. İstanbul, I: [t.y.], II: 1962.

- Türkgeldi, Ali Fuad. *Görüp İşittiklerim*. Ankara, 1949.
- Ubcini, Jean Henri Abdolonyme. *La Turquie actuelle*. Paris, 1855.
- Ülkütaşır, M. Şakir. "İstibdat Devrinden Bir Hatıra: Bomba Olayı". *HTM*. CLXX (Şubat 1979): 65-68.
- Ünüvar, Safiye. *Saray Hatıralarım*. İstanbul, 1964.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. *Saray ve Ötesi: Son Hatıralar*. 3 c. İstanbul, 1940-1.
- Vambéry, Arminius. "Personal recollections of Abdul Hamid II and his court: the sultan as a private man and a politician". *Nineteenth Century and After*. I: LXV/388 (1909): 980-93; II: LXVI/389 (1909): 69-88.
- Story of My Struggles: the Memoirs of Arminius Vambéry*. 2 c. Londra, 1904.
- Vane, C.W. *A steam voyage to Constantinople, by the Rhine and the Danube, in 1840-41*. c. I. Londra, 1842.
- Vasıf Bey. "Sultan Hamid'in Muhafızıydım". *HTM*. XXIII (Aralık 1966): 24-29; XXIV (Ocak 1967): 78-83; XXV (Şubat 1967): 28-32.
- [Verninac, Raymond]. *Relation de l'audience d'admission chez le Grand Visir du Citoyen Raymond Verninac envoyé extraordinaire de la République Française près la Porte Ottomane*. Constantinople, [1795].
- "Visite de S.M. le Sultan à l'ambassade française". *Revue de l'Orient*. ys. III (1856): 158-9.
- Walsh, R. *A Residence at Constantinople during a period including the commencement, progress, and determination of the Greek and Turkish revolutions*. 2 c. Londra, 1838.
- White, Charles. *Three years in Constantinople; or, domestic manners of the Turks in 1844*. 3 c. Londra, 1845.
- Woods, Henry C[harles]. *Spun yarn from Strands of a Sailor's Life Afloat and Ashore*. 2 c. Londra, 1924.
- [Türkiye Anıları 1869-1909. çev. Fahri Çoker. İstanbul, 1976].
- Washed by Four Seas: an English Officer's Travels in the Near East*. Londra - Leipzig, 1908.
- Zachariä, E. *Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838*. Heidelberg, 1840.
- [Ziya Bey]. *Verâset-i saltanat-ı seniyye hakkında Kıbrıs mutasarrıf-ı sâbıkı Ziyâ Paşa Beyefendinin iki mektubu*. İstanbul: 1285/1868.
- Zographos, Xenophon, M. le Dr. *Les derniers jours de S.M. le Sultan Abdul-Medjid: sa maladie et sa mort*. Paris, 1892.

VI. OSMANLI SARAYI VE TARİHİ HAKKINDA ARAŞTIRMALAR

- Abou-el-Haj, Rifa'at. "Ottoman diplomacy in Karlowitz". *Journal of the American Oriental society*. LXXXVII (1967): 498-512.
- Abu Manneh, Butrus. "The Sultan and the Bureaucracy: the Anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa". *Journal of Middle East studies*. XXII (1990): 257-74.
- Ağırakça, Ahmet. "Osmanlılarda İlk Cülûs Merasimi". *Türk Kültürü*. XXIV/282 (1986): 635-41.
- Ahışhalı, Recep. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. yüzyıl)*. İstanbul, 2001.
- Ahmed Rasim. *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*. 4 c. İstanbul, 1326-30/1908-12.
- Tarih ve Muharir*. İstanbul, 1339/1921.
- Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda Kölelik - Cârîyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul, 1995.
- Aksüt, Ali Kemâlî. *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*. İstanbul, 1944.
- Akşin, Sina. "Osmanlı Sarayının Yapısı ve İşlevleri". *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 22-26 Eylül 1986. V (Ankara, 1994): 2065-82.
- (Yay.) *Türkiye Tarihi*. III-IV. İstanbul, 1989.

- Aktepe, Münir. "Abdülhamid'in Coblenz Seyahati Anıları ve II. Wilhelm'in İstanbul'u Ziyareti". *BTTD*. VI (Mart 1968): 32-34.
- "Nâdir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında". *Tarih Dergisi*. (1975): 113-22.
- Akıyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*. İstanbul, 1993.
- Mümin ve Müsrif bir Padişah Kızı: Refia Sultan. İstanbul, 1998.
- Alderson, A.D. *The Structure of the Ottoman Dynasty*. Connecticut, 1982.
- Algar, Hamid; A. Raymond. "Shadd". *EP*. IX (1997): 166-69.
- Ali Emiri. "Mü'essis-i bünyân-ı saltanat Osman Gazi hazretlerinin Seyyid Edebali hazretlerine dâmâd olması ve bu münâsebet-i mübâreke ile devlet-i muazzama-i Osmâniyye'de kılıç kuşanmak merâsimi". *Tarih ve Edebiyyât*. XX (1335/1919): 453-76.
- Altındağ, Ülkü. "Dârüssaâde". *DİA*. IX (1994): 1-3.
- "Has Oda Teşkilatı". *Türk Etnografya Dergisi*. XIV (1974): 97-113.
- Alus, Sermet Muhtar. "Eski Rütbelere, Elkaplara, Nişan ve Madalyalara". *RTM*. XXXIII (Eylül 1952): 1736-9.
- İstanbul Kazan Ben Keççe*. Yay. Necdet Sakaoglu. İstanbul, 1995 (1938-39 gazete yazıları derlemesi).
- İstanbul Yazıları*. Yay. Erol Erdinç, Faruk İdikan. İstanbul, 1994. (1940'lardaki yazıların derlemesi).
- And, Metin. "Sultan Aziz'in Londra Seyahati". *HTM*. XXXIV (Kasım 1967): 14-19.
- Artuk, Cevriye ve İbrahim Artuk. *Osmanlı Nişanları*. İstanbul, 1967.
- Atalar, Münir. *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*. Ankara, 1991.
- Atasoy, Nurhan. "Hırka-i saadet". *DİA*. XVII (1998): 374-7.
- "Khırka-yı sherif". *EP*. V (1986): 18-19.
- "Lihya-i sherif". *EP*. V (1986): 761.
- "Aus dem Leben des vorigen Sultans". *Das Neue Europa* (1853): 558-9, 716-7.
- Aydın, Hilmi. "Topkapı Sarayındaki Osmanlı Padişah Kılıçları". *Osmanlı*. XI (1999): 561-72.
- Ayhan [Arif Oruç]. *Sultan Abdülaziz Nasıl Hal Edildi, Nasıl İntihar Etti?* 2 c. İstanbul, 1927.
- Azam. Victor. *L'avènement d'Abdul-Azis - avenir de l'Empire ottoman*. Paris, 1861.
- Babinger, Franz. *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig, 1927. (GOW)
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis ve Edhem Eldem (Yay.). *De la révolution française à la Turquie d'Atatürk. La modernisation politique et sociale. Les lettres, les sciences et les arts. Actes des colloques d'Istanbul* (10-12 Mai 1989). İstanbul, 1990.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis ve Sinan Kuneralp, Frédéric Hitzel. *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*. İstanbul, 1991.
- Bailey, Frank Edgar. *British Policy and the Turkish Reform Movement: a Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*. New York, 1970.
- Baillie, Neil B.E. *Is the sultan of the Turks the caliph of the Mussulmans and successor of the Prophet?* Londra, 1877.
- Bamberg, Felix. *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens*. Berlin, 1888.
- Bardakçı, Murat. *Son Osmanlılar: Osmanlı Hanedanının Sürgün ve MirasÖyküsü*. İstanbul, 1991.
- Şahbaba: Osmanogullarının Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı*. İstanbul, 1998.
- Baçoğlu, Hasan Tuncay. *İslam Hukukunda Bey'at*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.

- Baumgart, Winfried. *Der Friede von Paris 1856*. Münih-Viyana, 1972.
- Bayraktar, Nedret. "Sultan II. Abdülhamid'e Gelen 25. Cülûs Hediye Defteri". *TT*. XXI (Eylül 1985): 12-19.
- Bayur, Hikmet. "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler". *Belleten*. XC (1959): 267-85.
- Becker, C.H. "Barthold's Studien über Kalif und Sultan - besprochen und im Auszuge mitgeteilt". *Der Islam*. VI (1916): 350-412.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul, [1978].
- Beylerbeyi Sarayı. TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını. İstanbul, 1993.
- Bozdağ, İsmet. "Abdülhamid'in Anıları". *TT*. CVIII (Aralık 1992): 2.
- Harem Penceresinden Sultan Abdülhamid*. İstanbul, '1995.
- Bozkurt, Nebi. "Mukaddes Emânetlerin Tarihi ve Osmanlı Devletine Intikâli". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XIII-XV (1997): 7-26.
- Brown, Constantine. "The Tragicomic Exit of the Osman Dynasty: How the Caliph and His Family, Exiled by Angora, Departed from Their Imperial Palaces". *Asia*. XXIV (Haziran 1924): 449-53, 492-94.
- Brunswick, Benoît. *La succession au trône de la Turquie*. Paris, '1872.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamid II: 1877-1882". *Die Welt des Islams*. XXXVI/1 (Mart 1996): 59-89.
- Byrne, Leo Gerald. *The great ambassador: a study of the diplomatic career of the Right Honourable Stratford Canning, K.G., G.C.B., Viscount Stratford de Redcliffe, and the epoch during which he served as the British ambassador to the Sublime Porte of the Ottoman Sultan*. Ohio, [1964].
- Cenkmen, Emin. *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri*. İstanbul, 1943.
- Christmas, Henry. *The Sultan of Turkey, Abdul Medjid Khan: a brief memoir of his life and reign*. Londra 1854.
- Cunningham, Allan. "Stratford Canning and the Tanzimat". Polk ve Chambers (Yay.) içinde: 245-64.
- Çalışkan, Filiz. "Defter-i Teşrifat". *DİA*. IX (1994): 94.
- Osmanlı Devletinde Teşrifatçılık ve Teşrifat Kalemi*. Yüksek lisans tezi: İstanbul Üniversitesi, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, 1989.
- Çetiner, Yılmaz. *Son Padişah Vahdettin*. İstanbul, '1993.
- Çiğ, Kemal. *Mukaddes Emanetler*. İstanbul, 1966.
- The costume of Turkey = Costume de la Turquie*. Londra, 1804.
- Dakhia, Jocelyne, Lucette Valensi. "Le spectacle de la cour: éléments de comparaison des modes de souveraineté au Maghreb et dans l'Empire ottoman". *Soliman le magnifique et son temps. Actes du colloque de Paris, Galeries nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990*. Yay. Gilles Veinstein. Paris, 1992: 145-57.
- Danişmend, İsmail Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. III-IV. İstanbul, 1972.
- "Osman Gazi'nin Nesep ve Hüviyeti". *Türklük*. III (Haziran 1939): 207-23.
- Davison, Roderic H. *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. New York, 1973.
- Deringil, Selim. "Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törenselleşen Doku: 'Görünmeden Görünmek'". *TB*. LXII (1993): 34-55.
- "II. Adülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde 'İmaj' Saplantısı". *Sultan II. Abdülhamid Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992 - Bildiriler*. İstanbul, 1994.

- "The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire 1808 to 1908". *Comparative Studies in Society and History*. (Ocak 1993): 1-27.
- "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmi Müzik". *Defter*. XXII (1994): 31-37.
- "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Gelenegin İcadı', 'Muhayyel Cemaat' ('Tasarlanmış Topluluk') ve Panislamizm". *TB*. LIV-LV (1991): 47-64.
- The Well-protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*. Londra - New York, 1998.
- Devereux, Robert. *The First Ottoman Constitutional Period: a Study of the Midhat Constitution and Parliament*. Baltimore, 1963.
- Dilger, Conrad. *Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*. Münih, 1967. Tanıtma yazısı: Arthur Leon Horniker. *Balkan Studies*. XV/1 (1974): 147-52.
- Djemeleddin Bey. *Sultan Murad V: the Turkish dynastic mystery 1876-1895*. Londra, 1895.
- Dorys, Georges. *The Private life of the sultan of Turkey*. Çev. Arthur Hornbow. Londra - New York, 1901.
- Douin, Georges. *Histoire du règne du Khédive Ismail*. 3 c. Roma - Kahire, 1934-36.
- Duman, Hasan. *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, 1828-1928. 3 c. Ankara, 2000.
- Eichmann, F. *Die Reformen des osmanischen Reiches, mit besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*. Berlin, 1858.
- Eldem, Sedat Hakkı ve Feridun Akozan. *Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma*. [İstanbul], [1981].
- [Eliot, Charles] (Odysseus). *Turkey in Europe*. Londra, 1900.
- Engelhardt, Ed. *La Turquie et le Tanzimat ou histoire des réformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours*. 2 c. Paris, 1882-4.
- Enault, Louis. *Constantinople et la Turquie*. Paris, 1855.
- Eren, A. Cevad. "Selâmlık". *İA*. X (1967): 335-7.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 c. İstanbul, 1977.
- Ertuğ, Zeynep Tarm. "Edirne'de Yapılan Son Cülüs Töreni". *Edirne: Serhattaki Payitaht*. Yay. Emin Nedret İşli, M. Sabri Koz. İstanbul, 1998. S. 161-5.
- XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülüs ve Cenaze Törenleri. Ankara, 1999.
- "Osmanlı Devlet Teşrifatında Hırka-i Şerif Ziyareti". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. XVI (1998): 37-45.
- Etingü, Turgut. "Sultan Hamid'in Mobilyası". *HTM*. XV (Nisan 1966): 77-79.
- "Eugenie'nin İade-i Ziyareti". *TT*. XIII (Ocak 1985): 5-9.
- Fadeeva, I.E. "Redkaja rukopis' iz sobraniya LO IVAN SSSR o pridvornom etikete osmanskich sultanov (XVII v.)". *Pis'mennye pamyatniki i problemy istorii kul'tury narodov Vostoka*. Leningrad, 30.II.-1.IV.1976: XII godicnaja naucnaja sessija LO IVAN SSSR. I. Moskva, 1977. S. 145-48.
- Farah, Caesar. "Reassessing Sultan Abdülhamid II's Islamic Polity". *Archivum Ottomanicum*. XIV (1996-7): 191-212.
- Faroghî, Suraiya. *Herrscher über Mekka*. Münih, 1990.
- "Die Legitimation des Osmanensultans: zur Beziehung von Religion, Kunst und Politik im 16. und 17. Jahrhundert". *Zeitschrift für Türkeistudien*. II (1989): 49-67.
- Findley, Carter V. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*. Princeton, 1980.

- Fletcher, Joseph. "Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire". *Harvard Ukrainian Studies. Eucharisterion: Essays Presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*. Yay. Ihor Şevcenko, Frank E. Sysyn. III-IV/1 (Harvard, 1980): 236-51.
- Frémont, P. *Abd ul-Hamid et son règne*. Paris, 1895.
- Fuchs, H. "Mawlid". *Enzyklopedie des Islam*. III (1936): 489-91.
- Ganem, Halil. *Les sultans ottomans*. 2 c. Paris, 1901-02.
- Georgeon, François. "Le Sultan caché: réclusion du souverain et mise en scène du pouvoir à l'époque de Abdülhamid II (1876-1909)". *Turcica* XXIX (1997): 93-123.
- Giese, Friedrich. "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause". *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*. Yay. F. Kraelitz, P. Wittek, II 1923-26 (tıpkıbasım 1972). S. 248-56.
- Gibb, H.A.R. "Lutfi Pasha on the Ottoman Caliphate". *Oriens*. XV (1962): 287-95.
- Gilson, Adrian. *The Czar and the sultan or, Nicholas and Abdul Medjid: their private lives and public actions*. Londra, 1853.
- Girgin, Kemal. *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (teşkilât ve protokol)*. Ankara, 1994.
- Giz, Adnan. "XIX. Asırda İstanbul'u Ziyaret Eden Batılı Prensler ve Hükümdarlar". *HTM*. XXXIX (Şubat 1969): 22-27; L (Mart 1969): 52-55.
- "Osmanlı Şehzâdelerinin Hazin Romanı". *HTM*. CLXII (Haziran 1978): 20-27; CLXIII (Temmuz 1978): 15-24; CLXIV (Ağustos 1978): 26-35.
- "Padişah Kızlarının Oğulları Yaşatılmaz mıydı?" *HTM*. XLII (Temmuz 1968): 10-13.
- Göztepe, Tark Mümtaz. *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*. İstanbul, 1994.
- Groot, A.H. de. "Marâsim (in the Ottoman Empire)". *El*. VI (1991): 529-32.
- Gülersoy, Çelik. *İstanbul Görünümleri: Dolmabahçe*. İstanbul, 1984.
- Günyol, Vedat. "Kılıç Alayn". *İA*. VI (1977): 678-9.
- Hagen, Fr. von. *Geschichte der orientalischen Frage*. Frankfurt a.M., 1877.
- Haim Nahoum Eff[endi] (Yay.) *Recueil de firmans impériaux ottomans adressés aux valis et aux khédives d'égypte 1006 H.-1322 H. (1597 J.-C.-1904 J.-C.)*. Kahire, 1934.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. 10 c. Pest, 1827-35 (tıpkıbasım Graz, 1963). (GOR)
- Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*. 2 c. Viyana, 1815.
- "Ueber die rechtmässige Thronfolge nach den Begriffen des moslimischen Staatsrechtes besonders in Bezug auf das osmanische Reich". Vorgetragen in der öffentlichen Sitzung der Akademie den 25. August 1841. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften*, III. Bd., Abth. III [Viyana], [1841?].
- Haslip, Joan. *The Sultan: the Life of Abdul Hamid II*. Londra, 1973.
- Haslup, Frederick W. *Christianity and Islam under the Sultans*. 2 c. Oxford, 1929.
- "Turkish History and Folk-legend". *The Annual of British School at Athens*. XIX (1912-13, ıtkıbasım 1978): 208-20.
- Hecquard, Charles. *La Turquie sous Abdul-Hamid II*. Brüksel, 1901.
- Heper, Metin. *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*. Ankara, 1974.

Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme. İstanbul, 1977.

Herbette, Maurice. *Une ambassade turque sous le Directoire*. Paris, 1902.

"Herr Barrachin und die Pforte". *Das Ausland: Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*. XXIV/313 (1841): 1249-50.

Heyd, Uriel. "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II". *Studies in Islamic History and Civilization*. Londra, 1961.

Hirszowicz, L. "The Sultan and the Khedive, 1892-1908". *Middle Eastern Studies*. VII/3 (1972): 287-311.

Hourani, Albert. "Ottoman Reform and the Politics of Notables". *The Emergence of the Modern Middle East*. Londra, 1990. s. 36-66.

Hurewitz, J.C. "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: the Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century". *Belleten*. XXV/99 (1961): 455-66.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (Yay.). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul, 1994.

Imber, Colin. "The Ottoman Dynastic Myth". *Turcica*. XIX (1987): 7-27.

"Süleyman as Caliph of the Muslims: Ebus-Suud's Formulation of Ottoman Dynastic Ideology". *Soliman le magnifique et son temps. Actes du colloque de Paris, Galeries nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990*. Yay. Gilles Veinstein. Paris, 1992. S.179-84.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Sadrazamlar*. 4 c. İstanbul, 1982.

"Sultan Abdülhamid'e Dair". *HTM*. CLII (Ağustos 1977): 44-53.

"Sultan Abdülaziz'e Dair". *TTEM*. 9 <86> (Mayıs 1341/1925): 177-95.

İnalçık, Halil. "Adaletnameler". *Belgeler*. II (1965): 49-145.

"Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity". *Princeton Papers in Near Eastern Studies*. I (1992): 49-72.

"Kānūnnāme". *EP*. IV (1990): 562-6.

"Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. XIV/1 (1959): 69-94.

"Osmanlı Padişahı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. XIII/4 (1958): 68-79.

İpşirli, Mehmet. "Elçi". *DİA*. XI (1995): 3-15.

"Eman". *DİA*. XI (1995): 77-79.

"Osmanlılarda Cuma Selâmı (Halk-Hükümdar Münâsebetleri Açısından Önemi)". *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. İstanbul, 1991. S. 459-71.

İrez, Feryal. "Kaiser Wilhelm'in İstanbul'u Ziyareti ve Şale Kasrı Hümayunu". *TT*. LXXIII (Ocak 1990): 11-16.

"Saray Yaşamında 'Batı'nın 'Doğu'su". *TT*. LXV (Mayıs 1989): 29-34.

"Tamirhâne-i Hümayun ya da Abdülhamid'in Marangozluğu". *TT*. XXXIV (Ekim 1986): 9-12.

"Yabancı Konukları Ağırlamak". *TT*. LXVIII (Ağustos 1989): 12-18.

"İstanbul'da bir İmparatoriçe". *HTM*. XXX (Temmuz 1967): 14-19.

Jacob, Ilse. *Beziehungen Englands zu Rußland und zur Türkei in den Jahren 1718-1727: eine historisch-diplomatische Studie*. Basel, 1945.

Jorga, N[icholas]. *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*. Gotha, 1908-13.

(Iorga). *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen - pour faire suite aux "voyageurs français dans l'Orient européen"*. Paris, 1928.

- Jucherau de Saint Denys, A. de. *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808; précédées d'observations générales sur l'état actuel de l'Empire ottoman*. Paris, 1819.
- Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: the Construction of the Ottoman State*. Berkeley [v.b.y.], 1995.
- "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri". *Eyüp: Dün/Bugün*. Sempozyum 11-12 Aralık 1993. Haz. Tülay Artan. İstanbul, 1994.
- Karaca, Filiz. "İn'âm". *DİA*. XXII (2000): 259-60.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. V-VIII. Ankara, 1983.
- Karateke, Hakan T. "II. Abdülhamid Devrinde Mabeyn-i Hümayun-ı Mülûkâne Kitabet Dairesi". *TT*. CLXIX (Ocak 1998): 50-54.
- "Einige Bemerkungen zu den osmanischen Insignia Imperialia—insbesondere des 19. Jahrhunderts". *Scripta Ottomanica et Res Altaicae: Festschrift für Barbara Kellner-Heinkele zu ihrem 60. Geburtstag*. Wiesbaden, 2002. S. 195-208.
- "In-stabilitas loci: Wie mobil waren die osmanischen Sultane?". (Basılacak).
- "Interpreting Monuments: Charitable Buildings, Monuments, and the Construction of Collective Memory in the Ottoman Empire". *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. XCI (2001): 183-99.
- "Opium for the Subjects? Religiosity as a Legitimizing Factor for the Ottoman Sultan". *Legitimizing the Order: Ottoman Rhetorics of State Power*. (Baskıya hazırlanıyor).
- "Osmanlı Devletinde 'Adet-i Kadime' Üstüne". *Journal of Turkish Studies*. XXIII: Hasibe Mazioğlu Armağanı III (1999): 117-33.
- Kitsikis, Dimitri. "Le concept ottoman de relations internationales et le service diplomatique ottoman au dix-neuvième siècle". *Aspects of Ottoman History. Papers from CIEPO IX, Jerusalem*. Yay. A. Singer; A. Cohen. Kudüs, 1994. S. 169-75.
- Kober, August Heinrich. *Europäische Fürstenthöfe damals, zwischen Donau und Bosphorus*. Frankfurt, 1938.
- Koçu, Reşad Ekrem. *İçinde Geçen Vak'alar, Eski Saray Hayatı ve Teşkilâtı ile Beraber Adım Adım, Köşe Köşe Topkapı Sarayı*. İstanbul, [t.y.].
- Koçak, Cemil. *II. Abdülhamid'in Mirası*. İstanbul, 1990.
- Koloğlu, Orhan. *Abdülhamid Gerçeği*. İstanbul, 1987.
- Basınıımızda Resim ve Fotoğrafın Başlaması*. İstanbul, 1992.
- İlk Gazete İlk Polemik: Vekayi-i Mısıryye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması*. Ankara, 1989.
- Takvimi Vekayi: Türk Gazeteciliğinin 100. Yılı*. Ankara, [1981].
- Kornrumpf, Hans-Jürgen; Jutta Kornrumpf. *Fremde im Osmanischen Reich: 1826-1913. Bio-bibliographisches Register*. Stutensee, 1998.
- Köprülü, M. Fuad. "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri". *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*. I (1938): 165-298.
- Köseoğlu, Cengiz. "II. Abdülhamid'in Satılan Mücevherleri". *TT*. XXIX (Mayıs 1986): 32-33.
- Kramers, J.H. "Kıldj Alayı". *Enzyklopedie des Islam*. II (1927): 1081.
- "Salamlik". *Enzyklopedie des Islam*. IV (1934): 101-2.
- Kreiser, Klaus. "İstanbul, die wahre Stadt der Muslime: Betrachtungen zu den Gräbern der osmanischen Sultane und zur politischen Verwendung von Gräbern durch die Dynastie". *İslâm Dünyasının Mezarlıkları ve Defin Gelenekleri*. c. II. Ankara, 1996. S. 9-21.

- "Public Monuments in Turkey and Egypt 1846-1916". *Muğarnas*. XIV (1997): 103-17.
- Kasım Kufralı, "Cuma", *İA*. III (1977): 227-9.
- "Hırka-i Şerif". *İA*. V (1977): 450-52.
- Knappert, J. "Mawlid". *EP*. VI (1991): 895-97.
- Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*. İstanbul, 1999.
- Kuntay, Mithat Cemal. *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*. 2 c. İstanbul, 1944-9.
- Küntzer, Karl. *Abdul Hamid II. und die Reformen in der Türkei*. Dresden - Leipzig, 1897.
- Kuran, Ercüment. "Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri". *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri* içinde, 107-111.
- Kurdakul, Necdet. "İkinci Meşrutiyet'in İlanından Sonra Bir Ziyafet Olayı". *TT*. XV (Mart 1985): 41-43.
- Kütükoğlu, Mübahat. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması". *Türk Kültürü Araştırmaları*. XXVII/1-2 (1989): 199-231.
- Lane-Poole, Stanley. *The Life of the right honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*. 2 c. Londra, 1888.
- Turkey*. New York, 1888.
- Lauer, Reinhard ve Hans Georg Majer (Yay.). *Höfische Kultur in Südosteuropa*. Göttingen, 1994.
- Lefebvre, A. "Mahmoud et Méhémet Ali". *Revue des deux mondes*. 4e série, XVIII (1839): 474-516.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. Londra, 1968.
- "The Impact of French Revolution on Turkey". *Cahiers d'histoire mondiale*. I (1953): 105-25.
- "The Ottoman Empire in the Mid-Nineteenth Century: a Review". *Middle Eastern Studies*. 1/3 (Nisan 1965): 283-95.
- Lusignion, Annie de. *The Twelve years' reign of his imperial majesty Abdul Hamid II - Sultan of Turkey*. Londra, 1889.
- Mahir, Banu. "Türk Minyatürlerinde Hil'at Merasimleri". *Belleten* LXIII/238 (Aralık 1999 [2000]): 745-54.
- Majer, Hans Georg. "Traditionsbildung und Tradition im osmanischen Herrscherhaus". Lauer ve Majer (Yay.) içinde, 153-73.
- Malcolm-Smith, E.F. *The Life of Stratford Canning (Lord Stratford de Redcliffe)*. Londra, 1933.
- Mansel, Philip. *Constantinople*. Londra, 1995.
- Sultans in Splendour*. Londra, 1988.
- Mardin, Ebül'ulâ. *Huzur Dersleri*. c. I. İstanbul, 1951.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul, 1986.
- Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1). İstanbul, 1991.
- Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4). İstanbul, 1992.
- Margoliouth, David. "The Relics of the Prophet Mohammed". *Moslem World*. XXVII (1968): 20-27.
- "Turkish Diplomacy in the 18th Century". *Moslem World*. VII (1917): 36-54.
- McCullagh, Francis. *The Fall of Abdulhamid*. Londra, 1910.
- Mehmed Memduh. *Haller ve İclâslar*. İstanbul, 1329/1911.
- Mir'ât-ı Şu'unûd*. İzmir, 1328/1910 [telif ~ 1300/1882-3].
- Mehmed Refik. "Enderun-ı Hümayun Devâ'ir-i Âliyesinden Arz Odası". *TOEM*. XXXVIII (1334/1916): 110-16.
- "Mevlî Alayı". *DBİstA*. V (1994): 431.

- Mısıroğlu, Kadir. *Osmanoğulları'nın Dramı*. İstanbul, 1992.
- Milli Saraylar Arşivi. İstanbul, 1996.
- Milli Saraylar 1992. Ankara, 1992.
- Milli Saraylar 1993. Ankara, 1993.
- Millingen, Frederick (Osman-Seify-Bey). *La Turquie sous le règne d'Abdul-Aziz (1862-1867)*. Paris, 1868.
- La Mort d'Abdul-Medjid - dernier jour de l'empire ottoman*. Paris, 1861.
- Muhammad Harb. *Es-Sultân Abdul-Hamid es-Sâni: Âhir es-selâtin el-Osmâniyyin el-Kibâr (1842-1918)*. Di-maşk, 1990.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netayicü'l-Vukuat*. Yay. Neşet Çağatay. IV blm., 2 c. Ankara, 1992.
- Naff, Thomas. "Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends". *Studies in Eighteenth Century Islamic History*. Yay. Thomas Naff, Roger Owen. Illinois, 1977. s. 88-107.
- "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807". *Journal of the American Oriental Society*. LXXXIII (1963): 295-315.
- Necipoglu, Gülrü. *Architecture, Ceremonial and Power: the Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Cambridge - Massachussets - Londra, 1991.
- "Dynastic Imprints on the Cityscape: the Collective Message of Imperial Funerary Mosque Complexes in Istanbul". *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*. c. II. Ankara, 1996. s. 23-36.
- "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry". *The Art Bulletin*. LXXI/3 (Eylül 1989): 401-27.
- Neumann, Christoph K. *Das indirekte Argument: ein Plädoyer für die Tanzimât vermittels der Historie; die geschichtliche Bedeutung von Ahmed Cevdet Paşas Ta'rih*. Münster - Hamburg, 1994.
- Noyan, Bahri S. "Yalılıköşkü Kayıkhane ve Saltanat Kayıkları". *HTM*. LVI (Eylül 1969): 72-76.
- Nutku, Emrullah. "Türkiye'de İlk Resmi Balo". *HTM*. CXXVIII (Ağustos 1975): 82-85.
- d'Ohsson, Muradgea Ignace. *Tableau général de l'Empire othoman*. 7 c. Paris, 1787-1824.
- Orkon, Hüseyin Namık. "Osmanlıların Aslına Dair". *Türkük*. V (Ağustos 1939): 345-57.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul, 1987.
- "Der osmanische Hof im 19. Jahrhundert". Lauer ve Majer (Yay.) içinde, 246-50.
- Orgun, Zarf. "Kubbealtı ve Yapılan Merasim". *Güzel Sanatlar*. VI (1949): 91-108.
- "Osmanlı İmparatorluğunda Kaptan Paşalara ve Donanmaya Yapılan Merasim". *Tarih Vesikaları*. I/2 (Ağustos 1941): 135-44.
- "Osmanlı İmparatorluğunda Nâme ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim". *Tarih Vesikaları*. I/6 (Nisan 1942): 407-13.
- "Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak". *Tarih Vesikaları*. I/4 (Aralık 1941): 245-55; I/5 (Şubat 1942): 345-55.
- Oscanyan, C. *The Sultan and his people*. New York, 1857.
- Ö. O. "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati". *HTM*. XXVI (Mart 1967): 26-31.
- Öndeş, Osman. "Vahideddin Malta'da". *HTM*. LXXIV (Mart 1971): 36-38.
- Örik, Nahid Sırrı. *Abdülhamid'in Haremi*. İstanbul, 1989.
- "Son Şehzadenin Çapkınlıkları". *HTM*. CLXX (Şubat 1979): 32-35.
- Sultan Hamid Düşerken*. İstanbul, 1994.

Özcan, Abdülkadir. "Alkış". *D/İA*. II (1989): 470-1.

"Cülûs". *D/İA*. VIII (1993): 108-14.

"Cülûs ve Cülûsla İlgili Meseleler". *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. II (1995): 163-84.

"II. Mahmud'un Memleket Gezileri". Prof. Dr. Bekir Kütiükoğlu'na Armağan. İstanbul, 1991. S. 361-79.
Padişahın Portresi: Tesâvir-i âl-i Osman. İstanbul, 2000.

[Pakalın], Mehmed Zeki. "Eslâfta Bayram Tebrikâtı", *TOEM*. XXXVI (1916): 754-66.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. 3 c. İstanbul, 1978. (TDİ)

"Taklid-i Seyf". *Edebiyyât-ı Umumiyye Mecmuası*. LXXVI (1918): 847-52.

Pamukciyan, Kevork. "İkinci Sultan Mahmud'a dair Ermeni Harfli Türkçe Dört Manzum Medhiye". *Belleten* LIV/221 (Aralık 1990): 1053-71.

Parla, Jale. *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İstanbul, 1985.

Peirce, Leslie P. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York - Oxford, 1993.

Petrich, Walter. *Der osmanische Sultan: Versuch einer Einzeldarstellung nach dem osmanischen Staatsrecht*. Greifswald, 1919.

Politikos. *The Sovereigns and courts of Europe*. Londra, 1891.

Polk, William ve Richard Chambers (Yay.). *Beginnings of Modernization in the Middle East*. Chicago - Londra, 1968.

Pomiankowski, Joseph. *Der Zusammenbruch des ottomanischen Reiches: Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*. Viyana, 1928.

Prokesch-Osten, Anton Freiherr v. "Erinnerungen aus Constantinopel". *Deutsche Revue über das gesamte nationale Leben der Gegenwart*. IV/2 (Ocak-Mart 1880): 61-74.

Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des hellenischen Königreiches. Aus diplomatischem Standpunkte. V-VI. Viyana.

Raymond, A. bkz Algar, Hamid.

Reinhard, Ursula. "Die Musik am türkischen Hof im 17. Jahrhundert". Lauer ve Majer (Yay.) içinde: 174-204.

Rolland, Charles. *La Turquie contemporaine: hommes et choses*. Paris, 1854.

Rosen, Georg. *Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat vom Jahre 1856*. 2 c. Leipzig, 1866-67.

Rypka, J. "Über einen diplomatischen Streit zwischen Şâh Gahân und Stanbul". *Festschrift Moriz Winertitz*. Yay. Otto Stein, Wilhelm Gampert. Leipzig, 1933. s. 333-46.

Said Bey. *Sefirler ve Şehbenderler*. İstanbul, 1307/1899-90.

Sakaoglu, Necdet. "Bayram Alayı". *DBİstA*. II (1994): 99-101.

"Cuma Selamlığı". *DBİstA*. II (1994): 443-4.

"Hırka-i Saadet Ziyareti". *DBİstA*. IV (1994): 67-68.

"Huzur Dersleri". *DBİstA*. IV (1994): 98.

"Kılıç Alayları". *DBİstA*. IV (1994): 555-57.

"Seyyidlik Sarığı Sarmak". *TT*. XIV (Şubat 1985): 35-38.

Sanal, Haydar. "Türk Elçilik Törenleri". *HTM*. XII (Ocak 1966): 25-30.

"Türk Elçilik Törenleri: Elçi Peşrevi". *HTM*. XIII (Şubat 1966): 35-41.

- Sandalcı, Mert . *The Postcards of Max Fruchtermann*. İstanbul, 2000.
- Sarıcaoğlu, Fikret. *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*. İstanbul, 2001.
- Sax, Carl Ritter von. *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der 'orientalischen Frage' bis auf die Gegenwart*. Viyana, 1908.
- Schütze aus dem Topkapı Serail: das Zeitalter Süleymans des Prächtigen. Berlin, 1988.
- Schwiter, H[enri] de. *Trois sultans, d'Abdul-Azis à Abdul-Hamid*. Paris, 1900.
- Sertoğlu, Mithat. "Bilinen ve Bilinmeyen Taraflarıyla Sultan Abdülmecid". *HTM*. CXXV (Mayıs 1975): 7-13; CXXVI (Haziran 1975): 64-68.
- "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Halifeliğin Osmanlı Hanedanı'ndan Ayrılması Faaliyetleri". *BTDD*. XVIII (Mart 1969): 23-26.
- "Osmanlı Padişahlarının Elçi Kabul Töreni". *HTM*. CXV (Temmuz 1974): 13-17.
- "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Mevlid Alayı". *HTM*. CXXVI (Nisan 1976): 45-49.
- "Son Osmanlı Veliahdı ve Son Halife Abdülmecid Efendi". *HTM*. CXL (Nisan 1978): 11-17; CXLI (Mayıs 1978): 32-39; CXLII (Haziran 1978): 11-19.
- Sevengil, Refik Ahmet. *Türk Tiyatrosu Tarihi IV: Saray Tiyatrosu*. İstanbul, 1962.
- Shaw, Stanford. *Between Old and New: the Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*. Cambridge, 1971.
- "Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth-century Ottoman Reformers". Polk ve Chambers (Yay.) içinde: 29-39.
- ve Ezel Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. 2 c. Cambridge, 1977.
- Sirer, Münir. "V. Mehmed Reşad". *HTM*. CXL (Ağustos 1976): 10-19.
- Soysal, İsmail. *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri <1789-1802>*. Ankara, 1964.
- Springberg-Hinsen, Monika. *Die hila: Studien zur Geschichte des geschenkten Gewandes im islamischen Kulturkreis*. Würzburg, 2000.
- Spuler, Bertold. "Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)". *Jahrbuch für Kultur und Geschichte der Slaven*. ys. XI (1935): 53-115, 171-222, 313-66; *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas*. I (1936): 229-62, 383-440.
- Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989. İstanbul, 1990.
- Şakir, Ziya. *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler*. 2 c. İstanbul, 1943.
- Şehsuvaroğlu, Bedii. "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati". *BTDD*. I (Ekim 1967): 41-51.
- "Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'ye Dâir". *HTM*. CXIV (Haziran 1974): 13-16.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y. "Osmanlı Padişahlarının Kılıç Kuşanma Merasimi". *RTM*. VII (Temmuz 1950): 270-72.
- Sultan Aziz: Hususi, Siyasî Hayatı, Devri ve Ölümü*. İstanbul, 1949.
- "Taklid-i Seyf Merâsimi". *Sebilürreşâd*. XV/ 368 (1334): 79-80.
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. (Yay.) Murat Belge. 6 c. İstanbul, 1985-6.
- Tietz, Fr. v. "Sultan Mahmud II, der Reformator". *Das Ausland: Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*. XXII/213-18 (1839): 851-52, 856, 859-60, 864, 867, 871-72.
- Timur, Taner. "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati". *TT*. XI (Kasım 1984): 42-48; XII (Aralık 1984): 16-25.
- Toledano, Ehud R. *State and Society in Mid-Nineteenth-Century Egypt*. Cambridge, 1990.

- Tuğlacı, Pars. *Mehterhane'den Bando'ya = Turkish Bands of Past and Present*. İstanbul, 1986.
- Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi. İstanbul, 1981.
- Osmanlı Saray Kadınları / *The Ottoman Palace Women*. İstanbul, 1985.
- Turan, Ahmet N. "Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları". *Osmanlı Araştırmaları*. XIX (1999): 123-48.
- Turan, Şerafeddin. "II. Mahmud'un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı". *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri* içinde: 113-25.
- Tülbentçi, Feridun. "Sultan Abdülaziz ve Prenses Tevhide". *RTM*. II (1951): 1133.
- "Die Türkei vorden Reformen des jetzigen Kaisers". *Europa: Chronik der gebildeten Welt*. I (1836): 518-20.
- Tyan, E. "Bay'a". *ET*. I (1979): 1113-14.
- Uluçay, Çağatay. *Harem*. Ankara, 1985.
- "İstanbul'da XVIII.-XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair". *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*. IV (1958): 199-213.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul, 1979.
- Ülkütaşır, M. Şakir. "Türkiye'de İlk Balo". *HTM*. XVIII (Temmuz 1966): 40-41.
- Umut, Suha. "Belgelere Göre 5. Murad'ın Masonluğu". *TT*. XXXVIII (Ocak 1987): 36-39.
- "Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmi Marşlar (Padişah Marşları)". *TT*. XXXV (Kasım 1986): 5-9.
- [Urquhart, David]. *The Sultan Mahmud and Mehmed Ali Pasha*. Londra, 1835.
- Ursinus, Michael. "Osmanische Zeitungsmeldungen über eine Gesandtschaft aus Kokand an die Hofe Pforte, 1864-66". *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. LXXVI (1986): 315-22.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Asâkir-i Mansûre'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı âzâmın Takriri ve II. Mahmud'un Hatt-ı Hümayunu". *Belleten*. XVIII/70 (1954): 223-30.
- "1224 (1809) Senesinde Rus Seferine Gidecek Olan Kapukulu Ocaklarının İstanbul'dan Hareketleri Esnasında Teşrifat Mucibince Yapılan Merasim". *Belleten*. VII/25 (1943): 101-11.
- Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara, 1984.
- Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara, 1948.
- Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara, 1984.
- Valon, Alexis de. "La Turquie sous Abdul-Medjid: Constantinople, le sultan, la société en 1845". *Revue des deux mondes*. ys., XXII (1845): 177-214.
- Vatin, Nicolas. "Aux origines de pèlerinage à Eyüp des sultans ottomans". *Turcica*. XXVII (1995): 91-99.
- Wagner, Moritz. *Reise nach Persien und dem Lande der Kurden*. Leipzig, 1852.
- Wagner, R. *Moltke und Mühlbach zusammen unter dem Halbmonde*. Berlin, 1863.
- War and Peace: Ottoman-Polish Relations in the 15th-19th Centuries*. (Sergi kataloğu). İstanbul, 1999.
- Ward, Robert, Dankwart Rustow (Yay.). *Political Modernization in Japan and Turkey*. Princeton, 1964.
- [Werner, Franz von=] Murad Efendi. *Türkische Skizzen*. 2 c. Leipzig, 1878.
- Witteck, Paul. "Der Stammbaum der Osmanen". *Der Islam*. XIV (1924): 94-100.
- Wurm, Christian Friedrich. *Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage*. Leipzig, 1858.
- Yalçınkaya, Alâeddin. "Hâtırat-ı Sultân Abdülhamid Hân-ı Sâni: 'Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri' Üzerine". *TT*. CV (Eylül 1992): 57-62.
- Yavuz, Hulûsi. "Sadnâzam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilafeti". *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 22-26 Eylül 1986*. V. Ankara, 1994. s. 2083-107.

- Yerasimos, Stefanos. *Azgelismişlik Sürecinde Türkiye. II: Tanzimattan 1. Dünya Savaşına*. İstanbul, 1977.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*. VI. Gotha, 1859.
- Zirogeviç, Olga. "Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri". *BTDD*. IV (Ocak 1968): 45-49.
- Zürcher, Erik J. "Kosova Revisited: Sultan Reşad's Macedonian Journey of 1911". *Sevent-five Years of the Turkish Republic*. Yay. Sylvia Kedourie. Londra, 2000. S. 26-39.

VII. DİĞER SARAYLAR, HÜKÜMDARLAR VE MERASİMLER HAKKINDA KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

- Ackermann, Volker. "Staatsbegräbnisse in Deutschland von Wilhelm I. bis Willy Brandt". E. François [ve diğ.] (Yay.) içinde: 252-73.
- Alföldi, A. "Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe". *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts - Roemische Abteilung / Bullettino dell'istituto archeologico Germanico - Sezione Romana*. XXXIX (1934): 1-118.
- Al-Azmeh, Aziz. *Muslim Kingship: Power and the Sacred in Muslim, Christian, and Pagan Politics*. Londra - New York, 1997.
- Bak, János M. (Yay.). *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*. Berkeley [v.b.y.], 1990.
- Beattie, John M. *The English Court in the Reign of George I*. Cambridge, 1967.
- Bennet, Graham. *Dress Worn by Gentlemen at His Majesty's Court and on Occasions of Ceremony*. Londra, 1903.
- Birnbaum, N. "Monarchs and Sociologists: a Reply to Professor Shils and Mr. Young". *The Sociological Review*. ys [yeni seri]. III/1 (1955): 5-23.
- Bloch, Marc. *Les rois thaumaturges: étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*. Strasbourg, 1924.
- Blumler, J., J. R. Brown, A. J. Ewbank, T. Nossiter. "Attitudes to the Monarchy: Their Structure and Development during a Ceremonial Occasion". *Political Studies*. XIX (1971): 149-71.
- Boureau, Alain ve Claudio-Sergio Ingerflom (Yay.). *La Royauté sacrée dans le monde chrétien*. Paris, 1992.
- Bremen, Jan van ve D.P. Martinez (Yay.). *Ceremony and Ritual in Japan*. Londra - New York, 1995.
- Brown, Michèle. *Ritual of Royalty: the Ceremony and Pageantry of Britain's Monarchy*. Londra, 1983.
- Bryant, Lawrence M. *The French Royal Entry Ceremony: Politics, Society, and Art in Renaissance Paris*. Doktora tezi: Graduate College of the University of Iowa, 1978.
- Bumke, Joachim. *Höfische Kultur, Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*. Manih, 1997.
- Canard, Maurice. "Le cérémonial fatimide et cérémonial byzantin: essai de comparaison". *Byzantion*. XXI (1951): 355-420.
- Cannadine David. "Introduction: Divine Rites of Kings". Cannadine ve Price (Yay.) içinde: 1-19.
- ve Simon Price (Yay.). *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*. Cambridge, 1992.
- Coppet, Daniel de (Yay.). *Understanding Rituals*. Londra - New York, 1992.
- Ehalt, Hubert Ch. *Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft: der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*. Münih, 1980.

- Eichmann, Eduard. *Die Kaiserkrönung im Abendland*. 2 c. Würzburg: 1942.
- Elias, Norbert. *Die höfische Gesellschaft: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*. Frankfurt a.M., 1994.
- Epstein, Fritz T. *Die Hof- und Zentralverwaltung im Moskauer Staat und die Bedeutung von G. K. Kototichins zeitgenössischem Werk "über Rußland unter der Herrschaft des Zaren Aleksej Michajlovic" für die russische Verwaltungsgeschichte*. Yay. Günther Specovius. Hamburg, 1978.
- Errington, Shelly. *Meanings of Power in a South-east Asian Realm*. Princeton, 1985.
- François, Etienne, Hannes Siegrist, Jakob Vogel (Yay.). *Nation and Emotion*. Göttingen, 1995.
- Geertz, Clifford. "Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power". *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York, 1983. S. 121-46.
- Negara, *the Theatre State in Nineteenth Century Bali*. Princeton, 1980.
- Grabar, Oleg. *Ceremonial and Art at the Umayyad Court*. Doktora tezi: Princeton University, 1955.
- Godefroy, Theodore. *Le ceremoniel François ou description des ceremonies, rangs et seances, observées en France*. 2 c. Paris, 1649.
- Jackson, Richard A. *Vive le roi!: the French Coronation from Charles V to Charles X*. Chapel Hill - Londra, 1984. [Vivat rex: histoire des sacres et couronnements en France, 1364-1825, Strasbourg, 1984].
- Johnkton, James, Gregory King. *An Account of the ceremony of investing his electoral highness of Brandenburg with the order of the Garter performed at Berlin on the 6th of June, 1690*. Londra, 1690.
- Julius Bernhard von Rohr. *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der grossen Herren*. Yay. Monika Schlechte. Berlin, 1733 (Tıpkıbasım Weinheim, 1990).
- Hayden, Ilse. *Symbol and Privilege: the Ritual Context of British Royalty*. Tucson, 1987.
- Hilal al-sabi'. *Rusum dar al-Khilafah: the Rules and Regulations of the Abbasid Court*. Çev. Elic Salem. Beyrut, 1977.
- Hobsbawn, Eric ve Terence Ranger (Yay.). *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1988.
- Hofmann, Christina. *Das Spanische Hofzeremoniell von 1500-1700*. Frankfurt a.M., 1985.
- el-Kalkaşandi, Ahmed ibn Ali. *Subhül'-a'sâ fi Sinâati'l-inşâ*. Kahire [t.y.].
- Kantorowics, Ernst. *The King's Two Bodies: a Study in Medieval Political Theology*. Princeton, 1957.
- Kaschuba, Wolfgang. "Die Nation als Körper: Zur symbolischen Konstruktion 'nationaler' Alltagswelt" E. François [ve diğ.] (yay.) içinde: 291-9.
- Koca, Salim. "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembollerini". *Belleten*. LIX/224 (Nisan 1995): 55-74.
- Kolb; Werner. *Herrscherbegegnungen im Mittelalter*. Bern [v.b.y.], 1988.
- Köprülü, M. Fuad. "Orta zaman Türk Devletlerinde Hukukî Sembollerdeki Motifler". *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*. II (1938): 33-52.
- Köymen, M. Altay. "Alparslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. IV/6-7 (1968): 29.
- Kresten, Otto. "Staatsempfänge" im Kaiserpalast von Konstantinopel um die Mitte des 10. Jahrhunderts. Beobachtungen zu Kapitel II 15 des sogenannten "Zeremonienbuches". Viyana, 2000.
- Lambton, A.K.S. "Changing Concepts of Authority in the Late Ninth/Fifteenth and Early Tenth/Sixteenth Centuries". *Islam and Power*. Yay. Alexander Cudsi, Ali Dessouki. Londra, 1981. S. 49-71.
- Theory and Practice in Medieval Persian Government*. Londra, 1980.

- Landwehr, John. *Splendid Ceremonies: State Entries and Royal Funerals in the Low Countries, 1515-1791, a Bibliography*. La Hey, 1971.
- Lepenes, Wolf. *Melancholie und Gesellschaft*. Frankfurt, 1972.
- Mansel, Philip. *The Court of France 1789-1830*. Cambridge, 1988.
- The Eagle in Splendour: Napoleon I and His Court*. Londra, 1987.
- el-Mâverdi, Ali ibn Muhammed. *El-Ahkâmü's-sultânîye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye*. Kahire, 1950.
- McCormick, Michael. "Analyzing Imperial Ceremonies". *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*. XXXV (1985): 1-20.
- Möckl, Karl (Yay.). *Hof und Hofgesellschaft in den deutschen Staaten im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert*. Bobbart am Rhein, 1990.
- Muir, Edward. *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton, 1981.
- Nelson, Janet. "Carolingian Royal Ritual". David Cannadine, Simon Price (Yay.) içinde: 137-180.
- Ostrup, [Johannes]. *Orientalische Höflichkeit: Formen und Formeln im Islam*. çev. K. Wulff. Leipzig, 1929.
- Plodeck, Karin. "Hofstruktur und Hofzeremoniell in Brandenburg-Ansbach vom 16. bis zum 18. Jahrhundert: zur Rolle des Herrschaftskultes im absolutistischen Gesellschafts- und Herrschaftssystem". *Jahrbuch des historischen Vereins für Mittelfranken*. LXXXVI (Ansbach, 1971-2): 1-260.
- Ragotzky, Hedda, Horst Wenzel (Yay.). *Höfische Repräsentationen: das Zeremoniell und die Zeichen*. Tübingen, 1990.
- Royaume d'Egypte, Cabinet du grand chambellan (Yay.). *Protocole*. Kahire, 1947.
- Rules of ceremony approved by the Queen for Her Majesty's court*. Londra, [1875?].
- Sanders, Paula. "From Court Ceremony to Urban Language: Ceremonial in Fatimid Cairo and Fustât". *The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis*. Yay. C.E. Bosworth [ve diğ.] Princeton, 1989. S. 311-21.
- Ritual, Politics, and the City in Fatimid Cairo*. New York, 1993.
- Savory, R.M. "Ishik âkâst". *EI* IV (1990): 118.
- Schramm, Percy Ernst. *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. 3 c. Stuttgart, 1954-6.
- Schreiner, Peter. "Charakteristische Aspekte der byzantinischen Hofkultur: der Kaiserhof in Konstantinopel". Lauer ve Majer (Yay.) içinde: 11-24.
- Shils, Edward ve Michael Young. "The Meaning of the Coronation". *The Sociological Review*. ys. 1/2 (1953): 63-81.
- Sombart, Werner. *Liebe, Luxus und Kapitalismus: über die Entstehung der modernen Welt aus dem Geist der Verschwendung*. Berlin, [ty.] [Münih, 1913].
- Stowasser, Karl. "Manners and Customs at the Mamluk Court". *Muqarnas*. II (1984): 13-20.
- Symbole und Zeremoniell in deutschen Streitkräften von 18. bis 20. Jahrhundert*. Herford [v.b.y.], 1984.
- Thoms, William J. *The Book of the court; exhibiting the history, duties, and privileges of the several ranks of the English nobility and gentry, particularly of the great officers of state, and members of the royal household*. Londra, 1844.
- Treitingner, O. *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*. Jena, 1938.
- Vogel, Jakob. "Militärfeiern in Deutschland und Frankreich als Rituale der Nation (1871-1914)". E. François [v.diğ.] (Yay.) içinde: 199-214.

- Welch, A.C. "Investiture Ceremony". *Encyclopædia of Religion and Ethics*. Yay. James Hastings, VII (Edinburgh: 1980). s. 400-3.
- Werner, Karl Ferdinand (Yay.). *Hof, Kultur und Politik im 19. Jahrhundert. Akten des 18. Deutsch-französischen Historikerkolloquiums, Darmstadt, 27.-30. September 1982*. Bonn, 1985.
- Wilentz, Sean (Yay.). *Rites of Power: Symbolism, Ritual, and Politics since the Middle Ages*. Philadelphia, 1985.
- Wood, John R., Jean Serres. *Diplomatic Ceremonial and Protocol: Principles, Procedures & Practices*. Londra, 1970.

VII. KULLANILAN DİĞER KAYNAKLAR

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and the Spread of Nationalism*. Londra - New York, 1991.
- Apter, David E. *The Politics of Modernization*. Chicago - Londra, 1969.
- Arkoun, Mohammed. "The Concept of Authority in Islamic Thought: *lā hukma illā lillāh*". *The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis*. Yay. C.E. Bosworth [v.d.ğ.] Princeton, 1989. s. 31-54.
- Aron, Raymond. *Power, Modernity and Sociology: Selected Sociological Writings*. Yay. Dominique Schnapper. Cambridge, 1988.
- Assmann, Aleida; Dietrich Harth (Yay.). *Mnemosyne: Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung*. Frankfurt a.M., 1993.
- Assmann, Jan. *Das kulturelle Gedächtnis*. Münih, 1992.
- Bloch, Marc. *La société féodale, I: La formation des liens de dépendance*. Paris: 1939.
- Bodin, Jean. *Sechs Bücher über den Staat*. übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Bernd Wimmer. Münih, 1981. [*Les six livres de la république*. Paris, 1583].
- Burling, Robbins. *The Passage of Power: Studies in Political Succession*. New York - Londra, 1974.
- Chadwick, Owen. *The Secularization of the European Mind in the 19th Century*. Cambridge, 1995.
- Chartier, Roger. *Die unvollendete Vergangenheit: Geschichte und die Macht der Weltauslegung*. çev. Ulrich Raulff. Frankfurt a.M., 1992. [Makalelerin Fransızca asılları kitap halinde toplanmamıştır].
- Crone, Patricia; Martin Hinds. *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*. Cambridge, 1986.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. 4 c. Wiesbaden, 1963-75.
- Durkheim, Emile. *Les formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie*. Paris, 1937.
- Edelman, Murray. *The Symbolic Uses of Politics*. Illinois, 1964.
- Eisenstadt, Samuel. *Modernization: Protest and Change*. New Jersey, 1966.
- "Post-traditional Societies and the Continuity and Reconstruction of Tradition". *Daedalus*. CII/1 (1973): 1-27.
- Tradition, Change and Modernity*. New York [v.b.y.], 1973.
- K. Erdmann. *Ibn Bibi als kunsthistorische Quelle*. Istanbul, 1962.
- Firth, Raymond. *Symbols: Public and Private*. Londra, 1973.
- Frangulis, M. A.-F., v.d.ğ. (Yay.). *Dictionnaire diplomatique*. 5 c. Paris [v.b.y.], [1933-53].
- Gerbore, Pietro. *Formen und Stile der Diplomatie*. Hamburg, 1964.

- Göhler, Gerhard. "Rationalität und Symbolizität der Politik". *Politische Theorie - heute: Ansätze und Perspektiven*. Yay. Michael Th. Greven, Rainer Schmelz-Bruns. Baden-Baden, 1999. S. 255-74.
- Grotius, Hugo. *Drei Bücher vom Recht des Krieges und des Friedens*. Çev. Walter Schätzel. Tübingen, 1950. [De jure belli ac pacis, libri tres. Paris, 1625].
- Habermas, Jürgen. *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt a.M., '1977.
- Hamilton, Keith ve Richard Langhorne. *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration*. Londra - New York, 1995.
- Hartmann, Heinz. *Funktionale Autorität: Systematische Abhandlung zu einem soziologischen Begriff*. Stuttgart, 1964.
- Heidorn, Joachim. *Legitimität und Regierbarkeit: Studien zu den Legitimitätstheorien von Max Weber, Niklas Luhmann, Jürgen Habermas und der Unregierbarkeitsforschung*. Berlin, 1982.
- Hondrich, Karl Otto. *Theorie der Herrschaft*. Frankfurt a.M., 1973.
- Huntington, Samuel. *Political Order in Changing Societies*. New Haven - Londra, 1968.
- Ibn Khaldûn. *The Muqaddimah: An Introduction to History*. çev. Franz Rosenthal. 3 c. Londra, 1986.
- Jouvenel, Bertrand de. *On Power: the Natural History of its Growth*. çev. F. Huntington. Indianapolis, 1993. [Du pouvoir: histoire naturelle de sa croissance, Cenevre, 1947].
- Kocher, G. "Schwert". *Lexikon des Mittelalters*. VII (1995): 1644-5.
- LeGoff, Jacques. *Geschichte und Gedächtnis*. çev. Elisabeth Hartfelder. Frankfurt a.M. - New York, 1992. [Storia e memoria, Torino, 1977].
- Lerner, Daniel. *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. New York - Londra, '1966.
- Lukes, Steven. *Essays in Social Theory*. Southampton, 1977.
- Martin, Roderick. *The Sociology of Power*. Londra [v.b.y.], 1977.
- Menzel, Theodor. "Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-tâc." *Festschrift Georg Jacob zum siebenzigsten Geburtstag*, 26. Mai 1932. Yay. Theodor Menzel (Leipzig: 1932): 174-99.
- Morgenthau, Hans J. ve Kenneth W. Thompson. *Politics among Nations: the Struggle for Power and Peace*. New York, '1985.
- Mottahedeh, Roy. *Loyalty and Peadership in an Early Islamic Society*. Princeton, 1989.
- Nicolson, Harold. *The Congress of Vienna*. Londra, '1970.
- Diplomatie*. Bern, 1947.
- The Evolution of Diplomatic Method*. Londra, '1977.
- Rogger, Hans. *Russia in the Age of Modernisation and Revolution 1881-1917*. Londra - New York, 1983.
- Russel, Bertrand. *Power: a New Social Analysis*. Londra, '1983.
- Schluchter, Wolfgang (Yay.). *Max Webers Sicht des Islams: Interpretation und Kritik*. Frankfurt a.M., 1987.
- Speer, Heino. *Herrschaft und Legitimität: zeitgebundene Aspekte in Max Webers Herrschaftssoziologie*. Berlin, 1978.
- Thurn, Richard W. "Blades". *The Encyclopaedia of Religion*. Yay. Mircea Eliade. II (1987): 237-8.
- Tönnies, Ferdinand. *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Leipzig, '1935 (toplakbasım Darmstadt, 1963).
- Turner, Bryan S. *Weber and Islam: A Critical Approach*. Londra, 1974.
- Weber, Max. *Politik als Beruf*. Berlin, '1991.

Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie. Yay. Johannes Winckelmann. Tübingen, 1990.

Würtenberger, Thomas (jun.). *Die Legitimität staatlicher Herrschaft: eine staatsrechtlich-politische Begriffsgeschichte*. Berlin, 1973.

Wurzbach, C. v. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums österreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750-1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben*. Viyana, 1856-91.

IX. DEVRİN SÜRELİ YAYINLARINDAN TAMAMEN VEYA KISMEN TARANANLAR

Almanach de Gotha: annuaire généalogique, diplomatique et statistique (Gotha)

Augsburger allgemeine Zeitung (Augsburg - Frankfurt a.M.)

Basiret (İstanbul)

Ceride-i Havâdis (İstanbul)

Deutsche Rundschau (Berlin)

Düstur (İstanbul)

Europa (Stuttgart)

Harb Mecmuası (İstanbul)

Hürriyyet (Londra)

İbret (İstanbul)

The Illustrated London News (Londra)

L'illustration: Journal Universel (Paris)

İkdâm (İstanbul)

Kölnische Zeitung (Köln)

Malumat (İstanbul)

Mecmua-i Maarif (İstanbul)

Neue freie Presse (Viyana)

Die neue Türkei: erstes deutsches Tageblatt in Konstantinopel (İstanbul)

Resimli Kitab (İstanbul)

Revue des deux mondes (Paris)

Ruzname-i Ceride-i Havadis (İstanbul)

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (İstanbul)

Salname-i Nezaret-i umur-ı Hariciyye (İstanbul)

Takvim-i Vekayi (İstanbul)

Le Temps (Paris)

Tercümân-ı Hakikat (İstanbul)

The Times (Londra)

Zuhur (İstanbul)

X. SÖZLÜKLER

Ahmed Vefik, *Lehce-i Osmâni*. İstanbul, 1306/1889.

Clodius, Johann Christian. *Compendium Lexicon Latino-Turcico-Germanicum*. Leipzig, 1730.

- Hindoglu, Artin. *Hazine-i luğât ou Dictionnaire abrégé turc-français*. Viyana, 1838.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae. Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*. 3 c. İstanbul, 2000 [Viyana, 1680].
- Redhouse, James W. *A Turkish and English Lexicon*. Beyrut, 1987 [Constantinople, 1890].
- Zenker, J. T. *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*. Leipzig, 1866.

XI. KAYNAK KISALTMALARI

BTDD:	<i>Belgelerle Türk Tarihi Dergisi</i>
DBİstA:	<i>Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi</i>
DİA:	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
EP:	<i>Encyclopaedia of Islam</i> , new edition
HTM:	<i>Hayat Tarih Mecmuası</i>
İA:	<i>İslâm Ansiklopedisi</i>
RTM:	<i>Resimli Tarih Mecmuası</i>
TB:	<i>Toplum ve Bilim</i>
TD:	Mehmed Zeki Pakalın. <i>Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü</i> .
TOEM:	<i>Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası</i>
TTEM:	<i>Türk Ta'rih Encümeni Mecmuası</i>
TT:	<i>Tarih ve Toplum</i>
TV:	<i>Takvim-i Vekâyi</i>

DİZİN

Ab

Abbasiler 30, 49, 54

Abdülaziz 17, 244, 247, 256, 263-264; cülusu 20, 22, 25, 33, 37, 41, kılıç kuşanması 57, 58, 60, 68, 69, 71; muayede merasimlerinde 81, 100; cuma selamlığında 106, 115; kabul merasimlerinde 150, 152, 154, 156, 164, 176, 177, 180, 181

Abdülhak Molla 78

Abdülhalim Çelebi 56, 58, 59

Abdülhamid II. 14, 17; kılıç kuşanması 40; cülusu 47, 54, 56, 61, 67, 69; muayede merasimlerinde 76, 82, 83, 85; cuma selamlığında 101, 103, 105, 106, 115, 119; kabul merasimlerinde 155, 170, 201, 221, 225, 244, 245, 250, 260, 267, 271

Abdülkerim Efendi 129

Abdülmecid 17-20, 23-24, 38, 40, 56-58, 60, 62, 64, 68-72, 74, 80-81, 100, 104-105, 107, 147, 149-152, 158, 160-162, 166, 169-170, 179-180, 188-189, 191-192, 224, 250-251, 256, 260-261, 267, 275

Abide-i Hürriyet 96

Ahmed Cevdet Paşa 157

Ahmed Fethi Paşa 186

Ahmed III. 158

Ahmed Lutfi Efendi 79

Ahmed Muhtar (Mollaoglu) 177

Ahmed Rıza Bey (Mebusan Reisi) 60, 82

Ahmed Senusi (Şeyh) 59

Ahmed Vefik Paşa 103

Akşemseddin 51, 236, 250

Alaeddin Keykubad 49, 50

Alay Köşkü 77, 134, 136

Ali bin Ebu Talib 46

Ali Paşa (Hariciye Nazırı) 24, 184

alkış 33, 34, 79, 84, 86, 88, 92, 93, 110, 116, 145, 204, 269; hademeleri 92; alkışçıbaşı 85

Almanya 67, 154, 262, 283; büyükelçisi 154

altın saçmak 74, 75

ABD elçisi 150

arma-i Osmanî 85, 269

Arnavutlar 60, 67, 71, 111, 201, 272

arzuhal 105, 107, 119-121, 257, 269, 275

Asakir-i Mansûre-i Muhammediye 140, 141, 269, 276

astin-i hümayun 80, 100, 269

atiyye 32, 40, 121, 156, 179, 204, 205, 207, 269

Aubert-Dubayet (General) 130, 131, 258, 259

auctoritas divina 219

Avusturya 24, 67, 120, 123, 125, 130, 143, 150-152, 159, 169, 188, 259, 262, 267, 271

Aya Sofya Camii 54, 76, 115, 196, 198-199, 201, 204, 276

Âyan Meclisi 58, 69, 70, 82, 180, 275

Ayastefanos 63

Ayşe (Hz.) 86

Aziz Mahmud Hüdai (Şeyh) 58

Bab-ı Fetvapehâhî 77, 269

Bab-ı Seraskerî 77, 269

Babıralı 40, 76-78, 80, 124, 129-135, 137-141, 149, 153-155, 160, 165-166, 179, 200, 203, 207, 239-240, 258-259, 269, 274

Babüssaade 23, 30, 33-36, 77-78, 80-81, 196, 270

bagal-giri bkz. kola girme

Bağdad 49, 278

Bahâüddin Nakşbend (Şeyh) 86

Bahçekapı 141, 142

bahrî emir 88, 270

Bahr-i Sefid Boğazı bkz. Çanakkale Boğazı

bahriye 36, 108, 111, 121, 226-228, 233, 270, 289, 303

balo 41, 45, 191

başı örtme 194

Bayezid II. 30, 246

bayram; alayı 76, 78, 84, 252, 301; namazı 77, 81, 83, 92; tebriki 76, 77, 79, 81, 86, 90

bayramlaşma 41, 76, 78, 80, 82, 88, 91, 93, 96, 98, 100, 101, 181, 252, 271, 275

Ba

Bebek 157, 188, 225
Bektaş 56, 59
bedegân 41, 43, 80, 86, 90, 96-97, 220, 237, 270
berrî emir 88, 270
Beşiktaş 83-84, 92, 104, 108, 110-111, 114, 147, 149, 168, 172, 198, 225-226, 254
beyat 5, 18-46, 50, 76, 88, 97, 100, 243, 245, 246, 269, 270, 277; **beyatü'l-âmme** 29; **beyatü'l-hâsse** 29
Beyazıt 39, 63, 70, 82, 108, 269; **meydanı** 70, 108
Beylerbeyi Sarayı 161, 162, 165, 167, 250
Bezmialem Valide Sultan 74
binek taşı 86, 153, 156
Bizans 48, 218, 250, 298
Boğdan 81, 126, 129, 166; **voyvodası** 129
bostancıbaşı 105
Boşnak 71
Brown, J.P. (tercüman) 24
Brunswick, Benoit 25, 244, 294
Buharî, Emir Şemseddin 51
Bulgaristan kral ve kraliçesi 165
Burhaneddin Efendi (Şehzade) 116, 117
bürokrasi 92, 146, 190, 297
büyük üniforma 41, 70-71, 83, 93, 117, 153, 155, 156, 161, 165, 186, 200, 205, 270
Büyükdere 139, 142-146, 260

çadır 69, 142-143, 225
Çanakkale Boğazı 125, 140, 164
çavuşbaşı ağa 129, 134, 136, 190, 203
çelebilik 59
Çırağan Sarayı 149
Çinili Köşk 203, 226
Çit Kasrı 119
çubuk ikramı 144, 154, 185
çukadar ağalar 104
Damad Mahmud Paşa 67
damad-ı şehriyari 93, 116, 270
Dantan (Fransız Elçiliği tercümanı) 133
darüssaade ağası 32, 70, 79, 91-92, 111, 204, 245, 271, 274
davetiye 20, 30, 33, 76, 112-113, 122, 203, 208, 245
Davutpaşa kışlası 108; **sahrası** 130
dellâl 37, 180
Descorches (Elçi) 130
Devr-i süfera 147
dini liderler 36, 40, 42, 90, 96
Directoire 130-131, 137, 258-259, 287, 297
divan 41, 59, 63, 77, 80, 89, 94, 125-126, 129, 131, 133-136, 141-143, 145, 147-148, 152-154, 156, 164, 168, 171, 175, 203, 235, 238, 241, 251, 258, 265, 270-272, 279
Divan-ı Hümayun 59, 89, 94, 126, 131, 133-135, 145, 147-148, 152-154, 164, 175, 238, 258, 271, 279
Divanyolu 63
divine right 99, 271
Dolmabahçe Sarayı 30, 33, 36, 41, 67, 80-83, 86, 90, 93-96, 101, 108-109, 153-155, 162, 164, 166, 181, 206, 225, 271; **muayede salonu** 86, 95
Donizetti, Guiseppe 141, 161
Dubrovnik 126
Durkheim, Emil 210-211, 260, 267

Ebulhüda (Şeyh) 89
Edirne 30, 53, 63-64, 71-72, 146, 164, 225, 227, 251, 254, 266

Ca **Cannadine, David** 216, 267
Canning, Sir Stratford 19, 128, 139, 148-150, 244, 259-261, 264
Cemil Paşa 166
Charlemagne 46, 48
Charles (Prens) 60, 148, 248, 252
cuma namazı 39, 102-104, 107-108, 110-111, 117
cuma selamlığı 5, 84, 102-104, 106-110, 112-118, 120-122, 165, 171, 237, 254, 276
Cuza, Prens Alexander Ioan 166, 167
cûlus 5, 18-45, 49, 51, 52, 61, 97, 104, 117, 124, 156, 181, 190, 195, 243-247, 264, 270, 280

Edirnekapı 64, 71-72, 225, 230, 251
 Eflak 81, 126, 166, 184
 Eğrikapı 69
 ekberiyet sistemi 18-19, 25, 27, 271
 elçiler 69, 113, 123-157, 225; Müslüman 81
 elçilik 38, 40, 81, 90, 96, 113, 134-135, 157, 159, 172, 239
 Eliot, Sir Henry (İngiltere elçisi) 248
 Ermeniler 64, 71, 225, 234
 Ertuğrul alayı 108
 Ertuğrul Camii 108
 Esad Paşa (Harbiye Nazırı) 24
 esb keşide 188, 265, 271
 Esmâ Sultan 234
 evkaf nazırı 117, 121, 271
 Evliya Çelebi 53, 249
 Eyüp 36, 50, 53, 55, 57, 60, 67, 69, 70, 72, 74, 79, 201, 224, 227, 229, 248, 251
 Eyüp Camii 56, 57, 62, 64, 67, 69, 79, 227
 Eyüp Sultan Türbesi 50
 Eyyub el-Ensari 61, 250

Fa Fatih 51, 63, 72, 74, 81-82, 104, 225, 230, 233, 236, 246
 Fatih Camii 72, 81-82, 233
 Fatih Mehmed Türbesi 72
 Fatma (Hz.) 86
 Felemenk 126, 158, 160
 fener alayı 199
 feraşet-i şerife vekili 117, 272
 Ferrieri (Monsignor) 157
 Fetih suresi 52, 68, 199
 Fetva Emaneti 83
 fotoğraf 35, 45, 118, 172
 Fransa 20, 67, 123, 125, 130-131, 133, 135, 137-141, 143, 147, 149, 157-159, 169, 259-260, 271
 Franz Joseph (Kayzer) 151, 152
 Fuad Paşa (Müşir) 40, 88, 108
 Fuad Paşa (Serasker) 82
 Fuat Efendi 161
 fütüvvet 47, 248

Galler Prensi 164
 gaşiye 82, 272
 gayrimüslim 36, 40, 42, 63, 81, 126, 143, 190, 219
 gece donanmaları 90
 Geertz, Clifford 215, 267, 305
 Gegalır III
 Gerlach, Stephan 51
 Gordon, Sir Robert 138-140, 142, 145, 259-260
 Gökusu Kasrı 80
 Grant, Ulysses (ABD Başkanı) 24
 Guilleminot (Kont) 139
 Gürcistan 126
 güzel koku 185, 270

Hacı Hüseyin Bağı Kasrı 165
 hademe-i hassa 65, 87, 101, 153, 155, 165
 hademe-i şahane III, 116, 122, 272
 hal' 24, 32, 33, 98, 245, 272
 Halbwachs 210
 Haliç 67, 239
 halife 29, 47, 49, 54-55, 81, 86, 102, 107, 195, 211, 224, 276
 Halil Paşa 161
 Halil Rifat Paşa 43
 Hamidiye Camii 108, 112, 114-117, 121, 178, 203, 205
 Hamsun, Knut 113, 255, 256
 Hançeri (Prens) 161
 Harbiye 22, 24, 30-31, 40, 86, 108, 121, 226, 233, 236, 245, 271, 275
 Harbiye Nazareti 30, 31, 40, 108, 245
 hareket-i hümayun 34, 272
 Harem 74, 78, 85, 90, 96, 101, 105, 111, 116, 118, 149, 150, 164, 165, 170, 180, 198, 199, 225, 243, 248, 253, 261, 264, 266, 271, 273, 278,
 harem ağası 85, 149-150
 Haremeyn payelliler 89
 hariciye nazırı 41, 69, 145, 147-148, 153-156, 159-160, 165, 177, 184, 246
 hariciye teşrifatçısı 89, 152-153, 160-161, 164, 272
 Hasan (Hz.) 86

Ga

Ha

Hasluck, Frederick W. 56, 57, 70, 248, 249, 251, 268
Hassa Ordusu 22, 94, 108
Hatice (Hz.) 86
hazinedar 40, 78-79, 90, 111, 272
hediye 22, 40, 46, 53, 74, 90, 123-124, 130-131, 136, 142, 144, 150, 160, 166, 169, 180, 183, 187-188, 195, 199, 220-221, 239, 264, 269, 271, 273-274, 279
Henri (Prens) 158, 258
Herbert, A. 64, 250
hıdiv 23, 25, 42, 89, 95, 97, 205, 273
Hristiyan 46-49, 126, 170, 218, 242, 260, 268
hırka 30, 32-33, 36, 49, 53, 74, 78, 97, 102, 195-199, 206, 208, 225, 237, 249-250, 266, 272-273, 279; **ziyareti** 97, 102, 195, 198, 206, 208, 266
Hırka-i Saadet (Hırka-i Şerif) 30, 32, 33, 36, 74, 78, 195-197, 198, 199, 206, 225, 250, 266, 273; 279, **ziyareti** 195-197, 198, 206, 301
hırvani 79, 142, 207, 260, 273
Hibetullah Sultan 74
Hicaz 111, 278
hilafet 26-27, 54-55, 200, 244-245, 254
hilat 123, 137, 140, 142, 169, 188, 204, 207, 239, 241, 273
hiyerarşi 13, 70, 76, 91-92, 97-99, 208
Hohenzollern-Sigmaringen, Karl von (Prens) 21, 167
hoş-amedî merasimi 164
hutbe 39-40, 102, 117, 255
Hüseyin Avni Paşa (Serasker) 30

İh **İhlamur** 90; **Kasrı** 165
İslahat Fermanı 81
İstabl-i Âmire 120, 152, 160, 173

İa **iade-i ziyaret** 145, 153-154, 164-165, 167
İbrahim Efendi (tercüman kâtibi) 129
ihsan 45, 72, 90, 149, 166, 168-169, 188, 207
ilmiye 36, 60, 77, 198, 219, 233, 273, 276

imam-ı evvel 199, 272
İngiltere 19, 24, 60, 123, 125, 130, 138-143, 145, 148-149, 157, 174, 179, 184, 259, 265, 271
inkıyad 28, 39, 49, 98
İpsilantis (Prens) 133, 135
İsmail Paşa 19, 22, 25, 244
İstanbul payeliler 89
istimdad 52
istirahat-ı hümâyun 34, 273
istifzân takriri 65, 83
itimatname teslimi 126, 146, 189
İttihad ve Terakki 180, 228, 234, 273
İttihatçılar 58, 59
Izmit 63
Izzed Mehmed Paşa (Vezir-i Azam) 131, 134, 135
Izzet Paşa (Yaver-i Ekrem) 96

James IV. (İskoç Kralı) 54, 247, 261
jestler 107, 150, 173, 183-184, 215
Joinville, Prens de 158

ka **kabul merasimleri; elçi kabul** 123-157; **kraliyet hanedan mensupları** 157-168; **özel misafirler** 169-177; **yerli misafirler** 178-180; **hanımlar** 180-182
kadınlar 29, 42, 63, 64, 85, 87, 90, 96, 104, 105, 111, 118, 143, 164, 165, 171, 172, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 189, 191-193, 199, 223, 234, 262, 270, 272, 280; **Müslüman** 181, 182
Kadir gecesi alayı 206
Kafadar, Cernâ 52, 248
Kafkasya 93
kahve ikramı 77, 92, 113, 123, 144, 147, 154, 156, 164, 168-169, 174, 176-177, 180, 184-185, 187, 239
Kale-i Sultaniyye 63, 152
kandil asma 38, 42-44, 90, 205-206, 247
Kanun-ı Esasî 27, 32, 273
kapıcıbaşı 79, 105, 124, 134, 136-137, 144, 273

Ja

Ka

kapıcılar kethûdası 78
 kaptan paşa 20, 107, 225, 273, 300
 Karl XII. (İsveç Kralı) 21, 158
 Kasımpaşa 108
 Katerina II. (Çarîçe) 130
 kâtip 86, 911, 111, 117, 129, 153, 156, 241, 274;
 başkâtip 61, 88, 111, 115, 121, 180, 251, 274,
 Katolik 157, 225, 254, 257
 Kavaklar 154
 kayık 67, 104, 134, 141, 149-150, 160, 162, 166,
 180, 205, 225, 239, 249
 kaymakam 88, 112, 116, 124, 141, 167, 274, 277,
 279; paşa 79, 143, 145, 245, 260
 kazasker 70, 77, 89, 100, 203, 230, 274, 277-278
 kethûda 60, 68, 78, 81, 86, 105, 196, 240, 272, 274
 kılıç 5, 46-64, 66, 68-72, 74, 79, 83, 96-97, 105,
 117, 133, 136, 144, 205, 224-225, 227, 248-
 251, 260, 268
 kılıç alayı 6, 57, 61, 63-64, 69-70, 225, 250, 268
 kılıç kuşanma 5, 46-75, 96-97, 224, 227, 248, 251,
 Kırım Savaşı 149, 153
 kuyafet 37, 67, 82, 83, 111, 117, 119, 152, 155, 169,
 174, 176, 188, 189, 198, 200, 205, 215, 216,
 269, 271, 273, 284, 285
 Kireç İskeleyi 134, 136, 239
 kola girme 124, 126, 134, 137, 144, 196, 240,
 264, 270
 Konstantinopolis 104, 137, 250
 Konya Mevlevî Dergâhı 26
 korsanlar 125
 Kuran 24, 196, 203
 kurban 72, 76-78, 80, 82, 86, 90, 93, 96-97,
 199, 252, 273
 Kurban Bayramı 76-78, 80, 82, 86, 90, 93, 96,
 97, 273
 Kuruçeşme 129
 Küçükçekmece 129
 Küçüksu 164, 188
 kürk 123, 142, 169, 186, 188, 204, 207, 239, 241,
 274
 Kürtler 71

Leslie, Walter von 126, 243, 248
 Logofet Bey 96, 274
 Londonderry (Lady) 179
 Londra konferansı 139
 Louis Philippe (Fransa Kralı)
 Louis XIII. 46
 Louis XIV. 49, 218
 Ludwig II. 46
 Lutfi Simavi (Başmabeynci) 59, 177, 246

mabeynci 34, 58-59, 79, 91, 100, 104, 111, 117,
 121, 153, 169, 175-176, 179, 274, 278, 284,
 287; başmabeynci 34, 58, 59, 91, 100, 121,
 176, 177, 180, 274, 278
 Mac Farlane, Charles 26, 239, 244, 252-253, 255,
 257, 267
 Mahbubiye Divanhanesi 203
 Mahmud II. 12, 17; cûlusu 26, 31, 40, 43, 45; kılıç
 kuşanması 53, 57, 59, 60, 63, 71, 72;
 muayede merasimlerinde 78, 80; cuma
 selamlığında 104, 105, 115, 119, 120; kabul
 merasimlerinde 138, 140, 146, 157, 168, 172,
 184, 188, 201, 206, 224, 254, 257, 265,
 267, 277
 Mahmud Nedim Paşa 22, 24
 Mahmud Şevket Paşa 60, 234
 Mahmudiye Zırhlısı 67
 Marseillaise 105
 Marş-ı Hamidî 88, 116
 maruzat-ı rikâbiyye dairesi 120
 maslahatgûzar 69, 81, 262, 275-276
 Mayakon, İsmail 91
 Meclis-i Mebusan 165, 275
 Meclis-i Meşayih 68, 275
 Medine 29, 61, 204, 207, 272
 Mehmed II. (Fatih Sultan) 51, 104
 Mehmed Ağa el-Hac (Çavuşbaşı)
 Mehmed Ali Paşa 22, 299
 Mehmed Ârif 22
 Mehmed Paşa (Sadrazam Kıbrıslı) 20, 38, 181
 Mehmed Paşa (Vezir-i Azam) 126, 241

Le

Ma

Mehmed Reşad (Sultan) 17; cûlusu 31, 37, 40, 43; kılıç kuşanması 45, 57-58, 64, 66-68, 73; muayede merasimlerinde 87, 92-93, 100, 107, 121; kabul merasimlerinde 154, 156, 165, 178, 201, 205, 215-216, 245, 267

Mehmed Said Efendi 130

Mekke 29, 42, 97, 204-205, 207, 247, 272, 275

Mekkeemiri 42, 97, 205, 247, 275

Mekteb-i Sultani 22, 226, 275

Mekteb-i Tıbbiye 22, 275

Memluklar 47

Mençikof (Prens) 128

meşruiyet 10, 24, 26-27, 30-32, 49, 59-60, 91-92, 96, 100, 102, 136, 170, 172, 178, 183, 208-209, 211-212, 214-215, 218, 220, 244

Meşrutiyet, II. 27, 92, 96, 172, 244

Mevlana Celaleddin 50

mevdi 39-40, 97, 199-208, 237-238, 267, 275; alayları 205

Mısır 19, 22, 23, 138, 247, 273, 280

Midhat Paşa 26, 166, 177, 234

mirahor 105, 275

miralay 88, 140, 223, 277, 279

mirliya 84, 88, 160, 271, 275, 277

modernleşme 10-11, 13, 19, 71, 81, 191

Molla Hünkâr (Şeyh) 26, 275

Moltke, Helmuth von 168, 169, 256, 262

Mozart 105

muayede 5, 33, 76, 208, 221, 251, 269, 275, 277; salonu 41, 81, 85-87, 93, 95, 176; muayede-i asafi 78, 101; muayede-i avam 78, 101 muayede-i havas 78, 101, 275

Muhammed (Hz.) 28-30, 46, 49, 53, 56, 61, 80, 86, 195, 199-200, 204, 273, 277

muhayyel hükümdar 215, 217, 219, 295

Muhtar Paşa (Gazi) 121

Murad II. 51

Murad III. 51, 53, 245

Murad V. 17, 25-26, 30, 33, 50, 63, 71, 107, 245, 249, 255, 261

Musa Kâzım (Şeyhülislam) 59

musâfaha 30

musahip 71, 91, 115, 170, 179, 275; başmusahip 88, 91

Mustafa Fazıl 25

Mustafa IV. 26, 245

Mustafa Naima Efendi 53

Mustafa Paşa (Alemdar) 60, 225, 234, 236

muzika 34, 70, 74, 79-80, 85, 87-88, 93, 105, 111, 133, 135, 141, 143, 155, 161-162, 165, 206, 240-241, 261

Muzurus, Kostaki 129

müderrisler 65, 70, 77, 203, 208, 252

Müller Ailesi 173

mülkiye 36, 98, 198, 226, 228, 271, 276-277

müneccimbaşı 68

Münir Bey (Teşrifat-ı Umumiye Nazırı) 154

Münir Paşa (Teşrifat Nazırı) 89, 171

Müslüman heyetler 93

Nadir Ağa 178, 289

nakibüleşraf 33-34, 58-60, 68, 79, 88, 96, 224, 245, 276

namaz 27, 36, 39, 53, 76-77, 80, 83, 90, 92, 102, 104, 114, 117, 119, 121-122, 275

name-i hümayun 126, 128, 182, 276

Namik Kemal 25, 166, 234, 244-245, 257, 262, 268

Napoléon (Prens) 149

Napoléon I. 48, 59

en-Nasır li-Dinillah 49

Nasirüddin Şah 18

nikabet muayedesı 79

Nikolayeviç, Konstantin 161

nişanlar 22, 45, 59, 71, 83, 90-91, 93, 98, 108, 111, 114, 117, 121, 142, 149, 161, 165-166, 168-169, 187-188, 198, 200, 205, 225, 247, 270, 276

Nişantaşı 90, 108

Nizam-ı Cedid 130, 143, 276

nizamnameler 14, 156

Nusretiye Camii 206

Na

Or orta elçi 81, 128, 141, 150, 154-155, 239-242, 275-276
Orta Kapı 77, 82, 133, 196, 276
Osman Hz. 54
Osman Gazi 50, 52-55, 57, 224, 234; kılıcı 53, 54
Osman Nuri 89, 246, 250, 253-257, 263-264, 266
Osman Paşa (Gazi) 88, 116, 120
Osmanlı-Rus savaşı 138
otorite ilişkisi 219

Öm **Ömer (Hz.)** 49, 54, 56, 60; kılıcı; 52, 54, 55, 56, 70; sanğı 49
Ömer Rüşdü Paşa 88

Pa **Papalık elçileri** 157
Pera 23, 114, 123, 142, 239
peykler 79, 105, 277
Pius IX. (Papa) 157
Plevne taburu 108, 110, 116
Ponsonby (Lord) 142, 250
Pontois, de (Kont) 147-148, 260
Pralormo (General) 22
primogeniture 18-19, 23
Prokesch-Osten (Avusturya Elçisi) 150, 243, 259, 261, 301
propaganda 22, 25, 45, 61, 97, 106, 173, 216

Ra **Radowitz, von (Prusya Elçisi)** 154, 261
Ramazan Bayramı 76, 81, 82, 90, 97, 273
Rami çiftliği 78, 142
Rami kışlası 108
rasyonel 92, 185-186, 190; rasyonelleştirme 186
râşid halife 29, 86, 276
reisülküttab 100, 129, 131, 133-135, 188, 203-204, 276
Repin (elçi) 128-129
resm-i âli 103, 276
Resmi gazete 18, 80, 154, 251
Reşid Paşa (Hariciye Nazırı) 159, 234
Rıfat Paşa (Hariciye Nazırı) 43, 147

Rıza Paşa (Mabeyn Mûşiri) 147, 148, 161
Rıza Paşa (Serasker) 20, 88, 116
rikâb 41, 43, 74, 79, 101, 103, 105, 120, 231, 276-277; resmi 101; hümayun 74, 105
Rossini 105
Rum Patriği 96
Rusya 24, 56, 123, 125, 128-130, 133-134, 138-139, 141-142, 146, 158, 167, 183, 263, 271
Rûtbe; bâlâ 82, 84, 88, 205, 270, 277, **ferik**; 84, 88, 116, 205, 223, 268, 271-272, 277, **mûşir**; 21, 88, 93, 111, 112, 116, 121, 160, 205, 223, 271, 272, 276, 277, **ûlâ** 77, 82, 84, 88, 277, 279

saçak 34, 35, 80, 86, 88, 89, 94, 95, 96, 98, 100, 251, 253, 254, 277
Safvet Efendi (Divan-ı Hümayun Tercümanı) 147, 148
Said Paşa (Eğinli) 19, 91, 250, 253
Saliha Sultan 74
saltanat arabası 84, 114-115, 121, 228-229
saltanat kayığı 66, 104
saltanat kılıcı 54, 68, 224
sancak-ı şerif 77, 138, 277
Sarayburnu 67
saray-ı asafı 203, 205, 277
sefirler 69, 113, 225, ayrıca bkz. **elçiler**
selamlık 102, 108, 110, 116, 121-122, 171, 254, 255, 275, ayrıca bkz. **cuma selamlığı**
Selim I. 30, 53, 224
Selim II. 103, 185, 203, 245, 260, 276
Selim III. 103, 185, 203, 245, 260, 276
serasker 20, 30, 60, 74, 77, 82, 88, 104, 116, 189, 278
serkarın 153, 156, 274, 278
serkurenâlık 112, 113
seyahatnameler 14, 58, 124, 189
seyyid 59, 89, 224, 246, 248, 278
sır kâtibi 120, 168, 278
Sırlar 21, 81
sigara ıkrarı 156, 171, 173-174, 176-177, 187-188, 199
silahdar 79-80, 104, 120, 196, 198, 278

silahşorlar 87, 101, 205
 simge (merasimlerde) 46-49, 51, 54, 61, 68, 100, 186-187, 209-212, 214-215
 Sinan Paşa Camii 83, 85, 110
 Sirkeci 164, 165, 198
 siyahi ağalar 198
 siyahi musahipler 91
 Slade, Adolphus 18, 123, 185, 243, 252, 257, 259-260, 265, 267
 solaklar 71, 79, 105, 276-278
 Spitzer, Dr. Siegmund (Saray hekimi) 19, 169-170, 243, 262, 291
 Stürmer, Graf von 151, 152
 subay 64, 72, 110, 130, 131, 140, 270-271, 279, 280
 Sultan Ahmed Camii 81, 83, 201-204, 206
 Sultan Vele 50
 Surre Alayı 206, 207
 Süleyman (Kanuni Sultan) 48, 72, 103, 124, 184, 246
 Süleyman Çelebi 201
 süvari 79, 105, 108, 111-112, 114-115, 133, 141, 154, 165, 225, 237, 239, 259, 271, 283
Şa Şakir Paşa (Erkan-ı Harbiye Müşiri) 86
 Şale Köşkü 165
 şehrayin 278
 şehremini 71, 121, 251
 şehzade 20, 22, 24, 27, 30, 31, 32, 35, 42, 60, 63, 66, 68, 91, 93, 95, 112, 117, 160, 164, 175, 187, 221, 223, 256, 278
 Şehzadebaşı 74, 225, 236
 Şeker Bayramı bkz Ramazan Bayramı
 Şekib Efendi (Viyana Elçisi) 157
 şerbet ikramı 72, 154, 180, 185, 204-205
 şeyh 26, 36, 53, 59-60, 64-65, 70, 78, 97, 196, 199, 204, 249, 267, 276
 şeyhülislam 22, 32-34, 36, 41, 59-60, 67-68, 70, 74, 76-77, 88-89, 91, 93, 95-96, 98, 117, 124, 196, 198, 203, 207-208, 233, 245, 249, 273-274, 277-278
 Şişhane 108

tâc-dâr 48
 taç 46, 50, 60, 247, 250
 Tahsin Bey (Nakibüleşraf) 58
 Tahsin Paşa (Başkâtip) 111, 115, 247, 252, 257, 263, 264, 266, 267
 taht 14, 18, 20, 24, 27, 31, 34, 36, 57, 77, 81, 86, 88, 94, 95, 142, 191, 218, 223, 244, 246, 251, 263, 272, 278
 taklid-i seyf 46, 251, 268
 takrir 159
 Talimhane 40, 111
 tanzifat arabaları 114
 Tanzimat 160, 277
 Tarabya 80, 144, 147
 tasvir-i hümayun 188, 279; ayrıca bkz. fotoğraf
 tebrik 36, 40-43, 45, 71, 74, 81, 90, 93, 96-97, 100-101, 156-157, 167, 180, 204, 206, 247, 253, 264
 Tersane-i Amire 104
 Teşrifat dairesi 14, 20, 76, 81, 141, 145-146, 205, 279; defteri 15, 279, 282-283; müdir-i umumîsi 92, 95-96, 155, 233; nazın 86, 88, 89, 153, 154, 171, 174, 279
 teşrifatçı 34, 59, 68, 81, 87, 89, 101, 117, 145, 152-153, 160-161, 164, 171, 213, 254, 272, 279
 Teşrifat-ı Umumiye Nezareti 83, 279
 teşrifatlı-i divan-ı hümayun 89, 154, 238, 279
 teşrif-i hümayun müdürü 113, 272, 279
 Teşvikiye Camii 108
 Tefik Bey (Şeyh) 85, 245, 247
 tiyatro 25, 90, 164, 175, 191, 214, 261, 302
 Tophane 10, 110, 134, 141, 201, 206, 225, 239, 245
 Tophane Kasrı 160
 Topkapı Sarayı 26, 30-31, 36, 39, 53-54, 62-63, 66-67, 69, 72, 74, 76-77, 80-83, 124, 127, 142, 146-147, 151, 168, 172, 180, 195, 198, 203, 221, 225-226, 231, 235, 243, 250, 269-270, 272, 276-278
 Trablus 19, 59, 111, 278

tuğra 40, 43-44, 247, 279
Türkeldi, Ali Fuad (Mabeyn Başkâtibi) 34, 244-246, 251, 253, 261, 264

Ubicini 184, 252, 257, 265, 268, 292
ulema 20, 65, 79, 86-87, 89, 96-98, 101, 107, 196, 203, 206, 208, 249, 272, 274-275, 279

Ub **Uşaklıgil [Uşaklızade], Halid Ziya** 61, 176
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 85, 249-250, 252

Ün **üniforma** 22, 34, 41, 64, 70-71, 83, 93, 114, 117, 121, 153, 155-156, 161, 165, 175, 186-187, 198, 200, 205, 256, 270, 274

Va **Vahideddin** 17; **cülusu** 32, 34, 36, 45; **kılıç kuşanması** 59, 66, 68, 69, 71; **muayede merasimlerinde** 92, 93, 95, 96, 121, 224, 227, 246
valide sultan 39, 74, 90, 111, 180, 280
Vambéry 253, 260-261
Varna 63, 164, 166
Vasilyevič, Nikolay (Prens) 128
Vassaf Efendi 168
Vatin, N. 7, 51, 248-249
veladet günü 40, 41, 44, 117, 280
veliaht 19-20, 24-25, 27-30, 32, 35, 60, 68, 93, 96, 155, 245, 280
Venedik 48, 125, 126, 248
Venture (Fransız Elçiliği tercümanı) 133
veraset 18, 20, 22, 24, 25, 166
Verninac, Raymond 130, 133, 135, 138, 258, 259
vezir 43, 70, 76-77, 79, 82, 87-88, 91, 100, 111, 126, 128, 130-131, 134-137, 196, 198, 203, 208, 239-241, 258, 270-271, 277, 280

Vidin 39
Virmond, Graf von 188
Vittorio Emanuel (İtalya Kralı) 22
Viyana Kongresi 128, 181, 185, 265
voyvoda 126, 129, 166, 184
Weber 190, 265, 268

White 185, 248, 255, 260-261, 263, 265-266
Wilhelm II. (Kayzer) 162, 192
Woods Paşa 117

Yahudiler 59, 64, 71, 225
Yalı Köşkü 78, 142
yaver 67, 89, 96, 112, 116, 119, 121-122, 152, 165, 199, 237, 274, 280
Yedikule 128, 234
yemek çeşitleri 187
Yemen 111, 278
Yenibahçe 30
yeniçeriler 26, 59, 78, 133, 141, 190, 241, 278
yer öpme 99, 100, 280
Yeremya Peygamber 46
Yevm-i Culus 40, 247, 280
Yıldız Sarayı 82-84, 90, 113, 162, 164-165, 170, 172-173, 199, 275, 278
Yunanistan 139
Yusuf İzzeddin Efendi 21-22, 244

zabitân 41, 65, 67, 77, 87, 112, 227
zemin-bûs bkz. yer öpme
Ziya Bey 25, 292
ziyafet 41, 90, 123, 126, 129, 144, 154, 158-162, 165-167, 169, 174-175, 187, 191, 272
zuema 105
zuhaf alayı 111, 256, 272, 278
Zülfikâr Paşa 182

Ya

Za

Abdülhamid'in kılıç kuşanması Osmanlı devletinin son yüzyılındaki en ihtişamlı merasimlerden biriydi. Yeni padişahın Dolmabahçe Sarayı'ndan yola çıktığı yedi pare top atışıyla bildirildi. Eyüp'e deniz yoluyla gidilecekti. Yaverlerin ve saray erkânının yer aldığı üç kayığın arkasında bembeyaz kıyafetli Arnavut kürekçilerin çektiği on dört çifte saltanat kayığında Abdülhamid, seryaveri, mabeyn başferiki ve Damad Mahmud Paşa vardı. Hanedan mensuplarının ve saray erkânının kayıkları arkadan geliyordu. Eyüp Çömlekçiler'de karşılanan Abdülhamid, takımları som altından beyaz bir Arap atıyla kılıç kuşanmaya giderken önünde kırmızı elbiseli kavaslar, gümüş buhurdan tutan hazine hademeleri yürüyordu. Halı döşeli yolun iki tarafına teberleri ve sorguçlu serpuşlarıyla peyk ve solaklar dizilmişti. Sultan töreni izleyenlere göre "eccadının usulünü ihya buyurmuştu." Amaç da bunu dedirtmekti zaten. "Eski sultanlar gibi" olmak, Abdülhamid'in törenin gerçekliğinden ve bu dünyaya ait olmaktan sıyrılıp efsanevi bir karaktere bürünmesine yardımcı oluyor, sultan seyircilerin gözünde bir tür meşruiyet kazanıyordu. Sultanın cuma selamlığı merasimleri de çok renkli geçirdi. Yıldız'da, Abdülhamid'in camiye gitmek üzere geçeceği kısa yola maiyet-i seniye tüfekçi bölüğü ile Plevne taburunun yanı sıra kırmızı işlemeli mavi cepkenli, kırmızı potur ve fes üzerine dolanmış yeşil-mavi sarıklarıyla Yemen, Hicaz, Bağdad ve Trabluslu Araplardan oluşan sarıklı zuhaf alayı, ayrıca Arnavutluk'ta yaşayan Gegalardan oluşan fesli zuhaf alayı dizilirdi. Selamlığı seyre gelen Harem hanımlarının kupa arabaları, ricalin gösterişli giysileri, yaver-i ekremler, paşalar, vekiller, şehzadeler bu rengârenk merasimi seyre gelen

yabancı misafirleri de çok etkiliyordu kuşkusuz. Osmanlı merasimleri bütün merasimler gibi simgelerden meydana geliyor ve bu simgeler aracılığıyla halka iktidar hakkında mesajlar veriliyordu. Merasimler her yerde olduğu gibi devletin kendini tanımlama ve ifade etme yollarından biriydi. Yazar Hakan T. Karateke, bu kitapta Osmanlı devletinin 19. yüzyılda düzenlediği merasimler aracılığıyla modernleşmenin imparatorluğa yansımalarını inceliyor, saray ile devletin zihniyetindeki değişikliklere farklı bakış açıları getiriyor. Dr. Hakan T. Karateke Harvard Üniversitesi Yakınoğlu Dilleri ve Uygarlıkları bölümünde ders veriyor. İskodra Şairleri (1995), III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1995) ve *Traktat über die Derwischmützen* (2001) isimli kitapları yayınlandı.

TARİH VE COĞRAFYA Dizisi

KitapyAYINEVİ

ISBN 975-8704-61-3

